

Magyar katonák a világ tájain

„Idegen hadakban”

Szerkesztette:
Ambrus László – Rakita Eszter

MAGYAR KATONÁK A VILÁG TÁJAIN
„Idegen hadakban”

MAGYAR KATONÁK A VILÁG TÁJAIN

„Idegen hadakban”

Szerkesztette:

Ambrus László – Rakita Eszter

Eger, 2022

Szakmai lektor:

BARTÓK BÉLA
HERMANN RÓBERT

FRANK TIBOR
POLLMANN FERENC

Nyelvi lektor:

BÁTHORY KINGA

A kötet megjelenését a Magyar Történelmi Társulat támogatta.

ISBN 978-963-496-239-7 (print)

ISBN 978-963-496-242-7 (online)

A kiadásért felelős
az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem rektora
Megjelent az EKKÉ Líceum Kiadó gondozásában

Kiadóvezető: Nagy Andor

Felelős szerkesztő: Domonkosi Ágnes

Nyomdai előkészítés: Csombó Bence

Megjelent: 2022-ben

Készült: az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem nyomdájában, Egerben

Felelős vezető: Kérészy László

TARTALOMJEGYZÉK

Hermann Róbert bevezetője.....	7
Szerkesztői előszó	9

1. RÉSZ: „EGZOTIKUS VILÁGOKON”

Bobay István Zoltán

A mexikói osztrák önkéntes sereg magyarországi katonáinak életrajzi adattáráról a legújabb kutatási eredmények tükrében	15
--	----

Végső István

„Kaktuszerdők” és „fekete nők” – kiskunhalasi katonák a Mexikói Önkéntes Hadtestben.....	39
---	----

Szabó-Zsoldos Gábor

Bantuk, britek, búrok és Afrika déli része a búr háború egyik magyar résztvevőjének szemszögéből.....	51
--	----

Vendriczki Róbert

Békeinduló: Magyarok a vietnámi nemzetközi misszióban (1973–1975).....	69
--	----

2. RÉSZ: ÉLETUTAK, KATONASORSOK

Kovács Balázs

Józef Bem, a bécsi forradalom hőse	89
--	----

Csorba György

Kmety György az Oszmán Birodalom szolgálatában Választuk és döntések	105
--	-----

Ambrus László

Esettanulmányok az első világháborúban szolgált New York-i magyar katonák köréből.....	121
---	-----

Rakita Eszter

Bevándorló, katona, történész: Victor Gondos Jr. életpályája.....	141
---	-----

Bartók Béla

Madrid határán (Az egri Láng Sándor útja a spanyol polgárháborúba).....	159
---	-----

3. RÉSZ: HADIFOGSÁGBAN

Mati Márton

Hadifogság a Távol-Keleten: Az első világháborús távol-keleti hadifogság bemutatása Vándor Ferenc naplófeljegyzéseivel 181

Tolnai Gyula

Két sors, egy cél. Két magyar hadifogoly hazajutásának körülményei.....205

Somogyi László

Táborok népe – külföldi civilek magyarországi internálótáborokban az első világháború alatt.....223

4. RÉSZ: 20. SZÁZAD – AZ IDEGENLÉGIÓ ÉS A HUSZÁRSÁG A VILÁG KÖRÜL

Bene Krisztián

A Francia Idegenlégió magyar tagjai az 1940-es franciaországi hadjáratban241

Nóvé Béla

„Attilák”, „hunok”, „kicsik”... Egy eltűnt magyar légiós nemzedék nyomában....261

Ádám Barnabás

A NATO-haderők magyar alapítású vagy magyar mintára szervezett huszáralakulatai a XXI. Században283

Függelék: Képmelléklet dr. Nóvé Béla tanulmányához.....297

Magyar nyelvű absztraktok 319

Angol nyelvű absztraktok327

A kötet szerzői..... 335

HERMANN RÓBERT BEVEZETŐJE

1984-ben látott napvilágot Zachar József hadtörténésznek, akkor a Hadtörténelmi Közlemények főszerkesztőjének „Idegen hadakban” című kötete a Magvető Kiadó „Nemzet és emlékezet” sorozatában. A kötet harminc olyan magyar nemzetiségű, többnyire magas rangot elért katona életútját mutatta be, akik a 18. századi Európa és Amerika csatatarein futottak be katonai karriert, de nem a magyar katonaságot is magába foglaló császári királyi hadseregben, hanem orosz, lengyel, németalföldi, porosz, francia vagy egyenesen amerikai szolgálatban. A Zachar József által megírt életrajzok főszereplői között voltak olyanok, akiknek életpályájával a korábbi kutatók is foglalkoztak (Bercsényi László, Kováts Mihály, Tóth Ferenc), de többségük nevééről még a korszakkal foglalkozó szakemberek egy része sem sokat tudott.

A kötet ráirányította a figyelmet arra, hogy voltaképpen milyen keveset tudunk az idegen hadakban vitézkedő magyar katonákról, holott a magyar katona (a 18. században főleg a huszár) ebben az időszakban ugyanolyan „exportcikk” volt, mint a magyar bor vagy a magyar szarvasmarha. De ráirányította a figyelmet arra is, hogy az idegen hadakban szolgáló magyarokkal kapcsolatos tudásunk amúgy is meglehetősen szelektív, hiszen míg az 1849 utáni magyar katonai emigrációról, annak egyes tagjairól több szakmunka is született, s ugyanezt mondhatjuk el az 1917–1922 közötti oroszországi, az 1936–1939 közötti spanyol polgárháborúban szolgált vagy az európai náciellenes küzdelmekben részt vevő magyarokról, addig a kevésbé „haladó” mozgalmak résztvevői jószerével kiestek a történetírás látóköréből.

Az elmúlt évtizedekben ezen a területen is számos előrelépés történt, elég, ha Vida István Kornélnak az amerikai polgárháború magyar résztvevőiről írott művére vagy Pete Lászlónak az olaszországi Magyar Légioról és annak tagjairól írott munkáira gondolunk. De a történeti kutatás végre elkezdett foglalkozni azokkal is, akik nem feltétlenül fennkölt vagy annak vélt eszmék szolgálatában, hanem kalandvágyból, lojalitásból vagy egyszerűen egzisztenciális kényszerből kerültek be Európa és a nagyvilág különböző fegyveres erőibe, s vívtak ki maguknak megérdemelt hírnevet vagy lettek névtelen és elfeledett áldozatai a háborús cselekményeknek.

Ahogy ugyanis a magyar történelem sem csupán az államiság megőrzésért, a függetlenségért és a szabadságért vívott küzdelmek hosszú sora, s ezért a magyar hadtörténelemnek ugyanúgy része a Rákóczi-szabadságharc, mint az osztrák örökösödési vagy a hétéves háború, 1956 forradalma és szabadságharca ugyanúgy, mint az 1968. évi csehszlovákiai intervenció; ugyanúgy feldolgozásra érdemes azon magyar katonák szerepe is, akik valamilyen

nagy- vagy kis hatalom hadseregének soraiban olyan nemzetközi konfliktusok résztvevői voltak, amelyek nem feltétlenül felelnek meg a szabadságharcos vagy haladáselvű narratíva követelményeinek.

Minden nemzetnek és országnak csak egy történelme van (még ha manapság néha az is az érzésünk, hogy nekünk ebből is kettő jutott): s ennek a történelemnek részei mindazok, akik Magyarország szülötteként vagy magyar származásúként voltak annak aktív formálói, résztvevői vagy passzív elszenvedői. Lehetünk rájuk nagyon büszkék, időnként szégyenkezhetünk miattuk – mégis valamennyien a mieink, akár akarjuk, akár nem.

Ez a konferenciakötet ebből a szemszögből ad képet az elmúlt két évszázad magyar és magyar vonatkozású hadtörténelméről – Mexikótól Dél-Afrikáig, az Oszmán Birodalomtól a Távol-Keletig, a Francia Idegenlégiótól az Egyesült Államok hadseregéig. Egy-egy vagy tucatnyi, esetenként több száz magyar katona sorsán keresztül mutatja be, hogy Magyarországon kívül is van (volt) számukra élet – hol ilyen, hol olyan. Köszönet illeti érte a konferencia szervezőit és résztvevőit, s a magyar és egyetemes hadtörténelem iránt érdeklődő szakemberként abban reménykedem, hogy a folytatás sem marad el.

Budapest, 2021. szeptember 29.

Prof. dr. Hermann Róbert
a Magyar Történelmi Társulat elnöke

SZERKESZTŐI ELŐSZÓ

A 18. század háborúit három magyar katonanemzedék harcolta végig idegen hadakban – írta 1984-ben dr. Zachar József hadtörténész, egyetemünk egykori oktatója *Idegen hadakban* című könyve ajánlójában.¹ A kora újkori hadművészeti átalakulások, a nagy létszámú állandó hadseregek kialakulása, az új harcászati eszközök és csapatnemek megjelenése, valamint a különböző katonai szövetségek létrejötte a hadviselés „nemzetköziesedését” is magával hozta. Az elmúlt négy évszázadban számos alkalommal – kényszerű emigráció, határváltozás, megélhetés vagy csupán katonai karrier építése céljából – szolgáltak magyarok idegen országok reguláris vagy irreguláris haderőiben. E vitézek közül sokan méltatlanul kikerültek a magyarországi hadtörténelem látóköréből, pedig emléküket, tetteiket, erényeiket választott hazájuk igen sok esetben még ma is számontartja. Az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem egykori kiváló oktatójának idézett kötete adta az „ihletet” a 2020. november 27–28-án azonos címmel rendezett konferenciához. A COVID-19 járvány által előidézett helyzet miatt online formában megrendezett szakmai fórumon 18 előadó mutatta be kutatási eredményeit, összesen öt szekcióban.²

A konferencián számos hazai egyetem (Károli Gáspár Református Egyetem, Nemzeti Közszerológiai Egyetem, Nyíregyházi Egyetem, Pécsi Tudományegyetem, Szegedi Tudományegyetem) és kutatóközpont (Clio Intézet, Budapest Főváros Levéltára, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, Magyarságkutató Intézet, Külügyi Műhely Alapítvány, Országgyűlési Könyvtár) munkatársai, hallgatói vettek részt. A magyar hadtörténet-írás egyik régi adóssága a külföldre került magyar katonák felkutatása, életrajzaik megírása és méltó emlék állítása számukra, hiszen haditetteikkel gyakran nemzetközi hírnevet is szerevezve vívtak ki elismerést a magyarok számára a világ minden táján. Szintén fontos szempont volt beemelni a hadifogság témáját, melyben a fő cél a hadifoglyok személyes történeteinek feltárása és a kutatásuk népszerűsítése. A szervezők célja tehát egy olyan szakmai fórum létrehozása volt, ahol e szerteágazó, korszakokon átívelő témakörben kutató kollégák tapasztalatot cserélhetnek, és inspirációt nyerhetnek további kutatómunkájukhoz. A közös munka eredménye ez a tanulmánykötet, amelyben a konferencián részt vett kollégák szakmai lektoráláson átesett tanulmányait adjuk közre. A tanulmányok többsége a világ különböző pontjain szolgált magyar katonák példáit tárja fel, Európán, Ázsián,

¹ Zachar József: *Idegen hadakban*. Magvető, Bp. 1984.

² A konferencia beszámolója az Újkor.hu történelmi portálon: <https://ujkor.hu/content/idegen-hadokban-tisztelges-kulfoldre-sodrodott-magyar-katonak-emlekenek-egy-rendhagyó-konferencia-margójára-letöltés>; 2021. aug. 31.

Afrikán, Észak- és Közép-Amerikán átívelően. Három munka foglalkozik a hadifogsággal, egy pedig a huszár haderőnem elterjedését és mai megjelenési formáit járja körül.

A kötetben közölt tanulmányokat tematikailag négy „fejezetre” osztottuk. Az első szakasz, amely az „Egzotikus világokon” címet kapta, (számunkra) egzotikusnak számító országokban szolgált magyar származású katonákkal foglalkozó tanulmányokat tartalmaz. Az első két munka a Mexikói Önkéntes Hadtesttel foglalkozik. *Bobay István Zoltán*, a Károli Gáspár Református Egyetem PhD-hallgatója a mexikói önkéntesek biográfiai adattárának készítését, annak folyamatát és munkamódszereit mutatja be tanulmányában. Az adattár Tardy Lajos irathagyatékán és széles körű levéltári kutatásokon – Magyarországon kívül osztrák és mexikói levéltárakban feltárt forrásokon – alapszik. *Végső István*, a Clio Intézet munkatársa ugyanebben a témában mikroszintű megközelítést alkalmaz: a mexikói önkéntesek egy szűkebb csoportjával, a kiskunhalasról származó katonákkal foglalkozik, a helytörténeti irányt is beemelve a téma kutatásába. *Dr. Szabó-Zsoldos Gábor*, a Nyíregyházi Egyetem adjunktusa Dél-Afrikába, a búr háború időszakába kalauzolja az olvasót. A háború magyar résztvevője, Péchy Tibor szemén keresztül mutatja be az eseményeket, felvillantva részleteket Péchy személyes észrevételeiből is. A fejezetet a Távolságon zárjuk, *Vendriczki Róbert* középiskolai tanár, a KRE PhD-hallgatójának tanulmánya bemutatja a magyarok részvételét a vietnámi nemzetközi misszióban. A munkából kiderül, hogy a három hullámban érkező misszióknak sajnos még magyar halálos áldozatai is voltak.

A második, öt tanulmányt tartalmazó szakasz címe „Életutak, katonasorsok”, ennek megfelelően konkrét életrajzokat próbálnak részletesen bemutatni. Az első két tanulmány 19. századi témájú. *Kovács Balázs*, a SZTE Klebelsberg Könyvtár munkatársa az ugyan nem magyar származású, de a magyar szabadságharc hőseként méltán számontartott József Bem életpályájának egy kevésbé széles körben ismert aspektusát, a bécsi forradalomban történt részvételét ismerteti részletesen. *Csorba György*, az Országgyűlési Könyvtár munkatársa a szabadságharc másik jeles figurájával, Kmety Györggyel foglalkozik. A tanulmány Kmety oszmán szolgálatban végzett tevékenységének kiemelkedő pontjait követi nyomon az 1850–1860-as években. *Ambrus László*, az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem munkatársa, e kötet egyik szerkesztője tanulmányában az Amerikai Expedíciós Erők kötelékében, az első világháborúban szolgált magyar születésű, New York államban élt katonák biográfiai adatbázisából emel ki néhány példát. A tanulmányban négy olyan magyar emberről olvashatunk, akik életpályája valamilyen okból érdekes, izgalmas adalékkal szolgál az amerikai magyarság történetéhez az első világháború idején. *Rakita Eszter*, szintén az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem munkatársa és e kötet másik szerkesztője, az amerikai hadseregnél maradványos életútját ismerteti tanulmányában. Victor Gondos Jr. százados, akinek egy váratlan betegség

félbeszakította tartalékos tiszti karrierjét, neves hadtörténészként küzdötte vissza magát a hadsereg közelébe, kivívva számos magas rangú tiszt elismerését. A fejezetet *dr. Bartók Béla*, az EKE egyetemi docensének munkája zárja. A tanulmány egy egri fiatalember, Láng Sándor kalandos útját követi nyomon a spanyol polgárháborúba. Láng a nemzetközi önkéntes alakulat tagjaként a spanyok köztársaság védelméért harcolva vesztette életét, Magyarországon azonban 1956-ig alig hallottak róla.

A kötet harmadik szakasza „Hadifogságban” címmel három tanulmányt tartalmaz, melyek mindegyike a hadifogság témakörét boncolgatja a két világháború időszakában. *Mati Márton*, a KRE PhD-hallgatója tanulmányában Vándor Ferenc naplófeljegyzéseinek elemzésével mutatja be az első világháborús szibériai hadifogság körülményeit. A második tanulmányban *Tolnai Gyula*, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum munkatársa két igen izgalmas történetet ismertet a második világháború idejéből. A munkában a Wehrmachtba besorozott Kindler Ferenc és a M. Kir. Honvédségbe behívott Biczó József csehszlovákiai hadifogolytáborból való hazajutásának történetét olvashatjuk. Értékes adaléka e kötetnek, hogy a szerző a két alannal készült oral history interjúinak teljes szövegét is közli. A fejezet zárásaként *Somogyi László*, Budapest Főváros Levéltárának főlevéltárosa más szemszögből közelíti meg a hadifogság kérdését. Tanulmányában a külföldi állampolgárságú civilek körülményeiről olvashatunk, akiket az első világháború idején magyarországi táborokba internáltak.

Negyedik, záró fejezetünkbe immár véglegesen a 20–21. században maradvá ismét három tanulmány került. *Dr. Bene Krisztián*, a Pécsi Tudományegyetem tanszékvezető egyetemi docense a francia Idegenlégió több mint 1.500 magyar tagjával kapcsolatban francia és magyar katonai levéltárakban végzett kutatási eredményeiből közöl részleteket. Tovább fűzve az Idegenlégió magyarjainak fonalát *dr. Nóvó Béla* történész, dokumentarista, a téma ismert kutatója olyan 1956-os menekültek életpályáival foglalkozik, akik kamaszként a francia Idegenlégió soraiban találták magukat. Nóvó Béla átfogó munkájához kapcsolódik egy gazdag képanyag is, melyet a tanulmányok után következő függelékben közlünk. A kötet záró tanulmányában Ádám Barnabás honvéd koronaőr ezredes, a 32. Nemzeti Honvéd Díszegység parancsnoka és a Nemzeti Közszerződés Egyetem PhD-hallgatója érdekes körképet mutat be a NATO-haderőkben a mai napig aktív szolgálatot teljesítő magyar alapítású vagy magyar mintára szervezett huszáralakulatokról és azok történeti háttéréről.

A kötetet a tanulmányok magyar és angol nyelvű absztraktjai és a szerzőkről szóló rövid információs oldal zárja. A szerkesztők ezúton szeretnének ismételtelen köszönetet mondani minden szerzőnek és a konferencián részt vett előadónak. Reméljük, mindenki számára hasznos tapasztalatokkal járt a konferencia, és hogy a jövőben is lesz alkalmunk együtt dolgozni, közösen gondolkodni az idegen hadakban teljesítő magyar katonák kutatásának előmozdítása érdekében. Reméljük, kötetünket haszonnal forgathatja mind

a szakmai, mind az érdeklődő közönség, és hozzájárul az „idegen hadakba” került magyar katonák történetének mélyebb megismeréséhez, megértéséhez.

Ambrus László – Rakita Eszter

1. RÉSZ:
„EGZOTIKUS VILÁGOKON”

BOBAY ISTVÁN ZOLTÁN

A MEXIKÓI OSZTRÁK ÖNKÉNTES SEREG MAGYARORSZÁGI KATONÁINAK ÉLETRAJZI ADATTÁRÁRÓL A LEGÚJABB KUTATÁSI EREDMÉNYEK TÜKRÉBEN

Egy 2014-ben megjelent munkánkban, melyben a Mexikót és a Hawaii-szigeteket is megjárt magyar katona, Jajczay József életrajzát dolgoztuk fel, az alábbi elhamarkodott és téves megjegyzést fogalmazzuk meg:

Habsburg Miksa 1864–1867 között fennálló mexikói császárságáról és az ekkoriban az osztrák önkéntes sereg, majd rövid ideig a mexikói császári nemzeti hadsereg tagjaként Közép-Amerika¹ földjén küzdő magyarokról kevés szó esett a hazai sajtóban, ugyanis a magyar társadalmat akkoriban más hírek kötötték le, tudniillik Európában is akadt elég tudósításra való hadi esemény, amelyekben korabeli szóhasználatlall élve hazánkfiak is szép számmal küzdöttek. Nyilvánvalóan a hazai közvéleményt jobban érdekelték az 1866-os évi porosz–osztrák, illetve olasz–osztrák háborúk, mint egy nagyon távoli egzotikus földrészen küzdő ezerfős magyar kontingens és egy Habsburg trónszerzési kísérlet sorsa. Azonban csekélyebb számú hazai tudósítás és visszaemlékezés ennek ellenére megjelent az österreichisches korpsra² vonatkozólag, amelyek szerencsére annál beszédesebbek.³

Ezzel szemben az elmúlt évek kutatásai azt mutatják, hogy a magyar sajtóban korábbi állításunkkal ellentétben igenis figyelmet szenteltek a mexikói eseményeknek a bemutatására, többek között a mexikói önkéntesek toborzásától a mexikói harcokon át egészen az egység feloszlásáig és hazaszállításáig.

A sereg 1864. évi toborzásakor a hazai lapok zöme hosszabb-rövidebb tudósításokban emlékezett meg a Mexikóba készülő önkéntesekről és toborzásukról. A *Vasárnapi Újság* hasábjain például a következőket olvashatjuk:

¹ Ezen lokalizáció is téves, ugyanis Mexikót földrajzilag hivatalosan Észak-Amerikához sorolják.

² Helyesen: *Österreichische Freiwilligenkorps*

³ *Bobay István*: Egy kalandos sorsú magyar huszár, Jajczay József élettörténete. Különös tekintettel a Hawaii-szigeteken végzett kapitányi és kiképzői tevékenységére és egyéb 19. századi hawaii–magyar történelmi kapcsolatok kérdéséről. Századok 148. (2014.) 747–777. 753.

Alig terjedt el a hire, hogy Miksa ausztriai főherceg a neki ajánlott mexikói császári koronát elfogadta: az egész osztrák birodalomban nagy lett a mozgalom, mind a katonai, mind a polgári pálya különféle osztályaiban s azonnal nagy számmal jelentkeztek, a kik elszánták magukat az új császárt tengerentuli nagy birodalmába követni. Nemsokára egy önkényes mexikói csapat felállítása el is lön határozva s megengedve, 5000 ember erejéig. El is kezdődött mindjárt a toborzás és szervezés.⁴

A *Családi Kör* egyik Mexikóról közölt írásának bevezetőjében a következőket közölte: „Az amerikai új császárság (értsd: II. Mexikói Császárság – a szerző) reánk nézve is érdekes, mert sok jó magyar vitéz szolgál a toborzott önkényes hadseregben.”⁵ Ezen időszakból a mexikói toborzásokkal kapcsolatos egyik legszemélyesebb észrevétel a *Népbarát*ban jelent meg: „A mexicói hadseregbe néhány magyar is belépett, magunk is ösmerünk két volt huszártisztet, kik a krokodilusok hazájába mennek szerencsét próbálni. Ám, menjenek, hanem ha valami, a töltött káposzta haza hozza őket.”⁶

A magyarországi katonák állományszámának kérdése és Tardy Lajos szerepe a kutatásban

A mexikói osztrák önkéntes sereg toborzása 1864 folyamán kezdődött meg. A sereg katonáit Laibachban (a mai Ljubljánában) gyűjtötték össze és képezték ki. Kiszállításuk 1864 végén kezdődött meg, és több ütemben zajlott. Az osztrák önkéntesek Mexikóban a megszálló francia erők főparancsnoka,⁷ a később a metzi kapitulációról elhíresült Bazaine marsall alá tartoztak, főhadiszállásuk Puebla városában (teljes nevén: Heroica Puebla de Zaragoza;

⁴ Vasárnapi Újság, 1864. december 11. 541.

⁵ Családi Kör, 1865; 11. sz. 242.

⁶ Népbarát, 1864. április 24. 203.

⁷ Az 1860-as években Észak-Amerika a katonai konfliktusok időszakát élte. 1861 áprilisa és 1865 áprilisa között zajlott le az Amerikai Egyesült Államok polgárháborúja, míg 1861 decemberétől Mexikóban egy külföldi katonai intervenció vette kezdetét. Ennek az első időszakában Franciaország mellett Spanyolország és Nagy-Britannia is részt vett, azonban a brit és spanyol erők hamarosan távoztak a latin-amerikai országból. A francia csapatok tovább folytatták a hadműveletet, mely 1863-ban a főváros elfoglalásához, a Benito Juárez vezette mexikói köztársasági kormányzat meneküléséhez (az ország északi részére) és a III. Napóleon által támogatott második Mexikói Császárság kikiáltásához vezetett. Mexikó trónjára I. Ferenc József legidősebb öccsét Habsburg Miksa főherceget hívták meg a mexikói konzervatív körök, aki 1864-től 1867-ben bekövetkezett kivégzéséig volt az ország uralkodója, miközben Juárez republikánus árnyékkormányja mindvégig működött (a legtöbb mexikói szakirodalom az 1861–1867 között Mexikóban lezajlott eseményeket francia intervencióként tárgyalja). A II. Mexikói Császárság sorsát a francia expedíciós erőknek az 1866 második felétől meginduló kivonása pecsételte meg. A nevezett időszak történetét bővebben ld. Nueva historia general de México. *Josefina Velásquez García* et al. México. 2018. 464–478.

Puebla szövetségi állam) volt, 1865 és 1866 során számos kisebb összecsapásban és nagyobb csatában is részt vettek. Habsburg Miksa mexikói császárságának pozíciói a francia csapatkivonások következtében 1866 utolsó hónapjaira rendkívül meggyengültek. Ekkora már súlyos ellátási zavarokról és működési nehézségről panaszkodnak a résztvevők. Az egységet végül 1866 decemberében oszlatták fel, az önkéntesek zöme hazatért, és csupán egy szűk csoport folytatta a háborúskodást uralkodója oldalán.⁸ Az *Österreichische Freiwilligenkorps*ban a fennállása során Walter Klinger kutatásai szerint több mint 7000 katona szolgált. A sereg felépítését tekintve három vadászrezredből (egyenként 6-6 zászlóalj), egy huszár- és egy dzsidas- vagy ulánuszrezredből (5-5 század), három hegyi tüzéralakulatból (és hozzájuk tartozó szállító alakulatokból), két utászalakulatból és további kiegészítő egységekből (helyőrségi, hadiraktár-védelmi és rendfenntartó egységek, szállító csapatok, katonai csendőrség,⁹ tábori egészségügy) állt. A sereg nemzetiségi összetétele leképezte a birodalom sokszínűségét. A Bécsben őrzött katonai anyakönyvek szerint cseh, horvát, lengyel, magyar, olasz, osztrák, szerb, szlovén, román, rutén stb. önkéntesek sokasága hajózott el Mexikóba, hogy ott Habsburg Miksa seregében szolgáljon.

Ahogy azt a fenti periodikaidézetekből is láthattuk, a mexikói kalandhoz csatlakoztak a történelmi Magyarország területéről is önkéntesek. De vajon mekkora lehetett a pontos számuk?

Készülő doktori disszertációnk egyik fő célkitűzése annak megállapítása, hogy a mexikói osztrák önkéntes seregben mekkora volt a magyarországi állománynak a pontos létszáma. Ehhez kapcsolódóan célul tűztük ki egy teljes körű életrajzi adattár összeállítását és annak propozográfiai szempontú vizsgálatát. Mielőtt azonban ismertetnénk kutatási eredményeinket, elengedhetetlen annak ismertetésére, hogy a korábbiakban milyen adatok láttak már napvilágot a magyarországi állományszámra vonatkozóan.

Jelenlegi ismereteink szerint az első olyan munka, amely a mexikói kalandban részt vett „magyar katonák”¹⁰ létszámát illetően közöl adatokat, a két világháború között, 1933-ban jelent meg. *A magyar katona vitézségének ezer éve* című összefoglaló jellegű hadtörténeti szakmunka négy oldalon keresztül tárgyalja a „mexikói expedíció. (1861–1867.)” magyar szempontú történetét. Úgy tűnik ennek szerzői már levéltári okmányok ismeretében közölték az alábbi adatokat: „A légióban összesen 1041 magyar ember szolgált, még pedig 159 tiszt és 882 legénységi személy. Az utóbbiak közül 403 volt gyalogos és vadász, 366 huszár, 16

⁸ Az osztrák önkéntes sereg történetéről bővebben ld.: *Walter Klinger: Für Kaiser Max nach Mexiko. Das Österreichische Freiwilligenkorps in Mexiko 1864-1867.* Wien. 2013.

⁹ Uo. 62.

¹⁰ Mivel az általunk ismertetett korábbi kutatások és jelen projekt is a történelmi Magyarország egészét teszi a vizsgálat tárgyává, ezért inkább a magyarországi jelzött részesítjük előnyben, mivel számos magyarországi nemzetiség tagjai is csatlakoztak a vállalkozáshoz.

dzsidás, 67 tüzér és 30 utász. A hadjárat befejezése után Mexikóban maradt és az ottani köztársasági seregbe átlépett 11 tiszt és 150 katona, a többi hazatért. A magyar tisztek és katonák között Miksa császár 214 harcost tüntetett ki részben a Guadalup-rend¹¹ tiszti és lovagkeresztjével, részben pedig vitézségi érdemekkel. Az utóbbi kitüntetést csak legénységi személyek kapták, akik közt 13 arany, 93 ezüst és 92 bronz katonai érdemérmét osztottak ki. A légio magyar századainak vesztesége összesen 177 főre rúgott. Elesett, illetve sebesülés folytán elhalt Deák Sándor és Ketskemény István huszárhadnagy és 34 közember, hadifáradalmak és betegségek következtében elhalt 52, eltűnt 26, hadifogságba esett 63 ember.¹²

Ezt követően több mint fél évszázadot kellett várni arra, hogy újabb eredmények születessenek a magyarországi állományadatokról. Az 1980-as években Tardy Lajos (1914–1990)¹³ volt az a kutató, aki mélyreható vizsgálatokat folytatott a témában, és újabb eredményeket közölt a magyarországi állományszámra vonatkozóan. Tardy tudományos munkássága elsősorban a külföldi–magyar történelmi kapcsolatok feltárására irányult. Életének egyik legutolsó vállalkozása volt a mexikói osztrák önkéntes seregben szolgált magyarországi katonák történetének az aprólékos feltárása és egy monográfiában történő közreadása. Mint fia, Tardy János elmesélte, édesapja a bécsi Kriegersarchivban és több hazai közgyűjteményben évekig dolgozott a szakirodalmak és források gyűjtésén, valamint több, Mexikót megjárt

¹¹ Helyesen: Guadalupe-rend.

¹² A magyar katona vitézségének ezer éve. II. Szerk. *Pilch Jenő*. Bp. 1933. 479.

¹³ Tardy Lajos 1914-ben Budapesten született Kallós Lajos néven (a család később vette fel a Tardy nevet). A két háború között jogi tanulmányokat folytatott: 1937-ben diplomázott a Pázmány Tudományegyetemen. Ezt követően előbb katonai szolgálatát töltötte (1937. október – 1938. november), majd több ügyvédi irodánál is dolgozott („ezek között említendő dr. Kenéz Miklós, dr. Hidas Sándor és dr. Dósa Ottó ügyvédi irodája”). 1942-ben bírói és jogi szakvizsgát tett, „s így módja nyílt arra, hogy abban az évben ügyvédi irodát nyisson Pestújhelyen”, majd nem sokkal később a sors katonaként a 2. világháború frontjának kegyetlen hétköznapjaiba sodorta, ahol orosz hadifogságba esett. Sok sorstársához hasonlóan egy ukrainai lágér lakójaként – mint tolmács – élte az oroszországi hadifoglyok mindennapjait, ahonnan 1947-ben térhetett haza. Ezt követően kezdetben banki tisztviselőként dolgozott, majd a Földművelésügyi Minisztériumban helyezkedett el. 1949 januárjától rövid ideig az Igazságügyi Minisztérium szolgálatában állt mint miniszteri osztálytanácsos alosztályvezető, majd ugyanezen év novemberétől már az Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda (OFFI) igazgatói tisztét töltötte be. „1954-ben szerzett kandidátusi fokozatot a jogtudomány témakörében írt disszertációjával”. 1955. március 28-án koholt vádak alapján letartóztatták és bebörtönözték. A „börtönből 1955. október 2-án szabadult. Ekkor megbetegedett és 1956. január 28-ig kórházban feküdt. Törvényességi óvás alapján 1956-ban, majd 1989-ben rehabilitálták. 1956 júliusától az Új Magyar Könyvkiadó lektora volt, 1957–58-ban önálló ügyvédként működött, 1959–60-ban az Állami Könyvterjesztő Vállalatnál dolgozott”. 1960 novemberétől 1969 végéig az Országos Széchenyi Könyvtár tudományos munkatársa, majd az azt követő évtől egészen 1975-ben történt nyugdíjazásáig a Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Könyvtárának igazgatója volt. Pályája során több tudományos társaság, bizottság és munkaközösség is a tagjai közé fogadta. *Tardy Lajos 1914–1990 művelődéstörténész, orvostörténész, szakfordító, a történelemtudomány doktora rövid életrajza és életmű-bibliográfiája: Készült születésének 100. évfordulója tiszteletére.* (A Magyar Tudománytörténeti Intézet Tudományos Közleményei 2.) Összeáll. Gazda István – Tardy János – Bodorné Sipos Ágnes. Bp. 2014. 4.; Online elérhető: www.real.mtak.hu, letöltés 2020. okt. 22.; *Tardy Lajos: Szaggatott krónikák: Nagy idők kis tanúja.* Bp. 1986.

magyar katona leszármazottjával is levelezésben állt, akik további értékes magándokumentumok másolataival segítettek (naplók, fényképek, halotti anyakönyvi kivonatok stb.) a munkáját. Továbbá Tardy a téma legnevesebb hazai és külföldi kortárs kutatóival is diskurzust folytatott.¹⁴ Fia azt is megemlítette, hogy édesapja Mexikóban is szeretett volna kutatásokat folytatni, azonban erre már egészségügyi problémái miatt nem vállalkozhatott.¹⁵ A témáról egy tanulmánykötetében (*Históriai Ínyencfalatok*) és korabeli napilapokban néhány részpublikációt is közre adott. A további feltárásokat (amelyre egy második bécsi ösztöndíjat is elnyert) és az anyagnak a teljes feldolgozását azonban már nem tudta elvégezni 1990. január 10-én tragikus hirtelenséggel bekövetkezett halála miatt. „Sokéves kutatómunkával még feldolgozta I. Miksa mexikói császár magyar huszárezredének történetét, s kötetének bevezető sorait fejezte be aznap, amikor 1990. január 10-én holtan esett össze a Margit körúton” – olvashatjuk egykori barátjának, Vásáry István turkológusnak a sorait.¹⁶ Tardy ezen kutatásának egyik legkiemelkedőbb eredménye az osztrák önkéntesek soriban szolgáló magyarországi katonák névjegyzékének az összeállítása volt, amely a szerző halálát követően fél évvel posztumusz kiadásban jelent meg a *Hadtörténelmi Közleményekben Az 1864–1867. évi mexikói „önkéntes hadtest” magyarországi résztvevői* címmel, melyben 1046 magyarországi résztvevő adatát közölte.¹⁷ Félbehagyott kutatásának a jegyzeteit és szakkönyveit a mai napig a családja őrzi.¹⁸

A Tardy-féle lista revíziójának szükségességéről

Tardy Lajos irathagyatékának a feldolgozását követően találtuk meg a választ több olyan kérdésre is, amely a kutatás kezdeti szakaszában az általa összeállított és közölt lajstrommal kapcsolatosan vetődött fel. Az egyik ilyen a résztvevők későbbi sorsával kapcsolatosan fogalmazódott meg. Ehhez fontos látni, hogy Tardy a mexikói osztrák önkéntes sereg máig

¹⁴ Egy, a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattárában őrzött levél tanúsága szerint Tardy Lajos Habsburg Miksa élettörténetével kapcsolatosan levelezésben állt Busa Margit művelődéstörténésszel is.; PIM Kézirattár. V.5300/47.

¹⁵ Tardy Lajos fiának, Tardy Jánosnak (geológus, a Magyar Természettudományi Társulat ügyvezető elnöke) a szíves szóbeli közlése nyomán.

¹⁶ *Magyar Nemzet*, 2014. augusztus 2. (*Magazin*) 36.

¹⁷ Tardy Lajos munkájában, a sorsámozás alapján 1047 magyarországi résztvevőt sorol fel, azonban mivel a 998-as számot az 1000. követi, ezáltal az írás csupán 1046 nevet tartalmaz. *Tardy Lajos: Az 1864–1867. évi mexikói „önkéntes hadtest” magyarországi résztvevői.* *Hadtörténelmi Közlemények*, 103. (1990) 145–171.; A nevezett részt ld.: 169.

¹⁸ 2015 őszén az a megtiszteltetés ért, hogy Tardy János személyemre bízta e nagy volumenű kutatási anyag rendezését és feldolgozását, amelyért ez úton is szeretném a hálámat és köszönetemet kifejezni. A hagyaték digitalizálást 2017-ben a doktori tanulmányaim keretein belül végeztem el. PhD-kutatásom legfőbb célja Tardy Lajos hagyatékának a feldolgozása, ezzel tisztelve a kutatói pályája és történetírói munkássága előtt.

fennmaradt törzslapjairól minden katona esetében a nevükön felül öt információt közölt, úgymint: születési év, születési hely, az illető foglalkozása, csapatnem és az elbocsájtó bejegyzések (későbbi sorsokra vonatkozó adatok). Utóbbiakat Tardy további alcsoportokra osztotta, melyek a következők:

- „D — dezertált, vagy eltűnt, vagy önként átalált a republikánus oldalra, vagy önként Mexikóban maradt
- E — engedéllyel leszerelt, Mexikóban megtelepedett
- Eü — egészségügyi okokból leszerelték, hazaszállították
- H — hadifogságba esett, sorsa ismeretlen, a hazatérők között nem szerepel
- Hv — hadifogságba esett, majd szabadult s hazatért
- K — fegyelmi vagy büntetőjogi okokból kicsapták a seregből
- NH — az Önkéntes Hadtest feloszlása után belépett Miksa császár nemzeti hadseregébe. (Később részben hazatértek, részben Mexikóban vagy más amerikai államokban telepedtek meg.)
- Ö — öngyilkos lett
- Elesett — harctéren vagy ott szerzett sebesülés következtében hadikórházban elhunyt, vagy a republikánusok kivégezték
- + — betegség következtében elhunyt”¹⁹

Ha megtekintjük az 1990-ben megjelent Tardy-féle listát, akkor azt tapasztaljuk, hogy a Mexikói Nemzeti Császári Hadseregbe átjelentkezett katonák és a mexikói hadi események során elesett egyének esetében az adatok végig lejegyzésre kerültek, míg ezzel szemben a többi információ csupán a 22. sorszámú személyig, Avedik Ernőig szerepel, azt követően végig hiányos. A Tardy-hagyaték iratai között ott szerepel a *Haditörténelmi Közlemények* számára írógéppel készített eredeti lista szövege is. Ezen nagyon jól kivehető, hogy az egész dokumentumban mind a Mexikói Nemzeti Császári Hadseregbe történő belépésre, mind pedig a halálozásokra vonatkozó adatok gépelve szerepelnek. Az ún. elbocsájtó bejegyzések a 22. sorszámig szintén gépelve olvashatóak, onnantól azonban már csupán tollal kerültek lejegyzésre, amely információk végül nem kerültek bele a hadtörténeti szakfolyóiratban publikált lajstromba. Úgy gondoljuk, hogy a posztumusz megjelent lista adatsorának véglegesítését már nem Tardy Lajos végezhette el, és talán emiatt maradhattak ki a szóban forgó adatok a publikációból.

A másik kérdés, amely felkeltette az érdeklődésünket, az az volt, hogy a magyarországi résztvevők szempontjából teljesnek tekinthető-e a Tardy által közölt jegyzék, mivel

¹⁹ Uo. 171.

kutatásaink során több olyan névre is rábukkantunk, akik az adatok fényében egykoron Mexikóban szolgáltak, azonban nevük nem szerepel a Tardy Lajos által összeállított névsorban. Tardy a kutatása során a biográfiai adatok gyűjtéséhez formanyomtatványokat készített. Egy-egy lapra 3-4 katona adatait jegyezte le. Az iratok között ezek két példányban is fennmaradtak. Egyrészt másolatok formájában (3 mappába rendezve), másrészt az eredeti példányok egy bőrkötéses kötetben. (Továbbá egyes résztvevőkről külön mappákba rendezve is találhatóak adatok.) A kézirat vizsgálata és feldolgozása során azt tapasztaltuk, hogy a jegyzetek között további olyan nevek is szerepelnek, akikről minden bizonnyal további adatok gyűjtését tervezhette a szerző. A bécsi anyakönyvi anyaggal történt összevetést követően végül beigazolódott azon sejtésünk, hogy az 1990-ben közzétett magyarországi mexikói önkéntesek névlajstroma nem teljes.

A lista teljességének a kérdésével kapcsolatosan egyértelműen megállapítható, hogy Tardy Lajos a halála miatt már nem tudta befejezni a névjegyzék véglegesítését, mint fentebb láthattuk, a későbbi sorsok tekintetében pedig hiányosan is került publikálásra az anyag. Továbbá egyéb eltérések és hibás adatközlések is megfigyelhetők a Tardy-kézirat és *Hadtörténelmi Közlemények*ben megjelent névlista között, melyek szintén pontosításra várnak. Mindezek fényében megkerülhetetlennek gondoljuk a lista teljes revízióját és újbóli közlését, mellyel egy több mint harminc éve félbeszakadt kutatási projekt befejezése válik lehetségessé. Ez azért is kiemelkedően fontos, mert ez nemcsak a téma szűken vett magyar és külföldi kutatói számára nyújthat segítséget, hanem a helytörténész kutatóknak is, ugyanis a lista újbóli közlésével a jövőben sokkal jobban kiszűrhetővé válnak a – főként lokális sajtótermékekben és néprajzi gyűjtésekben felbukkanó – magukat egykoron mexikói veteránként bemutató, de Latin-Amerika földjén sohasem járt, nagyzó, sok esetben a mexikóiakat becsmérő és pejoratív színben feltüntető Hány János-féle alakok.

Az adattár forrásbázisa

Kutatásunk kiindulási pontja Tardy Lajos irathagyatéka és a már többször idézett *Az 1864-1867. évi mexikói „önkéntes hadtest” magyarországi résztvevői* című írásában közölt névjegyzék volt. Legelőször ennek összehasonlító revízióját végeztük el. Ennek során feldolgoztunk több olyan adatot is, amelyet Tardy annak idején összegyűjtött, azonban munkájába már nem nyílt lehetősége felhasználni. Ezek között olyan értékes magándokumentumok másolatai is megbújtak, amelyeket a katonák leszármazottjai bocsájtottak a kutatás rendelkezésére. (Néhányukkal szerencsére sikerült is felvenni újból a kapcsolatot.) Tardy Lajos megkezdett munkáját követve a katonák életrajzi adatainak gyűjtését illetően, széles és vegyes összetételű forrásbázisra támaszkodva, a mexikói szolgálatvállalásuk mellett egyaránt behatóan

foglalkozunk a kikerült sereg tagjainak az ún. mexikói kalandot megelőző és a Habsburg Miksa császárságának bukását követő életszakasaival is.

A vizsgálatokba igyekeztünk bevonni hazai, valamint külhoni (Ausztria, Egyesült Államok, Mexikó) levéltári és közintézményi forrásanyagot. Az *Österreichische Freiwilligenkorps* történetének elsődleges kutatási helyszíne Bécs, ugyanis az egység 1866-os feloszlását követően az irathagyatékot hazaszállították, mely ma a bécsi hadtörténeti levéltárban (*Österreichisches Staatsarchiv; Kriegsarchiv*) található. A Kriegsarchiv napjainkban 180 ezer doboznyi iratot, 60 ezer kötetet, „több mint 600 ezer térkép és tervrajz”-ot, körülbelül 400 ezer képet őriz (könyvtári állományának a száma is több mint 10 ezerre tehető, amely hivatalosan 1984 óta „az Osztrák Állami Levéltár Könyvtárához tartozik”). A levéltárban található dokumentumokat 22 nagy fondfőcsoportba (Bestandsgruppe) rendezték.²⁰ A mexikói sereg dokumentumai ezek közül a 7. fondfőcsoportban (Archive der Truppenkörper; röv.: AdT(k); időszak: 18–20. sz.; magyar fordítása: „Csapattestek levéltárai”)²¹ találhatóak. Az *Akten des Österreichisch-Belgische Freiwilligen Korps in Mexico [1864-1867]*²² fond 295 tételből áll,²³ melyben a sereg toborzásától egészen az egység megszűnéséig felölelően találhatóak vegyes iratok („műveleti akták, elnöki akták, titkos akták, a közigazgatás és az intendánsi hivatal aktái” stb.).²⁴ A dokumentumokat 12 nagyobb alcsoportba rendezték,²⁵ melyek közül az utolsó egység, a 44 doboznyi *Grundbücher* tartalmazza a sereg katonai törzslapjait. A dobozok a belépések időpontjai szerint haladva őrzik az anyakönyvi lapokat. Minden egyes doboz 200 önkéntes törzslapját rejt (kivételesen az utolsó 43. számú doboz, melyben több mint 200 okmány található). Ezek kutatásához a levéltárban rendelkezésre áll egy ábécérendben rendezett kétkötetes segédlet is (Grunbuch Index/Mexiko), amely nemcsak megkönnyíti és átláthatóbbá teszi a nevek keresését, hanem tartalmaz három olyan plusz adatot is, amelyek

²⁰ Réfi Attila: A genealógiai kutatás lehetőségei a bécsi Kriegsarchivban, különös tekintettel a 18–19. század fordulójának időszakára. In: Genealógia 2. A történelem segédtudományai I. Szerk. Kollega Tarsoly István et. al. Bp. 2013. 81–99.; 83–83.

²¹ *Uő.*

²² *Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv (ÖStA KA) AdTk, Akten des Österreichisch-Belgische Freiwilligen Korps in Mexico [1864-1867].*

²³ Peter Broucek egy 1990-ben megjelent munkájában „149 doboz, 129 könyv”-et említ, azonban a Grundbuchok esetében azóta történtek átszervezések a fond szerkezeti felépítésében, így ma az 295 tételből áll. *Peter Broucek: A bécsi Hadilevéltár és a magyar történelemmel kapcsolatos forrásai. Hadtörténelmi Közlemények, 103. (1990) 135.*

²⁴ *Uő.* 135.

²⁵ A mexikói iratok alcsoportjai: 1. Operationsakten (Band: 1-7.; Kart.: 1-12.); 2. Präsidialakten (Band: 8-10.; Kart.: 13-17.); 3. Geheime Akten (Band: 11.; Kart.: 18-19.); 4. Akten de Adjutantur (Band: 12-48.; Kart.: 20-27.); 5. Distriktkommandoakten (Band: 49-57.; Kart.: 28-35.); 6. Verwaltungsakten (Band: 58-75.; Kart.: 36-49.); 7. Intendanzakten (Band: 76-89.; Kart.: 50-87.); 8. Protokolle der Rechnungskanzlei (Band: 90-100.); 9. Justizakten (Band: 101-107.; Kart.: 88-94.); 10. Akten des Militärbevollmächtigten (Band: 108-117.; Kart.: 95-113.); 11. Akten des Generalkonsulates (Band: 118-123.; Kart.: 114-126.); 12. Grundbücher (Kart.: 124-169.)

a törzslapokon a legtöbb esetben nem szerepelnek: fegyvernem, alakulat, beosztás. Ennek köszönhetően ezen adatok kutathatósága is jóval gördülékenyebbé válik. Tardy Lajos kutatási során a „Grundbücher” fondban található iratok alapján állította össze a sereg több mint ezer fő magyarországi állományának listáját, melyet a hagyatékban található hivatalos dokumentumok alapján az akkori Művelődési Minisztérium Országos Ösztöndíj Tanácsa által odaítélt egy hónapos államközi ösztöndíj segítségével 1988 áprilisában valósított meg. Ahogyan korábban utaltunk rá, Tardy Lajos a Katz Lipót Alapítvány jóvoltából – később Dr. Katz Lipót és Felesége, Margit Alapítvány – egy második bécsi kutatói ösztöndíjat is elnyert a téma további feltárására, azonban a halála közbeszólt. Jelen sorok szerzőjének 2020. augusztus és szeptember hónapjaiban nyílt lehetőség,²⁶ hogy kutatásokat végezzen a nevezett anyagban, és hogy folytassa a Tardy Lajos halálával félbeszakadt feltárásokat. Kutatásaink során a mexikói sereg egész dokumentációjának átnézésére terjedelmi okokból természetesen nem vállalkozhattunk, azonban a 44 tételnyi anyakönyvi lapok vizsgálatán felül igyekeztünk még fellelni néhány olyan anyagot a nagy mennyiségű irathalmazban, amelyek az életrajzi adattár összeállításához segítséget nyújthatnak. E tárgykörben fontos információkat őriznek a *Verwaltungsakten* 70–71. számú füzetei (személyenként vezetett kitüntetési listák) és ugyanezen fond 36–39. (ezekben találhatóak a mexikói önkéntes sereg felvételi kérelmei, melyek között több magyar személy levele is fennmaradt) és 40–43. (a cs. kir. sereg állományából a mexikói seregbe átlépett tisztek ún. minősítési lapjait (Conduite Liste) számú dobozai.

Bécsben az Osztrák Állami Levéltár; Házi, Udvari és Állami Levéltár tagintézményébe (*Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv*) is kerültek a mexikói önkéntesekre vonatkozó közvetett dokumentumok.

Az *F 43 Militärkonventionen 1812–1869* 6 doboznyi ügyirata „a külügyminisztérium osztrák csapatok idegen államok területén átvonulása érdekében kifejtett közreműködése során keletkeztek, illetve osztrák hadsereg katonáival szembeni követelések rendezésére vonatkoznak. De ide kerültek Miksa császár támogatására Mexikóba küldött osztrák önkéntes légióra vonatkozó iratok is, köztük lengyel menekültek²⁷ felvétele a légióba, illetve

²⁶ A kutatás 2020. augusztus 31-e és szeptember 30-a között a Magyarország Külgazdasági és Külügyminisztériumának Klebelsberg Kuno-ösztöndíjának köszönhetően, valamint a bécsi Collegium Hungaricum és a Bécsi Magyar Történeti Intézet támogatásával valósult meg. Ezúton szeretnék köszönetet mondani a program koordinátorának, Gordos Katalinnak az ügyintézés során nyújtott segítségéért, és egyúttal köszönöm a bécsi Collegium Hungaricum munkatársainak: Bárány Anzelm igazgató úrnak, ifj. Bertényi Iván tudományos igazgatóhelyettes úrnak, Csik Erikának és Mertzné Kugler Annamáriának a kutatóút során nyújtott támogatását és a segítségét. Továbbá ezúton is köszönöm a budapesti Hadtörténelmi Levéltár és a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár jelenlegi delegáltjainak dr. Solymosi Józsefnek és dr. Oross Andrásnak, valamint a Weltmuseum Wien munkatársának, Manfred Kaufmannnak az értékes tanácsait és a segítségét.

²⁷ Értsd: Az „Orosz-Lengyelország”-i 1863. évi januári felkelés következtében a Habsburg Birodalom területére menekült lengyel felkelők.

a légió tagjainak visszatérése, hazaszállítása, köztük a tisztek névlistája is megtalálható”.²⁸ A Mexikóra vonatkozó dokumentumok az 5–6. számú dobozokban találhatóak. Kutatásaink szerint az itt található dokumentumok közül elsősorban a sereg hazaszállítására vonatkozó iratok használhatóak fel a sereg biográfiai adattárához.

A *Diplomatie und Außenpolitik 1848-1918* fondfőcsoportban találhatóak a Duna menti monarchia Mexikóval kapcsolatos diplomáciai érintkezéseinek dokumentumai. Hasbsburg Miksa császár 1867. évi kivégzését követően több évtizedre megszakadtak a diplomáciai kapcsolatok a latin-amerikai állam és az akkoriban létrejövő új államalakulat, az Osztrák–Magyar Monarchia között. Az újbóli kapcsolatfelvétel 1901-ben történt meg, ez „magyarázza a csekély mennyiségű iratanyagot”.²⁹ A kutatás tárgyát képző időszakra vonatkozó konzuli iratanyag ezáltal két részre oszlik. Egyrészt az 1864–1867 közötti időintervallumra, amely a PA XXXIV. jelzet 4. és 5. számú dobozaiban található (ezen iratcsoport mélyreható vizsgálatára sajnos nem jutott lehetőségünk, ezt majd egy későbbi időpontban tervezzük elvégezni), a másik csoportot pedig a diplomáciai kapcsolatok rendeződését követő időszakban keletkezett iratok képezik. Ezek közül két doboz (F 58/ 11 és 130) a monarchia külhonban elhunyt állampolgárainak hagyatéki ügyeit tartalmazza Mexikóra vonatkozóan, amelyben megtalálható két olyan személy (Habsburg Miksa egyik magyar katonája, Kolofon Pál és a köztársasági oldal magyar tisztje, Zákány Csala István) hagyatékiratai is, akik a második mexikói császárság idején érkeztek a latin-amerikai országba. A későbbiek során egyaránt érdemesnek gondoljuk Habsburg Miksa családi levéltárának (*Habsburgisch-Lothringische Familienarchive, Archiv Kaiser Maximilian von Mexico 1857-1867*) a vizsgálatát is, amely „részben még mexikói császárrá választása előtt, részben császári működése során keletkezett iratai”-t őrzi, és „amelyeket eredetileg a Trieszt melletti Miramare kastélyban őriztek és csak később hoztak Bécsbe. A miramare-i iratok másik része az Alsó-ausztriai Tartományi Levéltárba került, köztük található pl. a Votivkirche-re kiírt pályázat dokumentációja. A rendelkezésre álló levéltári segédletek elégtelensége miatt az iratanyag kutatása nem könnyű feladat.”³⁰

A kutatás szempontjából a másik elengedhetetlenül fontos helyszín: Mexikó. Jelen sorok írója 2018 márciusa és 2019 februárja között a mexikóvárosi Instituto Mora (teljes nevén Instituto Dr. José María Luis Mora) vendégkutatójaként folytatott kutatásokat a témában.³¹ A levéltári vizsgálódások elsősorban a fővárosi közintézményekre támaszkodtak.

²⁸ Fazekas István: *A Haus-, Hof- und Staatsarchiv magyar vonatkozású iratai.* (Magyar Országos Levéltár kiadványai. I. Levéltári leltárak 10.) Bp. 2015. 288.

²⁹ Uo. 237–238.

³⁰ Uo. 366.

³¹ Mexikói kutatásainkat a Convocatoria de Becas de Excelencia del Gobierno de México para Extranjeros 2018 ösztöndíjnak köszönhetően tudtuk megvalósítani. Ezúton is köszönetet szeretnék mondani mexikói barátainknak, a budapesti Mexikói Nagykövetség és a mexikóvárosi Magyar Nagykövetség munkatársainak; a fogadóintézetem, az Instituto Mora munkatársainak (Dra. Enriqueta Quirozna; Dr. Héctor Zarauz López;

Mexikóvárosban Habsburg Miksa mexikói császárságára és az osztrák önkéntes seregre vonatkozóan a legtöbb levéltári forrás a Mexikói Állami Levéltárban (*Archivo General de la Nación de México*; rövidítése AGN) található. Ezen intézményben a kutatás a levéltári katalógusokon és segédleteken felül a belső számítógépes rendszerben történt, ahol keresőszavas vizsgálatokat végeztünk. Ennek során az „austriaco”, „austriaca”, „asutricos” „ausriacas” mellett természetesen a „húngaro”, „húngara”, „húngaros”, „húngaras” keresőszavakat is alkalmaztuk. Ezek mellett próbálkoztunk a „húsar” és „húsares” (mivel ezen egység legénysége döntően magyarországi katonákból állt) szóalakokkal, a magyarországi nemzetiségek spanyol alakjaival, sőt sok esetben vezetéknevekre történő kereséssel is, amely nem egy esetben járt sikerrel. Lényeges azonban kiemelni, hogy utóbbiak, vagyis a vezetéknevek keresése során hasonló problémával szembesültünk, mint amelyet Ambrus László is említ egy hasonló tudományos kutatási projektje kapcsán, mely az első világháborúban az Egyesült Államok hadseregében szolgált magyarországi születésű katonák adattárának összeállítására irányul. Ambrus egy munkájában kitér arra a jelenségre, hogy azon magyar kivándoroltak, „akik nem beszéltek angolul, az általuk hallottakat persze megpróbálták fonetikusán leírni. Így amikor – vélhetően saját honfitársaiktól – megtudták, hogy aki például otthon Károly, vagy József volt, az itt, az »új világban« már Charles és Joe, ők ennek megfelelően írtak alá. Mivel az angol írásmóddal nem voltak tisztában, számos »Csálsz«, »Dzsó« és hozzájuk hasonló aláírás született.”³² Az 1864–1867 között Mexikóban szolgált magyarországi katonák esetében is hasonló folyamat figyelhető meg, csupán fordított esetben. A magyar és német nyelv ismeretének a hiányában az egykori adatrögzítő hivatalnokoknak, illetve sok esetben a későbbiek folyamán a témával foglalkozó személyeknek köszönhetően olyan névalakokra bukkanhatunk, mint „Eduardo Paloski”³³ Pavlowszky Ede helyett vagy pedig „Khaven Müller” graf Karl Khevenhüller-Metsch ellenében,³⁴ mely gyakori előfordulása a levéltári segédletek esetében is.

Az AGN állományában³⁵ a téma legjobban körülhatárolható forrásbázisa a 65 dobozból álló, 12,89 folyamméternyi *Segundo Imperio* fond. A 2000-es években több éves hosszas

Berenice Cortés; Diana Ramírez) és az ösztöndíjprogram koordinátorainak, Rebeca Ballesteros Lailonnak és kollégáinak (mexikói külügyminisztérium – SRE), Martine Chomel Harentnek, a Fuchs családnak és a Mexikóban élő magyar barátainak mindennemű segítségért, mely nélkül nem jöhetett volna létre ez a kutatás. Külön köszönöm az értékes útmutatásokat és tanácsokat a témakör legnevesebb mexikói kortárs szakértőinek, Dra. Patricia Galeana Herreranak, Dra. Erika Paninak és Dra. Martha Zamoárnak.

³² Ambrus László: Magyar „doughboyok” az első világháború amerikai hadseregében. *Hadtörténelmi Közlemények*, 131. (2018) 735–756.; 748–749.

³³ Manuel Ramírez de Arellano: *Ultimas Horas del Imperio. Los traidores de los traidores*. México, 1903. 237.

³⁴ Lillia Díaz López: Forest informa a Alfonso Dano sobre su misión en Querétaro. *Historia Mexicana*, 17. (1967) 212–29.; 215.

³⁵ Az AGN-ben őrzött dokumentumokról és fondfőcsoportokról bővebben ld.: Coordinación General. *Juan Manuel Herrera Huerta – Victoria San Vicente Tello*: *Archivo General de la Nación México. Guía General*. México D.F., 1990.

előkészületeket követően egy osztrák–mexikói közös vállalkozás keretében, Ausztria finanszírozásával a teljes fond anyaga digitalizálásra került. A projekt 2007 márciusában kezdődött, és egy évvel később, 2008 márciusában zárult le. A bilaterális projektnek köszönhetően 110 ezer oldalnyi történelmi dokumentumot digitalizáltak, amely Christian Oprießing szerint világszinten úttörő eredménynek számított akkoriban. A projekt részeként egy 15 meghatározott pontból álló részletes leltári leíró jegyzéket is készítettek minden egyes dokumentumról, amelyekben többek között olyan információkat is feltüntettek, mint például, hogy milyen típusú az adott dokumentum, mely személyhez vagy személyekhez köthető, kinek a kézjegye szerepel rajta, milyen nyelven, nyelveken íródott, ki volt a kiállító szerv stb. Fontos kiemelni, hogy több doboz tartalma is a mexikói osztrák önkéntes hadtest és a vele egy főhadparancsnokság alá tartozó belga segédhad (a spanyol forrásokban a legtöbb esetben az *el cuerpo voluntario austro-belga* megjelölés szerepel) dokumentumait tartalmazza. Az iratok között a spanyol, a német és a francia nyelvű iratok dominálnak, de találhatóak benne még angol, portugál, olasz, latin, orosz, magyar, arab, török stb. nyelven íródott dokumentumok is. Az iratok típusa is szerteágazó: névjegyzékek, az egyes minisztériumok közötti levelezések, uralkodói dekrétumok, rendeletek, kérvények, elismervények, számlakivonatok, költségvetési, protokoll- és vizsgálati iratok, jelentések, nyomtatványok és további egyéb típusú dokumentumok.³⁶ A fond számos magyar önkéntes irathagyatékát és egyéb hungarika típusú dokumentumot tartalmaz. Több mint tíz éven keresztül a „Fondo Segundo Imperio” teljes anyaga elérhető volt online formában is, azonban 2018 novemberében (mexikói kutatásaink utolsó harmadában) az AGN lecserélte a hivatalos weblapját. Mivel a digitalizált anyag az új felületen nem elérhető, ezért – tudomásunk szerint a mai napig – az a helyzet állt elő, hogy a dokumentumok csupán Mexikó nemzeti levéltárának a belső gépeiről kutathatóak (ismereteink szerint Ausztria nem kapta meg végül a dokumentumok másolatait³⁷), az eredeti dokumentumok megtekintésére pedig nem nyílik lehetőség, mivel az anyagot digitalizálták.³⁸ Ezen felül a vizsgálati eredményeink szerint a *Relaciones*

³⁶ *Christian Oprießing*: La intervención francesa en las colecciones del Archivo General de la Nación de México. In: *El impacto de la intervención francesa en México*. Coordinadora. Patricia Galeana. México D. F. 2011. 13–25.; 19–22.

³⁷ Az anyag esetleges ausztriai elérhetőségét illetően az MNL Országos Levéltár jelenlegi bécsi delegáltjával, dr. Oross Andrással egyeztettem, aki a bécsi illetékesektől azt a tájékoztatást kapta, hogy a szóban forgó digitalizált levéltári anyagot az osztrák félnek végül nem bocsájtották a rendelkezésére.

³⁸ Ennek bekövetkezte rendkívül negatívan érintette és hátráltatta a mexikói kutatásunkat, ugyanis arra számítottunk, hogy a fent nevezett iratok az interneten elérhetőek lesznek. Magyarország Mexikóvárosi Nagykövetségének a támogatólevelével (melyben a két ország közötti bilaterális kapcsolatokat erősítő projektre történt hivatkozás) egy kérvényt nyújtottunk be az intézmény vezetőjéhez azzal a kéréssel, hogy engedélyezze számunkra vagy az eredeti dokumentum megtekintését és lefényképezését, vagy pedig biztosítsa számunkra a hungarika vonatkozású digitalizált PDF fájlok másolatát. Mivel levelünkre választ nem kaptunk, ezért csupán a belső gépeken nyílt lehetőségünk a kutatásokat lefolytatni, melyet nem egy esetben tovább hátráltatott az, hogy több dokumentumot is rendkívül silány minőségben digitalizáltak.

Exteriores; a *Real Hacienda* és a *Movimiento, Pasaporte y cartas* állagaiban találhatóak még dokumentumok a magyar honos katonákra vonatkozóan. Kutatásunk során igyekeztük minél mélyrehatóbban feltárni az intézmény hungarika típusú forrásait, azonban egyrészt a korszakra vonatkozó óriási mennyiségű forrásanyag, másrészt a fentebb már részletezett keresési nehézségek folytán a későbbiek folyamán még kerülhetnek elő a második Mexikói Császárság idejében Mexikóban élt magyarokkal kapcsolatos további dokumentumok. Egy későbbi kutatás során érdemesnek gondoljuk megvizsgálni az olyan fondsegédleteket is, melyek tagállamonkénti lebontásban közölnek leíró adatokat a Mexikói Nemzeti Levéltárba került anyagról. Mint azt Cayetano Reyes García Colimáról közölt kötete is alátámasztja, még bőven fel lehet lelteni lokális jellegű levéltári dokumentumokat a Mexikóban szolgált osztrák önkéntes sereg tagjairól a fővárosi nemzeti levéltárban.³⁹

Mexikóváros másik olyan intézménye, ahol sikerült jelentősebb iratot feltárni az egykoron Mexikóban szolgált magyarországi katonákra vonatkozóan, a Mexikói Hadtörténeti Levéltár volt (*General de Archivo e Historia de la Secretaría de la Defensa Nacional*⁴⁰). A mexikói hadi levéltárban ottjártunkkor a kutatás még „manuális” rendszerű volt. Itt döntően az *Operaciones Militares del periodo de 1862 a 1867* fond⁴¹ állaga őrzi a második Mexikói Császárság időszakára vonatkozóan okmányokat. A biográfiai kutatásunk szempontjából ezek közül kiemelendők azon tiszti névsorok, amelyek az 1850-es és 1860-as évek tiszti előléptetéseit tartalmazzák. (A jegyzékek tiszti beosztások szerint rendezettek.) A névjegyzékekben megtalálhatóak az osztrák önkéntes seregen belül történő előléptetések, de ezek mellett értékes információkat nyújtanak a mexikói császári sereghez átlépett európai tisztokról is. (A fondban található még néhány olyan dokumentumot, amely az osztrák önkéntes seregére vonatkozik.) Az életrajzi adattár szempontjából a magyarországi tisztekre vonatkozóan a személyügyi anyagok (*Cancelados; Personal*) rejtenek további értékes dokumentumokat (Boksay Tivadar; kászonjakabfalvi László Béla; Kochen Félix [Bódog]; Kubicza Mihály orvos; Kubinyi Mihály; Kulmer István; Magyar Gyula orvos, Mihailovits József; taródházi Mikos János; Palczmann Eduárd; Pókay János; Wickenburg Edmund⁴²). A személyügyi anyag kutatásával kapcsolatosan fontos megjegyezni azt, hogy a katonák adatbázisában személyes kutatásra nem nyílt lehetőség. A vizsgálat módszere az volt, hogy az általunk

³⁹ Cayetano Reyes García: *Invitación a la Historia. Catalogo documental, A.G.N. (Sobre Colima y su Rumbo 3.)* Zamora – Colima. 1986.

⁴⁰ Ezúton köszönöm az intézmény munkatársainak a segítséget és a támogatást, melyet az intézményben történő kutatásaim során kaptam. Külön is szeretnék köszönetet mondani Andres Garcia Lazonak.

⁴¹ A fondban való eligazodáshoz egy, az 1940-es évek második felében kiadott nyolckötetes segédlet nyújt segítséget (*Guía del Archivo Histórico Militar de México*). A levéltár történetéről és az ott őrzött dokumentumokról bővebben ld.: *Héctor Cuauhtémoc Hernández Silva: El Archivo Histórico Militar de México. Historia Mexicana*, 38. (1988) 127–141.

⁴² Tardy Lajos a magyarországi katonához sorolja. Kremsben született, fiatalon Magyarországra került, felesége, Zalabéri Horváth Stefánia tősgyökeres zalai magyar nemesi családból származott.

átadott névjegyzékeket a levéltár dolgozói vetették össze a belső adatbázisukkal. Ezáltal a névjegyzék szélesebb vizsgálatát nem tudtuk megvalósítani, elsősorban a tiszti rangban szolgáló és a nemesi származású személyekre összpontosítottuk a kutatást, illetve kértünk keresést a seregben is felbukkanó elterjedtebb magyar családnevekre (mint pl. Kovács, Horváth, Nagy stb.) is.

Mexikóvárosi feltárásaink alkalmával kiterjesztettük a kutatást a *Centro de Estudios de Historia de México Fundación Carlos Slim* levéltárára is, ahol a második Mexikói Császárságra vonatkozó segédlet szerint szintén található néhány dokumentum a mexikói osztrák önkéntes seregre és annak tagjaira vonatkozóan,⁴³ melyek digitalizált formában szabadon kutathatóak az alapítvány digitális levéltári felületén.⁴⁴ (Mexikóvárosban felkerestük még az *Archivo Histórico de la Ciudad de México*; a *Museo Nacional de Historia Castillo de Chapultepec* és a *General del Acervo Histórico Diplomático* intézményeket is, ezekben a biográfiai adattár szempontjából nem találtunk releváns forrásokat.)

Az 1863–1867 közötti második Mexikói Császárság fennhatósága az ország északi részére menekült republikánus kormányzat katonai ellenállása és a domináns lokális vezetők miatt nem terjedt ki az egész ország területére. A császári katonaság ellenőrzése legfőképpen az ország középső vidékein volt erős.⁴⁵ Az osztrák sereg főparancsnoka Franz Graf Thun-Hohenstein tábornok volt, aki egyben a második mexikói hadkerület főparancsnoki tisztét is betöltötte. A sereg főparancsnoksága a már említett Puebla városában volt, további katonai alparancsnokságok működtek Jalisco, Puebla, Tlaxcala, Veracruz, Oaxaca tagállamokban.⁴⁶ Mexikói kutatásaink során igyekeztünk kiterjeszteni a vizsgálódásainkat az osztrák önkéntes sereg egykori állomáshelyeire is. A vizsgálatba bevont levéltárak a következők voltak: 1. *Archivo Histórico Municipal de Puebla*; 2. *Archivo General del Estado de Puebla*; 3. *Archivo Histórico del Estado de Querétaro*; 4. *Archivo Histórico Estado México de Toluca*; 5. *Archivo Estado de Tlaxcala*; 6. *Archivo Estado de Veracruz en Xalapa*; 7. *Archivo General del Estado de Oaxaca*; 8. *Archivo Histórico del Estado de Hidalgo*. Ezen intézményeknél levelünkkel arról érdeklődtünk, hogy a gyűjteményeikben az osztrák önkéntes sereghez és annak magyar katonáihoz kapcsolódóan esetleg fellelhető-e valamilyen adat vagy dokumentum.⁴⁷

⁴³ Bővebben ld.: *Guía e Índices de los Fondos del Segundo Imperio*. Introducción por. María Eugenia Terrones. Ciudad de México, 2000.

⁴⁴ <http://www.cehm.org.mx/Archivo>, letöltés: 2021. márc. 11.

⁴⁵ A császárság és a republikánus erők közötti területi arányokról egy átlátható és pontos térképet közöl: *Jean Avenel: La campagne du Mexique (1862-1867). La fin l'hégémonie européenne en Amérique du Nord*. Paris. 1996. 150.

⁴⁶ *Almanaque imperial para el año de 1866*. México. 1866. 114.; Az osztrák sereg tagjai Mexikó egyéb vidékein is megfordultak, és számos hadjáratban vettek részt többek között Guerrero, Hidalgo, Querétaro, Matamoros, Morelos, Tabasco tagállamokban, illetve a Yucatán-félszigeten is.

⁴⁷ Ezúton köszönöm a segítségét Felicitas Ocampo Lópeznek (*Archivo Municipal de Puebla*); Antonio Blanco Guzmán igazgató úrnak (*Archivo General del Estado de Puebla*); Isaías Rafael Contreras Ibáñez

A válaszok és az eredmények vegyes képet mutatnak. Tlaxcalából az a válasz érkezett, hogy az állaguk őriz némi hadtörténeti jellegű okmányt az osztrák önkéntesekre vonatkozóan, mely az egységnek az államon keresztül történő áthaladásáról nyújt információkat. Oaxaca de Juárezból, Pachuca de Sotóból és Xalappa-Enríquezből azt a választ kaptuk, hogy tudomásuk szerint nincs az állományukban a mexikói osztrák önkéntes seregére vonatkozó anyag. Utóbbi városból továbbírányítottak Orizaba⁴⁸ városi levéltárába (*Archivo Municipal Orizaba*), ahol az osztrák önkéntes sereg magyar huszárságáról, valamint egy Újházy Ferdinánd nevű magyar katona dezertálásáról találhatóak vizsgálati adatok.

Puebla (Heroica Puebla de Zaragoza) városa nagyon fontos szerepet játszott az osztrák önkéntes sereg történetében. 1865 folyamán itt történt az osztrák önkéntesek zömének a felszerelése és felfegyverzése, 1865–1866 folyamán itt működött az osztrák önkéntes sereg főhadparancsnoksága, és a feloszlásukkor is itt jelöltek ki számukra gyülekezőt. Ezek miatt úgy gondoltuk és arra számítottunk, hogy ebben a tagállami fővárosban talán nagyobb arányban kerülhetnek elő rájuk vonatkozó okmányok. Várakozásainkban azonban csalatkoznunk kellett, ugyanis az *Archivo Estado de Puebla* és az *Archivo General Municipal de Puebla*⁴⁹ intézményekben végzett kutatásaink során elenyésző adatot sikerült csupán fellelni Miksa császár egykoron Mexikóban szolgált osztrák önkénteseiről, ráadásul az adattárhoz felhasználható dokumentumokra ezek között nem akadtunk. (A tolucai állami levéltárban végzett kutatásaink során nem találtunk semmilyen adatot a témakörben. Querétaro városában a Miksa császár halálához köthető történelmi emlékhelyeket kerestük fel, és látogatást tettünk az állami levéltárban is, ahol érdeklődésünkre azt a választ kaptuk, hogy nagy mennyiségű irathagyaték maradt fent a második császárság időszakából, azonban fondjegyzék és segédletek hiányában kutatása rendkívül időigényes, ezért ennek vizsgálatába nem kezdtünk bele. Úgy gondoljuk, hogy a város több hónapos 1867-es ostromában részt vett magyarok okán az állagban megőrződhettek hungarika típusú dokumentumok.)

levéltárvezetőnek (*Archivo Estado de Veracruz en Xalapa*); Raúl Almazán Quintananak (*Archivo Histórico del Estado de Querétaro*); Arq. Gabino Santana Moreno igazgató úrnak (*Archivo Histórico Estado México de Toluca*); Jacobo Babines López igazgató úrnak (*Archivo General del Estado de Oaxaca*); Liliana Zamora Poiré Encargadanak (*Archivo Histórico del Estado de Hidalgo*) és Alberto Gómez Juárez igazgatóhelyettes úrnak (*Archivo Histórico del Estado de Hidalgo*).

⁴⁸ Orizaba napjainkban egy közel 100 ezer fős lélekszámú város Veracruz tagállamban az Orizaba hegycsúcs lábánál. A Mexikóváros és a Veracruz kikötőváros közötti útvonalon fekszik, amely a tárgyalt korszakban is jelentős fontossággal bírt.

⁴⁹ A pueblai városi levéltárban a következő fondokban találhatóak az osztrák önkéntes sereg tagjaira vonatkozó adatok: 1. *Actas de Cabildo*; 2. *Leyes y decretos*; 3. *Expedientes* 4. *Periódico Oficial del Estado de Puebla*. A kutatás során az alább levéltári segédlet volt a segítségemre: Testimonios Heroicos de la Puebla de Zaragoza en el Archivo General Municipal de Puebla 1857-1980. Coordinadora. *María de la Cruz Ríos Yanes*. [Heroica Puebla de Zaragoza] 2012.

PhD-kutatásaink során természetesen végeztünk vizsgálatokat a hazai levéltárakban is. Egy-egy mexikói önkéntes életútját illetően több levéltárban is találhatóak adatok (*MNL OL; MNL JNSZML; MNL SzSzBML; MNL TML; MNL HML; MNL VaML; MNL BML; BFL; Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeuma; Magyar Nemzeti Múzeum; Semmelweis Orvostörténeti Levéltár*⁵⁰).

A téma magyarországi forrásanyagából kiemelendő egy, a mexikói osztrák önkéntes sereg hazatért tagjairól vármegyéenként vezetett hivatalos dokumentum: „*Névjegyzéke azon mexikói oszt. Legionáriusoknak kik*” adott vármegyei „*illetőségük vagy ott tartózkodni szándékoznak*”.⁵¹ Az 1867 nyarán Mexikóból visszatért katonák névsorát és adatait a Magyar Királyi Belügyminisztérium tisztségviselői vármegyéenként külön-külön listákban rögzítették, és megküldték az illetékes alispánok (vagy másodkapitányok) számára. A *Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár*ában található belügyminisztériumi iratok között a lajstromok másolatai nem maradtak fent,⁵² így azok csupán a megyei levéltárakban kutathatóak, amennyiben túléltek a történelem viharait. A tavalyi év folyamán a magyarországi megyei levéltáraktól kértünk segítséget abban a kérdésben,⁵³ hogy az adott megyébe érkezett-e akkoriban ilyen jellegű dokumentum a belügyi kormányzervektől.⁵⁴

⁵⁰ A Semmelweis Orvostörténeti Levéltárban Venkovits Balázs tárt fel adatokat Szenger Ede életrajzához. *Venkovits Balázs: „A császárságnak buknia kellett”. Habsburg Miksa és a magyarországi Mexikó-kép alakulása.* Aetas 29. (2014.) 28–46.; 36.

⁵¹ A dokumentum létezésére a Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltárának munkatársa, Horváth Gergő hívta fel a figyelmet 2015 folyamán, mint az „Április hónap dokumentuma”. http://www.szolarchiv.hu/id-806-aprilisi_honap_dokumentuma.html, letöltés: 2021. március 11. A dokumentum jelzete: MNL JNSZML, IV. 254. A Jászkun Kerület Alkapitányának iratai. 4621/1867.

⁵² Az MNL OL részéről hivatalos levelében a következő válasz érkezett a megkeresésre: „Sajnos a kutatás eredménytelennek minősült. A K 148. Belügyminisztérium. Elnöki iratok mutatói 1870-es évvél kezdődnek. A repertórium szerint legionárius iratok csak olasz-magyar vonatkozásban vannak. Katonai iratok a IX. tételben találhatóak., ezeket 1875-ig bezárólag átnéztük, de a keresett listákat nem találtuk. A K 149. Belügyminisztérium. Reservált iratok eleve 1876-es évvél indulnak. A K 150. Belügyminisztérium. Általános iratokban az adott időszakra csak a minisztérium alkalmazottainak személyügyi és a csendőrségi, intézményi iratai találhatóak meg.”

⁵³ MNL Zala Megyei Levéltár és MNL Csongrád-Csanád Megyei Levéltár intézményekben további személyes kutatás szükséges a hazatérési listákat illetően, továbbá a későbbiek folyamán érdemesnek gondolom ezen dokumentumoknak a feltárását a történelmi Magyarország egész területére vonatkozóan is.

⁵⁴ Ezúton szeretném megköszönni a segítséget a megkeresett levéltár munkatársainak és a következő személyeknek: dr. Klettner Csilla főlevéltáros asszonynak; dr. Németh István főosztályvezetőnek és Fehérné Fencsik Csillának (MNL OL); Sáfár Gyula igazgatóhelyettes úrnak (MNL BéML); Szendiné dr. Orvos Erzsébet igazgató asszonynak és Brigovác Lászlónak (MNL HBML); Áldozó István igazgatóhelyettes úrnak (MNL GyMSML); Horváth Gergőnek (MNL JNSZML); Polgár Tamás igazgató úrnak (MNL SML); Pál Ferencnek (MNL VaML); Mészáros Ádámnak (MNL HML); dr. Schramek László igazgató úrnak (MNL PML); egykori tanáromnak, dr. Várady Zoltán igazgató úrnak (MNL TML); Bösz Attilának (MNL BML); dr. Czetz Balázs igazgató úrnak (MNL FML); Ddr. Wencz Balázs igazgató úrnak (MNL KEML); Gusztiné dr. Toronyi Judit igazgató asszonynak (MNL NML); Gyenesi József igazgató úrnak (MNL BKML); Kujbusné dr. Mecsei Éva igazgató asszonynak (MNL SzSzBML); Boros István igazgató úrnak, Jakab Rékának és Ember Tímeának (MNL VML).

A válaszok alapján négy csoportot tudtunk elkülöníteni:

1. A megye – vagy az akkori közigazgatási egység – vonatkozásában egykoron készült ilyen lista, és az a mai napig fennmaradt: Békés vármegye (*MNL BéML*);⁵⁵ Hajdú vármegye (*MNL HBML*);⁵⁶ Győr vármegye (*GyMSML*);⁵⁷ „Jászkunság” (*MNL JNSZML*);⁵⁸ Somogy vármegye (*MNL SML*);⁵⁹ Szabolcs vármegye (*MNL SzSzBML*);⁶⁰ Vas vármegye (*MNL VaML*).⁶¹
2. A megye – vagy az akkori közigazgatási egység – vonatkozásában egykoron készült ilyen lista, azonban a dokumentumot az idők folyamán sajnos kiselejtezték: Heves vármegye (*MNL HML*)⁶²; Pest-Pilis-Solt vármegye (*MNL PML*)⁶³; Tolna vármegye (*MNL TML*).⁶⁴
3. A megye – vagy az akkori közigazgatási egység – vonatkozásában valószínűsíthetően nem készült ilyen jellegű kimutatás: Baranya vármegye (*MNL BML*);⁶⁵ Borsod vármegye (*MNL BAZML*);⁶⁶ Fejér vármegye (*MNL FML*);⁶⁷ Komárom és Esztergom vármegyék (*MNL KEML*);⁶⁸ Nógrád vármegye (*MNL NML*).⁶⁹

⁵⁵ MNL BéML, IV. 258. b. 1898/1967.

⁵⁶ MNL HBML, IV. 256. 18. d. 245/1867.

⁵⁷ MNL GyMSML, Győr vármegye alispánjának iratai 1236/1867.

⁵⁸ http://www.szolarchiv.hu/id-806-aprilisi_honap_dokumentuma.html, letöltés: 2021. március 11. A dokumentum jelzete: MNL JNSZML, IV. 254. A Jászkun Kerület Alkapitányának iratai. 4621/1867.

⁵⁹ MNL SML IV. 259. b. Somogy vármegye Alispáni Hivatalának iratai. Közigazgatási iratok 808/1867 II.

⁶⁰ MNL SzSzBML, IV. B. 255/B 117. d.

⁶¹ A lista jelzete: MNL VaML, Alisp. Közig. ir. 491/a/1867.; A listából adatok közül: Bajzik 2004. 189.

⁶² Heves és Külső-Szolnok vármegye alispáni mutatókönyve a következőket közli: „691/1867. Mexikói császári önkéntes csapatból visszatért, és e megye területén tartózkodók névsora.” MNL HML IV-256 15. Utólagos Lajstrom Heves és Külső Szolnok törvényesen egyesült vármegyék első alispánjának iratairól. 1867-1871.

⁶³ A MNL Pesti Megyei Levéltár alispáni mutatójegyzékében két tétel is szerepel (1073/67 „Mexikói hazatért önkéntesek névjegyzéke a BM-ből” és 4608/67 „Mexikói hazatért önkéntesek iránt BM intézvény”), azonban a tájékoztatás szerint a dokumentumok selejtezésre kerültek.

⁶⁴ Az MNL Tolna Megyei Levéltár alispáni iratok mutatójegyzékében 926/1867 számon szerepel az irat, azonban sajnos nem maradt fent.

⁶⁵ Az MNL Baranya Megyei Levéltárból azt a tájékoztatást kaptam, hogy az alispáni mutatókönyvben nem szerepel a mexikói hazatérőkre vonatkozó utalás, illetve 1863-as esztendőttől nem maradtak fent másod alispáni iratok.

⁶⁶ Az MNL Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárban 2019 őszén végeztem kutatásokat a témában, amelynek során ilyen jellegű kimutatást nem találtam.

⁶⁷ Az MNL Fejér Megyei Levéltára arról tájékoztatott, hogy az alispáni mutatókönyvben nem található a témában információ.

⁶⁸ Az MNL Komárom-Esztergom Megyei Levéltárból azon válasz érkezett, hogy az intézményben őrzött alispáni iratokban nem található arra vonatkozó utalás, hogy készült a hazatért önkéntesekről kimutatást. A mutatókönyvben a helytartótanácsi leiratok szerepelnek a mexikói toborzással kapcsolatban.

⁶⁹ Levelemre az MNL Nógrád Megyei Levéltára azt a választ küldte, hogy a levéltárunkban a 1862–1867 közötti alispáni fondokban nem találták nyomát ilyen jellegű dokumentumnak.

4. Egyáltalán nem maradtak fent alispáni iratok ezen időszakból: Bács-Bodrog vármegye (MNL BKML);⁷⁰ Veszprém vármegye (MNL VML).⁷¹

Ezekon felül fennmaradt egy további hivatalos hazatérési jegyzék is a mexikói önkéntesekről, melyet a *Budapesti Közlöny* 1867 augusztusában két különálló jegyzékben adott közre: „Nevenkinti létszáma a volt austriai önkéntes hadtest Mexicóból visszatérő egyéneinek”.⁷² Ez a lista azonban erős kritikával kezelendő, megbízhatósága nagymértékben megkérdőjelezhető, ugyanis számos olyan egyén is szerepel rajta, akik bizonyíthatóan egyáltalán nem (mint pl. Jajczay József) vagy csupán jóval később tértek haza (pl. Varjassy Béla, Berger Vilmos stb.), mint az 1867 elején a franciák által evakuált bajtársaik. Ebből kifolyólag tudományos igényű felhasználása teljes mértékben kerülendő.

Ahogy az osztrák önkéntes sereg történetének a feltárásához a legfontosabb helyszín Bécs és a bécsi Kriegsarchiv, úgy a magyarországi állomány szempontjából ugyanennyire fontos helyszín a budapesti *Hadtörténeti Múzeum*⁷³ és a *Hadtörténeti Levéltár*. A Hadtörténeti Levéltárban három nagyobb csoportra lehet osztani a mexikói osztrák önkéntes sereg tagjaihoz köthető dokumentumokat. A Cs. kir. magyarországi főhadparancsnokság (*General Commando*) 1864. évre vonatkozó iratanyagában több olyan okmány is található, melyek a „mexikói önkéntes hadtest” kötelékébe történő átjelentkezésekhez és belépésekhez kötődnek (ezekből egyértelműen látszik, hogy Magyarország területéről szép számmal csatlakoztak a Habsburg Birodalom egyéb területeiről oda vezényelt vagy ott élt személyek egyaránt, sőt a belépettek között akad bajorországi és oroszországi születésű önkéntes is).⁷⁴ A *Personalia* gyűjteményben Lenkey Albin levelezése⁷⁵ és gyulai Gaál Gyula iratai⁷⁶ képezik a Habsburg

⁷⁰ Az MNL Bács-Kiskun Megyei Levéltára azon információt közölte válaszlevelében, hogy a megyei alispáni iratok csupán 1945–1950 közötti időszakból maradtak fent a nevezett intézményben.

⁷¹ Az MNL Veszprém Megyei Levéltára válaszában arról tájékoztatott, hogy Veszprém vármegye alispánjának provizórium kori és kiegészés utáni iratainak nagy része elpusztult, és a megmaradt dokumentumok egyike sem az 1867-es esztendőre vonatkozik. Ezen felül az 1970-es években az Országos Levéltár Belügyminisztériumi levéltárában feltárt Veszprém megyére vonatkozó mikrofilmeken és dokumentumjegyzékben sem szerepel.

⁷² *Budapesti Közlöny*, 1. évf. 137. sz. (1867. augusztus 27.) 1524.; *Budapesti Közlöny*, 1. évf. 138. sz. (1867. augusztus 28.) 1542.

⁷³ A Hadtörténeti Múzeumba került emléanyag-feltárást 2016–2017 folyamán végeztem el, melyek eredményét egy többrészes publikációsorozatban igyekszem bemutatni. Ennek első része megjelent: *Bobay István Zoltán: Tallózás a „mexikói kaland” emlékei között: Hadtörténeti Intézet és Múzeum (I. rész)*. A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 17. Acta Musei Militaris in Hungaria, 17. (2017) 277–314.

⁷⁴ HL, General Commando 1864 I. abt/105

⁷⁵ HL, Personalia Gyűjtemény, 99/B VII. 137/d. Lenkey Albin levele szüleinek tengeri útjáról és a mexikói csatározásokról. A Lenkey család történetének lelkes kutatója, az elmúlt években elhunyt T. Ágoston László (1942–2017) író az 1980-as években hívta fel elsőként a figyelmet Lenkey Albin mexikói levelére, melyből egy nagyobb részletet is közölt. *T. Ágoston László: Lenkey tizedes Miksa császár seregében. Mexikói tudósítás 1865-ből. Magyarország.* (1984. január 15.) 22.; Ld. még: *T. Ágoston László: Lenkey huszárok.* Bp. 2009. 118–123.

⁷⁶ HL, Personalia Gyűjtemény, 38/D; VII.27;113/87.;10/88 Gyulai Gaál Gyula huszár ezredes (1840–1923)

Miksa mexikói császársághoz köthető iratokat. A készülő adattár szempontjából a legjelentősebb dokumentumok a *Tiszti személyügyi anyagok* fondcsoport 1900 előtt született *tisztek anyakönyvi lapjai és BM-től átvett tartalékos tiszti okmánygyűjtők* alcsoportjában található, melyben a következő Mexikóban járt tisztek anyagát találjuk: Almásy Jenő hdpr.; Bydeskuty Aladár alez.; Bydeskuthy Sándor alez.; Dugovich Károly fhdgy.; Farkas Sándor alez.; Farkas Vincze nyá. őrgy.; Füzy István szds.; Gaál Gyula hdgy.; Gruber Károly szds.; Jajc[zay] József t. hdpr.; László Béla ezds.; Palkovics József altábornagy; Pavlovszky Ede szds. (később címzetes alezredes);⁷⁷ Pókay János alez.; Popp Nándor szds.; Wágner Károly őrgy.

A *magyar katona vitézségének ezer éve* című munka 2. kötetében olvasható egy olyan kitétel, amely alapján (a „legio⁷⁸ magyar tagjaira vonatkozólag a m. kir. hadilevéltárban sok érdekes hivatalos adat található⁷⁹) elképzelhető, hogy a második világháborút megelőzően a budapesti hadilevéltárban még további dokumentumokat is őrizhettek a témára vonatkozóan (melyek talán nem vészték át a budavári harcok pusztításait).

Az osztrák önkéntes sereg tevékenysége kapcsán még jelentős okmánnyal bírhatnak Franciaország és Belgium levéltárai és kulturális közintézményei, míg egyes önkéntesek későbbi sorsára vonatkozóan lehetnek még fontos információk olyan országok levéltáraiban, mint: Argentína, az Egyesült Államok⁸⁰, Kuba, Olaszország, Irán stb. Továbbá a későbbiekben fontosnak gondoljuk a környező országok Kárpát-medencei levéltárait is kiterjeszteni a kutatást.

Külön említésre szorul a *Family Search (Genealogical Society of Utah)* online felület, ahol jónéhány mexikói magyar veteránhoz köthető hivatalos dokumentum (mint például születési, házassági és halálozási anyakönyvek) érhető el, valamint több esetben némelyikük családfájának az ágrajza is pontosan nyomon követhető.⁸¹

A levéltári dokumentumokon felül szintén jelentős számú további források állnak rendelkezésre az adattár még pontosabb megalkotásához. Munkánkhoz számos magyar és

iratai 1860-1897. (Minősítési lapja, Kinevezési Okmányok, Parancsok, Napi Jelentések, Egyéb katonai vonatkozású iratok)

⁷⁷ Egyéb iratait ld. még: 1945 előtti HM 4. osztály tiszti névszerinti iratai. Ezúton szeretnék köszönetet mondani Kiss Gábor őrnagy úrnak a segítségéért.

⁷⁸ Értsd: mexikói osztrák önkéntes sereg.

⁷⁹ A magyar katona vitézségének ezer éve. II. Szerk. Pilch Jenő. Bp. 1933. 479.

⁸⁰ Az eddig feldolgozott adatok azt mutatják, hogy a mexikói osztrák önkéntes sereg katonái közül a későbbiek folyamán többen is az Egyesült Államokban telepedtek le hosszabb-rövidebb időre. 2013-ban az Egyesült Államokban végeztem kutatásokat egy, az USA-ban, majd később az egykoron létező Hawaii-szigeteki Királyságban is megfordult magyar katona, Jajczay József életére vonatkozóan. A kutatás eredményeit ld.: *Bobay* i.m.

⁸¹ Ezúton szeretném megköszönni a pueblai állami levéltár igazgatójának (*Archivo General del Estado de Puebla*), Antonio Blanco Guzmánnak, hogy az intézmény felkeresésekor felhívta a figyelmemet arra, hogy a Family Search felületén digitalizált formában már megtalálható a mexikói hivatalos anyakönyveknek a döntő többsége.

idegen nyelvű szakirodalmat, életrajzi adattárat, lexikont, hivatalos kiadványt és közlőnyt, újságcikket, gyászírt, nekrológot, gyászjelentést, statisztikai adatot, haditengerészeti jelentést, naplót, visszaemlékezést és egyéb egykorú elbeszélő forrást stb. is felhasználtunk, melyekre jelen írásunkban részletesebben nem térünk ki.

Összegzés a kutatás pillanatnyi állásáról

A terjedelmi korlátok miatt számos egyéb lényeges módszertani kérdésre (mint például a személyazonosság elfogadásának kérdése), egyéb eredmények ismertetésére (a mexikói köztársasági oldalon harcolt magyarok létszáma vagy feltételezhetően egy magyar származású tiszt, „Jobahazi Torok” felbukkanása a Francia Idegenlégióban) és további meglátásaink kifejtésére (miért is tartjuk szükségesnek egy magyarországi szempontú válogatott adattár létrehozását) ezen írásunkban már nem nyílik lehetőség. Ezeket az adattár végső eredményeivel együtt, a jelenleg befejezés alatt álló doktori disszertációmban tervezünk közölni. Az adatok feldolgozása még zajlik, várhatóan 2021 második felére fog elkészülni, ezáltal ezen írásunkban az eredményeket illetően egy részletes összefoglalást még nem tudunk az olvasó elé tárni. Ennek ellenére az ez idáig feldolgozott adatok fényében bizonyos következtetések már levonhatóak. Egyrészt egyértelműen kijelenthető, hogy Tardy Lajost 1990 januárjában bekövetkezett halála megakadályozta azon nagy ívű munkája befejezésében, melynek egyik fő célja a mexikói osztrák önkéntes seregben szolgált magyarországi katonák adatbázisának a megalkotása volt. A halálát követően fél évvel posztumusz megjelent lista ezen szempontból nem tekinthető befejezettnek, sőt a Tardy-féle kézirattal és az eredeti dokumentumokkal is összevetve jó néhány helyen korrigálásra szorul. A Tardy által közölt 1046 fős létszámhoz képest a történelmi Magyarország egészét tekintve az állomány arányszáma valamivel magasabb lesz (talán eléri az 1300 főt). Egyértelműen látszik, hogy a listáról főként a Katonai Határőrvidékről, Szlavóniából⁸² és Horvátországból származó személyek „maradtak le”, de emellett akad több olyan magyarországi illetőségű személy is (mint pl. az egri születésű báró Korda Gyula), akik szintén nem szerepelnek a nevezett listán. Felülvizsgálatra szorul az ún. „Tornisterkind”-ek⁸³ kérdése is (ilyen személy például a milánói születésű Popp Nándor; a grazi születésű Miskey

⁸² Példának okáért nem szerepel a listán Krigovszky Mátyás 48-as honvéd, aki a bécsi katonai törzslapjának nyelvtudásra vonatkozó része alapján egyértelműen magyar nemzetiségű lehetett. Életrajzát ld.: *Bona Gábor*: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. II. Bp. 1998. 320–321.

⁸³ Azon személyeket érti alatta a történetírás, akik az Osztrák Birodalomban, de magyar nemzetiségük ellenére Magyarország határain kívül születtek, általában a birodalom távoli pontjain szolgáló katonatiszt vagy az államigazgatásban dolgozó édesapa folytán.

Alajos orvos; és feltehetően az Abaúj vármegyei Boldogkőváralján született Girardi Luigi, aki a bécsi katonai törzslapja szerint csak olasz nyelven beszélt).

A sereg magyar nemzetiségű katonáinak területi eloszlása lefedte az egész Kárpát-medencét, bár az erdélyi származásúak aránya jóval csekélyebb volt. Az állományban szép számmal képviseltették magukat a magyarországi nemzetiségek is. Kimagaslik a szlovákságnak és a hazai németeknek (erdélyi szászok, felvidéki cipszerek, valamint burgenlandi és bánáti németek) a száma. Külön érdekesség, hogy a bécsi okmányok szerint a seregnek tagja volt egy moldvai csángó magyar katona is. A nemzetiségi meghatározás szempontjából kiemelkedően fontosnak tartjuk a katonai anyakönyveken szereplő nyelvismereti adatok összegyűjtését is. Úgy tűnik, hogy az okmányon szereplő nyelvtudásra vonatkozó rubrikában lejegyzett sorrend valószínűleg egyfajta erősségi sorrendet mutat. Az adatok feldolgozása közben nagyon szépen kirajzolódnak a birodalom egynyelvű és a többnyelvű országrészei, régiói és települései. A nyelvtudások vizsgálata alapján az is megállapítható, hogy 1864-et megelőzően sokan szolgálhattak Magyarország területén (elsősorban csehek, lengyelek; másodsorban osztrákok, olaszok) állomásozó cs. kir. egységeknél.

A sereg társadalmi összetétele is vegyesnek mondható. A tisztikarban szép számmal szolgált magyar nemesi (Almássy, gyulai Gaál, Kubinyi, kászonjakabfalvi László, Lenkey, Varjassy, wettersädti Wagner, ippí Bydeskuty, Bertóthy, szentgyörgyi Czeke, érkeserűi Fráter stb.) és főúri (báró Babarczy Sándor, báró Czillich Guidó [bécsi születésű], báró de Fin Hamilkar, báró taródházi Mikos János, báró Bibra Károly, báró Kulmer István, báró Metzger Ernő, báró Podmaniczky Ödön, báró Sahlhausen Móric, gróf De La Motte Artúr, gróf Forgách Antal, gróf Wickenburg Edmund és gróf Zichy Zsigmond) családok tagjai.

A tiszti karbanszinte minden csapatnemnél felbukkantak magyarországi születésű személyek, de egyértelműen a huszárságnál volt kimagasló az arányuk (több mint 75%).

A sereg toborzása 1864 tavaszán kezdődött, és a katonák kiképzése a mai Ljubjanában egy volt cukorgyár épületéből kialakított laktanyában folyt (Cukrarna, napjainkban kulturális központnak alakítják át). 1864 szeptemberében egy innen írt magyar levelet közölt a *Vasárnapi Újság*, melynek írója a következőket közölte:

Mi körülbelül negyedfélszázan⁸⁴ vagyunk magyarok a császári mexikói légióban, kik körül a mai rapport után 127 huszár a többi tüzér, gyalog, vagy pionir.⁸⁵ — Ezek körül sokan írni sem tudnak, vagy pedig más körülmények által visszatartattak az írástól — de még is szeretnék ha otthonvalóik valami hírt hallanának felőlök. — Tehát mint mondám,

⁸⁴ Értsd: 350-en.

⁸⁵ Értsd: utász.

*közel 350-nen vagyunk magyarok, összes legionáriusok pedig már 3000ren; de mivel 6000-nek kell lenni, még messze állunk a számtól.*⁸⁶

A levél alapján 1864 szeptemberéig a végleges magyarországi állománynak csupán bő egyharmada jelentkezett mexikói szolgálatra. Az eddig feldolgozott törzslapok eredményeit alapul véve beigazolódni látszik azon folyamat, hogy a magyarországi születésű személyek belépési hajlandósága 1864 augusztusától, vagyis az idézett levél keltét követően emelkedett meg.

A kiszállítások és a csapatfeltöltések terén is több eredmény kirajzolódik. Fontos kiemelni, hogy ezek alapján kijelenthető, hogy azok közül, akik csatlakoztak a mexikói önkéntesek sorába, nem minden egyén került kiszállításra Latin-Amerikába. Többen közülük még Ljubjanában elhaláloztak, sokakat egészségügyi okokból szereltek le, míg többeket kicsaptak a seregből (a magyarországi állományt vizsgálva az idáig feldolgozott adatok alapján a ki nem szállított egyének száma elérheti akár a 15%-ot is). A transzportok tekintetében az is megállapítható, hogy az uralkodó mellett szolgálók (mint pl. Tüdős József) és az uralkodó mellé testőrszolgálatra beosztottak korábban utaztak el (1864 tavasza és júliusa), míg néhány tiszt 1864 kora őszen a belga önkéntesekkel kelt útra a franciaországi Saint-Nazaire-ből. A sereg döntő többségének kiszállítása 1864 novembere és 1865 márciusa között 7 nagyobb transzportban zajlott Trieszt kikötőjéből a Compagnie Générale Transatlantique hajóinak fedélzetén. 1865 késő nyarán és őszen a mexikói szolgálat alatt egy rövid időszak során az önkéntes sereget mexikóiakkal kezdték feltölteni. 1865 ősztől megindulnak a szórványos kiszállítások és hazaszállítások, és ez alatt az időszak alatt sokan dezertáltak, leszereltek, átálltak, illetve néhányakat ki is csaptak a seregből. 1866 tavaszán tartottak még egy nagyobb toborzást (május elejéig), hogy feltöltsék a sereget (kb. 1000 fő), de ezeket a katonákat már nem szállították ki (a Tardy-listán egyikük sem szerepel).

A témával foglalkozó magyar nyelvű írások többségében gyakran az a téves információ jelenik meg, hogy az osztrák önkéntes sereg katonái a II. Mexikói Császárság bukásáig szolgáltak Mexikóban, és csak az uralkodó kivégzését követően szállították haza őket. Ezzel szemben a katonák hazatérési folyamata – bár nem mindenki esetében beszélhetünk erről – több lépcsőben zajlott. Az adatok elemzése rávilágított arra, hogy többen „menet közben” 1865 és 1866 folyamán szereltek le, és kerültek hazaszállításra, vagy maradtak Mexikóban (az AGN-ben fellelhető kérvények alapján 1866 nyarától különféle indokokkal többen is hosszabb szabadságot és Európába való látogatást kezdeményeztek). A mexikói osztrák önkéntes sereget 1866 decemberében uralkodói rendelet folytán feloszlatták, és a katonák közül aki akart, az hazatérhetett szülőföldjére, és a távozó francia seregekkel hagyhatta el Mexikót. Velük szemben viszont akik továbbra is kitartottak az uralkodó mellett, azok

⁸⁶ *Vasárnapi Újság*, 11. (1864. szeptember 18.) 395.

zömmel átléptek a Mexikói Császári Nemzeti Hadsereg kötelékébe. Ezen csoport későbbi sorsát illetően további eltérések is megfigyelhetők. Közülük néhányan 1867 januárja és áprilisa között leszereltek, míg nagyobbik részük 1867 nyaráig a Puebla, a Querétaro vagy a Mexikóváros körüli harcokban elesett vagy hadifogságba esett. Ők a hadifogság helyszínétől (Querétaro, Mexikóváros, Puebla) függően külön-külön csoportokban érkeztek vissza Európába, vagy telepedtek le Mexikóban.

Fontos kiemelni, hogy az önkéntesek nagy részének az életrajzi adatait illetően csupán annyi információval rendelkezünk, amennyi az *Österreichische Freiwilligenkorps katonai törzslapjain szerepel. Az elmúlt évek kutatómunkájának köszönhetően azonban feltárásra kerültek olyan újabb adatok, melyeknek segítségével elkészíthetővé vált a katonák közül közel ötven személy részletesebb életrajza, és több mint 150 résztvevőhöz kapcsolódóan sikerült feltérképezni további kiegészítő életrajzi adatokat.*

Ezek alapján az önkéntesek Mexikót megelőző életszakaszait illetően is kimutathatóak bizonyos minták. A seregben több olyan magyarországi személy is szolgált, akik első háborús tapasztalataikat az 1848–49-es magyar szabadságharcban szerezték, és döntő többségük mint magyar honvéd vett részt a harcokban, de akadnak olyanok is, akik a császári házhoz hűek maradván a túloldalon küzdöttek. Szintén többen vettek részt közülük az 1859. évi francia–szárd–osztrák háborúban. Az állományból bizonyíthatóan többen megfordultak Olaszországban az 1860-as évek első felében Garibaldi légiójában és az Olaszországi Magyar Légióban, illetve jó néhányan részt vettek az 1863. évi januári lengyel felkelésben is, sőt egyes források oszmán szolgálatba állt, illetve a krími háborúban részt vett katonákat is említenek.

1867 után a katonák közül többen Mexikóban maradtak és kezdtek új életet, egy részük pedig később innen is továbbállt. A Mexikóban maradt „osztrák” önkéntesek esetében megfigyelhető egy kisebb „átvándorlási hullám” is az Egyesült Államokba, de az egykori önkéntesek közül sokan felbukkantak a föld számos egyéb pontján is: akadt közöttük római étteremtulajdonos, uradalmi lovász Nagy-Britanniában, a hawaii királyi testőrség kiképzője, az argentin hadsereg lovassági tisztje, az 1870–71-es francia–porosz háború résztvevője és a perzsa hadsereg tábornoka.

A visszatértek közül többen a „civil pályán” folytatták életüket, és sokaknál megfigyelhető az elszegényedés és koldusbotra jutás, valamint bűncselekmények (elsősorban sikkasztások) elkövetése.

Egy most megjelent írásunkban arra mutattunk rá, hogy a mexikói veteránok rendkívül aktívak voltak az 1877–78-as orosz–török háború idején szerveződő légiók történetében.⁸⁷

⁸⁷ *Bobay István Zoltán: Mexikói veteránok az 1877–78. évi orosz–török háborúban. Orpheus Noster, 13. (2021) 87–101.*

A későbbi sorsokat illetően a hazatért katonák egy része a katonai pályán folytatta a karrierjét (Közös Hadsereg; Cs. és Kir. Haditengerészet; M. kir. Honvédség; Magyar Királyi Csendőrség), és sokan közülük magasabb rendfokozatokig jutottak (a magyarországi állományból egy személy tábornoki, egy nyugalmazott vezérőrnagyi és egy pedig altábornagyi rangra emelkedett). Külön említésre méltó Pavlowszky Ede életpályája, aki 1850-ben kezdte meg katonai szolgálatát, 1859-ben részt vett a szárd–francia–osztrák háborúban, 1867-ben Habsburg Miksa császár mellett jelen volt Querétaro ostrománál, majd a hazatérését követően a M. kir. Honvédségnél folytatta a pályáját, ahonnan 1902-ben vonult nyugállományba. A története azonban itt nem ér véget, ugyanis 1914. december 4-én több mint 80 esztendőes korában reaktiválták, és „mint nyugállományú és czimzetes és valóságos őrnagy tényleges beosztást” nyert, és egészen 1917 májusáig szolgált az első világháborúban mint kórházparancsnok.⁸⁸

Az egykoron a mexikói osztrák önkéntes seregben szolgált magyarországi katonák életrajzi adattárának összeállítása rendkívül időigényes és összetett feladat. Mint láthattuk, számos különböző országban találhatóak erre vonatkozóan levéltári dokumentumok és adatok, továbbá ezen írásunkban nem szóltunk az adattárhoz felhasználható nagy mennyiségben rendelkezésre álló publikált forrásokról sem. A többéves és több ezer kilométeres utazást felölelő kutatás következtében összeállíthatóvá vált adattár olyan történelmi, társadalmi összefüggésekre és elfeledett életutakra irányíthatja rá a figyelmet, melyek ez idáig nagyrészt teljes mértékben elkerülték a magyar történettudomány figyelmét, vagy csupán marginális jelleggel jelentek meg.

⁸⁸ HL, Tiszti személyügyi anyagok. 1945 előtti HM 4. osztály tiszti névszerinti iratai. 1935/Pawlowsky Ede; és uo. Tiszti személyügyi anyagok. 1900 előtti született tisztek anyakönyvi lapjai és BM-től átvett tartalékos tiszti okmánygyűjtők. 28332 és 28319.

VÉGSŐ ISTVÁN

„KAKTUSZERDŐK” ÉS „FEKETE NŐK” – KISKUNHALASI
KATONÁK A MEXIKÓI ÖNKÉNTES HADTESTBEN

„Akik bekezeltek, ki is mentek az ígéret földjére, Mexikóba, de viszontagságos katonaelet után ép bőrrel került haza valamennyi” – írta 1937-ben Nagy Czirok László a mexikói önkéntesekről.¹ Írásomban azt szeretném bemutatni, hogy mit tudunk a verbunkozva összeszedett kiskunhalasi katonákról, akik a mexikói hadszíntéren 1864 és 1867 között harcoltak.

A gyarmatosítások korának anakronisztikus vállalkozása volt, hogy egy bécsi születésű Habsburg kerüljön egy latin-amerikai állam császári trónjára. I. Miksa mexikói császár (1863–1867) kalandorvállalkozása csúfos és tragikus véget ért. A különleges expedíciónak nem kevés magyar, sőt kiskunhalasi tagjai is volt. A levéltári, a könyvészeti és a hírlapi források szerint közel 11 kiskunhalasi katona vonult be a Mexikói Önkéntes Hadtestbe (Mexikanische Österreichisches Freiwilligenkorps – Mexikan Freiwillig Corps) és járta meg a közép-amerikai hadszínteret. Közülük hárman: Bakodi Antal, Révész István és Zana Mihály huszárok személyes élményeiket is röviden elmesélték. Persze a hatalmas, távoli országban történeteket kissé kiszínezve adták elő. A téma kutatója, Tardy Lajos és Bobay István történészek által összeállított adatbázisok alapján többeket be tudunk azonosítani a kiskunhalasiak közül. 1864-es toborzásuk néptánc- és népzenei történeti jelentőségű, hiszen az egyik utolsó kiskunhalasi kunverbunkként tartja számon a szakirodalom. Ennek is részletes leírása van néprajzi és helytörténeti gyűjteményből.²

A világ újrafelosztása következtében az 1850-es évek végétől Mexikóra helyeződött a figyelem egyik középpontja. A latin-amerikai állam komolyan eladósodott a nagyhatalmak felé, akik egy intervenció beavatkozással kívánták kikényszeríteni az újonnan hatalomba került republikánus erőket a hitelek törlesztésére. Ennek egyik legfőbb mozgatóereje III. Napóleon francia császár volt. Időlegesen mellé álltak a britek, az észak-amerikaiak, a spanyolok is. Ám egy idő után a franciák szövetséges nélkül, nagy áldozatok révén, egyedül álltak a mexikói hadszíntéren. Ennek okán hívták az éppen a visszavonulását

¹ Nagy Czirok László: Sárguló halasi fotográfiák „A huszárok verbuválnak az utcán” Kiskunhalas Helyi Értesítője, 1937. október 30. 4.

² Tardy Lajos: Az 1864–67. évi mexikói „önkéntes hadtest” magyarországi résztvevői. Hadtörténelmi Közlemények 1990. 2. 145–171.

tervező Habsburg Miksa főherceget és belga feleségét, Saroltát a trónra, császárnak. Ők ezt a felkérést komoly biztosítékok fejében elfogadták. Ezzel nyílt meg az útja a rövid életű második Mexikói Császárság történetének.

Az új császár, Miksa úgy gondolta, hogy biztonságát azzal tudja biztosítani, ha saját sereggel érkezik Közép-Amerikába. Ezért kezdődött meg a Habsburg Birodalom területén a toborzás. Az önkéntes alapon verbuvált Mexikanische Österreichisches Freiwilligenkorps, a bécsi Kriegsarchivban található dokumentumok alapján 7.100 főt számlált. Köztük mintegy 1.300 magyarországi személy található. A hadtest kiképzése Laibachban folyt, majd több ütemben Triesztből vitték őket mexikói földre.³ Egy kései visszaemlékező így írt erről a pillanatról: „... a trieszti mólón hetvenhárom évvel ezelőtt ott állt két kis magyar leány, az egyik hétéves, a másik kilencéves és nézett egy hajót, gyermeki lelkének sejtelve nélkül, hogy azon indul el most utjára egy világtörténelmi tragédia. A Novara már csak egyszer tért vissza azután Triesztbe...”⁴

A Habsburg Birodalmon belül a Hármas kerületben is zajlott az önkéntesek gyűjtése. Így valószínűleg Kiskunhalason is hamarosan megjelentek a toborzásra buzdító felhívások, hírek. A város az 1860-as években a Hármas Kerület egyik legfontosabb protestáns többségű agrártelepülése volt. 13 ezer fő volt a lakosságszáma ekkor. Közéletét tekintve 1848-as szellemiségű volt a lakossága. Ez abban is visszaköszönt, hogy 1860/61 telén ún. kisleforradalom zajlott le a város területén, amikor a Bach-huszárokat elűzték innen, a császári jelvényeket leszedték az épületekről. Kiskunhalas jelentős céhiparral és vásártartó joggal rendelkezett. Az országot sújtó gazdasági bajok, társadalmi feszültség miatt a megélhetés itt is nehéz volt akkoriban.

Így az ehhez hasonló cikkek nagy érdeklődést válthattak ki Kiskunhalason:

A mexikói önkénytes csapat toborzása f. hó 15-kén veszi kezdetét s tart bezárólag 1865. jan. 15-ig. A toborzási költségeket a mexikói kormány viseli. Az önkénytesek hat évi szolgálati idő elteltével hazájukba visszatérhetnek, vagy ha Mexikóban akarnak maradni 12-28 hold jó szántóföldet kapnak. Az önkénytesek egyenruhája, mint a francia zuávoké: zuávnadrág, matrózing övvel, s könnyű fűveg, úgynevezett Sombrero. A toborzottak 25-50 Ft felpénzt kapnak, a gyalog közlegénység 15 kr napi zsoldot.⁵

³Részletesebben: *Bobay István*: Tallózás a „mexikói kaland” emlékei között. In: Hadtörténelmi Múzeum Értesítője 17. (2017) 279–283.; *Venkovits Balázs*: „A császárságnak buknia kellett.” Habsburg Miksa és a magyarországi Mexikó-kép alakulása. *Aetas* 29. (2014) 2. sz. 28–46.

⁴*Bobay I.*: Tallózás a „mexikói kaland” emlékei között i. m. 279.

⁵Bécsi hírek. Fővárosi Lapok, 1864. június 17. 582.

Ám az érdeklődés nem feltétlenül vált konkrét jelentkezéssé. Az idegen földrész és a hatalmas távolság nyilván nem volt túl csábító. Bár az, hogy elsősorban rendészeti és nem hadi célokra akarták őket bevetni, némileg növelhette volna a belépési hajlamot, de a városban nagyobb híre lett az ügynek, mint az önkéntesek számának.

A bécsi Kriegersarchivban 7 kiskunhalasi adatait őrzik a dokumentumok.⁶ Eszerint felsorolták a Bakodi Antal⁷ (1834),⁸ Benedek Mihály (1829) huszár,⁹ Csereklyei Antal (1836) huszár,¹⁰ Farkas István (1823) bognár, huszár,¹¹ Kaszap Sándor (1836) huszár,¹² Martinyi József (1829) tollnok,¹³ huszár, Szoltsán Mihály (1828) takács, huszár¹⁴ kapcsán tudható információkat. Nagy Czirok László néprajzkutató több írásában is megemlítette a mexikói önkénteseket. Leírásai nagyon változóak voltak ennek kapcsán. Eszerint 4–11 kiskunhalasi harcolt Mexikóban. 7 főt említett név szerint: Bakodi Antal; Bene Ádám; Izsányi Sándor; Martinyi József, tollnok; Nagy Czirok Imre, gazda; Révész István, ács, huszár hadnagy; Zana Mihály, földműves. Vagyis nem tudjuk, hogy pontosan mennyien is jutottak el a közép-amerikai államba. Feltételezhető, hogy akár 15 fő is a toborzólistára került, de a még mindig zajló országos és nemzetközi kutatások újabb eredményeket is hozhatnak.

Mindenesetre a névsorok alapján szociológiai kistükröt tudunk állítani a verbuváltak kapcsán. Fontos felhívunk a figyelmet, hogy nem mindenkinél sikerült minden adatot megtalálni, de ahol pontos információk állnak a rendelkezésünkre, azokat fel tudtuk használni az elemzéshez. Az adatsorokat összevetve és a számokat felhasználva a „mexikóiakról” a következőket tudjuk megállapítani. Életkor tekintetében többségében 28 és 36 év közöttiek voltak az önkéntesek. Vagyis kifejezetten nem a fiatalokat tudták és

⁶ Tardy Lajos: Az 1864-67. évi mexikói i. m. 148-170.

⁷ A Tardy-féle listán rosszul írták le a nevét: Rakodinak keresztelték el. Tardy Lajos: Az 1864-67. évi mexikói i. m. 163.

⁸ Bakodi Antal, született: 1834, Kiskunmajsa. Római katolikus, nőtlen. Huszár, a 2. huszárszázadban szolgált. Hazaérkezése időpontja: 1867. április 13. Bobay István gyűjtése alapján. Magyar Nemzeti Levéltár – Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára. IV. 254. A Jászkun Kerület Alkapitányának iratai. 4621/1867.

⁹ Benedek Mihály, született: 1829, Kiskunhalas. Római katolikus, nőtlen. Huszár, a 4. huszárszázadban szolgált. Hazaérkezése időpontja: 1867. április 13. Bobay István gyűjtése alapján. Magyar Nemzeti Levéltár – Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára. IV. 254. A Jászkun Kerület Alkapitányának iratai. 4621/1867.

¹⁰ Csereklyei Antal, született: 1836, Kiskunhalas. Huszár, a 4. huszárszázadban szolgált. 1866. augusztus 13-án dezertált Cuernavaca városánál (Estado de Morelos). Uo.

¹¹ Farkas István, született: 1823, Kiskunhalas. Református, nőtlen, kerékgyártó. Huszár, az 5. huszárszázadban szolgált. Hazaérkezése időpontja: 1867. április 13. Uo.

¹² Kaszap Sándor, született: 1836, Kiskunhalas. Római katolikus, nőtlen. Huszár, a 2. huszárszázadban szolgált. Hazaérkezése időpontja: 1867. április 13. Uo.

¹³ Martinyi József, született: 1829, Kiskunhalas. Református, nőtlen. Huszár, a 4. huszárszázadban szolgált. Hazaérkezése időpontja: 1867. április 13. Uo.

¹⁴ Szoltsán Mihály, született: 1828, Kiskunhalas. Római katolikus, nőtlen, takács. Huszár, a 4. huszárszázadban szolgált. Hazaérkezése időpontja: 1867. április 13. Uo.

akarták megnyerni a csábítóan hangzó ígéretek mellett.¹⁵ Az akkori vallási megoszlásnak megfelelően református többséggel (72%) számolhatunk a római katolikusokkal (28%) szemben az önkéntesek között. Ez megfelel Kiskunhalas korabeli felekezeti adatainak, ami szerint a korszakban a reformátusok aránya 62,6%, míg a római katolikusoké 33,8%.¹⁶ Azért is érdekes a vallási arány, mert általános narratíva, hogy ekkora római katolikus lakosság képezte a szegény népesség jó részét.¹⁷ Eszerint a vagyoni marginalizálódás sem volt elég ahhoz, hogy önkéntesnek jelentkezzenek, illetve a reformátusok között is voltak olyanok, akiknek megérte kockáztatni egy ilyen háborúban való részvételt a vagyon- vagy földszerzés érdekében.

A toborzásnál feltétel volt, hogy ne legyen házas az illető.¹⁸ Akiknél meg tudtuk állapítani a családi állapotot, abból az derült ki, hogy a többség nőtlen ember volt. Tehát még a családalapítás előtt álltak, a korszak életmódjától eltérően 30 éves korukra nem tudtak családot alapítani. Valószínűleg jó néhányan a mexikói földszerzés után házasodtak volna, ha a kalandos vállalkozás sikerrel járt volna. Az viszont egy érdekes tény, hogy a regionális összehasonlításban a kiskunhalasi tanyavilágban viszonylag nagy volt a nőtlenek aránya. Ez a sajátos gazdálkodási forma láthatóan kissé eltérő életmódot is eredményezhetett.¹⁹

A foglalkozási ágakat tekintve az őstermelők, gazdák (60%) voltak többségben, de városban jellemző arányukhoz képest több az iparos (30%) és az értelmiségi szakmát (10%) képviselő is. Kiskunhalason a korszakban az őstermelő aránya 75,2%, iparos 8,3%, értelmiségi 1,9% volt.²⁰ Vagyis a gazdálkodással foglalkozók nem kerültek többségbe. Azt látjuk, hogy sok iparos vágott inkább bele a mexikói merész kísérletbe. Ez viszont azt mutatja, hogy a lefelé ívelő céhiparból vállalható kihívásnak tűnt a katonáskodás. A magyarországi ipar átalakulásának éveiben úgy tűnik, hogy mesterembereknek megérte az életüket is kockáztatni, mint saját foglalkozási águkban maradni. Országos összevetésben állítólag az az ökológiai tény is megmozgatta az önkénteseket, hogy 1863/64-ben nagyarányú aszály sújtotta az országot. Kiskunhalas tekintetében még ki kell emelni a tagosítás ügyét, ami révén

¹⁵ A toborzásnál a 40 év alatti kor feltétel volt. *Bobay I.*: Tallózás a „mexikói kaland” emlékei között. i. m. 291.

¹⁶ Érdemes kiemelni, hogy ekkor Kiskunhalason 392 főnyi (3%) izraelita vallású népesség élt. Ám a toborzó felhívás szerint ők nem állhattak be a hadtestbe, csak keresztényeket válogattak be. Pedig a zsidók közül az 1848/49-es szabadságharcban néhányan már jelentkeztek nemzetőrnek. Vö.: *Bobay I.*: Tallózás a „mexikói kaland” emlékei között i. m. 291.; *Nagy Szeder István*: A redemptio utáni kor 1745-től kezdve. Kiskunhalas. 1993. 272–274.; *Őri Péter*: Kiskunhalas népessége 1869-ben. Kiskunhalas története 3. Tanulmányok Kiskunhalasról a 19. század közepétől a 20. század közepéig. Szerk. Ö. Kovács József – Szakál Aurél. Kiskunhalas. 2005. 272.

¹⁷ *Őri P.*: Kiskunhalas népessége 1869-ben i. m. 280–288.

¹⁸ *Bobay I.*: Tallózás a „mexikói kaland” emlékei között i. m. 291.

¹⁹ A nőtlen férfiak aránya a kiskunhalasi külterületen 34%, míg a Kiskunságban 28%, a Hármas Kerületben 26,6% volt. *Őri P.*: Kiskunhalas népessége 1869-ben i. m. 272.

²⁰ Uo. 275.

számos gazda és birtokos érezte magát kifosztva. Ám ezek a fejlemények úgy tűnik, ebben a városban nem generáltak nagyarányú jelentkezést az östermelők között. A foglalkozási arányok tekintetében nem voltak felülreprezentáltak a földművesek.

Érdekes tény, hogy viszonylag sokat tudhatunk a mexikói önkéntes toborzásról. Ennek ellenére más háborúkhöz képest kifejezetten alacsony a hadtestbe belépők száma. Például a következő verbuválásnál már – az osztrák–porosz háborúba – 38 főt (1866) sikerült jelentkezésre bírni. Nyilván a hatalmas távolság a magyarázat, de a Mexikóba hívtotaknak kifejezetten hangsúlyozott volt, hogy elsősorban nem háborúzni fognak, míg a porosz ellen a hadba lépés volt a tét.²¹ Persze az is lehet magyarázat, hogy a kiskunhalasiak kifejezetten Habsburg-ellenesek voltak, a ’48-as szellemiség kifejezetten erős volt a városban. Biztos narratívát viszont nem tudunk felállítani ennek kapcsán.

Érdemes megvizsgálni és láttatni, hogy miként zajlott a katonák önkéntes összegyűjtése. A verbunk (die Werbung) a toborzás egyik eleme volt. A katonaság, a hadi önkéntesség „reklámozására” használták. A 18. században terjedt el mint tánc- és zeneforma. Kezdetben kifejezetten a cseh zenészek, táncosok műfaja volt, de később magyar területen is elterjedt. Magyarországon utoljára 1866-ban, de ezt megelőzően 1864-ben Miksa mexikói császár számára toboroztak így katonákat.²² Kunszentmiklóson és Kiskunhalason volt (kun)verbunk (verbung) tánc utoljára.²³ Így nyugodtan mondhatjuk, hogy a kiskunhalasi verbunkozás a Mexikói Önkéntes Hadtestbe néptánc- és népzene-történeti esemény is lett.²⁴ Mivel tudjuk, hogy akár kétszer is volt verbunkozás a városban, így a legpontosabb, ha azt írjuk, hogy 1864–1865 között zajlott le, amit a néprajzkutatók, helytörténészek leírtak ennek kapcsán.²⁵

Az adatközlésen alapuló információink szerint a verbunkozás 1864-ben állítólag egy hétig tartott. Szokás szerint kidobolhatták, esetleg plakátokon is hirdethették az eseményt. Ismert egy 1864-es pesti plakát szövege is a toborzás kapcsán, így elképzelhető, hogy hasonló mondatokkal csalogatták a helyieket is:

Fölhívás a mexicói csász. hadiszolgálatba való önkéntes belépésre. A mexicói császári önkéntes-csapatba minden keresztény-vallásbeli oly egyének vétetnek fel, kik katona-kötelezettségüknek eleget tettek, vagy ez alá törvény szerint többé már nem tartoznak, és kik nőtlenek, vagy gyermektelen özvegyek, és a 40 éves kort még meg nem haladták. A felpénz

²¹ Nagy Czirok László: Az utolsó halasi verbuválások. In: Kiskunhalas helytörténeti monográfia I. Szerk. Janó Ákos. Kiskunhalas. 1965. 234.

²² Tálasi István: Kiskunság. Bp. 1977. 306–308.

²³ Peterdi Vera: Kun származástudat a 20. században esettanulmány Kunszentmiklósról. In: Magyarok kelet és nyugat közt a nemzettudat változó jelképei Tanulmányok. Szerk. Hofer Tamás. Bp. 1996. 213–214.

²⁴ Lajtha László - Gönyei Sándor: Tánc. In: Magyar táncfolklorisztikai szöveggyűjtemény I. Szerk. Karácsony Zoltán. Bp. 2004. 232.

²⁵ Nagy Czirok L.: Az utolsó halasi verbuválások i. m. 263–276.

*a gyalogság számára 25 frt, a lovasság részére 30 frt, a műszaki csapatok számára frtban, a szolgálati idő pedig 6 évre állapítottatott meg, mely időnek elteltével a legénységnek, vagy a hazájába ingyenes visszaszállítás, vagy Mexicóban földbirtok adományozás biztosítottatik.*²⁶

A középkorú férfiak által is jól ismert ivóhelyeket járták akár többször is körbe ekkor. Kiskunhalason az Ürgés, a Békás, a Lázár, a Potykás, a Pokol és a Harangos téri kocsmák közötti útvonalon igyekeztek katonát fogni maguknak. Mindenhol azonos volt a koreográfia. A forrásokból nem egyértelmű, de úgy tűnik, hogy Hatházi Sándor őrmester és Bene Ádám őrmester is toborzott Kiskunhalason ekkor. Egy nagy szekérral érkeztek, rajta boroshordó, a kezükben nemzeti zászló. Nagy hanggal kihirdették, hogy miért vannak a városban. Hoztak bort, béreltek muzikusokat, bárki, aki megfelel a feltételeknek, jöhet közéjük, csak írjon alá nekik. Ők maguk kezdték a táncot, amihez lehetett csatlakozni. A helyi lányok közül Pólya Zsófia, Mező Panna, Fekete Terka, Birgés Panni, Török Mária neveit ismerjük, akiket fel lehetett kérni. Aki a tánc közben megfogta a zászlót, annak alá kellett írni, hogy bevonul. A bortól, a zenétől, a tánctól és persze a lányoktól „megszédültek” közül sokan nyúltak a zászlórúd felé.

Nagy Czirok így írta le a verbunkot:

*Sándor bátyám is trombitaszóval, zászlóval indult a városházától. Egyik uccán le, és a másikon fel. Napokig nógatja a fiataliságot, hogy csapjainak fel. Egypár esztendő nem a világ. Az érdeklődés egyébként igen nagy volt, a belépési hajlam már kevésbé. A korcsmaiknál igencsak megálltak, s az üres kulacsokat megöntették jó borokkal. A verbungos őrmester haladt az éten s trombitaszóra táncolt a huszárjaival. Nem engedett fizetni senki másnak. Amint beszéltek az öregek, legelőbb két házas ember, - Martinyi József meg Révész István 48-49-iki honvéd hadnagy csaptak fel. Utánuk Nagy Czirok Imre gazdalegény következett, aztán Bakódi Antal s még néhányan, de tízre nem birt a száma felemelkedni azoknak, akik hajlandók voltak elbúcsúzni az árvalányhajas homoktól.*²⁷

Ehhez hasonló verbunk énekek hangoztak el, hogy katonának álljanak a férfiak:

„Zászló lobog, muzsika zeng, verbunk áll
Teli hordó jó vörösbor folydogál,
Gyere pajtás, igyál egyet, adj kezet,
Ezt kívánja tőled a kun nevezet...”

²⁶ Bobay I.: Tallózás a „mexikói kaland” emlékei között i. m. 291.

²⁷ Nagy Czirok László: Verbungosok. Halasi Hírlap, 1933. október 17. 4.

Csajj fel tehát pajtás, add a kezedet
Ne gondolkozz soká, ne törd a fejedet
Lénunggal megrakom majd minden zsebedet
Menázsit is kapsz majd, amennyit megehetsz.
[...]

Bizony katonának, vitéznek termettői
Mert már amint látom, sok gombát megettél
Nyárban a legyekkel sokat vitézkedtél
Kövess hát engemet, hogyha megszeretté’

Vagy mondd el szaporán, vajjon hol termettői
Talán Napkeletén Valahol születlél
A szervesen színből nagyon bő részt vetté...

Tanult legény vagy te s ékes termetedbe
Fűzfa kard ilenék látom a kezedbe
Zöld lapuból csinált süveg a fejedbe
De régen kereslek, mégsem jutsz eszembe.²⁸

Természetesen egyesek másnap már „nem emlékeztek” a felajánlásukra, és igyekeztek kibújni az önkéntes szolgálat alól. A betoborzottakat is a városon keresztül kísérték el, egészen a Sóstóig. A kunverbunk mai is élő néptáncagyomány. Ünnepeken manapság is különösen szeretik előadni. A mexikói incidens is kellett ahhoz, hogy a tánctípus a Kiskunságon még utolsók között autentikusan el legyen táncolva. Így lett népzene- és néptánc történeti jelentőségű a császári mexikói seregbe való verbunkolás kiskunhalasi eseménye.²⁹

A toborzott sereg 1864/65-ben Laibachban kapott kiképzést, majd Triesztből hajóztak ki Mexikó partjaihoz. Az Önkéntes Hadtest: 3 vadász zászlóaljából, 1 huszárezredből, 1 ulánus ezredből, 3 hegyi egységből, 2 utászegységből, 1 teherhordó osztályból, 1 hadtest csendőrségből állt. A kiskunhalasi önkéntesek, akikről van forrásunk, általában huszárként szolgáltak. A többség a 2. huszárszázadba és a 4. huszárszázadba volt beosztva, de találunk az 5. huszárszázadban is helybeli személyt.³⁰ Egy leírás szerint a hadtestben szolgáló

²⁸ Nagy Czirok László: Verbungosok i. m. 4.

²⁹ Lajtha L. - Gönyei S.: Tánc i. m. 232.

³⁰ Bobay István gyűjtése alapján. Magyar Nemzeti Levéltár – Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára. IV. 254. A Jászkun Kerület Alkapitányának iratai. 4621/1867.

huszárok viselete így nézett ki: „A huszárok öltözete egészen magyaros volt: veres, szűk magyarnadrágot kaptak, sötétzöld atillát és dolmányt ezüstzsinórral, a fejükre pedig szürke kanászkalapot sötét sastollal és ezüst bojtjal.”³¹

A kiskunhalasi önkéntes katonák közül néhányan elmesélték az élményeiket. Rövid, élményszerű anekdotáik unikális forrásnak számítanak ebben az eseményisorban. A mexikói hadjárat kapcsán számos tisztnek, tisztségviselőnek, orvosoknak került elő, jelent meg naplója, részletes leírása az ott történekről. Közkatonák rövid, de írásban fennmaradt történetei a legkritikább esetben jellemzőek még a korszakra. Kivétel közülük az egyszerű önkéntes katona, Lukáts Gyula egri asztalos naplója. A kiskunhalasiai anekdotái természetesen nem mérhetőek a tiszti naplókéhoz, de mégis színesíthetik a képet a császár mellett harcoló katonák élet- és szemléletmódja kapcsán.³²

A katonaaanekdoták, adatközlések kapcsán régi narratíva, hogy számos ilyen visszaemlékezést „háryjánosok” adtak elő. Vagyis olyan veteránok, akik egy valós történelmi eseményt felemlenve, de annak kapcsán személyes tapasztalataikat, meséiket kiszínezve, eltúlozva mondanak el. Sőt, esetlegesen kiderülhet, hogy nem is voltak a helyszínen, ahol a hadiesemények zajlottak. A mexikói önkéntesek kapcsán is van néhány ilyen katonatörténet a forrásokban. Ezeket Nagy Czirok László gyűjtötte össze, aki így vezette fel a rövid anyagot: „Mexikóban. Az új honfoglalásra (Mexikó) tízen csaptak föl a verbunkosoknál Halason, s Miksa császárral ki is hajóztak az ígéret földjére. Mérhetetlen küzdelem, szenvedés után szerencsésen hazakerültek, s kalandos életükről józűeket meséltek.”³³

Érdekes, hogy helyenként annyira egybevágnak más leírásokkal, hogy valóban hihető történeteket is találhatunk köztük. A „kedves” és „szerethető” császár képe – aki a katonái körében gyakran megjelent és jól érezte magát köztük – is megjelent elmondásaikban.³⁴ Másfelől ki kell emelnünk, hogy az önkéntesek 1864–1867 között rendkívül szokatlan helyzetbe kerültek. Egy teljesen idegen felfogású gerillaháborúba csöppnetek bele. A megszokott hadviselésre kiképzett katonákat mozgékony, az utánpótlást szállító oszlopokat

³¹ Kincses Kalendárium A Gyakorlati Élet Általános Útmutatója. sz. n. Bp. 1914. 138.

³² Főként Carl Khevenhüller gróf, Pawlowszki Ede, Dr. Szenger Ede révén és velük kapcsolatban születtek írások. Vö.: *Jancsó Katalin*: Magyarok Habsburg Miksa, Mexikó császárának szolgálatában. Tiszatáj 65. (2011) 1. sz. 72–79.; *Nagy Miklós Mihály*: Miksa császár magyar katonája. In: Új Honvédségi Szemle 54. (2000) 9. sz. 94–102.; *Nagy Miklós Mihály*: Magyar hadiutazók. Arcok és képek a magyar katonai utazások történetéből. Bp. 2001.; *Nagy Miklós Mihály*: Mexikó magyar katonautazója: Pawlowszki Ede. A Földrajz Tanítása 7. (1999) 5. sz. 11–17.; *Pawlowszki Ede*: Miksa császár mexikói szerencsétlen expedíciójának leírása. Kiváló tekintettel Queretaro 70 napig tartó ostromára. Mexikói élet. Utazási élmények. Bp. 1894.; *Szenger Ede*: Mexikó felvidéke élet- és kórtani tekintetben. Bp. 1877.

³³ A történeteket Csikós Antal kiskunhalasi lakostól gyűjtötte a néprajzkutató. *Nagy Czirok László*: Budártüzek mellett (Kiskunsági anekdoták és népi alakok). Bp. 1963. 123.

³⁴ Vö.: *Pawlowszki E.*: Miksa császár i. m. 19., 75., 117., 191.; *Venkovits B.*: „A császárságnak buknia kellett.” i. m. 39.

meglepetésszerűen támadó, sokkal jobb helyismerettel rendelkező ellenféllel találták magukat szembe. Talán egy ilyen gerillaszerű támadást olvashatunk az alábbiakban is.

„Bakódi bácsi beszélt egyszer:

- *Úgy jó fölöstököm³⁵ tájban egyszer mögugrasztanak bennünket a feketék. Jó magam is egy kaktuszerdőbe vöttem bele magamat. Amint ott kucorgók, hát egyszer mögszólt valaki úgy keszeg oldalvást balrul, hogy aszongya:*

- *Anton Bakódi! Mi az az ilyenös a kend farába?*

- *Nizöm, hogy ki szólt, hát tulajdon maga Miksa császár vót. Oda is gyütt hozzám, aztán egy nagy mögveszellködött nyilvánvót húzott ki a farombul. Az ám! Én mög a babajkó³⁶ nem is vöttem észre, hogy mikor kapta a farom az ajándéket.³⁷*

A helyi lakosság és különösen a nők helyzete egy-egy háborús időszakban sokáig marginalizált téma volt. Mára viszont a figyelem középpontjába kerültek ezek az ügyek is. Ennek fényében is igen érdekes Révész István esete, aki 1848-as honvédtiszt volt.³⁸ Vele kapcsolatban számos katonatörténet íródott a helyi sajtóban, amelyek főként a szabadságharcos múltjával voltak kapcsolatban. Az, hogy az európai, a magyar katonák számára mennyire idegen volt a környezet és ez a világ, arra nagyon jól rávilágít az eset. Ám azt is fontos kiemelni, hogy a helyi lakosság kapcsán mások is megnyilvánultak. Az önkéntesekkel együtt szolgáló dr. Szenger Ede orvos is részletesen írt a mexikóiakról. Jóformán fajelméleti alapon kollektivizálta az itteni őslakosokat. Helyenként szélsőséges hangnemben írt a mesztic, kreol és spanyol lakosság külső és belső tulajdonságairól.³⁹ Nyugodtabb stílusban, de hasonlóan vélekedett Pawlowszki is, aki szintén barátságatlan, henye és állandóan békétlen népességről írt.⁴⁰ Vagyis nem csupán a nem értelmiségi katonák körében volt szokatlan ez a miliő. Túl sok lakosság elleni erőszakos eseményről egyébként nincs tudósítás ebből az időszakból. Ám az, hogy micsoda kulturális különbségek voltak, azt jól mutatja ez a történet.

A mexikói hadjáratban is részt vett Miksa császárral. Halasiak négyen voltak csak oda. Mikor a főváros piacán is megjelentek, szemet vetett egy szép félmezítelen fekete nőre,

³⁵ Értsd: reggeli.

³⁶ Értsd: ostoba.

³⁷ Vö.: *Nagy Czirok László*: Halasi emlékek – Bakódi a kaktuszfáknál. Kiskunhalas Helyi Értesítője, 1931. szeptember 12. 4. illetve *Nagy Czirok L.*: Budártüzek mellett i. m. 123-124.

³⁸ Vö.: Kiskunhalas Helyi Értesítője. 1931. október 14. 4.; október 17. 4.; október 21. 4.

³⁹ *Szenger E.*: Mexikó felvidéke i. m. 15-16.; 58-61.

⁴⁰ *Pawlowszki E.*: Miksa császár i. m. 8-9., 19.

*kit meg is tapogatózott. Az ura ezt az egyik ablakból észrevette s rálőtt Révészre. E miatt nagy vérfürdőt rendeztek a magyarok, nem is tudván, hogy miért löttek rájuk a feketék.*⁴¹

Az, hogy Mexikó egy óriási ország, nyilván tudott volt az alföldiek előtt, ennek ellenére megdöbbenek a méreteken, az egzotikumon. Persze nem csupán ők, hanem mások is hasonló, az európai jellegzetességektől igencsak eltérő helyzetről számoltak be.⁴² Ám az ott megtapasztalt élményeiket a kiskunhalasi katonák tovább túlozták és színezték.

Egyször valami égődelöm nagy högynek marsoltattak bennünket fölfelé - mondja a diákoknak Bakódi, - mikö a girincire fölértünk, má csak guggolva löhetött jární. Ránk is szól ám háturul egy káplár, hogy aszongya:

- Igyenösödjön kendtök ki!

*- Nem löhet ám! - mondok - mer a bajnét mindjárt kiszúrja az eget.*⁴³

Volt példa a szövegek között, ami egyértelműen jelezte, hogy voltak kiskunhalasi háryjánosok. Legalábbis két önkéntes alábbi beszélgetéséből, egymás ugratásából ezt is lehet gondolni. Szintén szó esik az ország nagyságáról, és hogy abban minden hatalmas volt. Ám ennél sokkal fontosabb az utolsó mondat, ahol konkrét célzás van arra, hogy egyikük nem is járhatott mexikói földön.

Zana Mihály azt mondja: egyszer fűkaszálásban Bakódi Antalnak, aki Miksa császárral szintén oda volt Mexikóban:

- Te Antal! Mikö Mexikóba odavótunk, egy helön akkora lepényt láttam, hogy csánkig⁴⁴ jártak a lovaink a turuban!

- Az semmi! - mondja Bakódi, - én mög akkora tepsit láttam ott, hogy 9 sátor cigány ült benne, aztán mind azt foltozta!

- Miért?

- Hát a nagy lepényt, amit te láttál, abba sütötték mög⁴⁵

A háború viszont közel sem lehetett ilyen vidám. Az események végül végzetesen alakultak az uralkodó és közvetlen környezete számára is. A nemzetközi helyzet egyre

⁴¹ Nagy Czirok László: Halasi emlékek - Révész hadnagy IV. Kiskunhalas Helyi Értesítője. 1931. október 24. 4.

⁴² Vö.: Pawlowszki E.: Miksa császár i. m. 8–9.; Szenger E.: Mexikó felvidéke i. m. 24–32.

⁴³ Nagy Czirok László: Halasi emlékek - Mexikóban. Kiskunhalas Helyi Értesítője. 1931. december 5. 4.; illetve Nagy Czirok L.: Budártüzek mellett i. m. 124.

⁴⁴ Értsd: bokáig.

⁴⁵ Nagy Czirok L.: Halasi emlékek – Mexikóban i.m. Kiskunhalas Helyi Értesítője, 1931. december 5. 4.; Nagy Czirok L.: Budártüzek mellett i. m. 124.

inkább a megszállók ellen hangolódott, a császárt és hadtestét magára hagyták. Sőt, a köztársaságpárti mexikóiak külföldi segítséget is kaptak. A hadi helyzet és a hatalomban maradás reménytelenné vált. Miksa császár megmaradt mexikói híveivel és az önkéntes sereg közel 1.000 katonájával nehéz helyzetbe került. A folyamatosan szűkülő territórium és a vesztett csaták megpecsételték a sorsukat. Miksa császár elfogása, majd 1867. júniusi kivégzése a második Mexikói Császárság végét jelentette. A három évig tartó szinte szüntelen mexikói csatákat túlélte katonák sorsa változó volt. A legtöbben hazatértek, de voltak, akik a kontinensen folytatták életüket. A kiskunhalasi önkéntesek közül, akikről van forrásunk, azok még Miksa császár kivégzése előtt, 1867. április 13-án hazatértek.

A kiskunhalasi katonák közül egy személyről tudjuk, hogy dezertált. Viszont a többiek épségben hazajutottak. Tehát adataink szerint a városból származók közül, úgy tűnik, senki nem halt meg a harcokban. A Mexikóban szolgáló kiskunhalasi katonák pontos létszámát nehéz megállapítani. A néprajzi adatok ellentmondásosak, és ráadásul úgy tűnik, hogy a jelenleg is zajló kutatások alapján még kerülhetnek elő nevek, névsorok a mexikói önkéntesekről, így teljesen biztosat nem lehet állítani, hogy hányan is vonultak be. A meglévő adataink alapján elemezni tudtunk a kiskunhalasi katonák szociológiai hátterét. Így a tipikus helybeli „mexikói önkéntes” 30 év körüli, református östermelő vagy iparos, nőtlen férfi volt. Nem feltétlenül a latin-amerikai ügy mozgatta meg, hanem a föld- vagy vagyonszerzés tudata. Lehetőség egyfajta kitörésre, a valószínűleg számára nem megfelelő vagyoni és társadalmi helyzetből. A Mexikói Önkéntes Hadtestben (Mexikanische Österreichisches Freiwilligenkorps – Mexikan Freiwillig Corps) idegen területen és érdekek mentén kellett harcolniuk, reménytelen helyzetben. Nem elég, hogy három év katonai szolgálattal eltelt az életükből, hazájuktól távol, még az ígéret földje sem valósulhatott meg számukra. Anekdotáik révén betekintést kaptunk élet- és gondolkodásmódjukba. A keserves katonalétükből a vidámabb történeteiket emelték ki. Ezek mellett az összesen két évszázadig szokásban lévő verbunkozás révén fennmaradt tánctípus, a kunverbunk is tovább őrzi az emléküket.

SZABÓ-ZSOLDOS GÁBOR

**BANTUK, BRITEK, BÚROK ÉS AFRIKA DÉLI RÉSZÉ
A BÚR HÁBORÚ EGYIK MAGYAR RÉSZTVEVŐJÉNEK
SZEMSZÖGÉBŐL**

A búr háború (1899–1902) Nagy-Britannia, a Brit Birodalom, a Brit Világrendszer legsúlyosabb fegyveres konfliktusa volt a napóleoni háborúk és az első világháború közt eltelt száz évben. Amit a brit politikai és hadvezetés eredetileg csak rövid gyarmati összecsapásnak, gyors lefolyású hadjáratnak tervezett, három évig tartó, komoly anyagi és emberi erőforrásokat felőrlő háborúvá duzzadt, amely rámutatott az anyaország és a birodalom számos problémájára. A különböző szempontokból¹ „az első modern háborúként” számontartott összeütközés jelentős mértékben eltért a britek más 19. századi gyarmati hadjárataitól, sőt még az Afrika déli részén 1870–1871-ben a zulukkal vagy 1880–1881-ben a transvaali búrokkal folytatott harcoktól is. Szemben a korábbi gyarmati összetűzésekkel, az 1899. október 11-én kirobbant búr háború a britek összbirodalmi konfliktusává eszkalálódott. A Union Jack alatt hadba vonuló britek, írek, továbbá a térség gyarmatain élő (Fokföld, Natal) európai, indiai és afrikai származású katonák, harcosok, beteghordók², ápolók, kémek stb. mellett találhatunk szép számban ausztrál, kanadai és új-zélandi alakulatokat is. A két búr köztársaság, Oranje Szabad Állam és Transvaal (vagy más néven a Dél-afrikai Köztársaság) jóval kisebb számú és zömmel népfölkelőkből álló csapataihoz a világ számos pontjáról csatlakoztak önkéntesek. A 2000–4000 önkéntes jelentős része talán nem meglepő módon Hollandiából, Franciaországból és Németországból érkezett, de írek, amerikaiak, oroszok, olaszok és a skandináv országok lakói is számos nagyságrendben voltak jelen a búr táborokban.³

¹ A brit hadsereg terepszínű (khaki) egyenruhája, a búr farmokat felégető taktikája és a civil lakosság (búrok és afrikaiak) koncentrációs táborokba való zárása mind a 20. század háborúinak előszelei voltak már.

² A natali indiai közösség mintegy 800 tagja szolgált a brit csapatok mellett szanitéként, hordágyvivőként. Közöttük volt a 28 éves Mohandász Gandhi, aki ekkoriban úgy vélekedett, hogy a helyi indiaiak megragadhatnák a kínálkozó alkalmat, hogy háborús szerepvállalásukkal nyilvánítsák ki a Brit Birodalom iránti hűségüket. Lásd *Thomas Pakenham: The Boer War*. London 1982. 224–225.

³ *Fransjohan Pretorius: Welcome but Not That Welcome: The Relations between Foreign Volunteers and the Boers in the Anglo-Boer War of 1899–1902*. In: *War Volunteering in Modern Times. From the French Revolution to the Second World War*. Eds. Christine G. Krüger – Sonja Levensen. Basingstoke 2010. 123.

A felsorolt nemzetekhez képest sokkal kisebb számban, de magyarok is részt vettek a búr háborúban. Jelen tanulmány középpontjában a dél-afrikai frontokat megjárt egyik magyar, péchujfalusi Péchy Tibor áll. Egészen pontosan az a vele kapcsolatos kérdés, hogy milyen módon jelennek meg az egyébként rendkívül heterogén dél-afrikai térség különböző etnikai csoportjai, kultúrái a kézírataiban és az általa írt nyomtatásban megjelent szövegekben. Hogyan viszonyulhatott ezekhez a közösségekhez és úgy általában az „idegenhez”, milyen tapasztalatokat szerzett a velük való találkozások során? A felsorolt kérdéseket három csoport kapcsán vizsgáltam meg alaposabban: bantuk, britek és búrok. A 19. század teljes egésze alatt ugyanis ennek a három körnek az egymáshoz való viszonya határozta meg a térség politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődését. Továbbá fontosnak tartottam összevetni azt, ahogyan Péchy ezeket a kultúrákat leírta a hazatérése előtt, illetve után keletkezett írásaiban.

A kutatás során ezeknek a kérdéseknek a vizsgálatához, feltárásához Péchy Tibor Afrika déli részén és a Magyarországra történő visszatérése után keletkezett, a térséggel foglalkozó írásait elemeztem. Ezeket a forrásokat négy csoportra lehet bontani: 1. Péchy transvaali naplója; 2. dél-afrikai levelezése; 3. a hazatérést követően 1901-ben eddig ismeretlen helyszínen és az 1904-ben, a szatmárnémeti Kölcsey Egyletben megtartott felolvasó előadásainak kézíratai; 4. a debreceni ingyen kenyérért rendezett jótékonyági esten felolvasott beszámolójának a Debreczeni Ujságban megjelent változata.⁴

A téma historiográfiai háttere

A búr háború nemzetközi dimenzióival kapcsolatban az elmúlt évtizedekben számos, alapos és izgalmas kutatás eredményeit bemutató kötet, könyvfejezet és tanulmány látott napvilágot. Apollon Davison és Irina Filatova, *The Russians and the Anglo-Boer 1899–1902* c. könyve a búr háború orosz önkéntesei mellett többek közt foglalkozik az orosz diplomácia és az orosz közvélemény dél-afrikai eseményekre adott reflexióival, és a Transvaal sorsát megéneklő orosz dalokkal is.⁵ A háború hazai sajtóviszhangját vizsgálva különösen érdekesek a búrok küzdelmét, a magyar közvélemény jelentős részéhez hasonlóan szabadságharcként értelmező ír és lengyel nézőpontokat elemző tanulmányok.⁶ A külföldi önkéntesek motivációit, de különösen a búrokkal való viszonyukat átfogóan mutatja be Fransjohan

⁴ Péchy Tibor: Búr földről. Debreczeni Ujság, 1901. március 1 – március 8. között.

⁵ Apollon Davidson – Irina Filatova: *The Russians and the Anglo-Boer War 1899–1902*. Cape Town 1998.

⁶ Charles T. Strauss: God Save the Boer. Irish American Catholics and the South African War, 1899–1902. *U.S. Catholic Historian* 26. (2008) No. 4. 1–26.; Piotr Szlanta: Long Distance Solidarity. Polish Public Opinion and the Boer War 1899–1902. *Werkwinkel* 12. (2017) No. 1. 49–69.

Pretorius *Welcome but Not That Welcome: The Relations between Foreign Volunteers and the Boers in the Anglo-Boer War of 1899-1902* c. könyvfejezete.⁷ Pretorius tézisének több eleme is egybeesik a jelen tanulmány kapcsán végzett kutatásokból levont következtetésekkel. Ilyen például a búrok és a külföldi önkéntesek kapcsolatának bonyolult, sokszor meglehetősen konfliktusos jellege és a beilleszkedést segítő, vagy éppenséggel gátló tényezők sora. Pretorius munkája a háborút megjárt franciákra, hollandokra, oroszokra, írekre, németekre és a skandináv országokból származó „búrbarátokra” összpontosít, és az osztrákokról is olvashatunk, de a magyar önkéntesek sajnos ebből a körből kimaradtak. Erwin A. Schmidl PhD-disszertációjában⁸ számos adatot közöl a búr háborúban részt vevő magyarokkal kapcsolatban, de ezek főleg német nyelvű, hivatalos forrásokból származnak. A témával foglalkozó magyar kutatók közül fontos megemlíteni Pap Lászlót, akinek *Magyarország és a második angol-búr háború* c. disszertációja,⁹ továbbá több tanulmánya¹⁰ is foglalkozik a háború és a magyarság kapcsolattörténetének több dimenziójával, különös hangsúlyt helyezve az Osztrák–Magyar Monarchia és Nagy-Britannia közti diplomáciai kapcsolatokra. A felsorolt anyagokban Péchy Tibor egyáltalán nem vagy csupán említés szintjén jelenik meg (például Schmidl disszertációjában vagy Pap László munkáiban).¹¹

Magyarok a búr háborúban

A kutatás jelenlegi állása szerint 17 magyart ismerünk, akik valamilyen szerepben (katona, önkéntes, megfigyelő, tudósító, tolmács) megjárták a búr háború frontjait. Közülük öten (Bornemisza Pál, Albert Theophilus Duka, Kemény Elemér, Propper János, Vadász Lajos) brit parancsnokság alatt teljesítettek szolgálatot. A túlnyomó többség, 12 fő (Bornemisza Kálmán, Bulyovszky Károly, Edvi Illés Gyula, Ferenczy Mihály, Fleischer Pál, Gössing Géza, Janssen Lajos, Luzsénszky Félix, Péchy Tibor, Simon Vilmos, Szigethy Lajos, Wass Albert) viszont a búr köztársaságok ügye mellett tört lándzsát. A felsoroltak közt találunk három bárót és egy gróft: báró Bornemissa Pál, báró Bornemisza Kálmán, báró Luzsénszky Félix és gróf Wass Albert. Edvi Illés Gyula és Péchy Tibor ugyan bárói vagy grófi címmel

⁷ Pretorius, F.: *Welcome but Not* i. m. 122–149.

⁸ Erwin A. Schmidl: *Österreicher im Burenkrieg, 1899-1902*. Dissertation. Universität Wien 1980.

⁹ Pap László: *Magyarország és a második angol-búr háború*. Doktori dolgozat. Debreceni Egyetem 2015.

¹⁰ Pap László: *Búrmagyarok, avagy magyarok az angol-búr háborúban*. *Acta Acad. Agriensis, Sectio Historiae* 42. (2014) 145–166.; *A második angol-búr háború és a magyar politikai élet*. *Acta Acad. Agriensis, Sectio Historiae* 43. (2015) 291–319.

¹¹ 2008 óta foglalkozom Péchy Tibor dél-afrikai tevékenységének kutatásával. A vizsgálat első szakaszának fókuszában Péchy Tibor búr háborús szerepvállalásának eseménytörténeti rekonstrukciója állt. Figyelmem ezt követően terelődött Péchy önkénteskedésének sajtóvisszhangjára, továbbá a búrokhoz való csatlakozása mögött mozgó motivációs tényezőkre.

nem rendelkeztek, de prominens családokba születtek. A búrok oldalán küzdő magyarok zöme a harcok megindulását követően utazott Afrika déli részére, és voltak olyanok is, akik már a hadüzenetek elküldése előtt is a térségben éltek, mint például Ferenczy Mihály és Péchy Tibor. A magyar résztvevők egy csoportja már a háború kirobbanását megelőzően is ismerte egymást. Ez részben arra vezethető vissza, hogy számottevő részük közel egy időben szolgált az osztrák–magyar haderő különböző alakulataiban.¹² Hátterüket és motivációs tényezőiket tekintve az említett 17 magyar közül Albert Theophilus Dukát és Wass Albertet érdemes kiemelni. A briteket támogató Duka nem a Kárpát-medencéből került a frontra, szemben Ferenczyval vagy Péchyvel, őt nem Afrika déli részén érték a harcok kezdetéről szóló hírek. Dr. Albert Theophilus Duka 1866-ban született Nagy-Britanniában, majd 1897-ben a Cambridge-i Egyetem elvégzése után költözött az ausztráliai Queenslandbe. Duka 1900. január 20-án önként jelentkezett dél-afrikai katonai orvosi szolgálatra. Részt vett a körbezárt Mafeking felszabadításában, de búr háborús pályafutásának csúcsát kétséget kizáróan a Koos de la Rey tábornok csapatai által 1900. április 4–16. közt erősen ostromlott Elands River Post védelme jelentette. Duka százados teljesítménye, munkabírása felette-seinek figyelmét is felkeltette.¹³ Albert Theophilus Duka többek közt megkapta a Kiváló Szolgálatért Érdemérmét (Distinguished Service Order), amivel a búr háború legtöbb kitüntetését szerzett magyar résztvevőjének számít.¹⁴ Duka kapcsán érdemes röviden kitérni a családi háttérre is, hiszen édesapja Duka Tivadar, akit a leginkább mint Kőrösi-Csoma Sándor életének kutatóját tartják számon, az 1848–1849-es szabadságharc veteránja volt. A szabadságharc bukása után Duka Tivadar Nagy-Britanniában talált új hazára. 20 évet töltött el (1854–1874) a bengáliai brit haderő kötelékében, ahol az orvosi szolgálatban az őrnagyi rangig jutott. Duka Tivadar a búr háború alatt számos cikket publikált, és egy könyvet is megjelentetett annak érdekében, hogy a hazai közvéleményben hangosabb búrbarát álláspontot ellensúlyozza.¹⁵

Albert Theophilus Dukával ellentétben Wass Albert esetében nem lehetett szó szülői támogatásról. Az erdélyi arisztokrata Wass a családja¹⁶ félreinformálásával vágott neki a dél-afrikai útnak. Attól tartott, hogy apja nem engedné, hogy a búrokért otthagya a párizsi

¹² A legjobb példával talán Péchy Tibor és Bulyovszky Károly ismeretsége szolgál. Mindketten részt vettek az 1897-es balassagyarmati hadgyakorlaton. Továbbá a már említett családi hagyatékban talált levelekből, képeslapokból és fotókból derül ki, hogy Bulyovszky és Ujhelyi Emma, Péchy Tibor későbbi felesége, a búr háború alatt tartották a kapcsolatot. Lásd A Péchy-család archívuma (a továbbiakban PA), Bulyovszky Károly képeslapja Ujhelyi Emmának. 1900. jan. 8.; PA, Bulyovszky Károly képeslapja Ujhelyi Emmának. 1900. júl. 23.; PA, Bulyovszky Károly képeslapja Ujhelyi Emmának. 1900. júl. 25.; PA, Bulyovszky Károly képeslapja Ujhelyi Emmának. 1900. aug. 1.

¹³ The London Gazette, 16 April 1901. 2607.

¹⁴ Obituary. The British Medical Journal. (1923) 788.

¹⁵ *Duka Tivadar*: Levelek a boer-angol háborúról. Bp. 1901. 3.

¹⁶ Édesapja Wass Béla, országgyűlési képviselő.

Sorbonne Egyetemet, ezért Wass az egyik ismerőse segítségével, előre megírt leveleken keresztül tévesztette meg a szüleit, és csak az utolsó üzenetben írta meg a valódi helyzetét, amikor már családja nem léphetett közbe, hiszen úton volt Dél-Afrikába. Egyetemista társaival, holland barátaival azonban nem jutottak el a búr kommandókhoz. 1902. május 14-én a kis csapat fennakadt egy brit járőrön, a szökni próbáló 21 éves Wasst lelőtték.¹⁷ A szülők postán kapták meg Wass Albert dél-afrikai holmiját, holttestét az esetet rendkívül sajnáló brit katonák helyben eltemették.¹⁸ A család a kolozsvári Farkas utcai református templomban emléktáblát helyeztetett el, a közeli hozzátartozók egy része pedig 1908-ban felkereste a sírt Dél-Afrikában.¹⁹ A kutatás jelenlegi állása szerint Wass Albert a búr háború egyetlen magyar áldozata.

Péchy Tibor dél-afrikai tevékenysége

Péchy Tibor búr háborús katonai karrierje több szempontból is eltér az eddig ismertett Wass Albert, Albert Theophilus Duka vagy a búrbarát magyarok dél-afrikai tevékenységétől. Péchy 1868-ban született Nyírbélteken. Nagybátyja, Péchy Tamás az 1870-es, 1880-as évek ismert politikai szereplője, több fontos pozíciót is betöltött ebben az időszakban. Péchy Tibor a politika helyett a hadsereg világát választotta. Péchy a Theresianum elvégzése után (1889) katonai pályafutását hadnagyként a 12. huszárezredben kezdte meg. Azonban 1895. november 1-jei főhadnaggyá történő előléptetését követően nem sokkal, 1896. február 16-án leszerelt.²⁰ A rendelkezésre álló források alapján pár hónappal később, 1896 áprilisában Péchy Zubovits Fedor tanácsára költözött Transvaalba.²¹ A korszak ismert kalandora, utazója nem véletlenül, nem teljesen alaptalanul ajánlotta a búr köztársaságot. Az európai sajtót bejárták a Jameson Raid (1895–1896) incidenssel kapcsolatos hírek. Köztudott volt, hogy a Cecil Rhodes mágnás és politikus ügynöke, dr. Leander Starr Jameson által vezetett csapat akcióját gyorsan felszámoló búrok haderejének zömét kiképzetlen civilek, népfölkelő jellegű alakulatok adják. Továbbá az sem volt Európában ismeretlen, hogy az aranylelőhelyekben gazdag Transvaal kormánya annak érdekében, hogy felkészüljön egy következő brit támadásra, haderőfejlesztésbe kezdett, amelyben komoly szerepet kaptak külföldi katonai tanácsadók és szakértők. Péchy ezeknek az információknak a birtokában döntött amellett,

¹⁷ National Archives, From F. O. Treaty, Africa, Consular, Library, FO 120/784 Death of Count Albert DiWass, Telegram from F. O., 31 May 1902.

¹⁸ *Siemers Ilona*: Wass-kor. Marosvásárhely 1999. 138.

¹⁹ Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye MS 282/389, Wass Béla levele Hermann Ottónak, 1908. dec. 28.

²⁰ *Schmidl, E. A.*: Österreicher i. m. 232–233.

²¹ PA, Péchy Tibor levele Móricz Erzsébetnek. 1896. júl. 27.

hogy 1896 áprilisában Transvaalba költözik. Sokszori sikertelen próbálkozás után Péchy arra kényszerült, hogy eredeti terveit feladva, a katonáskodás helyett más megélhetés után nézzen. Kezdetben egy kávéház üzemeltetésével²² próbálkozott, majd 1896. év végétől 1899 teléig Hönig Ferenc német tulajdonos modderfonteini dinamitgyárában dolgozott.²³ Péchy 1900 januárjától közel kilenc hónapon keresztül harcolt a búrok oldalán. A háború számos frontján megfordult, a fokföldi Colesbergtől a Transvaal és a portugál gyarmat, Mozambique közti határszakaszig. Szolgált több alakulatban, és találkozott többek közt Christian de Wet oranjei tábornokkal.²⁴ A háború számára 1900 szeptemberében ért véget, amikor több magyarral együtt Komati Portnál átlépték a mozambique-i határt, és a Styria gőzhajó fedélzetén hazaindultak.²⁵ Péchy elsősorban nem a felsorolt harctéri széles körű tapasztalatokból eredően került jelen tanulmány középpontjába. Sokkal inkább azért, mert a búr háborút megjárt magyarok közül ő szerezte a térséggel és annak lakóival, kultúráival, sokszínűségével kapcsolatban a legtöbb tapasztalatot, ami pedig arra vezethető vissza, hogy szemben a legtöbb búrbarát önkéntessel, Péchy már a háború kitörése előtt három évvel Transvaalba költözött. Írásainak vizsgálatán keresztül nem csupán ahhoz juthatunk közelebb, hogy rekonstruáljuk Péchy búr háborús katonaéletének főbb állomásait, vagy hogy feltérképezzük azokat a tényezőket, amelyek egy magyart motiválhattak abban, hogy részt vegyen egy olyan háborúban, amelyben a hadviselő országok egyike sem tekinthető a hazájának. Az említett dokumentumokon, forrásokon keresztül képet kaphatunk arról, ahogyan Péchy ezeket a számára korábban ismeretlen etnikai csoportokat, kultúrákat látta, értelmezte és értékelték békében és háborús szituációban egyaránt. Mivel a többi magyarral szemben ő sokkal hosszabb időt töltött Afrika déli részén, ezért ezek a képek nem statikusak, a különböző csoportok mellé rendelt értékelések nem konstansak, hanem több esetben is változtak. A változások következtében kialakuló árnyalatkülönbségek pedig a források alapján lekövethetőek.

Bantuk

A búr köztársaságok és a dél-afrikai brit gyarmatok lakosságának a túlnyomó többségét a 19. században végig a különböző afrikai közösségek adták. Péchy Tibor Dél-Afrikában született kézírataiban az afrikaiakra „kafferokként” hivatkozik. Ez a megnevezés a korszakban

²² PA, Péchy Tibor levele Móricz Erzsébetnek. 1896. júl. 17.

²³ PA, Péchy Tibor levele Móricz Erzsébetnek. 1896. dec. 10.

²⁴ PA, Péchy Tibor: Boer – földről. Előadás a Szatmárnémeti Kölcsey Egyletben. 1904. febr. 18. (a továbbiakban: PA, Péchy T.: Boer – földről) XXI.

²⁵ PA, Péchy Tibor levele Móricz Erzsébetnek. 1900. okt. 30.

a térségről szóló brit szövegekben is nagy gyakorisággal szerepel, amelyekben ezt vagy a xhosákra, vagy általánosan a helyi afrikaiakra használják. Az 1904-es szatmárnémetiben megtartott előadása kéziratából viszont arra következtethetünk, hogy az afrikaiak etnikai heterogenitása Péchy Tibor számára is ismert volt. Ebben a dokumentumban ugyanis kiemeli, hogy a „boerlakta földek régi urai” a „bushmanok” voltak, akiket a búrok „tökéletesen kiirtottak”.²⁶ Továbbá még megemlíti a „Szwazie kafferek”²⁷ csoportját, „zulukafferként” a zulukat, a „basutókat” a „shongákat és mashongákat”.²⁸ Az antropológiai sajátosságokhoz érve viszont Péchy nem cizellál, egy leírást ad meg az összes „törzsré”²⁹ vonatkozóan: „Jellege megfelel a négernek, lapos orr, széles, duzzadt ajak, [...] gyapjú rövid hajzattal, csak bőrük nem egészen fekete – hanem olajos sárgabarna.”³⁰ A „kafferokról” összességében nincs pozitív véleménnyel: „De ezekkel meg iszonyu sok kellemetlenség van, mert megbizhatatlanok, piszkosak, hanyagok és – pardon – bűdösek /:legalábbis a legtöbb :/.”³¹ Az afrikaiak és a búrok, a feketék és a fehérek közti viszonytal kapcsolatban leveleiben és előadásában is fontosnak tartja kiemelni, hogy túl keménynek érzi azt a bánásmódot, amelyben a xhosáknak vagy a zuluknak általánosan része van. Státuszukat általában szolgainak, egyes szokásaikat pedig, mint például az afrikaiak sjambokkal, azaz rinocéroszfarokkal történő ütlegelését kimondottan visszatetszőnek tartotta.³² Az elnyomás illusztrálására hozza fel Péchy, hogy az afrikaiaknak a városokban nem szabad a járdán közlekedniük, hanem a „kocsiuton kell járniok”, különben a rendőr azonnal beviszi őket az őrsre, ahol 25 rinocéroszfarok-ütés segítségével emlékeztetik őket arra, hogy „nem szabad nekik a járdára fellépni sem”.³³ Ettől függetlenül az afrikaiakról szerzett, a kézírataiban megjelenő tapasztalatai nem voltak pozitívak. Péchy „akasztófáralóknak”³⁴ hívja az általa üzemeltetett kávéházban neki dolgozó „kafferokat”, és kiemeli, hogy „saját tapasztalatom folytán mondhatom, hogy e népnél csak is szigorral lehet valamit elérni. A jó bánásmódot a legtöbb esetben gyengéségnék tartják és vissza élnek vele.”³⁵ Ráadásul annak ellenére, hogy munkakapcsolatba is került afrikaiakkal, kézírataiban közülük név szerint senkit sem említ meg. Velük kapcsolatban

²⁶ PA, Péchy T.: Boer – földről. X.

²⁷ PA, Péchy Tibor levele Móricz Erzsébetnek. 1898. jún. 11.

²⁸ PA, Péchy T.: Boer – földről. X.

²⁹ Ugyanígy tett, amikor 1901-es előadásában a búrok általános fizikai ismertetőjegyeit sorolta fel: „Kínézésükre a boerok, ugy a férfiak, mint a nők rendszerint magosak, erősek, szőkék, kék szemekkel. Találni azonban olyanokat is, kiknél inkább a francia jelleg ütött át, ezek aztán kisebbek, barnák.” *Péchy Tibor: Búr földről.* Péchy Tibor burparancsnok felolvasása. Debreczeni Ujság, 1901. március 1.

³⁰ PA, Péchy T.: Boer – földről. X.

³¹ PA, Péchy Tibor levele Móricz Erzsébetnek. 1896. júl. 20.

³² PA, Péchy T.: Boer – földről. XI.

³³ Uo.

³⁴ PA, Péchy Tibor levele Móricz Erzsébetnek. 1896. júl. 20.

³⁵ PA, Péchy T.: Boer – földről. XII.

csak általánosságokban fogalmaz. Nehezményezi az alkalmazottjainak („kafferszolgák”) munkamorálját: „mihelyt egy pár silling , elmennek és addig míg tart a pénzből – ugy hogy sokszor magam seprem a boltot , tisztitom és töltöm a lámpát”.³⁶ Ellentmondásnak tűnhet, hogy a búr farmok vonatkozásában viszont fontosnak tartotta megjegyezni, hogy a búr gazdák helyett a földeken adódó munkákat, mint a vetés és aratás „a kaffer szolgálk végzik, szintén ezek ügyelnek fel a gyakran nagyszámu marharcordákra és juh nyájakra is”.³⁷

Britek

A briteket, a későbbi ellenséget Péchy a Dél-Afrikában, illetve a hazatérését követően elkészült szövegekben is konzekvensen angoloknak hívja. Ez hasonlóan a kaffer elnevezéshez egyáltalán nem meglepő. A kortárs hazai sajtó is a legtöbb esetben angolokként jelöli meg a búrokkal szembenállókat, függetlenül attól, hogy egyébként Afrika déli részén 1899 és 1902 között a Brit Birodalom számos területéről származó katonák indultak csatába a Union Jack alatt. Péchy első személyes tapasztalatai, amelyeket a helyben élő britekkel kapcsolatban szerzett, negatívak voltak. Kávéházába egy angol származású asszonyt vett fel dolgozni, akit nagyon hamar ki is rúgott, mivel az alkalmazott az első munkanapján meglopta.³⁸ A britekről alkotott képe, értékelése a háborús szerepvállalásáig általában inkább rossz volt, mint jó. „Arrogáns natio” – olvasható a sommás ítélet Péchy Tibor 1896. április 27-i levelében.³⁹ Ebben szerepet játszhattak olyan adminisztratív jellegű problémák is, mint például az, hogy a Fokföldre érkező, majd Transvaalba továbbutazó Péchy fegyvereit a brit hatóságok elkobozták.⁴⁰ Mindezek mellett, ha Péchy Tibor „angolokról alkotott” képét és annak tipikusként vagy jellegzetesként hozzájuk rendelt elemeit gyűjtjük össze, akkor kimondottan pozitív jellemzőkkel, értékeléssel is találkozhatunk. Ilyen például a kitartás, a céltudatosság, amelyeket Péchy ehhez a csoporthoz társít: „[...] az angol kitartó, szívós nép és utóvégre is csak célhoz jutnak”.⁴¹

A fronton eltöltött idő alatt az ellenségről többnyire meglehetősen neutrális hangnemben ír, tárgyilagosan közölve az ellenség hadmozdulatait, például a tüzéség bombázását, a hadifoglyok számát, az ellenség által zsákmányolt ellátmány mennyiségét és a fegyverek típusát. Ugyanezzel a semleges hangnemmél találkozhatunk a brit hadvezetés kapcsán is. Az ellenséges főtisztek közül Péchy kézírataiban „Lord Roberts”⁴² (Frederick Roberts

³⁶ PA, Péchy Tibor transvaali naplója

³⁷ PA, Péchy T.: Boer – földről. V.

³⁸ PA, Péchy Tibor transvaali naplója. 1896. júl. 18.

³⁹ PA, Péchy Tibor levele Móricz Erzsébetnek. 1896. ápr. 27.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ PA, Péchy Tibor levele Móricz Erzsébetnek. 1897. júl. 17.

⁴² PA, Péchy T.: Boer – földről. XXVIII.

tábornagy, a brit erők főparancsnoka 1899 decembere és 1900 decembere közt), „French lovastábornok”⁴³ (John French tábornok), „Gatacre angol tábornok”⁴⁴ (William Forbes Gatacre altábornagy) nevével találkozhatunk, legtöbbször bármilyen negatív vagy pozitív értékelés nélkül. Ugyanez az előítélet-mentes hangnem, amellyel „Sir Milner”⁴⁵ (Sir Alfred Milner, ekkor Fokföld kormányzója és dél-afrikai főbiztos) és dr. Leander Starr Jameson (Cecil Rhodes ügynöke) megjelenik a kéziratokban.⁴⁶ A brit uralkodó, az „öreg Victoria”⁴⁷ kapcsán pedig Péchy azt tartotta fontosnak kiemelni, hogy a johannesburgi uitlanderek teljesen szabadon ünnepelhetik a királynő születésnapját, holott a britek a közelmúltban próbálták meg ellenőrzésük alá vonni Transvaalt.⁴⁸ A mágánás Cecil Rhodes pedig, aki 1890 és 1896 közt Fokföld miniszterelnöki pozícióját is betöltötte, a „délafrikai Napóleon” megjelölést kapta Péchytől.⁴⁹

Búrok

A tanulmány címében szereplő három csoport közül Péchy Tibor kézírataiban a búrokkal („boerok”) foglalkozik a leggyakrabban. Ez talán nem meglepő, hiszen az Afrika déli részén eltöltött négy évének túlnyomó többségében a búrok közt, egészen pontosan Transvaal területén élt, dolgozott és harcolt.

A búrokkal kapcsolatos véleménye, a kezdeti teljesen semleges feljegyzések után, a Transvaalba történő megérkezését követően pár hónappal már nagyon negatívvá vált. Ez a változás időben egybeesik azzal, amikor a sok kilincselés, levelezés és különböző kormányzati tisztviselőkkel folytatott tárgyalás, megbeszélés után Péchy Tibor számára teljesen egyértelművé vált, hogy katonai karrier építésére nem lesz lehetősége a Dél-afrikai Köztársaságban. Dühvel vegyes keserűséggel kellett hogy tudomásul vegye: teljesen feleslegesen utazott szinte mindent egy lapra feltéve Dél-Afrikába. 1896 júliusában már igyekszik lebeszélni az egyik otthoni ismerősét arról, hogy Transvaalba költözzön.⁵⁰ Ez az az időszak, amikor helyzetét kilátástalannak, elszigeteltnek érzi. Az őt körbevevő környezetet teljesen idegennek és ridegnek találja, Transvaalt pedig „napról napra jobban” gyűlöli. A helyeket durvának és

⁴³ Uo.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ PA, Péchy Tibor levele Móricz Erzsébetnek. 1899. jún. 19.

⁴⁶ PA, Péchy T.: Boer – földről. XXIII.; PA, Péchy Tibor előadásának kézírata. 1901. 9.

⁴⁷ PA, Péchy Tibor levele Móricz Erzsébetnek. 1899. máj. 27.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ PA, Péchy T.: Boer – földről. XXIII.

⁵⁰ „[...] százszor inkább otthon nyomorogni, mint itten megélni”. PA, Péchy Tibor levele Móricz Erzsébetnek. 1896. júl. 3.

műveletlenek tartja, akik csak „semmit mondó beszédeket folytatnak”. Elutasításáért főleg a búrok külföldiekkel és újírással retrográd hozzáállását okolja: „Ily reactionaris nép nem létezik több a világon, mint ez. Ha valami ujjat proponálnak nekik, azt mondják »Minek a nagyapáinknak is jó volt így, jó nekünk is.« Csudálni lehet, hogy egyáltalán megengedték, hogy vasutat építsenek.”⁵¹ A búrok jellemzésére olyan szavakat használ, mint az „egoismus”⁵² vagy az „arrogancia”.⁵³ Mindezek mellett még kiemeli a külföldieket Transvaalban övező általános gyanakvást, illetve nehezményezi, hogy a búrok csak egy bizonyos kör számára biztosítanak lehetőségeket. „Inkább menjen az ember Amerikába mint ide, mert ottan nem nézik, hogy milyen nemzetiségű az ember, hanem, ha alkalmas elhelyezik, itten, ha nem hollandi és nem református, a Kormánynál vagy egy általán el nem helyezik vagy pedig csak mint alantós hivatalnokot, a hol épen csak annyit keres, a mennyiből megélhet”.⁵⁴

A nyelvtudás és a búrok kultúrájának, szokásainak ismerete azok a tényezők, amelyeket elemzésében Fransjohan Pretorius is a külföldi önkéntesek beilleszkedésének, előmenetelének kulcsfontosságú elemeiként, kritériumaiként jelölt meg.⁵⁵ Pretorius kutatásai alapján az egyik súlyos hiba, amelyet a külföldi önkéntesek elkövethettek, az volt, ha saját nemzetük tagjaival vagy más külföldiekkel maradtak együtt, és a táborban pedig elszigetelték magukat a búroktól.⁵⁶ Tovább ronthattak a helyzetükön, ha hangot adtak annak, hogy elégedetlenek a zsold vagy a fegyelem hiányával, ha nem értettek egyet a hadvezetés döntéseivel és a táborok állapotával.⁵⁷ Különösen, ha mindezt kioktató hangnemben, fölényeskedve, katonai képzettségükre, tapasztalataikra hivatkozva tették meg. Az idegenekkel szemben gyanakvó helyekkel való együttműködést a nyelvtudás (afrikaans) mellett jelentősen javíthatta, ha a külföldiek megpróbálták igazi búrként viselkedni, illetve egyes területeken fel tudták venni a versenyt a búrokkal. Például jeleskedtek a puska használatában, a célba lövésben.⁵⁸ Ezekben az esetekben volt esély arra, hogy a külföldi önkéntesek és a búrok között az egyébként főleg a gyanakvásból, meg nem értésből fakadó általában rossz viszony jelentősen javuljon.

A Péchy Tibor kézírataiban megfogalmazott tapasztalatok teljes mértékben egybecsengenek a sikeres beilleszkedés Pretorius elemzésében felsorolt kritériumaival. Péchy benyomásai szerint is a külföldiekkel szemben „eleinte igen tartózkodó”⁵⁹ búrok közt, idegenként az előléptetés, a tiszti rendfokozat megszerzése nem katonai ismeretek vagy tapasztalatok kérdése. A búrokkal

⁵¹ PA, Péchy Tibor levele Móricz Erzsébetnek. 1896. júl. 27.

⁵² Uo.

⁵³ PA, Péchy Tibor levele Móricz Erzsébetnek. 1896. okt. 24.

⁵⁴ PA, Péchy Tibor levele Móricz Erzsébetnek. 1896. júl. 3.

⁵⁵ Pretorius, F.: Welcome but Not i. m. 132–133.

⁵⁶ Uo. 133.

⁵⁷ Ezekkel a kérdésekkel volt a külföldieknek a legtöbb problémája.

⁵⁸ Pretorius, F.: Welcome but Not i. m. 133.

⁵⁹ PA, Péchy T.: Boer – földről. VI.

való jó kapcsolat és az előmenetel elsődleges feltételei az afrikaans nyelvtudás és a helyi szokások és kultúra ismerete. Péchy Tibor édesanyja leveliből értesült arról, hogy a hazai sajtóban Luzsénszky Félixről úgy írnak, mint aki a búrok közt főtiszti rangig jutott. Ennek a hírnek természetesen nem volt alapja. Az okokat Péchy a válaszlevelében járta körbe:

A mint olvastál Luzsénszkyról olvastál abból annyi igaz csak, hogy itt van Natalban mint közember mint én itt és sok más, mert a boerok semmiféle idegent sem tesznek meg tisztnek, ha ez így lenne, akkor elbízhatnék, hogy én a ki már ca. 4 éve itt vagyok, a kit itt sokan ismernek, a ki meglehetősen bírom a nyelvet és a kinek itt minden tekintetben jó neve, hogy ha a mint mondom ez lehetséges lenne, akkor én mindenki más előtt, a kik csak most a háború alatt akár kalandvágtyból, akár bármely más okból kijöttek, ki lettem volna tiszté nevezve.⁶⁰

Ettől függetlenül Péchy is megjelent a kortárs sajtóban mint parancsnok,⁶¹ tábornok,⁶² sőt 1904-es előadásának vázlatát mint „volt boer-parancsnok”⁶³ írta alá. Péchy Dél-afrikai Köztársasággal kapcsolatos attitűdje 1900 januárjában, a búr csapatokhoz való csatlakozásakor volt a leginkább pozitív. „Próbáltam de nem tehettem másképpen majd megölt már eddig is a vágy lemenni és harcolni Transvaalért. [...] Valahányszor csak egy commandót láttam lemenni, mindig nagyot dobbant a szívem és vádoltam magamat, hogy miért nem vagyok én is velük.”⁶⁴ A jelentkezéstől, a háború kitörésekor és az azt követő hónapokban még pontosan a kilátástalan előmenetel mellett az tartotta vissza, hogy függetlenül az egykori főhadnagyi rangjától csak mint egyszerű közkatona kezdhetette el a búr háborús pályafutását.⁶⁵ 1900 januárjára viszont diadalmaskodott benne a háborúban a harctéri tapasztalat megszerzésének lehetőségét felfedező katona.

Az alapjaiban negatív búr kép további elemekkel egészült ki és sötétedett el szinte teljesen, miután csatlakozott a fokföldi fronton harcoló kommandókhöz. Az európai mintájú reguláris hadviseléshez szokott Péchy kultúrsokként érték a háborúban tapasztaltak: a lovak táplálásától a fegyelemhez való teljesen más hozzáálláson át egészen a harcoló férfakkal együtt táborozó feleségekkel és gyerekekkel bezárólag.

Az egyik legsúlyosabb vád, amivel Péchy a búrokat a háború alatt hazaküldött leveleiben és naplójában is több alkalommal illeti, az a gyávaság. Képzett katonaként teljesen értetlenül állt

⁶⁰ PA, Péchy Tibor levele Móricz Erzsébetnek. 1900. febr. 18.

⁶¹ *Péchy Tibor*: Bur földről. Péchy Tibor burparancsnok felolvasása. Debreczeni Ujság, 1901. március 1.

⁶² *Kumlik Emil*: Egy magyar tanító Dél-Afrikában. Vasárnapi Ujság 46. (1899) 883.

⁶³ PA, Péchy T.: Boer – földről.

⁶⁴ PA, Péchy Tibor levele Móricz Erzsébetnek. 1900. jan. 19.

⁶⁵ PA, Péchy Tibor levele Móricz Erzsébetnek. 1899. nov. 13.

a búrok, brit tüzérség bombázásaikor tanúsított magatartásához: „Boer roppant respektussal a bombák iránt, . az első lövés után rögtön el a sziklák megé.”⁶⁶ Hasonló benyomásai voltak a búrok kitarásával és ellenállásával kapcsolatban egy másik magyar önkéntesnek is, Szigethy Lajosnak, aki *Egy magyar harcos délafrikai élményei* c. könyvében kiemelte: „Magam nem egyszer tapasztaltam, hogy az ellenséges tűz fokozódása közben a búrok egyenként elillantak a harcvonalból s mit sem törődve jobb- és balfelől eső szomszédaikkal, mindegyikük csak saját bőrének épségben tartása gondjaival volt elfoglalva”.⁶⁷ Szigethy ezzel a hozzáállással állította szembe a „legionisták”, a külföldiek önfeláldozását, akik Péchy tapasztalatai szerint is jobban és bátrabban álltak helyt a búrok háborújában.

A gyávaságnál háborús kontextusban talán csak az árulás lehet súlyosabb rágalom. A hazaárulás vádját Péchy már a háború kirobbanása előtt két évvel megfogalmazza. 1897-ben a transvaali katonai főparancsnokot, Kommandant-Generaal Petrus Jacobus Piet Joubertet tartotta a britek fizetett ügynökének.⁶⁸ A háború alatt az ellenség 1900 tavaszán elért komoly katonai sikereiért pedig az oranjei búrok árulását okolta.⁶⁹

Messze nem Piet Joubert az egyetlen búr vezető, aki negatív szereplőként jelenik meg Péchy kézírataiban. A brit tábornokokhoz, politikusokhoz hasonlóan a nevesített afrikáner elit egy része (például: de Wet, Grobler, Kolbe, de la Rey) is teljesen értékeléstől mentesen, említésszerűen jelenik meg ezekben a dokumentumokban. Ugyanez már nem mondható el Erasmus őrnagy kapcsán, akit „gyávának” és túl fiatalnak, „kamasznak” tart ilyen magas beosztás betöltéséhez, noha a búr tiszt csak 3 évvel volt fiatalabb Péchynél.⁷⁰ A tüzérség parancsnokát pedig „Gögös, tudatlan parasztnak” írta le.⁷¹

Péchy Tibornak volt lehetősége személyesen találkozni az 1890-es évek második felében már világszerte ismert transvaali elnökkel, Paul Krugerrel. A nemzetközi közvéleményben már a búr háború előtt meglehetősen érdekes karakterként számontartott konzervatív, afrikáner nacionalista politikusról Péchy naplójába több anekdotát is feljegyzett. Az egyik egy johannesburgi zsinagóga átadásához kapcsolódik, amelyet díszvendégként Kruger „Krisztus nevében” nyitott meg.⁷² A Dél-afrikai Köztársaság első embere otthonában tartott fogadóórát, amelyen felkereste Péchy a búr vezetőt. Annak ellenére, hogy saját bevallása szerint az elnöki rezidencián kapta transvaali tartózkodásának legjobb kávéját,⁷³ Krugert és az általa vezetett afrikáner nacionalistákat éles kritikával illette: „Itt az állapotok egyáltalán nagyon szomorúak

⁶⁶ PA, Péchy Tibor transvaali naplója. 1900. febr. 24.

⁶⁷ Szigethy Lajos: Búr földön. Egy magyar harcos délafrikai élményei. Sopron 1902. 131.

⁶⁸ PA, Péchy Tibor levele Móricz Erzsébetnek. 1897. máj. 16.

⁶⁹ PA, Péchy Tibor levele Móricz Erzsébetnek. 1900. jún. 26.

⁷⁰ PA, Péchy Tibor levele Móricz Erzsébetnek. 1897. máj. 16.

⁷¹ PA, Péchy Tibor levele Móricz Erzsébetnek. 1896. máj. 18.

⁷² PA, Péchy Tibor transvaali naplója

⁷³ PA, Péchy T.: Boer – földről. VII.

és látható fellendülést azt hiszem nem is fogunk addig látni míg Krüger és vele együtt ez az elvakult, vén reactionaris boerpárt ül a kormányon.”⁷⁴

Visszatekintve: változások a bantukról, britekről és búrokról kialakult képen

Péchy Tibor esetében van lehetőség arra, hogy összevegyük a Dél-Afrikában keletkezett kéziratait a hazatérését követően a hazai nyilvánosság számára készített szövegeivel. A két dokumentumcsoportból a térség kultúráival kapcsolatban kirajzolódó narratívák egyes elemei egyeznek, több esetben viszont jelentősen eltérnek.

A bantukkal foglalkozó leírások az előbbi kategóriába tartoznak. Péchy róluk alkotott véleménye, a különböző bantu közösségek vonatkozásában használt szókészlete, a hozzájuk kapcsolt témák, jellemzők köre szinte semmit sem változott.

A britek esetében viszont már tapasztalható eltérés a dél-afrikai kéziratokból és a Magyarországon megtartott előadásokból lesűrhető olvasatok, értékelések közt. Fokföldre való megérkezése után elküldött első levelében arról ír, hogy várja a háborút a britekkel. Soraiból sugárzik az előítélet: „mily utálatos egy arrogáns náció”.⁷⁵ Péchy britekkel kapcsolatos, eredetileg negatív véleménye később pozitív irányba változott. A búrokkal eltöltött idő, a Pretoriában, Modderfonteinben, a különböző transvaali kormányzati hivatalokban vagy a búr katonai táborokban szerzett tapasztalatok voltak azok, amelyek mérsékeltek valamelyest a britekkel kapcsolatos előítéleteit, kritikáját. 1896 júliusában a britekkel szembeni ellenérzéseinek dacára érthetőnek tartotta a szigetország transvaali törekvéseit: „Bár mennyire gyűlölöm is az angolokat, hidd el egyrészt még sem lehet csudálkozni rajta, hogy az itteni viszonyokat tarthatatlannak mondják és habár önkénytesen, de még is bele avatkoznak az itteni dolgokba.”⁷⁶ Szeptemberben pedig már arról írt édesanyjának, hogy jogosnak találja az uitlanderek Krüger kormányával szemben támasztott követeléseinek nagy részét.⁷⁷ A háború alatt írt naplóbejegyzéseiből és leveleiből a britekről körvonalazódó alapvetően elfogulatlan kép bizonyos részei a hazatérést követően a témával kapcsolatos hazai búrbarát narratívának megfelelő árnyalatot kaptak. Nagy-Britannia az előadásokban mint a „kapzsi és önző”, a kis nemzetek elnyomásában mesterkedő „örökké éhes brit oroszlán” tűnik fel.⁷⁸ Az ellene harcolókra pedig sanyarú sors vár. A háború Péchy 1901-es jóslata szerint drámai módon fog végződni:

⁷⁴ PA, Péchy Tibor levele Móricz Erzsébetnek. 1897. nov. 24.

⁷⁵ PA, Péchy Tibor levele Móricz Erzsébetnek. 1896. ápr. 27.

⁷⁶ PA, Péchy Tibor levele Móricz Erzsébetnek. 1896. júl. 17.

⁷⁷ PA, Péchy Tibor levele Móricz Erzsébetnek. 1896. szept. 5.

⁷⁸ PA, Péchy T.: Boer – földről. I.

„amikor az obdumanni hiéna az utolsó boer hőst is halálra ítélte”.⁷⁹ Akire Péchy tévesen obdumanni hiénaként hivatkozik, az nem más, mint Horatio Herbert Kitchener (a dél-afrikai brit erők főparancsnoka Lord Robertset követően). Kitchener elnevezésében a hibásan leírt „obdumanni” a brit főtitzt mahdista felkelők felett aratott 1898-as omdurmani győzelmére utal. Péchy viszont 1897 áprilisában még komolyan érdeklődött Zubovits Fedornál azzal kapcsolatban, hogy milyen módon csatlakozhatna a mahdisták ellen harcoló brit-egyiptomi alakulatokhoz⁸⁰, amely csapatok harcmezőn aratott sikereiben az általa később „obdumanni hiénának” nevezett Kitchenernek komoly szerepe volt. Az „obdumanni hiéna” névvel Péchy egyértelmű párhuzamot von a brit főparancsnok és Haynau (bresciai hiéna), az 1848–1849-es magyar szabadságharcot leverő erők és a britek közt. Ez viszont csak egyike azoknak a Péchy előadásaiban található paneleknek, amelyek a dél-afrikai eseményekkel kapcsolatban a kortárs magyar diskurzust domináló búrbarát narratívához hasonulnak. Péchy Tibor búr háború alatt vezetett naplójában és leveleiben semmilyen arra utaló jel nincs, hogy ő a búrok és a britek küzdelmében a magyarság szabadságharcát látta volna meg. Előadásaiban viszont már ennek a szabadságharcos olvasatnak megfelelően keretezi a búr háborúval kapcsolatos elbeszélését.

Az 1848–1849-es párhuzam lencséin keresztül szemlélve a búrokról alkotott, korábban abszolút negatív kép szinte teljesen megszépül.

És midőn mindezekre, a miket láttam, tapasztaltam, a mikben résztvettem, visszagondolok, kell, hogy éppen mi magyarok a legnagyobb érdeklődéssel, sőt rokonszenvvel kísérik *ezen* hős nemzet végvonaglását, mert mindazon hősi ténykedésükben, mint azon végelszántáságukban, oly hasonló vonatkozásokat tapasztalunk a melyek dicső, de leverte szabadságharcunk fájdalmas mozzanatait önkénytelen emlékünke visszaidézik.⁸¹

Az előadásokban már nyoma sincs a gyáváknak és az árulóknak, helyettük vitéz harcosok „hősi ténykedéséről” hallhatott és olvashatott a magyar közönség. Az „egoizmus”, az „arrogancia” és a maradiság nem képezték részét a nyilvánosság számára a búrokról konstruált képnek, amelynek sokkal több köze volt a korabeli hazai közvélemény különböző fórumain kialakult állásponthoz, mintsem ahhoz, ami Péchy dél-afrikai kézírataiban olvasható. A háború búrbarát magyar olvasatával egyező módon, annak legjellemzőbb elemeit átvéve a búrok mint „kis nemzet”⁸² küzdelme „a felfuvalkodott büszke kufárlelkű Anglia”⁸³ ellen ugyanabba a kategóriába tartozik, amelybe a birodalmakkal szembeszálló magyar szabadságharc.

Hasonlóképpen változott meg Paul Krüger transvaali elnök értékelése is. A korábban a Dél-afrikai Köztársaság maradiságáért egyértelműen felelősként megnevezett „reactionaris”

⁷⁹ PA, Péchy Tibor előadásának kézírata. 1901. 1.

⁸⁰ PA, Péchy Tibor levele Móricz Erzsébetnek. 1897. ápr. 21.

⁸¹ Péchy Tibor: Búr földről. Debreczeni Ujság, 1901. március 8.

⁸² PA, Péchy Tibor előadásának kézírata. 1901. 15.

⁸³ Uo. 1.

politikust Péchy itthon szinte már piedesztálra emeli. Krüger a búrokkal szimpatizáló hazai sajtó előszeretettel állította párhuzamba Kossuth Lajossal. Az összevetést megkönnyítette, hogy a két életút között könnyű volt hasonlóságokat felfedezni. A birodalmi túlerővel szemben folytatott harc után Kossuth és Krüger is emigrációba vonult. Noha Péchy a búr háború „szabadságharcos” értelmezésének ezt az elemét nem vette át, az 1904-es Szatmárnémeti Kölcsey Egyletben megtartott előadásában Transvaal első embere abszolút pozitív kontextusban tűnik föl. Péchy az elnököt mint egy tanulatlan, de egyfajta természetes politikai érzékkel rendelkező vezetőt mutatja be: „nagyeszű ember, a ki oly soká vezette egy eszes, raffinált diplomata ügyességével az ország dolgait”.⁸⁴

Más különbségeket is felfedezhetünk a között, ahogy Péchy a búrokat a hazatérés előtt és után ábrázolta. A dél-afrikai frontokat megjáró külföldi önkéntesek szinte mindegyike kiemelte a búrok erős vallásosságát.⁸⁵ A szabadságszeretet mellett ez volt az egyike azoknak a tényezőknél, amelyek a búrokkal kapcsolatban kialakult általános kép központi, leggyakrabban előforduló elemeit, jellemzőit alkották. Péchy is megjelölte ezt a kettőt az 1904-es előadásában: „A boer fő jellemvonása a vallásosság és szabadság szeretet.”⁸⁶ Dél-afrikai kézírataiban is találkozhatunk a búrok vallásosságával, de jócskán árnyaltabb megfogalmazásban: „... mondhatom a boerok, nagyon, de nagyon alábbszállottak előttem, mióta közöttük élek és viselt dolgaikról hallok és olvasok. Olyas dolgok fordulnak elő közöttük, a mit le sem írhatok neked és a mellett folyton a templomban ülnek és még otthon is zsoltárt énekelnek.”⁸⁷ Erre a fajta álszentségre viszont már nem találhatunk utalást a hazai közvéleménynek konstruált elbeszéléseiben, ellentétben a buzgó vallásossággal és a szilárd hittel, amely egyik elsődleges erényükként jelenik meg: „Igazi erejük azonban Istenbeni vak bizodalruk.”⁸⁸

Összegzés

A kutatás aktuális állása alapján tizenhét magyart ismerünk, akik megjárta a búr háború frontjainak egyik vagy másik oldalát. Közülük több szempontból is kiemelkedik Péchy Tibor. Először is jelenlegi ismereteink szerint a többi 16 magyar résztvevővel összevetve Péchy töltötte a leghosszabb időt Afrika déli részén. Ebből fakadóan ő szerezte a legtöbb tapasztalatot a térséggel és annak lakóival, különböző kultúráival kapcsolatban. A búrbarát magyar önkéntesek többsége a háború kirobbanása után utazott a régióba, és a fronton is

⁸⁴ PA, Péchy T.: Boer – földről. VII.

⁸⁵ Pretorius, F.: Welcome but Not i. m. 138–139.

⁸⁶ PA, Péchy T.: Boer – földről. IV.

⁸⁷ PA, Péchy Tibor levele Móricz Erzsébetnek. 1896. júl. 17.

⁸⁸ PA, Péchy T.: Boer – földről. XX.

egy közösséget alkotva akarva-akaratlanul is elszeparálta magát a helyeiktől. Velük szemben Péchy négyéves transvaali tartózkodásának zömében csak a helyiekkel érintkezett. Ezen felül az ő esetében lehetőség van arra, hogy a bantu közösségekkel, britekkel és búrokkal kapcsolatban még Dél-Afrikában kialakított álláspontját összevessük azzal, ahogyan az említett csoportokról Péchy a hazatérése után megtartott előadásában nyilatkozott.

Érdekes és sokatmondó az, hogy Péchy Tibor az egyes etnikai csoportokat milyen speciálisnak vagy egyedinek tartott jellegzetes antropológiai, etnográfiai stb. vonásokat kiemelve ismertette. A kéziratok egyes kérdések kapcsán egészen részletekbe menő módon mutatják be a briteket, a búrokat és az afrikaiakat egyaránt. Ugyanakkor más témákat Péchy vagy csak az egyik, vagy a másik, vagy a harmadik csoport vonatkozásában tartott fontosnak leírni. Az afrikaiak és a búrok esetében is foglalkozik a vallási viszonyokkal, párválasztási vagy házasodási szokásokkal, munkamorállal. A britek és a búrok csatatéren mutatott teljesítménye, stratégiája szintén ilyen metszéspontoknak tekinthetőek. Ezzel szemben bizonyos kérdéseket csak egy csoport vonatkozásában részletezett. Ilyen speciális elem például a viselet. Péchy Tibor szövegeiben szinte csak a „kafferek” öltözködési szokásaival találkozhatunk. A britek, a uitlanderek és a búrok ruházkodásával pedig mindössze egy-egy alkalommal, egy-egy félmondat erejéig foglalkozik, például: „Ha az ember nem látna annyi boer népet a kik különben, úgy hölgyek, mint urak itten [...] az európai divatos toilettekben járnak, és nem látná azt a nagy szerű növényzetet úgy el nem hinné, hogy Dél-Afrikában van.”⁸⁹ Péchy 1904-es előadása az afrikaiak viseletkultúrájának több elemével is foglalkozik.⁹⁰ Bemutatja például azt a különbséget, amelyet a „Kraalokban” és a „városokban mint szolga élő” kaffer öltözködése közt észlelt. Amíg az első csoport szerinte nem fordít nagy gondot a ruházkodásra, csak a hideg ellen védekeznek „pokróczokkal”, addig az urbanizálódott afrikaiak „gyakran egész dandy módra szürke cylinderekben és rikitó veres nyakkendőkkkel” jelennek meg az utcákon.⁹¹

Az afrikaiak és a búrok összehasonlításának egy másik eleme a nemek és az együtt élő különböző etnikai csoportok közti munkamegosztás kérdése. Az abszolút patriarchálisnak leírt búr családokban a férfiak a földművelés jelentős részét, az asszonyok a főzést, illetve a ház körüli munkák elvégzését is leginkább a „kafferra” szeretik bízni. Az afrikaiak esetében pedig valami hasonlót ír le Péchy, a férfiak és a nők relációjában: „... minden munkát a nők végeznek. A férfiak csak pipálnak és ha valahogy pénzre tesznek szert, valamely bárban isszák

⁸⁹ PA, Péchy Tibor levele Móricz Erzsébetnek. 1896. ápr. 27.

⁹⁰ Kitér a lábakon és felkaron viselt, saját készítésű karperecekre, „nyakdíszekre” és fülbevalókra. Péchy szerint ezekhez az ékszerekhez a helyiek előszeretettel használnak oroszlánfogakat és -körmöket, amelyeknek „különben még valami bűvös hatalmat is tulajdonítanak”. PA, Péchy T.: Boer – földről. XI.

⁹¹ PA, Péchy T.: Boer – földről. XI.

a tiltott pálinkát.”⁹² Érdekes, hogy Péchy 1904-es előadásában, a tipikus „boer asszony” leírásakor, illetve a „rend és tisztaság” vonatkozásában a hős szabadságharcos narratívába valamennyi apró negatív elem is bekerült. A magyarság és a búrok tehát mégsem teljesen ugyanolyanok:

*Az európai felfogás a boer asszonyt a háziasszony mintaképe szerint szereti feltűntetni. És erre saját tapasztalatomból csak azt mondhatom, hogy ez nem áll és hogy – bár sok földet bejártam – én még a magyar háziasszonynak párját nem találtam sehol. A boer háziasszony sokszor annyira nem háziasszony, hogy még a legszegényebbjai között is találtam akárhányat, a ki csak azért, hogy ne kelljen magának dolgoznia, még a főzést is a kafferra bízza. A mi pedig a rendet és tisztaságot illeti, abban európai : a hollandok példáját épen nem követik.*⁹³

Fontosnak tartom kiemelni, hogy Péchy Tibor afrikaiakkal kapcsolatban kialakított képe, attitűdje nem sokban különbözik az európai kortársainak álláspontjától. A háború alatt a britek értékelése már-már szinte semmilyen, semleges. Az előzőleg említett két csoport vonatkozásában Péchy által még Dél-Afrikában, majd itthon megfogalmazottak közt csak az utóbbi esetében tapasztalható eltérés. Ezzel szemben jelentős különbségeket lehet felfedezni a búrok értékelésében attól függően, hogy Péchy Tibor Dél-Afrikában vagy már a hazatérését követően a nyilvánosság számára készített szövegeit vizsgáljuk meg.

A búrokkal kapcsolatos, gyakran borzasztóan negatív olvasat mögött Péchy kudarcba fulladt gyors transvaali karrierje miatt érzett csalódottságát kell keresnünk. Ehhez adódtak hozzá még az európai katona számára teljesen szokatlan, kultúrsokkszerű harctéri élmények. Ahogy naplójában fogalmazott: „Ma már magam is kezdem hinni, hogy a hadjárat végre is csak az angolok győzelmével fog végződni, de ennek maguk a boerok az okai. Most bosszulja meg magát a sok hiba a mit eddig elkövettek és főképpen a gyávaság és hogy nem kell nekik európai tiszt.”⁹⁴

⁹² Uo.

⁹³ Uo. V–VI.

⁹⁴ PA, Péchy Tibor transvaali naplója. 1900. ápr. 16–28.

VENDRICZKI RÓBERT

BÉKEINDULÓ: MAGYAROK A VIETNÁMI NEMZETKÖZI MISSZIÓBAN (1973–1975)**Bevezetés**

A vietnámi nemzetközi misszióról, amelyben a Magyar Népköztársaság is képviseltette magát, már több tudományos mű is született. Céлом, hogy ezek következtetéseit kiegészítsem az eddigi kutatásaim eredményeivel, amelyeket elsősorban a levéltári kutatásokra alapozok,¹ mivel ezek között akadnak eddig nem közölt levéltári források is. A tanulmányban bemutatom a Nemzetközi Ellenőrző és Felügyelő Bizottság magyar tagozatának létrejöttét és működését, kitérve az ehhez kapcsolódó politikai helyzetre is.

A vietnámi háború lezárását és a béke helyreállítását célzó egyezményt 1973. január 27-én Párizsban írták alá. Ez az egyezmény szavatolta a Nemzetközi Ellenőrző és Felügyelő Bizottság (továbbiakban: NEFB) felállítását,² amely keretén belül a vietnámi háború utolsó szakaszában, 1973 és 1975 között a Vietnámi Köztársaság területén³ magyar diplomaták és katonák is szolgálatot teljesítettek. Az egyezmény aláírásához hosszú és rögös út vezetett. Az 1968-ban az észak-vietnámi és a DIFK-erők által indított TET-offenzíva nagyban hozzájárult, hogy megerősödtek az Amerikai Egyesült Államokban (USA) a háborúellenes mozgalmak.⁴ A következő évben második ciklusát megkezdő Richard Nixon elnök és tanácsadói új stratégiát dolgoztak ki. A háború „vietnamizálása” során a harci feladatokat fokozatosan a dél-vietnámi erőkre hárították át. Ezzel párhuzamosan megkezdődtek a titkos tárgyalások az USA és Észak-Vietnám között, melyek eredményeként végül aláírták a párizsi békeszerződést.⁵ Az egyezményt, mind a négy érintett fél, azaz a Vietnámi Köztársaság

¹ A kutatásaimat a Hadtörténeti Levéltárban (továbbiakban: HL), a Magyar Nemzeti Levéltárban (továbbiakban: MNL) és az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (továbbiakban: ÁBTL) végeztem.

² Angol nyelven, International Commission of Control and Supervision in Vietnam (továbbiakban: ICCS).

³ A Vietnámi Köztársaság (1955–1975) Délkelet-Ázsiában (Indokínai-félsziget) helyezkedett el a 17. szélességi fokról délre. (Ennek mentén választották ketté Vietnámot északi és déli részre.) A főváros Saigon volt (Ma Ho Si Minh City).

⁴ A TET-offenzíva (1968. január 30. – február 24.) során a DIFK és a VDK hadereje támadást indított számos amerikai és dél-vietnámi támaszpont, illetve település ellen. Bár a kommunista erők számára katonai kudarccal végződött, de a közvéleményre gyakorolt hatása miatt lélektani győzelmet értek el.

⁵ A megegyezés két fő letéteményesét, a két külügyminisztert, Henry Kissingert és Le Duc Thót Nobel-békedíjjal tüntették ki.

(VK), a Vietnámi Demokratikus Köztársaság (VDK), a Dél-vietnámi Ideiglenes Forradalmi Kormány (DIFK) és az Amerikai Egyesült Államok (USA) aláírta. Ennek értelmében a Nemzetközi Ellenőrző és Felügyelő Bizottság tagjaként négy ország – Lengyelország, Indonézia, Kanada és Magyarország – képviselői teljesítettek szolgálatot Vietnámban. A feladataikat a párizsi békemegállapodás az alábbiak szerint határozta meg: (1) a fogoly- és fegyverzetcserek felügyelete a két vietnámi fél között, (2) a tűzszünet, a csapatkivonások és az amerikai katonai támaszpontok felszámolásának felügyelete, (3) a kikötők és a légi támaszpontok ellenőrzése a kijelölt dél-vietnámi régiókban. A megállapodás biztosította Dél-Vietnám önrendelkezési jogát, de engedélyezte a délen tartózkodó északi csapatok maradását is.

A NEFB keretén belül végzett feladatok közül a fogolycsere és a fegyverzetcsere ellenőrzése volt a két legfontosabb. A polgári foglyok cseréjére vonatkozó VII/c pont előírta a Dél-Vietnám területén foglyul ejtett és fogva tartott vietnámi polgári személyek visszengedésének kötelességét a VK és a VDK között. A polgári foglyok cseréjét a Jegyzőkönyv VII. cikkelye mondta ki, amely a következőképpen határozta meg a „polgári fogoly” fogalmát: „polgári internált az, aki valamilyen módon közreműködött a két fél közötti politikai és fegyveres harcban.” A párizsi egyezmény a fogolycsere részleteinek kidolgozását és végrehajtását a DIFK-re és a saigoni kormányzatra bízta, amelyeknek 1973. április 24-én sikerült is megállapodniuk a foglyok átadásáról. Az elsők között az amerikai foglyokat engedték el, mert az Egyesült Államok számára komoly jelentőséggel bírt, hogy a korábban elfogott és szabadon bocsájtott katonák mielőbb hazatérjenek. A második lépcsőben került sor a vietnámi foglyok cseréjére, ahol az alábbi sorrend érvényesült: betegek, idősök, nők és utoljára a katonák. Az 1973. május-júniusi és a júliusi csere alkalmával a foglyok egyharmadát cserélték ki. Az utolsó nagyszabású NEFB által felügyelt fogolycsere 1974 februárjában került sor. A fegyverzetcsere során a katonai, személyi állomány és a fegyverzet szállításának, illetve cseréjének az ellenőrzése csak Dél-Vietnámban a NEFB által is ellenőrzött belső pontokon jöhetett létre.⁶

Magyar-vietnámi kapcsolatok

1972. október 19-én, tehát három hónappal a párizsi egyezmény aláírása előtt Hoang Cuong, a VDK budapesti nagykövete arról tájékoztatta Fock Jenőt, a Minisztertanács elnökét, hogy a Magyar Népköztársaság felkérését kapott a NEFB-ben való részvételre, amit

⁶ Felek csak azonos mennyiségben megrongálódott vagy meghibásodott technikai eszközöket cserélhettek ki. HL. 253/2/715– 1974-75-ben futárral érkezett anyagok, III. Csoport; V/1382/1975/5. számú melléklet.

az MSZMP KB Politikai Bizottsága az október 24-i ülésén fogadott el. „Ennek alapján tudomásul veszi és a továbbiakban megfelelő diszkrécióval kezeli a vietnámi elvtársak azon óhaját, hogy a megegyezés után újonnan létrehozandó Nemzetközi Ellenőrző Bizottságba képviselőként fel kívánják kérni Lengyelország, Kanada és Indonézia mellett hazánkat is.”⁷

A vietnámi missziós forrásokból jól beazonosítható, hogy a VDK – Lengyelország mellett – miért éppen hazánkat kérte fel a NEFB-ben való részvételre. A vietnámi felkérésnél kiemelkedő szerepet játszottak a több évtizedre visszanyúló magyar–vietnámi kapcsolatok. Ez a kapcsolatrendszer 1972 előtt a következőképpen alakult: Magyarország 1950. február 3-án ismerte el hivatalosan a Vietnámi Demokratikus Köztársaságot, és 1954. december 21-én nagyköveti szinten is kapcsolatot létesítettek.⁸ A két ország kapcsolata 1955-ig lényegében az Észak-Vietnámnak küldött néhány magyar gyógyszer-szállítmány és egyéb tájékoztatási anyagok küldésében merült ki. Cserébe vietnámi részről a fogságba esett vagy önként átállt magyar származású idegenlégiósok hazaengedésére, illetve hazatelepítésére került sor.⁹

A politikai kapcsolatok a Hanoiiban létesített külképviselet 1955. januári felállításával erősödtek meg igazán.¹⁰ Válaszul a VDK 1956. március 4-én elküldte az első diplomáciai képviselőit.¹¹ Az első államközi egyezmények is 1955-ben jöttek létre, és ennek a folyamatnak része volt a két ország közötti vízumkötelezettség megszüntetése is.¹² Az erről szóló egyezményt a felek 1956. szeptember 1-jén írták alá Hanoiiban. A kapcsolatok szorosabbá válásának újabb lépcsőfoka volt, amikor az észak-vietnámi vezető, Ho Si Minh elnök 1957 augusztusában Magyarországra látogatott,¹³ ahol megbeszéléseket folytatott Kádár Jánossal. A két ország közötti kulturális kapcsolatok megerősítésének jegyében vietnámi meghívásra 1961. október 6-án Hanoiiba érkezett a dr. Brezanóczy Pál egri apostoli kormányzó vezette magyar egyházi delegáció, hogy északon segítse az állam és az egyház viszonyának további

⁷ https://adatbazisokonline.hu/pdfview2?file=static/documents/mszmp_mdp/HU_MNL_OL_M-KS_288_05_05940.pdf#search=&page=15. In.: MNL. OL. MSZMP Politikai Bizottság 1972. október 24.+ (288. f. 5/594. ő. e.) letöltés: 2021. 02. 01.

⁸ A Magyar Népköztársaság kapcsolatai a Vietnámi Demokratikus köztársasággal, MNL.OL. Vietnam, 1957. M-KS. 288.f.32/1957/14/ 00031. 1 old. Nyílt távirat,1950.02.03. MNL. OL. KÜM. TÜK. XIX-J-1-k Vietnam (1945–1964). 1. doboz; 0540/Vi/3-2/Tá-j/478

⁹ A csatlakozott volt légiósok hazatérési ügye-1955. MNL. OL. KÜM. TÜK. XIX-J-1-j Vietnam (1945–1964) 6. doboz; 004143/1.

¹⁰ A Magyar Népköztársaság kapcsolatai a Vietnámi Demokratikus köztársasággal, MNL. OL. Vietnam, 1957. M-KS. 288.f.32/1957/14/ 00031. 1.

¹¹ Hoang Van Loi nagykövetségi tanácsos volt az első Budapestén szolgáló észak-vietnámi diplomata.

¹² 1955. december 16-án került sor az első „magyar–vietnámi” segélyegyezmény aláírására is. Ezen egyezmény alapján 8,5 millió rubel értékben ellenszolgáltatás nélkül különféle árukat szállítottak a VDK területére.

¹³ A Magyar Népköztársaság kapcsolatai a Vietnámi Demokratikus Köztársasággal, MNL. OL. Vietnam, 1957. M-KS. 288.f.32/1957/14/ 00009. 1–32.

kibontakozását.¹⁴ Pár nappal később, október 10-én a magyar parlamenti küldöttség is látogatást tett, hogy a két ország parlamenti kapcsolatain is javítsanak.¹⁵

A gazdasági kapcsolatok 1964-ben élénkültek meg, amikor magyar részről növelték a gazdasági és egészségügyi segítségnyújtás mértékét.¹⁶ Ebben az is közrejátszott, hogy ekkor kezdett formálódni az új magyar külpolitika.¹⁷ A Szovjetunióval meglévő szövetség fenntartása fontos volt, de a magyar politikai vezetés a lehetőségek szerint a mozgásteret is szélesíteni kívánta. A Vietnámi Kommunista Párt támogatása ennek szellemében élénkült meg, hiszen az MSZMP KB és a kormány az „internacionalista” állásfoglalásának megfelelően nyújtott segítséget Észak-Vietnámnak, megmutatva Moszkvának az elkötelezettségét és a bajtársiasságát. 1969-ben a Magyar Népköztársaság elismerte a Dél-Vietnámi Ideiglenes Forradalmi Kormány megalakulását,¹⁸ valamint elismerték a dél-vietnámi nép egyetlen törvényes képviselőjeként, és nagyköveti szinten is kapcsolatot létesítettek velük.¹⁹ 1967 májusában Czinege Lajos honvédelmi miniszter vezetésével a Magyar Népköztársaság katonai küldöttsége is hivatalos látogatást tett a VDK-ba. A magyar külügyi tárca eközben arra is törekedett, hogy a vietnámi konfliktusban történő közvetítési kísérletei révén javítson az ország nyugati megítélésén.²⁰

1970 januárjában a VDK-val vezérkari főnöki szintű tárgyalásokra is sor került. Ezekon a tárgyalásokon a kölcsönös katonapolitikai tájékoztatáson kívül megállapodtak a segítségnyújtás elvi kérdéseinek az egyeztetéséről.²¹ 1965 és 1971 között a segély- és hitelszállítások keretében a Magyar Népköztársaság többfajta árut bocsájtott a VDK rendelkezésére.²² A két ország közötti gazdasági kapcsolatokat tovább erősítette az 1971 januárjában aláírt

¹⁴ A magyar egyházügyi delegáció látogatása-1961,005824. MNL. OL. KÜM. TÜK. XIX-J-1-j Vietnam (1945-1963) 2. doboz.

¹⁵ Magyar parlamenti delegáció a VDK-ban-1961, 006446/1. MNL. OL. KÜM. TÜK. XIX-J-1-j Vietnam (1945-1964) 5. doboz.

¹⁶ Direktívák a Magyar Népköztársaság és a Vietnámi Demokratikus Köztársaság közötti kapcsolatok alakítására-1963. 1-5 old. MNL. OL. KÜM. TÜK. XIX-J-1-j Vietnam (1945-1963) 1. doboz.

¹⁷ Györi Szabó Róbert: A magyar külpolitika története 1848-tól napjainkig, Helikon; Bp. 2011. 277.

¹⁸ Korábban Dél-Vietnámi Nemzeti Felszabadítási Front volt a neve, amellyel a magyar külügyi tárca 1962 óta tartott fenn kapcsolatot. A vietnámi kérdés főbb dokumentumai 1954-73; Budapest, 1973. Innen: A Magyar Népköztársaság elismeri a Dél-Vietnámi Köztársaság ideiglenes forradalmi kormányát. Magyar Külpolitikai Évkönyv 1969. 127-128 old. MNL. OL. M-KS. 288.f.32/b/1956-1989.1973/66/B/a Vietnam.

¹⁹ MNL. OL. Vietnam, 1972. M-KS. 288.f.32/b/1956-1989.1972/87/A Vietnam/ 00740/3.

²⁰ https://www.academia.edu/28301439/Delusion_or_Reality_Secret_Hungarian_Diplomacy_during_the_Vietnam_War; Szőke Zoltán: Secret Hungarian Diplomacy during the Vietnam War. 119–180 old. /2020. 05. 16/

²¹ MNL. OL. M-KS. Vietnam 1971. 288.f.32/b/1956-1989.1971/56/A Vietnam/ 0024430115.

²² A vietnámi kérdés főbb dokumentumai 1954–73; Budapest, 1973. Innen: Közlemény az MSZMP Központi Bizottságának 1971. január 28-i üléséről. Magyar Külpolitikai Évkönyv 1971. 149–150. MNL. OL. M-KS. 288.f.32/b/1956-1989.1973/66/B/a Vietnam. Itt kifejtik, hogy más szocialista országokkal együtt minden segítséget megadnak a VDK-nak.

Magyar–Vietnámi Gazdasági és Műszaki-Tudományos Együttműködési Bizottság megalakulásáról szóló egyezmény és a Gazdasági Együttműködési Bizottság alapszabályzata, valamint a további térítés nélküli segélyek és gazdasági megállapodások. A két ország állami és társadalmi szervezetei között is kiszélesedtek a kulturális kapcsolatok. Ezek kiterjedtek a tudomány és oktatás, a sajtó, a rádió és televízió területére.²³ A VDK-ban zajló szakmunkásképzést is segítette egy kormányok közötti egyezmény, így Son Tayban szakiskola létesült, amely később egyetem lett.²⁴ Segítették továbbá a vietnámi betegek és sebesültek gyógykezelését és rehabilitációját. Katonai segélynyújtás keretében már 1967-től a vietnámi néphadsereg tagjainak a képzését, illetve a továbbképzését biztosították. Az állami támogatásokon kívül jelentős volt még a különböző társadalmi szervezetek által összegyűjtött, a lakosság adományaiból származó segítség.²⁵ A források fényében kijelenthető, hogy Magyarország, a Szovjetunió mellett, Észak-Vietnám egyik legnagyobb támogatója volt.

Felkészülés a misszióra

A felkérés elfogadása után megkezdődött a magyar kontingens felkészülése a nemzetközi kiküldetésre. A NEFB-re vonatkozó feladatok elvégzésére irányuló kérdésekkel kapcsolatban az illetékes magyar szervek kikérték a másik szocialista résztvevő, Lengyelország véleményét is, és a misszió felépítésében a lengyel példát vették át. Ezért 1972. október 25–26-án, Varsóban lengyel–magyar konzultációkat folytattak a NEFB megalakításáról és egy esetleges szerepvállalásról, valamint részletes információt kaptak a korábbi vietnámi lengyel szerepvállalásról (ICC), a térség politikai és katonai viszonyairól.²⁶

Az 1972. november 4-én kiadott honvédelmi miniszteri rendelet utasítást adott a katonai állomány mielőbbi felkészítésére,²⁷ amelynek Csémi Károly vezérkari főnök (VKF) altábornagy lett a parancsnoka.²⁸ Első körben a Magyar Néphadsereg Vezérkar (MNVK)

²³ Közvetlen együttműködés alakult ki az egri Ho Si Minh Pedagógiai Főiskola és a Vinh-i Tanárképző Főiskola, valamint a Magyar Tudományos Akadémia és a VDK Állami Tudományos Bizottság között. Ennek a két intézménynek a kapcsolatát éves tervek szabályozták.

²⁴ Ez az ipari szakmunkásképző 1972–1975 között épült meg Son Tayban (Hanoi mellett, amely később egyesült is vele), a tanítás azonban csak 1977. november 25-én indult meg. Ebben az iskolában magyar szakoktatók is tanítottak, ahol a vietnámi szakiskolásokat képezték. Itt megtalálható volt a teljes vasas szakképzési vertikum, a különböző forgácsprofilok és az autóvillamosság is. Későbbiek folyamán ez a tantintézmény egyetemmé fejlődött! Ma Viet-Hung Industrial University a neve.

²⁵ A szolidaritási mozgalmak keretében a társadalmi szervezetek óriási méretű műveleteket bonyolítottak le.

²⁶ A lengyelek már az 1954. évi genfi egyezmény által létrehozott misszióban is részt vettek. *Gyugyi Béla*: Napló, Dél-Vietnám 1973–74; I. Bp. 1983. 52.

²⁷ Az MNK-nak a NEFB-ben lévő képviselőnek a KÜM-ből kiutazó tagjainak a felkészítése, 50/NEB. MNL. OL. XIX-J-63-a VNEB.17 doboz.

²⁸ HL. 246/707 MNVK Titkárság- 1973. évi titkos vezetési parancsok; 00288/ 72.

2. Csoportfőnökségről kerültek ki az angolul beszélő és megfelelő szakmai tudással rendelkező személyek, akiknek a kiképzése november 25-re fejeződött be. A személyi állományt a Szentendre közelében található Anna-völgyben, a Honvédelmi Minisztérium (HM) tulajdonában lévő üdülőben készítették fel a várható feladatokra és a következő váltások kiképzésére.²⁹ Ez azonban kevésnek bizonyult, és a nyelvi gondok enyhítésére a tartalékos állomány behívását rendelték el. Ebből adódóan a személyi állomány összetétele változatos lett, hiszen a fogolycsere miatt szükség volt katonai ügyészre, rendőrtisztre, az országhatárra kihelyezett Áteresztő Ellenőrző Csoport miatt pedig határőr tisztre is. A kontingensben a fentiekén kívül külügyes titkárnók, tolmácsok, futárok, rejtjelezők, valamint őrszolgálatot ellátó katonák és orvosok dolgoztak. A három váltásban összesen 636 fő (524 katona, 112 diplomata és polgári személyzet) vett részt.

A kiküldetésben részt vevőket az angol nyelven kívül felkészítették a Dél-Vietnámban várható és már előzetesen ismert kiemelt feladatokra.³⁰ Magát a felkészülést segítette az a két ismeretszerző könyv is, amely a magyar delegáció tagjainak készült: *Tájékoztató adatok Dél-Vietnamról (Kézikönyv)*, illetve *Általános adatok a Dél-Vietnámban harcoló Fegyveres erőről*. Ezekből kapták meg a felkészülést az idegen hadsereg ismeretére, az egészségügyi kérdésekre, a rejtjelezésre (külön könyv a rádiósoknak), az országismeretre, a diplomáciai kapcsolatokra, a nemzetközi szokásokra és a nemzetközi jogra,³¹ valamint oktatásban részesültek a Dél-Vietnámban harcoló fegyveres erőről is.³² A kezdeti időszakban rendelkezésre álló releváns információkat a kiküldetések során megszerzett értesülésekkel és tapasztalatokkal folyamatosan bővítették. A NEFB magyar tagozata felkészítésének a felügyeletével kapcsolatos feladatokat a Tárcaközi Koordinációs Bizottság látta el, amely 1972. november 8-án alakult meg, és a vezetője Marjai József külügyminiszter-helyettes volt.³³

A magyar vezetés meghatározta a magyar delegáció NEFB-n belüli feladatait és irányítási elveit is. Feladatai szerint a fegyverszüneti egyezmény végrehajtásából fakadó feladatok voltak a legfontosabbak.³⁴ Ilyen volt a tűzszünet betartatása, a külföldi csapatok kivonásának és támaszpontjai leszerelésének az ellenőrzése, a térség politikai helyzetének, azaz az érintett felek politikai célkitűzéseinek és a helyzet várható reális felmérésének az elemzése, valamint a térség katonapolitikai helyzetének értékelése, a katonai erőviszonyok és annak változásai,

²⁹ Felkészülési terv a NEB-bel kapcsolatos feladatokra. 003667/1972. MNL. OL. XIX-J-63-a VNEB.1 doboz.

³⁰ Tanulva az első váltás nyelvi gondjaiból a második kiutazó csoportnak az angol nyelvet már az erre kijelölt intézmények oktatták: Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Nyelvi Intézete (Budapest), a Ho Si Minh Tanárképző Főiskola (Eger) és a Tanárképző Főiskola (Pécs).

³¹ *Tájékoztató adatok Dél-Vietnamról (Kézikönyv)*. Bp.; 1973. 01. 15. 4–121.

³² *Általános adatok a Dél-Vietnámban harcoló Fegyveres erőről*. 4–181 old.

³³ Marjai József 1970 és 1973 között töltötte be ezt a posztot. *Baráth Magdolna – Gecsényi Lajos*: Főkonzulok, követek és nagykövetek 1945–1990. Bp. 2015. 219.

³⁴ HL. 248/710/a MNVK Titkárság, 1973. évi feladattervek 1–124-ig.

az alkalmazott haditechnikai eszközök felmérése. Ennek keretében segíteniük kellett a VDK és a DIFK érdekeit különös tekintettel a két-, illetve négyoldalú katonai bizottságokban.³⁵ Az információk megszerzésével segítették a Vietnámi Demokratikus Köztársaságot és a Dél-Vietnámi Ideiglenes Forradalmi Kormányt, valamint Moszkvát is a Varsói Szerződés főbb külpolitikai irányvonalai alapján. Ezt a Pax (a külügyi hírszerző hálózat) és az MNVK 2. Csoportfőnökség rezidentúrái – eltérő vezetési elvek alapján – végezték. A hírszerző munkája során a Pax rezidentúráinak a következő tárgykörben kellett elsősorban megfelelő minőségű és értékű híreket beszereznie az 1/1/6/72 számú utasításnak megfelelően: a NEFB tevékenységéről, a magyar képviselő misszió belüli és azon kívüli tevékenységéről, a dél-vietnámi belső helyzetről és a saigoni rezsim és a Dél-Vietnámi Forradalmi Kormány (DIFK) szándékairól a NEFB-bel kapcsolatosan. Továbbá a tagállamok tevékenységéről és a tagállamokkal való együttműködés kérdéseiről, valamint a saigoni rezsim és a DIFK stratégiai és taktikai elképzeléseiről. Ez kiegészült még a délkelet-ázsiai erőviszonyokban várható változásokkal és az amerikai kormány várható reakcióival a kialakult vietnámi helyzettel kapcsolatosan.³⁶ A katonai elhárítás által megszerzett adatok egy részét átadták a szovjet hírszerzésnek.³⁷ A hírszerzés vezetője rendszeresen utazott Vientianéba és Hanoiba, hogy ott egyeztető megbeszéléseket folytasson. A szovjet hírszerzés hírigényében előkelő helyet foglaltak el a kínai tevékenységére vonatkozó kérdések az indokínai térségben. Az operatív eszközeik és módszereik felhasználásával mindkét hírszerzésnek elő kellett segítenie, hogy a térség politikai áttrendeződése Moszkva érdekeinek megfelelően menjen végbe.³⁸ Mindez összefüggött azzal, hogy a Kínai Népköztársaság az 1960-as évektől megkérdőjelezte Moszkva vezető szerepét a szocialista táboron belül, ami a szovjet–kínai viszony fokozatos megromlásához vezetett. A konfliktus fő vonulatában a Szovjetunióban zajló desztalinizációs folyamatok, valamint a Kreml által hangsúlyozott külpolitikai irányvonal, a „békés egymás mellett élés” elve állt. Ez volt az, amiért Peking elítélte és revizionistának bélyegezte a szovjet vezetést, a háttérben azonban a két kommunista nagyhatalom eltérő geopolitikai érdekei húzódtak meg.³⁹

A meghatározott irányítási elvek szerint a külügyminiszter (Péter János) és a honvédelmi miniszter (Czinege Lajos) együtt döntött a NEFB szervezeti felépítéséről, továbbá a polgári és katonai, illetve a képviselői és a kiegészítő státuszok elosztásáról is. A magyar

³⁵ Párizsban a VDK és az Egyesült Államok delegációi között a megkötendő egyezmény és jegyzőkönyvek tartalmi kérdéseiben az alábbi megegyezés jött létre a két-, illetve a négyoldalú katonai bizottság felállításában. A négyoldalú katonai bizottságot a VDK, DIFK, az Egyesült Államok és a saigoni kormány, míg a kétoldalú katonai bizottságot a DIFK és a Vietnámi Köztársaság megbízottjai alkották.

³⁶ ÁBTL. 3.2.6 8-065/1. In.: Aktuális hírigények küldése. 1/1/6/72 sz. utasítás. Bp. 1973. 01. 31.

³⁷ A katonai hírszerzés információinak egy részét közvetlenül átadták a szovjet katonai hírszerzés Vientianében székelő regionális főrezidentúrájának.

³⁸ Uo. In.: A Pax rezidentúra munkaterve. Budapest, 1973. 02. 20. 67/9-805/73.02.20

³⁹ *Vámos Péter: Magyar Kínai kapcsolatok 1949–1989.* Bp. 2020. 68–98 old.

tagozat irányítása a külképviseletek irányítására érvényes elvek szerint valósult meg. A tagozat vezetőjét, a nagykövetet a külügyminiszter nevezte ki.⁴⁰ A munkája során az egész misszió tevékenységét felügyelte, szervezte és irányította. A katonai helyettést a honvédelmi miniszter nevezte ki.⁴¹ A polgári és a katonai állomány kiválasztásával, felkészítésével, kinevezésével és visszahívásával kapcsolatban a belügyminiszter, a külügyminiszter és a honvédelmi miniszter hozhatott együttesen döntést, azaz a NEFB tevékenységéből fakadó irányítás e három tárca között oszlott meg. A Külügyminisztérium végezte a politikai és a diplomáciai munkát. Fő feladatuk volt a diplomáciai kapcsolatok fenntartása, a rendszeres futárszolgálat megszervezése és lebonyolítása, valamint a hírközlő szervek NEFB-tevékenységével kapcsolatos összefüggő tájékoztatás megszervezése.⁴² A katonai munkáért a Honvédelmi Minisztérium volt a felelős. Feladatuk a nemzetközi katonai együttműködés megszervezése és végrehajtása volt. Továbbá a delegáció polgári és katonai alkalmazottainak egészségügyi szűrése, Dél-Vietnámon belül az egész állomány egészségügyi ellátásának a megszervezése, a NEFB katonai állományának ruházati, fegyverzetbeli felszerelése és más anyagi eszközök természetbeni biztosítása. A bizottság munkájáért összességében a Külügyminisztérium volt a felelős.

Megkezdődik a szolgálat teljesítése

1973. január 24-én a VDK-kormány hivatalosan is felkérte a magyar kormányt a NEFB-ben való részvételre. 1973. január 25-én a Külügyminisztérium közölte, hogy a megállapodás és a jegyzőkönyvek tanulmányozása után hazánk úgy döntött, eleget tesz a felkérésnek.⁴³ A párizsi egyezmény megkötése előtt egy nappal, 1973. január 26-án az első kontingens már ki is utazott, és a békemegállapodás napján, január 27-én szolgálatba állt a saigoni központban.⁴⁴ A csoportot Ferihegyen Fehér Lajos miniszterelnök-helyettes búcsúztatta el Kádár János szavaival: „Nehéz helyzetben, bonyolult viszonyok között tévedhetetlen vezérfonalként mindig lássák maguk előtt, hogy a társadalmi haladás, a forradalom eszménye, a vietnámi nép igazságos ügyének szolgálata a legbiztosabb

⁴⁰ A tagozat vezetője nagykövet rangban volt, az első csoport vezetője Esztergályos Ferenc, majd Lőrinc Nagy János és dr. Németh József. A vezető helyettese a politikai főtanácsadó volt.

⁴¹ A katonai tagozatot a tábornoiki rangban lévő vezette. Az első turnus vezetője Szűcs Ferenc volt, a későbbieké Csapó Viktor és Tölgyes Ernő vezérőrnagy.

⁴² Levelek, csomagok, magnószalagok kezelését és visszaküldését szabályozták. HL. 250/2/712/c – 1973-ban Saigontól futárral érkezett anyagok. I. Csoport; 2917/Mo/1973.

⁴³ Válaszjegyzék a VDK-nak a NEB-tagságunk elfogadásáról, 298/Ma/173. MNL. OL. XIX-J-63-a VNEB. 1 doboz.

⁴⁴ A 15500 km-es utat 37 óra alatt tették meg.

útmutató.⁴⁵ A kikerkezők elhelyezése két szálláskörletben történt meg. Az egyik Saigon szállodáiban, a másik a Tan Son Nhut-i légi támaszponton, a 7. amerikai légihadsereg épületében. Az utóbbiban alakították ki a munkairodákat, a rádióállomást és a biztonsági körletet is.

A polgári tagozat (külügy) és a katonák együttműködése területén már a szolgálatba lépés kezdetétől gondok adódtak, ami leginkább az eltérő gondolkodásmódban jelentkezett.⁴⁶ Míg a katonák küldetésben, addig a polgári személyzet követségben gondolkodott. Továbbá a Pax rezidentúra dolgozói a magyar küldöttség munkájáról, helyzetéről már a kezdeti időszakban jelentették,⁴⁷ hogy a külügyi állomány egy része teljesen alkalmatlan a vietnámi misszió által megkívánt munkaköri feladatokra.⁴⁸ Mentségként felhozták, hogy e delegáció személyi állománya összetételének kialakításakor kevés információ állt rendelkezésre a NEFB várható tevékenységéről.⁴⁹ A magyar tagozaton belül a legnagyobb gond a nyelvtudás terén mutatkozott, mivel kevés volt a megfelelő nyelvtudással rendelkező és önállóan dolgozni képes személy.⁵⁰ Azonban ez elsősorban nem a külügyesekre volt jellemző, mivel a nyelvi hiányosságok a katonai tagozatnál jobban érzékelhetőek voltak. A magyar küldöttség jelentései kitértek még arra is, hogy a négy tagország közötti egyetértés már a kezdet kezdetén hiányzott.⁵¹ Eszerint például a kanadaiak a vártnál jobban függtek az Amerikai Egyesült Államoktól, Indonézia pedig a nevető harmadik szerepét kívánta eljátszani: mindig oda húzott, amelyik fél az adott pillanatban erősebb volt. A lengyel küldöttség tagjaival jó kapcsolatot sikerült kialakítani, hiszen a NEFB-n belül mindkét ország a „szocialista tábor” erősítette.

A magyar tagozat a saigoni központ mellett további hét körzetben vette fel a szolgálatot.⁵²

⁴⁵ HL. 248/710/a MNVK Titkárság 1973 évi feladattervek 1-124-ig, H/000197/1973.

⁴⁶ HL. 250/712/a 1973-ban Saigonból futárral érkezett anyagok I: csoport; 00075/1973/ VKT. 4. old.

⁴⁷ ÁBTL. 3.-2.6. 8-065/I. Kötet. In: A magyar delegáció általános helyzetéről. Saigon; 1973. 03.19. Lehel fn. ügynök. 67/9-1412/73. 132–134.

⁴⁸ Itt a nyelvi, alkati, személyi vagy egyéb felfogásbeli okokra hivatkoztak. Lásd: ÁBTL. 3.2.6. 8-065/1. In: Szabó Marietta ügyében feljegyzés; 38., 50. vagy Hegedűs Györgyről; 67/9-2471/73 és Medgyesi Zsigmond ügye; 2/10/73. 60 old. és Medgyesi Zsigmondról; 67/9-2472/73.05.25. Az előbbi személyeknél személyi, jellembeli és felfogásbeli hiányt, addig az utóbbi személynél a nyelvismeret hiányát emelték ki, valamint azt is, hogy egy vietnámi hölgygel folytatott viszonyt, ami veszélyeztette a képviselő munkáját.

⁴⁹ Ezért a magyar küldöttség egész tevékenységét egy tucat ember végezte, akinek aránytalanul sok volt a feladata, és az időigényes elfoglaltságok miatt gyakorlatilag több ember helyett is dolgoztak.

⁵⁰ ÁBTL. 3.2.6. 8-065./I. Kötet. In.: Tájékoztató jelentés a PAX helyzetéről. 67/12-219/73. 88 old.

⁵¹ HL. 249/710/b -1973. évi feladattervek 125-162- ig; H/64350-2/73/1 sz. mell.

⁵² HL.252/2/714/b: 1973-ban Saigonból futárral érkezett anyagok II. Csoport; 00751/1973 VKT. A NEFB hatásköre azonban nem terjedt ki az ország teljes területére.

A kijelölt körzetek körzetparancsnokságába viszonylag gyorsan, már 1973. február 5-én kitelepültek. A körzet további helyein, az Általános Áteresztő Csoportokban és a Helyi Ellenőrző Csoportokban később vették fel a szolgálatot. A kitelepülés Saigonban viszont már az egyezmény aláírása napján megtörtént. A munkavégzés során a felszámolást végző amerikai szervek jelenléte biztonságot nyújtott a bizottság tagjainak. A NEFB regionális szervei az amerikai hadsereg által korábban használt objektumokban kerültek elhelyezésre. A NEFB ellátásáért és szükségleteinek a kielégítésért amerikai cégek voltak a felelősek.⁵³

Körzet	Körzetparancsnokság	Helyi Ellenőrző Csoport (HECS)	Áteresztő Csoport (ÁECS)
I. Körzet	Hue	Quang Tri és Phu Bai	Gio Linh
II. Körzet	Da Nang	Hoi An, Tam Ky és Chu Lai	Chu Lai
III. Körzet	Pleiku	Kontum, Hau Bon, Phu Cat, Tuy An, Ninh Hoa, Ban Me Thout	Ben Het, Duc Co, Qui Nhon, Nha Trang és Cam Ranh
IV. Körzet	Phan Thiet	Da Lat, Bao Loc és Phan Rang	
V. Körzet	Bien Hoa	An Loc, Xuan Loc, Ben Cat, Cu Chi, Tan An	Vung Tau, Xa Mat és Bien Hoa
VI. Körzet	My Tho	Moc Hoa és Giong Tron	Hong Ngu
VII. Körzet	Can Tho	Tri Ton, Vinh Long, Vin Tnanh, Khanh Hung és Quan Long	Can Tho

⁵³HL. 252/1/714/a 1973-ban Saigonból futárral érkezett anyagok II. Csoport; 365/N/Z-55/1973.

A körzetekbe történő kitelepülés után a körzetparancsnokságok és a saigoni törzs között kiépítésre került a híradó-összeköttetés, a rádióközpont helye Saigonban volt.⁵⁴

A rádióállomások elhelyezkedése a központtól		
Központ	Város neve	Távolság (km)
Saigon	Can Tho	160
Saigon	My Tho	80
Saigon	Bien Hoa	40
Saigon	Phan Thiet	420
Saigon	Da Nang	650
Saigon	Hue	750

Ezen kívül a Külügyminisztérium biztosította a Saigon és Budapest közötti összeköttetés fenntartását.⁵⁵ A hírváltás öt periódusban történt meg, kettő Saigon–Budapest, három pedig különböző nagykövetségek (Delhi, Iszlámábád és Hanoi) rádióállomásain keresztül.⁵⁶ A NEFB magyar tagozatának mindennapjait Wallner György 1973. március 10-én történt disszidálása borította fel, aki a saigoni ausztrál nagykövetségen menedékjogot kért és kapott. A disszidálás körülményeiről lefolytatott vizsgálatokból kiderült, hogy a szökését már a kiutazása előtt jó előre eltervezte.⁵⁷ Nem sokkal ezután, 1973. április 7-én Lao Bao körzetében légi katasztrófa következett be. A Dél-Vietnámi Ideiglenes Forradalmi Kormány egy katonája egy Strela SA-7b hőkövető rakétával lelőtte az ICCS két helikopterének egyikét, amely letért az előre bejelentett útvonaláról. Ennek a katasztrófának – Dylski Aurél százados és Cziboly Csaba főhadnagy személyében – két magyar áldozata is volt.⁵⁸ Rajtuk kívül meghalt még egy indonéz és egy kanadai katona, a helikopter teljes személyzete és a DIFK két képviselője is.⁵⁹ A légi szerencsétlenség kiderítésére az ICCS katonai bizottság vezetői vizsgálóbizottságot hoztak létre. A DIFK révén a magyar hírszerzés tudott arról, hogy a helikopter április 7-én a IX. számú út felett repült Khe Sanh irányába (ott rakétatámaszpont volt), ezért az ott lévő katonaság nem tüzelt rá. Azonban az úttól nagyobb távolságra lévő egységeknek nem volt tudomásuk az ICCS-gépről. A gépre a feltételezések

⁵⁴ HL 248/710/a MNVK Titkárság- 1973 évi feladat tervek 1-124-ig, V/712625.

⁵⁵ HL. 248/710/a MNVK Titkárság- 1973 évi feladat tervek 1-124-ig, 000073/1973

⁵⁶ Uo. V/000239/1973.

⁵⁷ MNL. OL. IX-J-63-a VNEB.23. doboz.

⁵⁸ HL. MNVK Titkárság 249/710/b. Rajtuk kívül még Hernádi András is életét vesztesse a misszió kötelékéből, akinél az 1973.decembert 10-én elvégzett boncolás a halál okaként bal oldali agydaganatot jelölt meg. ÁBTL. 3.-2.6. 8-065/1. In: Havas elvtárs halála. Saigon, 1973.12.12. 67/9-5836/73.12.08.

⁵⁹ HL. 250/1/712/b 1973 ápr. 7-én lezuhant helikopterről készült anyagok; 000196/73.

szerint azért lőttek rá Strela kézi légvédelmi rakétával,⁶⁰ mert a saigoni kormány gyakorta megsértette a repülési korlátozást, továbbá a felderítései során használta a DIFK által a NEFB-nek kijelölt légtér.⁶¹ Az eredeti útiránytól való letérés oka pontosan a mai napig sem ismeretes. Az egyik elmélet szerint felderítést végeztek, a másik szerint a helikopter személyzete valóban eltévedt.⁶²

A disszidálás, a légi szerencsétlenség és a NEFB-ben végzett munka nehézségei rányomták a bélyegüket a magyar tagozat mindennapjaira. Ezért a NEFB magyar tagozatának a szórakozási, művelődési és kulturális feltételeit politikai munka keretében oldották meg.⁶³ Közben a kormánybizottság 1973. június 18-án további feladatokat és utasításokat adott ki a magyar kontingens számára.⁶⁴ A Vietnámi Koordinációs Bizottság ülésén közösen elfogadták, hogy a magyar misszióknak a belső szervezeti vonatkozásában is egységes szervezetként kell működni, és ezért egyszemélyi felelősnek a képviselő vezetőjét tették meg. Meghatározták még azt is, hogy a bizottsági tevékenységek kapcsán fokozni kell az együttműködést a Saigóban működő DIFK-képviseléssel.⁶⁵

1973 májusától kezdve a NEFB gépezete akadozni kezdett, miközben június elejétől az elnöki munkakört újra a magyar küldöttség vette át.⁶⁶ A magyar delegáció elnökségének ezen időszaka volt a NEFB egyik legfeszültebb szakasza. A magyar delegáció jelentései szerint a kanadai tagozat ekkor kezdett igazából elkülönülni. A kilépése már akkor kezdett nyilvánvalóvá válni, amikor június 30-án a DIFK elfogta a területén nem a munkájukat teljesítő két kanadai századost.⁶⁷ Kanada ezt az ügyet használta ürügyként a bizottságból történő kilépésre,⁶⁸ és július 31-én bejelentette, hogy azonnali hatállyal távozik a NEFB kötelékéből. Az erre a célra összehívott sajtótájékoztatón a kilépésének okaként a magyar

⁶⁰ Col. William E. Le Gro: Vietnam Combat Operations; Defense Lions Publications, 2013. pp. 87-88.

⁶¹ 40 percig a meghatározott útvonaltól 25 km-re repült előzetes jelzés nélkül, és így egy olyan területre lépett be, ahol éppen harcok zajlottak. Quang Tri Népi Forradalmi Bizottságának nyilatkozata a NEFB személyzetét szállító helikopter 1973. április 7-i balesetével kapcsolatban. Sz.n./1973. MNL. OL. XIX-J-63-a VNEB. 14 doboz.

⁶² Kemény János – Nagy Tamás: Magyar Katonák Dél-Vietnámban; Zrínyi Kiadó. Bp. 2020. In.: A helikopter tragédia (1973. április. 7) és háttere, 88-97 old.

⁶³ HL. 252/1/714/a 1973-ban Saigoból futárral érkezett anyagok II. Csoport; 365/N/Z-55/1973.

⁶⁴ Vietnámi Koordinációs Bizottság 1973. június. 18-i bizottsági ülésén hangzottak el. HL. 251/1/713/b 1973-ban futárral érkezett anyagok I. Csoport; 00852/9/1973.

⁶⁵ ÁBTL. 3.2.6. 8-065/ 1. In: A Vietnámi Koordinációs Kormánybizottság üléséről. 000852/9/1973. 183193 old.

⁶⁶ Az elnöklést az Egyezmény XVIII/d pontja határozta meg, amely szerint a poszt havonként rotálódott az egyes nemzeti delegációk vezető képviselői között, az angol ABC sorrendjében. A munka nyelve az angol volt. HTL. 245/705 1973 évi személyügyi parancsok V/1382/1975 60. sz. melléklet MNVK Titkárság. 1 old. Az első elnökségi időszaka a magyar kontingensnek 1973 márciusában volt. A Vietnámi Nemzetközi Ellenőrző és Felügyelő Bizottság tevékenysége /1973. január–szeptember/, 1942/NEB/003308/1. MNL. OL. XIX-J-63-a VNEB. 1 doboz.

⁶⁷ HL. 246/707 MNVK Titkárság- 1973. évi titkos vezetési parancsok; V/027088.

⁶⁸ A magyarok közbenjárására a DIFK kiadta a kanadai foglyokat július 16-án.

és a lengyel tagozattal szembeni hatalmas ellentéteket nevezte meg. A kanadai lépés azt is maga után vonta, hogy Irán megérkezéséig, 1973 őszéig a bizottság működéséptelenné vált.⁶⁹ Ráadásul a harcok fokozódó erőssége miatt a tagozatok személyi állományának a biztonsági helyzete is erősen megromlott. Ebben a feszült légkörben került sor az év utolsó félévében a magyar misszió tagozatának első váltására is.⁷⁰

Amikor 1973 márciusában az amerikai haderő utolsó egységei is elhagyták Dél-Vietnám területét, egyértelművé vált, hogy Hanoi és Saigon nem képesek rendezni a vitáikat. Ezzel kezdetét vette a polgárháború új szakasza a két országrész között. 1974 első negyedét a magyar jelentések a „sem háború, sem béke” kifejezéssel jellemezték. Ez azt takarta, hogy a fegyveres összetűzések állandósultak, és ezek magukban hordozták a váratlan fejleményeket és az ezzel járó veszélyeket. A dél-vietnámi katonai helyzet továbbra sem volt pontosan áttekinthető, mivel nem voltak összefüggő frontvonalak. A DIFK és a saigoni rezsim által ellenőrzött területek egymásba ékelődtek, és jelentős volt az úgynevezett „vitatott területek” aránya is. A VK hadereje fokozta katonai tevékenységét, mellyel minél nagyobb területet akart visszaszerezni az 1973 óta folytatott katonai „pacifikációs programján keresztül”.⁷¹ Az állandósult harcok a VDK-DIFK és a saigoni csapatok között elsősorban a stratégiai jelentőségű körzetek és utak mentén folytak.⁷² A katonai helyzet vizsgálatánál a következőket lehet megállapítani a jelentésekből. A két fél katonai téren nem törekedett döntő változásra, hanem a lehető legkedvezőbb katonai pozíció elérése volt a cél a számukra.⁷³

A szolgálat második éve

Az 1974-es évben a NEFB szocialista tagozatának a szempontjából továbbra is nagy hangsúlyt kapott az együttműködés kérdése a VDK-val és a DIFK-val. Ezzel kapcsolatban az 1974. május 28–30-án lezajlott NEFB-bel foglalkozó magyar, lengyel, észak-vietnámi és DIFK belügyminiszteri tanácskozáson a magyar delegáció egyértelműen leszögezte: „A vietnámi forradalom előbbre vitele, a vietnámi elvtársak ügye és felelőssége a szocialista tagozatok internacionalista feladata, ezt lehetőségeinkhez mérten segíteni kell. Hangsúlyoztuk

⁶⁹ HL. Irán részvétele a NEFB-ben; 003871/60-ig/1973.

⁷⁰ A NEFB magyar tagozat hazautazása, 001621/29/1973. MNL. OL. XIX-J-63-a VNEB. 19 doboz.

⁷¹ A Dél-Vietnámi helyzet és a NEFB tevékenysége; MNL. OL. M-KS. 288.f.32/b/1956-1989.1974/131/A Vietnam. 503/NEFB/1974. 1 old.

⁷² 1974 elején még az Egyesült Államok és a saigoni kormány reménykedett abban, hogy sikerül Kínát megnyerniük az indokínai elképzeléseik megvalósításához. Azonban 1974. január 16-án Kína bejelentette igényét a Dél-Vietnam partjaitól 300 kilométerre fekvő Paracel-szigetekre és a Spratly-szigetekre.

⁷³ HL. 253/715: 1974-75 Saigonból futárral érkezett anyagok III. Csoport. KÜM 00573/17/1974. 1 old.

annak fontosságát is, hogy közös harcunk segítse a nemzetközi osztályharc ügyét is.⁷⁴ Azonban a magyar misszió második váltásában újra megjelentek a vezetési problémák, egyes körzetparancsnokok és a beosztottjaik között komoly súrlódások keletkeztek.⁷⁵ Valamint a jelentőmunkával és az információk minőségével kapcsolatos véleménykülönbségek is kialakultak a nagykövet és a „Pax” rezidense között, ezért a Tárcaközi Bizottság határozatai alapján folytatták az információszerző munkát.⁷⁶ A magyar tagozat moráljának nem tett jót Mikó Lajos 1974. április 23-án bekövetkezett disszidálása sem. A lefolytatott vizsgálat a búcsúlevélből és más adatokból azt feltételezte, hogy a disszidálás nem politikai okokból következett be.⁷⁷ Ennek hatására intézkedéseket foganatosítottak, ezért 1974. május 11–18. között helyszíni ellenőrzést tartottak a saigoni rezidentúra tagjai között. Ennek során komoly hiányosságokat tapasztaltak. Akadtak olyan személyek, akik a titkos anyagot a saját szálláshelyükre vitték, és ott is tárolták.⁷⁸

A folyamatos harci cselekmények miatt a NEFB helyi csoportjai már 1973 júniusa óta egyetlen feladatot sem hajtottak végre, a gépkocsi és a benzin hiánya miatt pedig mozdulatlanságra voltak ítélve. A harci helyzet elsősorban az I., II., III. és a VII. körzetben fokozódott, így a tábori élet is a minimálisra csökkent. Ezért a magyar vezetés úgy döntött, hogy 1974 júniusában több körzetről kivonja az ott tartózkodó személyi állományt. A veszélyeztetett körzetekből való kivonuláskor a lengyel gyakorlatot vették figyelembe, vagyis különböző ürügyekkel a központba rendelték az embereket, akik csak néha tértek vissza a helyi csoport székhelyére.⁷⁹ A hónapok óta tartó feszült helyzet és a bizonytalanság miatt már látszottak a fizikai és a szellemi fáradtság jelei is. Az általános egészségi helyzet leromlása mellett a munkahelyi és a lakókörnyezet, valamint a magánéleti körülmények romlása is belső feszültségeket generált a tagozaton belül.⁸⁰ Ezt tovább erősítette a NEFB szocialista tagozata ellen folytatott sajtó- és rádiókampány is, kiegészülve a fokozódó atrocitásokkal. A jelentés szerint 1974. június 18-án két rablótámadást is végrehajtottak magyar katonatisztek ellen. Még ugyanebben a hónapban zsebtolvajok három esetben is eltulajdonítottak magyar ICCS-igazolványokat és velük együtt a Tan Son Nhut-i belépőket is. Az év végén a magyar tagozat általános biztonságát a saigoni

⁷⁴ HL. 255/1/717- 1974. évi Saigonba küldendő és érkező táviratok; KÜM 0550/24/1974.

⁷⁵ Ezek a II., a IV. és a VII. körzetben fordultak elő. Kemény-Nagy. 121 old.

⁷⁶ ÁBTL. 3.2.6. 8-065/ 2. In.: Rezidentúrával kapcsolatos ügyek. Saigon, 1974.02.25. 5/3-6/74 számú utasítás 6-tól. 68. old.

⁷⁷ Uo. In.: Saigoni rezidentúránk 1974.május 3-i futárpostájáról. Bp.19784.05.08.67/9-2153/74.

⁷⁸ Uo. A saigoni rezidentúra helyszíni ellenőrzéséről. / Pados Gábor r.alezredes, osztályvezető/. Bp., 1974.05.28-án. 67/9-2591/74.

⁷⁹ HL. 253/715: 1974-75 Saigonból futárral érkezett anyagok III. Csoport; KÜM 3931/Mo/1974.

⁸⁰ A generációk közötti különbséget emelte ki a Pax rezidentúra jelentése. ÁBTL. 3.2.6. 8-065/ 2. In.: Saigoni rezidentúránk 1974 június 22-i futárpostájáról. Budapest, 1974. július 09. Zentai János r. alez. 67/9-Sz.n./1974.

politikai helyzet határozta meg, és 1974. november 10.–1975. január 7. között zajlott le a katonai és a külügyi állomány jelentős részének a váltása is.

Az utolsó év

Az 1975. évben a háborús helyzet végül a DIFK és a VDK javára dőlt el. A Vietnám egyesítéséért vívott háború, a Ho Shi Minh-hadművelet 1975. január 9-én kezdődött meg a Központi Fennsíkon, Ban Me Thuotnál. A jelentésekből kiderül, hogy a sikeres harcok alapján a VDK és a DIFK vezetése nagyon fontos tapasztalatokat szűrt le. Az egyesített támadások során a VK vezérkara helyrehozhatatlan hadvezetési hibákat követett el, és a dél-vietnámi katonaság fegyveres erőinek a harci morálja nagyon alacsony fokon állt. Valamint az is bizonyossá vált, hogy az Egyesült Államok sem közvetlen katonai beavatkozásra, de még egy esetleges hatékony méretű katonai és gazdasági segélynyújtásra sem vállalkozik.⁸¹ A VDK és a DIFK vezetői március végén, április elején közvetlenül Danang eleste után határozták el Saigon elfoglalását.⁸²

A rezidentúra és a külképviselet mindennapi helyzetét a kiújuló harci cselekmények és a városban fokozódó feszültség határozták meg. A harcok erősödése miatt március 27.–április 7. között a magyar tagozat szinte minden körzetből bevonta a személyi állományát. Ilyen módon az utolsó évben a NEFB mozgásteret a saigoni központra zsugorodott. A NEFB is szinte megszűnt létezni – a résztvevő küldöttségek számára a saját testi épségük megóvása élvezett prioritást. A delegáció tagjainál érezhető volt a bizonytalanság és a szorongás. A központból nem tudtak kimozdulni. Ezért a szocialista tagozat személyi állománya jobb híján az amerikai bombázógépek szerelőivel billiárdozott,⁸³ közben pedig a saigoni rezsim részéről folytatódott a NEFB elleni atrocitások.

1975. április 22–24-e között a magyar tagozat két csoportot küldött haza, így 14 fő katona és 17 fő külügyi dolgozó maradt Dél-Vietnámban. Rajtuk kívül a NEFB tagozataiból 20 fő iráni, 31 fő indonéz és 27 fő lengyel képviselet tartózkodott még Saigonban.⁸⁴ Április 28-án az indonéz tagozat elhagyta Vietnám területét, és ezzel egy

⁸¹ A VDK és a DIFK vezetői a tapasztalatok, illetve a következtetések birtokában március végén módosították az offenzíva megindításakor maguk elé tűzött célokat. Ezért február 24–26. között a hanoi konzultáción még a korlátozott katonai és politikai célok elérése hangzott el. HL. 253/715: 1974-75 Saigonból futárral érkezett anyagok III. Csoport; V/00550/12/1975 MNVK Titkárság. 2. old.

⁸² NEFB magyar tagozata harmadik kontingensének tevékenysége 1975. január 14.–május 8. között. MNL. OL. XIX-J-63-a VNEB.18 doboz. 4. old.

⁸³ ÁBTL. 3.2.6. 8-065/ 3. In.: Biztonsági helyzet 1975. január 26.–február 21. között. Saigon, 1975.02.22. 62/86-3/75.II.26

⁸⁴ A lengyel tagozat ekkor már kereste a módját a NEFB-ből való kilépésének. HL. 254/716: -1974. évi jelentés a katonai kontingens tevékenységéről; V/001439/VKT.

időben kezdődött meg Saigon ostroma és az amerikai személyzet kimentése is. Miután 1975. április 29-én az amerikai diplomáciai személyzet utolsó tagjai is elhagyták a várost, Gerald Ford amerikai elnök bejelentette, hogy az evakuálások befejezésével lezárult az Egyesült Államok indokínai beavatkozásának a korszaka.⁸⁵ Szintén ezen a napon amerikai segítséggel sikerült kimenteni a lengyel és magyar kontingens tagjait az ostromlott Than Son Nuthról.⁸⁶ A magyar származású Thomas Polgár,⁸⁷ a CIA indokínai kirendeltsége vezetőjének utasítására indult el az a konvoj, amelyik kimentette a lengyel és a magyar tagozat Saigonban maradt tagjait.⁸⁸ A misszió tagjai az ostrom idején is tudták tartani a kapcsolatot a központtal, elsősorban a saját rádiójukon keresztül, de néhány alkalommal a lengyel tagozat adóvevőjét is használták. 1975. április 30-án a Ho Shi Minh-hadművelet záró akkordjaként a DIFK és az észak-vietnámi hadsereg elfoglalta Saigont.⁸⁹ Doung Van Sam dél-vietnámi tábornok a saigoni rádióban bejelentette a kapitulációt, és megparancsolta a katonáinak, hogy „szüntessenek be minden ellenállást, és tegyék le a fegyvert, mert a háború a számukra véget ért”. A harcok után, 1975. május 2-án megoldódott a magyar tagozat helyzete, és különleges engedéllyel visszatérhettek a szálláshelyükre, amelyet azonban a rakéták és a fosztogató saigoniak tönkretettek.⁹⁰ Május 6-án a DIFK a Dél-Vietnámban maradt magyar küldöttségnek búcsúvacsorát rendezett, amely 1975. május 8-án hagyta el Vietnám területét.

Összegzés

Elmondható, hogy a Magyar Népköztársaságnak a Vietnámi Demokratikus Köztársasághoz fűződő viszonya már az ötvenes évektől jól nyomon követhető a forrásokból, és hazánkat ez a kapcsolatrendszer segítette hozzá a vietnámi misszióban való részvételéhez is. Ez volt az első olyan nemzetközi békefenntartó misszió, amelyben Magyarország részt vett (az

⁸⁵ HL. 253/715: 1974-75 Saigomból futárral érkezett anyagok III. Csoport; V/001381/1975. 9. old.

⁸⁶ Kemény-Nagy. 189. old.

⁸⁷ Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat, XVI. évfolyam; 2. szám. Felderítő Szemle. Innen: Dr. Kemény János: Egy amerikás magyar hírszerző története: Thomas Polgár és a III/1 Bécsben. 134-147 old. <https://knbsz.gov.hu/hu/letoltes/fsz/2017-2.pdf>. /2020.04.17/.

⁸⁸ Snepp Frank: Decent Interval. Random House.1977. 496-498. old. A magyar kormánytól kitüntetést kapott Bill Johnson (World Wild Security Section), az a CIA tiszt, aki a kimentést végezte.

⁸⁹ A magyar híradások szerint az offenzívát Van Tien Dung hadseregtábornok vezette, akinek a kilétét az ellenfél előtt titokban tartották. Például miközben ő már a felvonuló hadsereget vezényelte, addig az otthoni életéről cikkezett a hanoi sajtó. Népszabadság. 1976. május. 1. 9 old. – A várost körül 5 km-es mélységben sokszoros betonfedezékek, akna- és egyéb akadályok védték. Ennek ellenére a saigoni hadsereg katonái között a fejetlenség és a morális lehangoltság volt a jellemző. Így a város könnyen a VDK és a DIFK kezébe került.

⁹⁰ Győri Sándor: Magyarok Dél-Vietnámban; Zrínyi Katonai kiadó, Bp. 1985. 143. old.

Osztrák–Magyar Monarchia idejében volt utoljára), és amelyben ráadásul a világ katonai nagyhatalmai is érintettek voltak.

A Nemzetközi Ellenőrző és Felügyelő Bizottság nem tudta teljesíteni a párizsi egyezmény által meghatározott feladatait: csupán a két vietnámi ország közötti fogolycsere volt sikeresnek mondható. A NEFB-ben való részvétel komoly kihívások elé állította mind a magyar Külügyminisztériumot, mind pedig a honvédelmi és a belügyi tárcaát. A legnagyobb feladatnak a nyelvi akadályok leküzdése bizonyult, amely elsősorban a kontingens katonai tagozatánál volt jobban észrevehető, mivel a külügyi dolgozók nagyobb része rendelkezett megfelelő angol nyelvtudással. A vietnámi misszió magyar tagozata a kezdeti nehézségeken túl viszonylag gyorsan alkalmazkodott a helyi körülményekhez. A Saigonban és a körzetekben történő szolgálat felvétele után sikeresen képviselte a Varsói Szerződés által megszabott irányvonalat, amely Vietnám újraegyesítését célozta meg a szovjet érdekeket figyelembe véve. Moszkva ezen törekvésével az új magyar külpolitika is azonosulni tudott, hiszen Kádár Jánosnak is fontos volt a vietnámi háború mihamarabbi lezárása a „Nyugathoz való közeledés” érdekében. Jól kirajzolódik még a forrásokból, hogy a szocialista tagozaton belüli szovjet–kínai ellentét során Magyarország Moszkva mellett tette le a voksát.

A megszabott irányvonal, a kiújuló harcok és a misszió belüli napi munkafeladatok, mint például a tűzszünetértékek vizsgálata, komoly ellentéteket szült a delegációk között, és ez a NEFB két pártra történő szakadását idézte elő, amely a későbbiek folyamán megbénította a munkát. A NEFB-ben a magyar kontingensen belül is felütötte a fejét az ellentét, amely kezdetben a külügyi és a katonai tagozat eltérő gondolkodásában jelent meg, később a disszidálások és a szocialista tagozatot érő atrocitások feszültséget és bizonytalanságot keltettek a tagozaton belül.

A misszióban való részvétel tovább erősítette a magyar–vietnámi kapcsolatokat, és ez a baráti kapcsolatrendszer mind a mai napig jól érzékelhető a két ország között. A kiküldetés utóélete is élénk: 1989-ben alakult meg a Magyar–Vietnámi Baráti Társaság, amelynek a keretében napjainkban is megemlékeznek – többek között – a Dél-Vietnámban eltöltött időszakról.

2. RÉSZ:
ÉLETUTAK, KATONASORSOK

KOVÁCS BALÁZS

JÓZEF BEM, A BÉCSI FORRADALOM HŐSE

Józef Zachariasz Bem (1794–1850), a magyar szabadságharc egyik emblemikus alakját jól ismerjük, viszont kevésbé közismert Magyarországon a bécsi forradalomban betöltött szerepe. Írásomban a lengyel emigráns Bécsbe kerülését, működését, valamint szökését és Magyarhonba utazását fogom bemutatni.

1847-et és 1848 első hónapjait Londonban töltötte a lengyel tábornok, Bem. A forradalmi hullámot kihasználva április 12-én körlevelet bocsájtott ki. Ebben rávilágított, hogy Nagy-Britanniának kereskedelmi és ipari haszna is származna abból, ha egy független Lengyelországgal köthetne megállapodást. Ennek megvalósulásához csupán az kell, vélte, hogy az angolok az 1815-ös bécsi kongresszus pontjai mellett kiállva követeljék Lengyelország autonómiájának visszaállítását. Lord Palmerston brit miniszterelnök azonban válaszában a semlegesség elvét képviselte. Bem azonban nem torpant meg, így májusban már Párizsban küzdött nemzetéért. Május 19-én személyes meghallgatást kért Louis E. Cavaignac francia hadügyminisztertől. A miniszter elfoglaltságára hivatkozva visszautasította a személyes találkozót, ugyanakkor felajánlotta Bemnek, hogy mondanivalóját írásban közölje. Irományában a tábornok kitért az Osztrák Császárság mentsvárát jelentő orosz–osztrák szövetségre és a megállapodás Franciaországot érintő veszélyére. Az emlékirat szerint ezt egy olyan lengyel légő megszervezésével lehetett volna kiküszöbölni, ami Lengyelországban is képes forradalmat kirobbantani. Továbbá kitért arra, hogy Magyarország és Galícia közös érdeke, hogy megszabaduljon a Habsburgoktól. Ezután Bem felvette a kapcsolatot a párizsi forradalmat követően létrejött Lengyel Emigrációs Bizottsággal és annak vezetőjével, a Galíciában tartózkodó Józef Dwernicki tábornokkal. Tehetsége ellenére azonban a lengyel hőst nem vették be a szervezkedésbe.¹ Bem a mellőzöttségen túl anyagi gondokkal küzdve augusztus 21-én bukkant fel Lembergben. Kezdetben a helyiek a bottal járó öregemberben alig ismerték fel Osztrólenka egykori hőseit. A bizalmatlanság ellenére a sokat megélt katonát felkérték, hogy a lembergi nemzeti gárda egyik századának ő legyen a parancsnoka. Csakhogy a galíciai nemzeti gárdák parancsnoka az a Roman Wybranowski volt, akiért az osztrák kormány kezeskedett.²

¹ *Kovács István*: Bem tábornok az örök remények hőse. Bp. 2014. 74.: Józef Zachariasz Bem 1847-ben betegeskedve és mélyszegénységben töltötte mindennapjait Londonban. Megélhetését a lengyel és magyar ügy támogatója, Lord Stuart Dudley biztosította.

² *Kovács I.*: Bem tábornok i. m. 74–75.

Másrészt Bem tábornok ekkor már nagyobb dolgokat tervezett, s figyelme a magyarországi események felé irányult. Az országban uralkodó polgárháborús helyzetet látva 1848 szeptemberében arra az elhatározásra jutott, hogy Bécsen keresztül Magyarországra utazik. Célja egy lengyel–szláv légió megalakítása volt a magyarok ügyének megsegítésére. Ez tervei szerint ténylegesen egy lengyel–horvát szerveződést jelentett volna, hogy ellensúlyozni lehessen az I. Miklós orosz cár által képviselt pánszláv ideológiát, valamint az így toborzott katonák hazájuk ügyének is jó szolgálatot tehettek volna. A tábornok elképzelése rövid időn belül, október 5-én nyilvánosságra került Lembergben a következő címmel: *Magyarok és lengyelek a mai európai helyzetben*. Eszerint a légió a szlávok és románok alkotmányos jogainak biztosításán túl a magyarországi belső rend és nyugalom helyreállítását célozta.³

Nem sokkal korábban Josip Jellačić horvát bán és Theodor Baillet de Latour cs. kir. hadügyminiszter levelezése gróf Batthyány Lajos magyar miniszterelnökhöz, majd tőle Pulszky Ferenchez, a magyar király személye körüli minisztérium (magyar külügyminisztérium) államtitkárhoz jutott. Pulszky röplapok formájában terjesztette a bécsiek között a hírt, miszerint a két ország katonai szembekerüléséért a „kamarillát” terheli a felelősség. Bécsben a harmadik forradalom október 6-án vette kezdetét. A magyarok ellen indított gránátos zászlóalj ugyanis felmondta az engedelmességet az irántuk érzett szimpátiából. Ezt követően a gránátosok és a helyőrség csapatai összecsaptak, amibe beavatkozott a bécsi nemzetőrség egy része, illetve az Akadémiai Légió is, majd az összeverődő tömeg bosszút állva a menekülő Latour hadügyminisztert meglincselte, és holttestét egy lámpaoszlopra akasztották fel. Ezután kezdetét vette a küzdelem a bécsi forradalmi tömegek és az Olmützbe menekülő Udvar között.⁴ Pulszky Ferenc 1848. október 7-én az OHB-hoz írt levelében részletesen beszámolt az október 6-i eseményekről. Megerősítette Latour hadügyminiszter halálát, valamint azt is, hogy a Hrabovszky gránátosok nem akartak Jellačić oldalán a magyarok ellen küzdeni, így a parancsot megtagadva felkelés robbant ki. A levélből ugyancsak kiderül, hogy ekkor, a harcok során három magyar zászlóalj Bécsben tartózkodott.⁵ Mindazonáltal Pulszky Ferenc felelőssége Latour halála kapcsán felvethető, mivel ő volt az, aki Kászonyi Dániel nyomására tizenháromezer-hatszáz

³ *Kovács István*: Bem József. Rubicon 10. (1999) 4. sz. 26.

⁴ *Hermann Róbert*: Latour nyakán köté... Magyar pénzből? Élet és Tudomány 63. (2008) 40. sz. 1261.

⁵ *Pulszky Ferenc*: Az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz. 67. Sopron, 1848. október 7. Pulszky Ferenc levelei a bécsi forradalom kitöréséről. In: Kossuth Lajos 1848/49-ben III. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. Első rész. 1848. szeptember–december. Sajtó alá rendezte Sinkovics István. (Kossuth Lajos összes munkái XIII.) Budapest, 1957. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Kossuth-kossuth-lajos-osszes-munkai-1/kossuth-lajos-osszes-munkai-xiii-FDB0/kossuth-lajos-184849-ben-iii-kossuth-lajos-az-orszagos-honvedelmi-bizottmany-elen-első-resz-1848-szeptemberdecember-FDBC/67-sopron-1848-október-7-pulszky-ferenc-levelei-a-becsi-forradalom-kitoreserol-1023B/a-az-orszagos-honvedelmi-bizottmanyhoz-1023C/> (Letöltés ideje: 2021. 08. 30. 21:24)

forinttal támogatta a bécsi diákokat abban, hogy a katonákat borral megvendéjeljék, majd Bécsből történő elindulásukat megakadályozzák.⁶

Eközben találkozhatott Bem a magyar kormány küldöttével, Szirmay Pál képviselővel, aki október 8-án indult Bécsből Galíciába. Az sem kizárt, hogy már Lembergől együtt utaztak a cseh fürdővárosba. A katona utazásával elhanyagolt lábsebét kívánta kikúráltatni.⁷ Bizonyos források arra engednek következtetni, hogy Szirmay Pál volt, aki Bemet meggyőzte, hogy álljon a magyarok szolgálatába. Sőt, ő ajánlotta be a lengyel emigránst a császárvárosban tevékenykedő Pulszky Ferenchez.⁸ Szirmay hadbíróági ítélete mindenesetre bizonyítottnak vette, hogy külföldi utazásával eleve Bemet kívánta Magyarországra hozni.⁹ Pulszky, Wargha Istvánon és Szirmayn kívül fontos szervezői szerepet kaptak a Bécsben tartózkodó magyar parlamenti képviselők, mint például Hettyei Vince, Ragályi Ferdinánd és Grove István, akiket a magyar kormány a helyi politikai erőkkel történő kapcsolatépítés céljából küldött a császárvárosba.¹⁰ Wargha István, a külügyminisztérium egykori hivatalnok a 1850. január 10-i hadbíróági kihallgatása során azt vallotta, úgy hallotta, hogy Kossuth bizalmatlan Móga Jánossal szemben, s felmerült benne az a lehetőség, hogy Bem vehetné át a hadsereg főparancsnokságát, s vélhetőleg ezért hívta Magyarországra. Természetesen egyáltalán nem biztos, hogy pontos ismeretei voltak erről, de teljes mértékben nem lehet kizárni azt, hogy Kossuthék fejében szeptemberben ez a lehetőség is megfordult.¹¹

Az egykori lengyel tüzérparancsnok ismét harcmezőn

Szirmay Pál közreműködésével tehát Pulszky Ferenc hívására érkezett meg Bem Bécsbe. Október 10-én egy kém arról számolt be, hogy a lengyel emigráns már a leopoldstadi Fekete Sashoz („Zum Schwarzen Adler”) címzett fogadóban tartózkodott.¹²

⁶ *Kászonyi Dániel*: Magyarhon négy korszaka. Fordította Kosáry Domokos. A bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Márkus László. Magyar Századok. Bp., 1977. 210–211, 214–215.

⁷ *Tomasz Szubert*: Hős vagy kalandor: Bem tábornok Bécsben. Hadtörténelmi Közlemények 122. (2009) 4. sz. 963.

⁸ *Pulszky Ferenc*: Életem és korom. Bp. 1884. 392.

⁹ Szirmay hadbíróági ítélete: Votum Informativum, Hadtörténelmi Levéltár, Abszolutizmus kori iratok, pesti hadbíróság, 1852-2/27. Szirmay Pál hadbíróági eljárásának iratai.

¹⁰ *Deák Ágnes*: A koronás Wargha. Bp. 2010. 96.

¹¹ Wargha kihallgatási jegyzőkönyve 1850. január 10. Wargha István kihallgatási jegyzőkönyve, 1849–1850. Hadtörténelmi Levéltár, Abszolutizmus kori iratok, IV. fondfőcsoport, 40/g. K.k. Militär Central Untersuchungscommission zu Wien 1849. II.a-b. v. Stefan Wargha

¹² *Szubert, T.*: Hős vagy kalandor i. m. 964. Szymon Żułowski vallomásából tudjuk, hogy Pulszky Ferenc Kossuth utasítására Władysław Sierakowski követ révén levelezett a lengyel emigránssal. A tábornok ezer dukátot is kapott azért, hogy Lembergől Magyarországra utazzon.

Ezzel szemben Kászonyi Dániel visszaemlékezésében azt állítja, hogy már október 2-án a Pulszky Ferencsel történő egyeztetést követően Kászonyi és Szirmay a Frankfurt Hotelhez mentek, ahol a lengyel tisztek között felismerték Bem tábornokot. Az emlékirat alapján gróf Batthyány Lajos egykori miniszterelnök és Eötvös József leköszönt miniszter is ugyanezen a helyen szállt meg ekkor. Ezután Kászonyi tárgyalásba kezdett az ott lévő katonákkal azért, hogy megnyerje őket a magyar ügy megsegítésére. A tárgyalás sikeresnek bizonyult, hiszen a felek megállapodtak arról, hogy Magyarország ezer embert kap segítségül egy légió formájában.¹³

Wargha István október 10-én Nyáry Pálnak, az Országos Honvédelmi Bizottmány alelnökének arról számolt be, hogy másnapra várják József Bemet. Ehhez a lengyelnek és kísérijének a szükséges útlevelet pedig Wargha már meg is szerezte.¹⁴ Az egykori tüzérparancsnok végül vélhetően csak október 12-én, vagyis Wenzel Caesar Messenhauser, a forradalom későbbi vezetője kinevezésének napján érkezett meg az osztrák fővárosba.¹⁵

A Wargha István kihallgatása során elmondottak meglehetősen zavarosnak tűnnek, mivel szerinte a lengyel katona a császárvárosba egy számára kiállított osztrák útlevéllel érkezett meg egy Barthos nevezetű kísérijének társaságában.¹⁶ Egy másik kihallgatása során pedig Wargha állította, hogy egy Barthos nevezetű férfi október 10-én felkereste őt azzal, hogy Bem a következő napon fog megérkezni. Továbbá kihallgatóival igyekezett elhíttetni, hogy Pulszky volt az, aki a lengyel és kísérijére számára hamis útleveleket állított ki.¹⁷ Barthos Edéről tudjuk, hogy a bécsi történelem idején valóban a császárvárosban tartózkodott. Tudniillik a magyar országgyűlési képviselőt Csány László magyarországi kormánybiztos küldte Bécs városába hírszerzőként. Tevékenységét bizonyítja az őszi bécsi forradalomról szóló jelentés, amiben a császárvárosban zajló események kihasználását kérve Jellačić ellen határozott fellépést és győzedelmes csatát remélt.¹⁸ 1848. október 9-én Csány Lászlónak íródott levelében Barthos megírta, hogy Pulszky Ferenc benyújtotta lemondását, de a minisztérium ezt nem volt hajlandó elfogadni. Csakhogy ennek ellenére Barthos állítása szerint csak saját magára számíthat, mivel Pulszky ekkor már nem tartózkodott a császárvárosban.¹⁹

¹³ *Kászonyi Dániel*: Magyarhon négy korszaka. Fordította Kosáry Domokos. A bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Márkus László. Magyar Századok. Bp., 1977. 207–208.

¹⁴ *Deák Á.*: A koronás Wargha. i. m. 99.

¹⁵ *Szabert, T.*: Hős vagy kalandor i. m. 964.

¹⁶ Wargha István kihallgatási jegyzőkönyve 1850. január 11.

¹⁷ Wargha István kihallgatási jegyzőkönyve 1850. január 11.

¹⁸ *Barta István*: A magyar szabadságharc vezetői és a bécsi októberi forradalom. In.: Századok (85.), 1951 448–449.

¹⁹ Barthos Ede Csány Lászlónak. 194. Bécs, 1848 október 9-én. In.: Deák Imre: 1848, ahogy a kortársak látták. A szabadságharc története levelekben. Budapest, 1943. 243–244.

Mindazonáltal tudjuk, hogy Barthos kívánsága nem teljesülhetett, hiszen a magyar seregnak egy bátor vezető hiányán túl a hozzáértő tisztikart is nélkülöznie kellett. Ugyanis Móga tábornagy már korosnak számított, valamint félő volt az is, hogy a sokéves császár-katonai szolgálatot követően a tisztekkel együtt tétovázna a magyar ügy és a császárnak tett esküje között. Ekkoriban Kossuth Bemmel kapcsolatos szeptemberi elképzelése emiatt is kerülhetett megfontolásra.²⁰

Messenhauser katonai szerepvállalása előtt találkozott a lengyellel, akiről a következő megállapításokat tette: Kicsi, zömök, gömbölyű arcú és ősz hajú. Megszólalása azonban tekintélyparancsoló, mondhatni „tábornokos”, mivel tudott parancsolni, és tisztjei bizalmát is sikerült elnyernie.²¹

A Bem és Pulszky közötti bizalmas viszonyt jól mutatja, hogy a lengyel Pulszkytól hozzájárulást kért ahhoz, hogy a bécsi katonai erők vezetését tapasztalatával támogassa. Kossuth megbízottja a magyar kormány nevében jó szívvvel adta ehhez hozzájárulását.²² Wargha beszámolója ugyancsak megerősíti, hogy Pulszky és Bem Bécsben rendszeres kapcsolatban álltak egymással, emlékei szerint a lengyel katona megérkezését követően október 13-án vagy 14-én beszélhettek először egymással.²³

Bem kinevezése főparancsnok-helyettesi pozíciót jelentett, vagyis a város stratégiai védelmi feladatainak ellátásáért ő felelt. Ehhez még a megbízás elfogadása előtt katonáival körbe kellett járnia a császárvárost. Beszélt a nemzetőrség vezetőivel, a kerületek parancsnokaival és Messenhauserrel. Társával, Edward Jełowicki ezredessel koordinálta a város védelmének megszervezését, barikádok építését.²⁴ Október 14-én a lakosság az osztrák főváros falragaszaiból értesült arról, hogy nemrég megérkezett Bem tábornok, és az október 12-én kinevezett Wenzel Messenhauser főparancsnok jobbkezeként közreműködik Bécs védelmének koordinálásában.²⁵ Ekkor Messenhauser és Pulszky megállapodást kötött, aminek értelmében a lengyel katona a főparancsnok segítője lesz. A publicista Messenhauser mindenekelőtt kiáltványok írásával foglalkozott.²⁶

²⁰ Barta István: A magyar szabadságharc vezetői és a bécsi októberi forradalom. In.: Századok (85.), 1951. 448–449.

²¹ Kovács I.: Bem tábornok i. m. 84.

²² Szubert, T.: Hős vagy kalandor: Bem tábornok Bécsben. i. m. 963.

²³ Wargha István kihallgatási jegyzőkönyve 1850. január 11.

²⁴ Szubert, T.: Hős vagy kalandor i. m. 970.

²⁵ Kovács I.: Bem tábornok i. m. 84.

²⁶ Szubert, T.: Hős vagy kalandor i. m. 964.

1. ábra: Józef Bem²⁷

Bem külsőleg alacsony, sovány embernek számított. Ehhez pisze orr és kerek szakállviselet is társult, ezért mondhatni szlávós kinézetűként vonult be a köztudatba. Emellett rendkívül művelt volt, hiszen anyanyelvén kívül tudott franciául, és törten, de a német nyelvet is beszélte. Küllemre azonban nem volt bizalomkeltő a bécsiek körében. Ismertetőjegye egy unikális fekete kalap volt, amely német sassal és fehér tollal volt díszítve, valamint egy fekete köpenyt viselt, amit a jobbján tartott távcső egészített ki. Életkorát meghazudtolva hatvan-hetven évesnek nézett ki. Valójában 1848 októberében csupán ötvennégy esztendő volt. Bajtársai zárkózott és szívós természetű emberként ismerték. Tanácskozásokon gyakori szófordulatként használta a „denken”, vagyis gondolkodni kifejezést. Alárendeltjeinek irányába érzett bizalmatlansága kinevezését követően sem múlt el, mivel a lengyel legionárius szűkebb körét döntően magyarok és lengyelek alkották. Messenhauser Schwarzenberg herceg nyári palotájában tartózkodott, míg Bem a vele határos Belvederében töltötte ideje jelentős részét, ahol a cs. kir. múkincsgyűjtemény volt fellelhető. Az idős lengyel számtalan segítővel rendelkezett. Közülük kiemelendő a jobbkeze, Aleksander Peplowski orvosdoktor. Szakmai gárdája megközelítőleg 26–28 személyből állt, ami Bécsnek napi 65 forintjába került. A fizetési jegyzékben nem szerepelnek pontos adatok Bem javadalmazásával kapcsolatban, a lengyel tábornok ugyanis lemondhatott a honoráriumáról, mivel nem található forrás, ami számára pénzkifizetést rögzített volna. Ez a vele szemben tapasztalható ellenszenvet tekintetbe véve elképzelhető. A felkelés egyik parancsnoka, Daniel Fenner von Fenneberg saját kérésére napi 6 forint tiszteletdíjban részesült. A személyi állomány egy idő után kicserélődött. Ennek következtében Eduard Kuchenbäcker segédtsízt, a bécsi Műegyetem egykori professzora átkerült Messenhauser parancsnokhoz, így az új összekötő Bem és közte Szymon Żuławski lett.

Míg Bem főhadiszállásán a nemzetőrség azon része tartózkodott, amely a központi védelem ellátásáért felelt, addig Messenhauser táborában a mobilalakulatok tartózkodtak. A mobilgárda vezetőjeként, Messenhausernél 400 nemzetőrfelett rendelkezett, viszont mivel az újonnan megalakult mobilgárda-alakulatok egymás után ütöttek tábornokot, sokan azt

²⁷ <http://www.bildarchivaustria.at/Preview/7755245.jpg>, (Letöltés ideje: 2021. 04. 02. 11:20)

gondolhatták, hogy az említettnél jóval nagyobb a létszámuk. Míg a parancsnok helyettese tehetséges katonaként vonult be a köztudatba, addig Messenhausert inkább írói vénájáról ismerték sorstársai. Így nem meglepő, hogy ő inkább hirdetményekkel, falragaszokkal igyekezett a bécsiek bizalmát megnyerni. Anton Schütte, a bécsi események egyik szemtanúja megjegyezte a parancsnokról, hogy csendes, visszahúzódó, ámbár nagyon megfontolt személyiség, aki a forradalom kezdete óta ragaszkodott Bemhez. Egy megfigyelő szerint Osztrolenka hőse ezzel szemben kitűnő katonai képességekkel rendelkezett. Magasabbra értékelték szaktudásában, mint Messenhausert, Edward Jelowicki lengyel származású tüzérezredest vagy a tehetségtelennek vélt hadsegédét, Daniel Fenner von Fenneberget.²⁸

Október 16-án megérkezett a bécsi ellenállók megsegítésére küldött ágyúlőpor, aminek feladója a magyar kormány volt. Az utánpótlás megérkezését Pulszky Ferenc jelentette Magyarországra. Emellett további fegyvereket kért a bécsi nép megsegítésére, amiért cserébe továbbra is tájékoztatta az OHB-t a bécsi történeésekről.²⁹

Ugyanezen a napon az ideiglenes főparancsnok Messenhauser Bemet korlátlan tejjhatalommal ruházta fel, hogy megszervezhesse a város védelmét. A felállított táborok a Belvedere és a Schwarzenberg palota közelében helyezkedtek el, amelyek, amint arról szó esett, főhadiszállásként is működtek. A korlátlan hatalommal az új vezető megkapta a mobilgárda táborfőnöki tisztséget is. Így tovább élt a Bem képviselte támadó elképzelés, és háttérbe szorult a városi tanács által szorgalmazott védekező stratégia. A katona szívóssága meghozta eredményét, hiszen megkezdődött az egyetemen a löszergyártás, gyutacsgyár jött létre, amelynek központja a bölcsészkar nagyelőadó volt. Az egyik bécsi katona, Ludwik Hauk szerint azonban a töltényhüvelybe puskapor helyett homokot töltöttek, és előfordult, hogy a gyutacsokból is hiányzott a betét. Október 16-án Bem és Messenhauser látta, az óvatoskodó városi tanács hatása alatt álló nemzetőrséggel nem lehet együttműködni, egy újonnan megalakuló gárdához kezdtek el toborozni. A belvedere-i táborban sorra jelentkeztek az önkéntesek. Az új egységeket döntően a városi szegénységhez tartozó munkások, napszámosok és kézművesek alkották.³⁰ Október 20-án Alfred zu Windisch-Grätz tábornok, az Itálián kívüli császári hadsereg főparancsnoka, Bécsset körülvevő serege élén kihirdette az ostromállapotot Bécsben, és az ellenállókat megadásra szólította fel. Válaszul Bem és Messenhauser kiáltványt tett közzé, amelyben harcra buzdították a lakosságot. Eközben a lengyel légiós tovább várta a mozgó gárdába jelentkező embereket, akiknek szolgálataiért fizetséget kínált. Például egy gárdista 25 krajcárt, míg egy hadnagy 2 forintot kapott volna naponta. A felhívás ellenére gondot okozott a szakképzett tüzérek hiánya. Ekkor Bem azt tervezte, hogy egy olyan lengyel-szláv légiót állít fel, amely magyar földön is bevethető

²⁸ Szubert, T.: Hős vagy kalandor i. m. 961., 967–972.

²⁹ Kovács Endre: Bem József. Hadtörténeti Intézet, Budapest, 1954. 242.

³⁰ Szubert, T.: Hős vagy kalandor i. m. 970–972.

lesz. A tervet azonban meghiúsította az, hogy nem volt elég jelentkező. Szerencsére ekkor Anton Kucelmann vezetése alatt egy 500 fős lengyel légió készenlétben állt. Október 21-én a belvedere-i táborban 3778 ember tartózkodott. Bem felhívására több új katona is megjelent a védelmi vonalban (Frantz Wutschel, Leopold Wittenberg). Az egységet ezután felosztották. A hátországi csapatokat arra a Fennebergre bízta, aki teljesen Bem utasításait követte. Ezzel szemben a polgárokból álló régi nemzetőrség nem akart részt venni a harcokban. A nemzetőrség 1848. október végén 18 ezer főt számlált, így joggal remélték, hogy átvehetik az irányítást a Bem mellett felsorakozó 7000 fős gárdával szemben. Október 23-án Windisch-Grätz követelte a kapitulációt. Bem felkészült a harcokra, ugyanis tudta, hogy a külvárosokat átszövő falakkal jól védheti a várost és a várható támadási pontokat (Jägerzeile, Prater Park) is felmérte. Október 24-ére virradóra készenlétbe helyezte az új gárdák egy részét, és magához vett néhány ágyút azért, hogy a Nussdorf városrészben az ellenség által felállított pontonhidat elpusztítsa. Egy bécsi litográfus, Jacob Moncrette visszaemlékezése szerint a stratégia Bem ki akart törni a nussdorfi védvonalon, de tervét a városi tanács nem hagyta jóvá, a tisztikarban is éles vita folyt. Továbbá a közhangulat is a kitörés ellenzőit támogatta. Fenneberg, úgymond, „kitörési mániája” miatt Bemet gúny tárgyává tette.³¹

Eközben a magyarországi helyzet rendeződni látszott, mivel a pákozdi csata (1848. szeptember 29.) során a szerveződő magyar haderő legyőzte Jellačić csapatait. Sőt, Móga János fővezér katonáival üldözőbe vette a horvát bán létszámfölényben lévő alakulatait. Az üldözés azonban félbeszakadt, mivel október elején vita alakult ki az osztrák–magyar határ átlépésének jogosságával kapcsolatban. Október 9-én Móga csak a képviselőház jóváhagyásával volt hajlandó átlépni a Lajtat. Egy nappal később, 10-én Pázmándy Dénes, a képviselőház elnöke és Kossuth Lajos, az OHB vezetője is a bécsiek ügyének megsegítését és a határátlépést szorgalmazta. A felterjesztések elfogadása ellenére Móga meggyőzte Pázmándyt, illetve Móga vezérkari főnökét, Kohlmann József ezredest arról, hogy a magyar haderő jelenlegi helyzete miatt a további üldözés értelmetlen, illetve Bécsből sem érkezett segélykérés, ezért a magyar sereg nem lépi át a határt. Bécsből valóban egyetlen hivatalos szerv sem fordult segítségért a magyarokhoz. Ennek ellenére két ízben, október 12-én, illetve október 18-án is megindultak Móga csapatai az Osztrák Császárság határának átlépésére. A döntő megmozdulás viszont csak október utolsó napjaiban történt. A döntésképtelenséghez hozzájárult, hogy magyar oldalon mindössze körülbelül 21000 magyar katona állt, míg a Bécsből kiszorult helyőrség és a császárváros alá érkező horvát haderő együttesen 40000 főt számlált.³²

³¹ Szubert, T.: Hős vagy kalandor i. m. 972–976.

³² Hermann Róbert: Elszalasztott lehetőségek: Alternatív '48. Rubicon 29. (2018) 11–12. sz. 6–8.

Október 22-én Móga János Kossuthnak címzett levelében arról írt, hogy csak akkor támadja meg a császári csapatokat, ha Bem 25000 emberrel Bécsből a segítségére tud sietni. Így talán reális esély lett volna a császári segélycsapatok megfutamítására. Ugyanakkor a lengyel stratégia és Kollmann József ezredes még találkozni sem tudott egymással, mivel a bécsi felkelőket nemcsak Windisch-Grätz ostromgyűrűje, hanem Jellačić is elzárta a magyaroktól. Szymon Zuławski segédtsízt beszámolójából tudjuk, hogy hogyan szóltak a lengyel tábornok tervei: Először Móga Schwechatnál támadjon, míg Jelowicki feladata a császári csapatok Simmeringnél és a Praternél történő egyesülésének megghiúsítása volt. Bemnek pedig Windisch-Grätzet kellett volna csapdába szorítani. A sáncokat ezalatt Messenhauser vezénylete alatt a nemzetőrök védték volna. Ezt a tervet az ágyúk és tüzérség hiánya (pénzhiány) tette szükségessé. A szolgálatban lévők közül kiváltképp a tüzérség és a lovasság harci kedvének hiánya okozott problémát. Zuławski visszaemlékezése szerint Bemnek volt még egy trójai falóként vázolt terve. Eszerint ha az ellenség közrefogja őket, akkor válaszul felrobbantják a barikádokat. Az elképzelést a város védelme érdekében Messenhauser ellenezte, annak ellenére, hogy Bem segítője, Jelowicki ezredes már előkészítette a puskaporral töltött fakígyókat. Október 25-én a rendelkezésre álló tapasztalatlan csapatokkal Bem ismét a kitörésen törte a fejét, mivel a Jägerzeilen (Leopoldstadt) található nyári palotában 200 császári katonát akart megfutamítani. Az akciót Zulawski ellenzése ellenére Bem végrehajtotta, ami csúfos megfutamodást hozott. Így a Praterből a 800 emberből alig 100 érkezett vissza, mivel a többiek ijedtükben elmenekültek. A város számára ezért csak a megalkuvás és a tárgyalás maradt. Október 26-án Windisch-Grätz megindította a támadást az ellenállókkal szemben. Bem védekezéséül barikádokat emeltetett. Ő maga a Jägerzeile és a Tabor negyedik barikádjánál tartózkodott a harcok idején. Messenhauserrel a lengyel dzsidasok révén tartotta a kapcsolatot. Később már csak kisebb összecsapásokra került sor, amit Bem a sáncok építésére és a barikádok erősítésére használt.³³ 1848. október 28-án Windisch-Grätz 70 ezer főt számláló serege megrohanta a Leopoldstadt városrészt. Nem meglepő módon könnyen győzedelmeskedett a nemzetőrséget és a 7-8 ezer főt számláló önkéntes csapat felett. A végső vereséghez Ludwig Hauk újságíró szerint a nemzetőrök megvesztegetése is hozzájárult. Bem szívügyét, a Csillagbarikád által védett Jägerzeilét a négyeszeres túlerőben lévő császári csapatoknak még mindig nem sikerült bevenni. Eközben a védők lőszere elfogyott.³⁴

Miközben a császári csapatok Bécs körbezárásával gyengítették a városban az ellenállást, addig a magyar főssereg megindította a támadást, és október 30-án megütköztek a szemben álló felek.³⁵

³³ Szubert, T.: Hős vagy kalandor i. m. 976–980.

³⁴ Szubert, T.: Hős vagy kalandor: Bem tábornok Bécsben. i. m. 967., 972–984.

³⁵ Hermann R.: Elszalasztott lehetőségek i. m. 8.

A közeledő hadsereg a Szent István torony főparancsnoka is figyelte. Ezt a bécsiakkal közölve újra felébresztette az ellenállást. Hiába várták azonban a magyar csapatokat, mivel azok 31-én Schwechatnál vereséget szenvedtek. A forradalom ügye ezzel elbukott, s pár nappal később az ellenállás vezetőjét, Messenhausert elfogták és agyonlőtték. Ezzel szemben Bem egy ismeretlen szemtanú szerint egy barikádon vezényelte a csapatokat, s ez alatt golyó általi mellkasi sérülést szerzett. Azonban még ekkor sem hagyta abba a vezénylést, hogy ellássák a sebtét. A városban a már említett Peplowski orvos szabad ágyat keresett Bemnek, hogy elláthassa a sérülést. A sebesült tábornok azt kérte hű emberétől, Żuławskitól, hogy kísérelje meg fogadóba. Helyhiányra hivatkozva a „Zur Stadt London”-ba, majd a „Zur Stadt Frankfurt”-ba sem tudták befogadni. Így az orvos vitte a hírt, hogy Latour egykori hivatalában, a hadügyminisztériumban készítettek elő neki fekhelyet. Bem mellett ekkor Peplowski, Żuławski és másik három bajtársa (Valentin, Wehle, Schmidt) maradt. Ezután a műszaki alakulatok első századától egy Göring nevű százados és az Akadémiai Légiónál Hrabowsky parancsnok tájékoztatta az ágyban fekvő felettesüket, hogy nem tudják tartani a glognitzi pályaudvart a császáriakkal szemben.³⁶ Mihelyt Bem megpihent, a magyar származású szolgálata alatt álló Horetzky, a tábornok irodaparancsnoka tette tiszteletét nála. Miközben orvosa ellátta a beteget, ezalatt a vendég több alkalommal is megcsókolta felettese kérését. A cinikus Żuławskit ez a gesztus felháborította. Ezután a mariahilferi gárda tagjai a szobába berontva meg akarták ölni az ágyban fekvő Bemet, de állapotát látva úgy döntöttek, hogy életét a sorsra bízzák. Miután a bécsi forradalom ügyét szolgáló katona felébredt, levest kért. A beteg kérését szem előtt tartva az orvos rögvest menesztette a segédtisztet. Żuławski a kívánságot teljesítve a „Zur Kugel am Hofe” nevű fogadóból hozott levest. Elővigyázatosságból még a leves kimerésénél is ott volt, hogy a mérgezés gyanúját elkerüljék. Evés után József Bem, majd az őt körülvevő segédtisztek is nyugovóra tértek. Nem sokkal ezután megjelent Messenhauser, és egy konfliktushoz kísért bajtársát, akivel ezután se szó, se beszéd eltűntek. Az orvos és a tábornok ekkor vették észre, hogy a sebesült kocsi eltűnt. A meglepődött emberek a parlamentbe mentek, viszont az ott lévő baloldali követek, mint József Goldmark, Robert Blum és a rajtuk kívül jelen lévő személyek nem tudtak érdemi információval szolgálni. Żuławski későbbi kihallgatása során azt vallotta, hogy Bem császári katonának, öregasszonynak vagy kocsisnak öltözve tűnt el.³⁷ Október 29-én éjjel egykor Wargha István a szállásán tartózkodott, amikor hirtelen kopogtattak az ajtaján. A váratlan vendég Messenhauser volt, aki meglehetősen zaklatott volt. Bemmel együtt állt az ajtóban, akit rögtön rá is bízott mondván, nála nagyobb biztonságban lesz, mint mellette. Wargha kihallgatásán azt állította, kezdetben tiltakozott az egyenruhás katona

³⁶ Szubert, T.: Hős vagy kalandor: Bem tábornok Bécsben. i. m. 982–984.

³⁷ Szubert, T.: Hős vagy kalandor i. m. 967., 972–985.

ottmaradása ellen, azonban Messenhauser meggyőzte. Ezután a parancsnok fegyvert kért a magyar hivatalnoktól, aki egy baráti kézfogás során átadta a pisztolyt. A döbönt Wargha felkeltette fogalmazóját, Szontágh Pált, aki a szomszéd szobában pihent. Wargha felszólításra az 1849. május 21-i kihallgatási jegyzőkönyvében is elmondta a történetet, megerősítette Szontágh jelenlétét a szomszédos szobában, valamint azt is, hogy Bem megjelent nála, és a segítségét kérte a szökés megvalósításában. Nem tudjuk, Wargha meglepődése igazi volt-e, vagy számított hasonló látogatásra, mindenesetre azt tudjuk, hogy aznap éjjel meghagyta a portásnak, hogy hagyja nyitva egész éjjel a minisztérium épületének kapuját. A hadbíró-sági kihallgatásán azt vallotta, ezzel csak Messenhauser ezzel kapcsolatban kibocsájtott proklamációjának akart eleget tenni. Wargha István szerepét már azért is bizonyítottnak vehette a katonai ügyész, mivel a bécsi központi katonai vizsgálóbizottság kihallgatásán könnyezett, amikor Bem szöktetéséről faggatták.³⁸ Wargha megszabadította uniformisától Bemet, s civil ruhát kapott. Katonai ruháját elégették, kardját egy szomszéd pincébe rejtették. A portást mondvacsinált okkal elküldve lehetősége nyílt Szontághnak a civil ruhás lengyel katonát saját lakásába átvezetni. Másnap terve szerint elbúcsúzott Szontághtól, majd Bem elszökött, akit ezután este az egyetemi aulában láttak, ahol a diákokkal találkozott. Ezután nyomtalanul eltűnt a császárvárosból.³⁹

Bem és az ellene elkövetett magyarországi merénylet

Bem tábornok a bécsi vereséget követően Magyarországnak vette az irányt. Ezt onnan tudjuk, hogy Kossuth november 3-án jelenti az OHB-nak, hogy a lengyel november 1-jén 6 órakor elhagyta a császárvárost.⁴⁰ Az bizonyos, hogy két nappal később, november-3-án reggel már a Pozsonyi Zöldfa fogadóban tartózkodott, ahol Pulszky Ferenc mutathatta be egymásnak a két nagy tiszteletnek örvendő személyt. Kezdetben a mondhatni „zsibárusra”

³⁸ Wargha kihallgatási jegyzőkönyve 1849. május 21.: Wargha kihallgatási jegyzőkönyvében egy október végi vasárnapra emlékszik Bem megjelenését illetően.

³⁹ *Kovács I.*: Bem tábornok i. m. 90–91. Bem szöktetése Szontágh Pál, Henszlmann Imre és Wargha István tette volt. Ugyanakkor Szontágh kimondottan nagy részt vállalt azzal, hogy a sérült katonát a lakásán bújtatta. Wargha útlevelel látta el a lengyel tábornokot. *Deák Á.*: A koronás Wargha. i. m. 104.

⁴⁰ Kossuth Lajos: Az OHB-nak Bem megérkezéséről, a bécsi helyzetről és a hadsereg szervezéséről. 225. Pozsony, 1848 november 3. Kossuth nov. 3-i pozsonyi intézkedései. In: Kossuth Lajos 1848/49-ben III. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. Első rész. 1848. szeptember–december. Sajtó alá rendezte Sinkovics István. (Kossuth Lajos összes munkái XIII.) <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Kossuth-kossuth-lajos-osszes-munkai-1/kossuth-lajos-osszes-munkai-xiii-FDB0/kossuth-lajos-184849-ben-iii-kossuth-lajos-az-orszagos-honvedelmi-bizottmany-elen-első-rész-1848-szeptemberdecember-FDBC/225-pozsony-1848-november-3-kossuth-nov-3-i-pozsonyi-intezkedesei-10C05/a-az-ohb-nak-bem-megerkezeserol-a-becsi-helyzetről-es-a-hadsereg-szervezeserol-10C06/> (Letöltés ideje: 2021. 09. 05. 20:21)

hasonlító katona nem győzte meg Kossuthot. Bemet éretlennek tartotta, mivel a császári csapatok megfékezése helyett Fiumével kapcsolatos elképzeléseiről beszélt a magyar forradalmi vezetőnek. Valószínűleg honfitársával, Julius Falkowskival ezen alkalom során beszéltek egymással a lengyel légióra vonatkozó tervekről. Bem nem támogatta a lengyel légió felállításának tervét, mivel véleménye szerint így Magyarország kivívhatja maga ellen az orosz cár haragját, amit Falkowskinak is kifejtett. Mészáros Lázár hadügyminiszter és Görgei Artúr, a feldunai hadtest parancsnoka sem volt jó véleménnyel Bemről a katonai tapasztalatai ellenére.⁴¹ Kossuth kiváltképp Falkowski ellenvéleménye miatt került nehéz helyzetbe Bemmel kapcsolatban, hiszen az OHB elnöke 1848. október 10-én szövetséget kötött az őt meglátogató leMBERGI küldöttséggel. A megállapodás értelmében a magyar honvédsereget támogató, 1200 főt számláló lengyel alakulat felállításáról született döntés.⁴²

Az ellenvéleményeket figyelmen kívül hagyva Kossuth mégis állást ajánlott Bem számára. Először Bemet akarta a szerveződő lengyel alakulat élére állítani, de ez ellen a lengyel honfitársai tiltakoztak. Kiváltképp Józef Wysocki, a krakkói és Józef Dzierkowski, a leMBERGI Nemzeti Tanács delegáltjai elleneztek kinevezését. Kétségbe vonták katonai képességeit, amit az 1832-es kudarcba fulladt portugáliai akció szervezésével magyaráztak. Az incidens során ugyanis Bem lengyelekből álló légiót akart szervezni, hogy támogassa az alkotmányosságért küzdő Dom Pedrót. A vállalkozás meghiúsulását a lengyelek idegenkedése és a portugál kormány kezdetben ígért, utána megvont támogatása eredményezte. Ezen felül honfitársai Bem Bécsből való menekülése nyomán bécsi szerepvállalásának jelentőségét is megkérdőjelezték.

A helyzetet súlyosbította a két fél politikai szembenállása, mivel Wysocki és Dzierkowski a lengyel emigráció demokratikus szárnyához tartozott, míg Bem inkább arisztokratikus elképzelésekkel rendelkezett. Válaszul az idősödő lengyel katona arról győzködte Kossuthot, hogy egy önálló lengyel légió megszervezése nemcsak indokolatlan, de kártékony lépés is lenne. Az ellentmondásos vélemények nyomán Falkowski tisztázni szeretne volna a helyzetet, így Bemtől kérte, hogy tárgyaljon ellenfeleivel. Bem Wysockit csak a korára tekintettel idősebb tisztként, nem pedig a leendő légió vezetőjeként kívánta fogadni. Ezalatt Dzierkowski azt tanácsolta Wysockinak, hogy semmi esetre se engedjen Bemnek, sőt, ha szükséges, akkor fenyegetse meg, hogy nyilvánosan le fogja őt járatni. Kettejük megbeszélése azonban a vártnál jobban indult. Először Bem elmondta, hogy a lengyel légiót a várható korai orosz intervenció miatt nem tartja észszerűnek. Továbbá kiemelte a birodalom szlávjai tekintetbe vételének fontosságát, hiszen a lengyelek ezzel a megmozdulással kivívhatják a szlávok ellenszenvét. Ezért inkább ideiglenesen egy lengyel zászlóalj megszervezését támogatta. A többi idegenlégióst pedig a magyar honvéd egységekbe kívánta beolvasztani. Később

⁴¹ *Kovács I.*: Bem tábornok i. m. 94.

⁴² *Kovács István*: Honvédek, hírszerzők, légionisták: A szabadságharc lengyel résztvevőinek életrajzi lexikona 1848–1849. Budapest. 2015. 17.

a zászlóaljzat légióvá, majd sereggé lehetne szervezni, vélte. Erre Falkowski társaival azt válaszolta, hogy mivel a lengyelek ügye a magyarokra lenne bízva, a lengyel önkéntesek létszáma nagymértékben megfogyatkozna. Bem hajlott a megegyezésre, és elismerte, a légió megalakulása a lengyelek fontos nemzeti ügye, de kérte, hogy ne reguláris egységként, hanem demokratikus alapon, vagyis szabad tisztválasztással történjen. A küldöttek egyike ekkor javasolta, hogy legalább parancsnokot válasszanak az új egységnek. Bem ezt is elfogadta azzal, hogy a vezetőnek a tagok sorából kell kikerülni. Ezután a két fél búcsúzni készült egymástól, amikor Wysocki a következőket mondta: „Tábornok, el ne felejtse ígéretét, különben tiltakozni fogunk, s a nép és az egész világ előtt felelőssé tesszük mindazon reményeink megsemmisítéséért, melyeket a magyar háborúra építettünk.”

Bem az öt ért sértések miatt elutasította az együttműködést, majd menesztette Wysockit társaival együtt. Másnap tárgyalásuk eredményét a krakkói nemzeti tanács küldötte ismertette a lengyel fiatalokkal, amiből Bem szidalmazását sem hagyta ki. Ezt követően Wysocki felszólította honfitársait, hogy hagyják el Magyarországot, mivel a szervezkedésre nincs már lehetőség. Az egyik indulatos fiatalember, Francisek Ksawery Kołodziejski november 10-én Bem szállásához, az István fogadóhoz vette az irányt. Amikor odaért, bekopogtatott azon az első emeleti ajtón, ahol Bem lakott. Ekkor egy sebhelyes arcú, kistermetű öregúr nyitott ajtót.⁴³

2. ábra: Bem elleni merénylet⁴⁴

⁴³ *Hermann Róbert*: Lövés a fogadóban: Gyilkossági kísérlet Bem ellen. In: Száz rejtély a magyar történelemből. Szerk. Katona Imre József. Bp. 1997. 134–135.

⁴⁴ <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/SzabadsagharcTortenete-SzabadsagharcTortenete-194849-es-szabadsagharc-tortenete-2-2/gracza-gyorgy-az-184849-iki-magyar-szabadsagharcz-tortenete-512E/iii-kotet-1577/i-lazadokkal-nem-alkuszom-157A/?list=eyJxdWVyeSI6ICJrb2xvZHppZWpza2kifQ>, (Letöltés ideje: 2021. 04. 02. 11:35)

Miután a lengyel fiatal megbizonyosodott arról, hogy a keresett lengyel katonával áll szemben, fegyvert rántott, és a tábornokra lőtt vele. Szerencsére Bem arccsontja felfogta a kilőtt golyót. Így Bem sérülése ellenére képes volt hadsegédjét, Władysław Jordant megakadályozni abban, hogy karddal lekasabolja a merénylőt. Kossuth a merénylet elkövetőjét rögtönítélő bíróság elé akarta állíttatni. Ugyanakkor a bűntársak ügyében is szigorú vizsgálatot rendeltek el. Bosszúból lengyel fiatalok igyekeztek lejáratni Bemét a sajtóban és a nyilvánosság előtt. Kołodziejski a merénylet elkövetésekor mindössze tizenkilenc éves volt, így polgári bíróság hozott az ügyben ítéletet. Büntetése egy ideig csak bilincs viselése és a pellengerre állítás volt. A sajtó folyamatosan Bemét támadta, míg az elkövetőt magasztalta. November 26-án Kossuth utasította a Pénzügyminisztériumot, hogy decembertől Bem tábornoki bérezést kapjon (évi 4000 forintot). November 29-én felkérte Bemét, hogy vállalja el az erdélyi hadsereg főparancsnokságát. Ezt a lengyel katona elfogadta azzal a feltétellel, ha kikerül a magyarországi fővezér hatásköréből. Kettejük megállapodása december 1-jén kiáltvány formájában látott napvilágot. Eközben december 9-én döntés született Kołodziejski ügyében. A vádlottat büntetvéért egy év börtönre ítélték.⁴⁵ Hajnik Pál országos rendőrfőnök azonban 1849. május 19-én Szemere Bertalannak azt jelentette, hogy a bűnöző megszökött a Rókus Kórházból. Május 25-én Vukovics Sebő igazságügyminiszter körözést bocsájtott ki ellene. Ezt követően Kołodziejski Miskolcon beállt a lengyel légióba Ksawery Bognarski néven. Végül a vidini emigránstáborban újra találkozott Bemmellel, aki megbocsájtott egykori merénylőjének.⁴⁶

Összegzés

Bem József lengyel tábornok hősiességéhez nem férhet kétség, ugyanis katonaként minden helyzetben teljesítette kötelességét. Váratlanul került az osztrák császárvárosba, hiszen Magyarországra szeretett volna jönni. Bécsset pusztán az utazása miatt érintette volna. Azonban az októberi forradalom kitörése minden tervet megváltoztatott. A Bécsben tartózkodó magyarokkal (Pulszky Ferenc, Szontágh Pál, Wargha István) ettől függetlenül tartotta a kapcsolatot. Hamar sikerült elnyernie a bécsi forradalmi vezetők bizalmát, ugyanis Messenhauser irányítása alatt ő felelt a város védelmének a megszervezéséért. Szívósságáról, kitartásáról és olykor önféjűségéről is több alkalommal megbizonyosodhatunk. Emellett elmondhatjuk róla, hogy nem volt sem pénzsóvár, sem zsoldos katona. Mindig teljesítette

⁴⁵ *Kovács I.*: Bem tábornok i. m. 97–100. November 18-án Wysocki őrnagyi kinevezésével a légió ügye eldőlt. November 26-án felszentelték a lengyel–magyar csapat zászlaját, amin Kossuth is részt vett. Másnap az új alakulat első két százada az aradi táborba vonult. *Hermann R.*: Lövés a fogadóban i. m. 135.

⁴⁶ *Hermann R.*: Lövés a fogadóban i. m. 135.

a rá bízott feladatot. Sokszor, ha kellett, saját testi épsége árán is. Bécsből való szökése nem a gyávaság jele volt, sokkal inkább az újrakezdés lehetősége. Magyar földre érkezve ugyancsak a vele szemben táplált bizalmatlansággal, illetve egy merénnyel kellett szembeülnie. Ez a küzdelmes út segítette őt ahhoz, hogy erdélyi főparancsnokként mutathassa meg katonai tudását.⁴⁷

⁴⁷ Szubert, T.: Hős vagy kalandor i. m. 385.

CSORBA GYÖRGY

KMETY GYÖRGY AZ OSZMÁN BIRODALOM SZOLGÁLATÁBAN VÁLASZUTAK ÉS DÖNTÉSEK

Kmety György 1849-es honvédtábornok a szabadságharc leverését követően az Oszmán Birodalomba menekült, és ettől kezdve sorsa összefonódott a birodalom történetével. Az emigrációban számos olyan válaszút elé került, amelyek mind meghatározó módon befolyásolták pályafutását és életét. A következőkben ezeket a sorsfordító döntéseket, a kiváltó okokat és motivációkat mutatom be.

Kmety a szabadságharc végnapjaiban részt vett a temesvári csatában, ahol derekasan helytállt katonáival. Ezt követően Lugosnál augusztus 15-én még sikeres utóvédí ütközetet vívott az osztrákokkal, de csapatai felbomlását már ő sem tudta megakadályozni. A fegyverletétel és a várható megtorlás helyett az emigrációt választotta, és az egyetlen még nyitott határ, az Oszmán Birodalom felé indult el kíséretével. Útközben Mörülnál társaival együtt román falusiak elfogták, és a kivégzésüktől csak József Bem váratlanul megjelent lengyelei szabadították meg.¹ Kmety ettől kezdve végig kísérte a lengyel altábornagyot haláláig, ugyanakkor – Bemmell ellentétben – Kossuth Lajossal is kiváló kapcsolatot alakított ki a vidini és sumlai táborozás során.

1. Az iszlám vallásra való áttérés

Emigrációs életének első fontos döntése az iszlám vallásra való áttérése és az oszmán hadseregbe való belépése volt. Az iszlám felvétele sajátos életrajzi probléma, amely egyébként a legtöbb, hasonló döntést hozó emigráns életrajzában is homályos pont. Alig találunk olyan forrást, ahol maguk a szereplők részletesen vallanának erről, és a későbbi források is eltérően ítélik meg az egyes személyek gyakorlatát: névlegesen vagy ténylegesen vették-e fel az iszlámot? A menekültek kérdés megoldására ugyanis még Vidinben titokban az iszlámra való névleges áttérést ajánlotta a menekülteknek a török kormány. Ez a választás az iszlám jog alapján kínált egyszerű megoldást, ugyanis aki az Oszmán Birodalom területén muszlimmá

¹ *Magyar Lajos*: Bem, Guyon, Kmety és Stein tábornokok kimenekülése. In: A Honvédmeház könyve. Szerk.: Tóth Kálmán. Pest 1870. 56–71. (*Plathy György*): Hogyan menté meg Bem tábornok Kmetyt. 1848–1849 Történelmi Lapok (1897) 11–12. sz. 87–88.; 17–18. sz. 137–138.

vált, automatikusan az oszmán szultán, jelen esetben egy személyben a kalifa alattvalója lett, s így tilos volt kiadni más – különösen más vallású – államnak.² Voltak olyan pillanatok, amikor a menekültek valóban nem láthattak egyéb megoldást a kiadatás elkerülésére. Az ajánlatot Kossuth elutasította, de Bem azonnal elfogadta abban a reményben, hogy ez akár háborút provokálhat az orosz–osztrák szövetség és az oszmánok között.³ Több százan döntöttek az áttérés mellett, köztük Kmety is, aki az Iszmail nevet felvéve belépett az oszmán hadseregbe. Megjegyzendő, hogy ekkoriban a török hadseregben alkalmazott európai tisztek névleg mindig felvették az iszlámot, különben nem engedelmessé volnának nekik muszlim katonáik.

Kérdés: valóban áttért-e az iszlámra, azaz gyakorló muszlim lett-e? Több személyről tudjuk, hogy valóban áttért (Bem, Farkas Adolf, Josef Kohlmann, Maximilian Stein), de Kmety esetében erős kétségek merülnek fel. Az áttérés színlelt voltát erősíti, hogy az ő esetében egyetlen forrásunk sem hoz bizonyítékot az ellenkezőjére. Ő maga 1851-ben a török hadügyminiszternek küldött lemondó levelében említette, hogy Bessel együtt vállalták az oszmán katonai szolgálatot, hogy nem kell elköteleződniük az iszlám mellett.⁴ A szintén török hadseregben szolgálatot vállalt és a tábornokot személyesen ismerő Pap János visszaemlékezése szerint Kmety áttérése is csak névleges volt.⁵ Kmety emigránstársa és barátja, Nemeskéri Kiss Miklós 1852-ben arról számolt be bizalmasan Klapkának, hogy Kmety soha nem tért át a „török vallásra”.⁶ 1861-ben pedig a londoni emigrációban élő egyik legjobb barátja, Vukovics Sebő a következő történetet osztotta meg Kossuthal: mikor Kmety arról olvasott Irányi Dániel és Charles-Louis Chassin művében, hogy Bem és ő elhagyták a kereszténységet, igen „neheztelt, mert ez nem történt. Vidinben csak declaratiót kívántak tőlük, melytől mindig vissza lépniök lehetett, ha további vallásos rendszertartáson nem mennek keresztül, ők pedig azon declaration túl soha sem mentek.”⁷ Másik közeli barátja, Rónay Jácint pedig Kmety temetésének intézése kapcsán jegyezte fel, hogy „vallását, mint ezt, álhírek ellenében, maga is nyilvánította nem rég a lapokban,

² *Selīm Deringil*: Conversion and Apostasy in the Late Ottoman Empire. Cambridge 2012. 157.

³ *Hajnal István*: A Kossuth-emigráció Törökországban I. Bp. 1927. 134–153.

⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (Oszmán Miniszterelnökségi Levéltár) (a továbbiakban: BOA), Dosya Usulü İradeler (a továbbiakban: DUIT) 75/2/88/4. Aleppó, 1851. szeptember 27.

⁵ *Pap János*: Magyar emigránsok Törökországban 1849–1861. Kidolgozta: Szalczér Sándor. Pécs 1893. 25.

⁶ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) R 295 Klapka György iratai (a továbbiakban: R 295), Kiss Miklós Klapkának, 1852. február 22.

⁷ „abjurèrent le christianisme et se firent Turcs.” *Daniel Irányi – Chassin Charles-Louis*: Histoire politique de la Revolution de Hongrie 1847–1849. I–II. Pagnerre, Paris 1859–1860. II. 588.; Magyarul: *Irányi Dániel – Charles-Louis Chassin*: A magyar forradalom politikai története, 1847–1849. Szöveggond., tan., jegyz. Spira György, ford. Szoboszlai Margit. Bp. 1989. 362.; MNL OL R 295 Kiss Miklós Klapkának, 1852. február 22.; MNL OL R 90 Kossuth-gyűjtemény (a továbbiakban: R 90) I. 3780. Vukovics Sebő Kossuth Lajosnak, London, 1861. július 12.

nem változtatta meg”.⁸ Sajnos egyelőre a vonatkozó – valószínűleg angol – lapokra nem találtunk rá. Azonban Vukovics, Mednyánszky Sándor és Rónay április 26-án megjelent a török konzul előtt, ahol kinyilatkoztatták, hogy Kmety „híve volt azon vallásnak, melyben született, s nem tért soha az izlamra”, s ezt többször is kinyilatkozatta.⁹ Kmety tehát egyértelműen és következetesen tagadta a tényleges áttérés tényét.

Végül, egy hithű muszlim számára elképzelhetetlenül, evangélikus szertartás szerint, keresztény temetőben – és fontos kiemelni, hogy – az oszmán kormány költségén helyezték végső nyugalomba Londonban. Ha szemszöveget váltunk: miként történhet az meg, hogy az oszmán szultán, az egyetlen kalifa, az igaz hit legfőbb védelmezője egy aposztátának, jelen esetben egy iszlámra áttérő, majd a Próféta vallását elhagyó kereszténynek élete végéig magas nyugdíjat folyósított, fizette a temetését és a síremlékét is? Nem állhat messze a valóságtól, hogy az oszmánok mindvégig tudták, a menekültek (nagy részének) áttérése szimbolikus volt, és ennek megfelelően is kezelték helyzetüket.¹⁰ A török történetírás – Selim Deringil kivételével – soha nem vizsgálta az áttérés mibenlétét, valóságát és mélységét, egyszerűen elfogadta az áttérés tényét. Az oszmán források ugyanis hallgatnak a kérdésről: teljesen irreleváns volt a birodalom számára, mennyire gyakorolták áttért menekültjeink a vallást; sokkal fontosabb volt az általuk nyert humán erőforrás: a tudás, a tapasztalat és a lojalitás.¹¹ Jól jellemzi ezt, hogy amikor Kmety halálának másnapján a londoni török követség közölte, ők állják a temetés költségeit, csak annyit tudakoltak, hogy muszlim vagy keresztény temetőbe fogják-e elhantolni az elhunytat, „megjegyezvén, hogy a magas Porta nem azt tekinti, minő vallású volt az elhunyt? (!) hanem minő szolgálatokat tőn a török birodalomnak”.¹²

Mindezek perdöntően bizonyítják, hogy Kmety ténylegesen nem tért át az iszlámra, és ismereteink szerint semmilyen módon, még látszólag sem gyakorolta azt.

2. Aleppó

Az áttért katonatisztek egy csoportját – immáron Murat pasa néven – Bemma az élen a szíriai Aleppóba helyezték át Kmetyvel együtt. Itt tényleges katonai feladatot, beosztást nem kaptak, lényegében internáltak voltak. Ennek ellenére hamarosan lehetőségük nyílt katonai képességeik bizonyítására. A városban ugyanis 1850 októberében több hétig tartó súlyos zavargások törtek

⁸ *Rónay Jácint*: Naplótöredék. Hetven év reményei és csalódása. Nyomtatott kéziratul 10 példányban. I–VIII. [Pozsony] é.n. III. 393.

⁹ Pesti Napló, 1865. május 6. 2.

¹⁰ *Deringil, S.*: Conversion i. m. 169.; *Selim Deringil*: „Törökké lett” magyarok a szabadságharc után. BUKSZ 23 (2011) 2. 148–149.

¹¹ *Deringil, S.*: „Törökké lett” i. m. 152.

¹² *Rónay J.*: Naplótöredék i. m. III. 392–393.

ki, amelynek során elsősorban vidéki arab törzsek tagjai, illetve szegényebb városi tömegek a keresztények negyedeire rontottak. A zavargások okáról könyvtárnyi irodalom található, és jól kiolvasható az a korabeli rendkívül bonyolult vallási és társadalmi szerkezet, illetve konfliktusforrás, amellyel az átalakulóban lévő birodalom más helyein is találkozhatunk.¹³

A zavargások 1850. október 16-án robbantak ki, és az erőszakos cselekmények napokon át folytak. Az aleppói kormányzó a város falain kívülre menekülve magára hagyta a várost, és a csőcselék a keresztény negyedekre vetette magát. Az emigráns magyar tisztek kisebb török csapatok élére állva a konzulátusok és az oda menekült emberek oltalmazására siettek: Bem a francia, Kmety az angol konzul épületének védelmét látta el. Ők már ekkor azt javasolták, hogy átveszik a helyőrség vezetését, és rendet tesznek a városban, de a konzulok féltek, hogy a gyenge és megbízhatatlan katonákkal kudarcot vallanak.

A kormányzó látszólag behódolt a lázadók akaratának, valójában titokban csapatokat hívott a fővárosból és Damaszkuszából. Az erősítés megérkeztekor, november 5-én törbe csalta a lázadás vezetőit, és letartóztatta őket. Ekkor a csőcselék támadást indított a laktanya ellen, amelynek védelmét ezúttal már Bem irányította, és ágyúival megfutamította a támadókat, majd ellentámadásba mentek át, és többnapos küzdelemben házról házra harcolva tisztították meg a várost a lázadóktól. A csapatok vezetői között találhatjuk Kmetyt is.

A felkelés leverése után Bem részletes jelentést küldött a szultánhoz, amelyben kérte az oszmán kormányzó szigorú megbüntetését, s javasolta, hogy helyette Kmety legyen az aleppói kormányzó. Bár ez nem történt meg, mindenképpen megalapozta Kmety török reputációját. Bem december 10-i halálát követően rangidősként Kmety vezette az aleppói magyarok maroknyi csapatát, és a híradások szerint a rendkívül népszerű tábornok jó szolgálatokat tett a török csapat kiképzésénél is.

1851-ben az aleppói emigránsok egy részét más katonai egységekhez vezényelték át, Kmety pedig szeptember 27-én Mehmed pasa hadügyminiszternek írt levelében lemondott katonai szolgálatáról. Ebben kifejtette, hogy az ígérek ellenére már két éve nem helyezték őket aktív állományba, és internáltságban éltek. Most arról kapott rövid hírt, hogy liva pasa (tábornoki) rangban kívánják alkalmazni. Rámutatott azonban arra, hogy a birodalomban

¹³ A fejezetre lásd: *Moshe Maoz*: Syrian Urban Politics in the Tanzimat Period Between 1840 and 1861. Bulletin of the School of Oriental and African Studies University of London 29 (1966) 2. 277–301.; illetve: *Moshe Ma'oz*: Ottoman Reform in Syria and Palestine 1840–1861. Oxford 1968.; *Bruce Masters*: The 1850 Events in Aleppo: an Aftershock of Syria's Incorporation into the Capitalist World System. International Journal of Middle East Studies 22 (1990) 1. 3–20.; *Yaron Harel*: Jewish-Christian Relations in Aleppo as Background for the Jewish Response to the Events of October 1850. International Journal of Middle East Studies 30 (1998) 1. 77–96.; *Arnoud Vrolijk*: No Conscript for the *Nizâm*, The 1850 Events in Aleppo as Reflected in Documents from Syria and Dutch Archives. Journal of Turkish Studies 26 (2002) 2. 311–338.; *Feras Krimsti*: Die Unruhen von 1850 in Aleppo. Gewalt im urbanen Raum, Berlin 2014.; *Csorba György*: Az 1850. évi aleppói zavargások és a magyar emigránsok szerepe. In: Orientalista Nap 2004. Szerk. Birtalan Ágnes – Yamaji Masanori. Budapest 2004. 30–39.

túl nagy a nyugalom, s ő, „a háború kizárólagos katonája” nem tud így hasznára lenni a szultánnak, ellenkezőleg, további jelenléte csak zavart keltene.¹⁴

Döntésében azonban szerepet játszott Kossuth 1851. augusztus 7-i Kütahjában kelt, eddig csak utalásból ismert levele. Ebben Kossuth színvallásra kérte Kmetyt: el kívánja-e hagyni Törökországot, illetve számíthat-e „hazafiúi közremunkálására”? Tájékoztatta a tábornokot, hogy őt is azok közé sorolta több aleppói társával együtt, akiket az amerikai diplomácia kérdésére kíséretének nevezett meg, és lényegében a nyugati emigrációhoz való csatlakozásra szólította fel.¹⁵ Kmety válaszában kifejtette, hogy boldogan csatlakozik a kormányzóhoz, hogy „aztán csak a halál szakítson el”, és Kossuth rendelkezése alá helyezte magát. „Vágyaim legfőbbike az, letisztíthatni a rozsdát, mely egy végső csata el nem fogadása által magyar fegyvereinkre ragadt.”¹⁶ Ezt követően nyújtotta be fent idézett leköszönő levelét, és a Porta marasztalása ellenére végül december 2-án hagyhatta el az Oszmán Birodalmat, és Anglia felé vette útját.¹⁷ Már Liverpoolból írt levelében ismét megerősítette, hogy Kossuth további rendelkezéséig elvonultan, haditudományokban kívánta magát tökéletesíteni.¹⁸ Nemeskéri Kiss is hasonlóan számolt be Kmety döntéséről: nyereséges állása helyett inkább Londonban kívánt visszavonultan élni.¹⁹ Londoni barátja, Mednyánszky Sándor szerint Kmety vakon követte a kormányzóelnököt, és otthagya 800 forint havi fizetést jelentő állását.²⁰ Londonban letelepedve mégsem vonult el csendesen, hanem kezdetben nagyon is aktív tagja lett az ottani emigrációnak.

3. A krími háború

Kmety lényegében már az orosz–török konfliktus eszkalálódásának hírére, 1853 júliusában, a magyar emigráció számára is váratlanul – még Kossuthnak sem szólva – azonnal visszatért az Oszmán Birodalomba.²¹ A háború várható kitörése ekkor még nemcsak

¹⁴ BOA DUIT 75/2/88/4.

¹⁵ Soproni Múzeum, K.80.3.1.

¹⁶ MNL OL R 90 I. 1353. Kmety György Kossuth Lajosnak, Aleppó, 1851. szeptember 20.

¹⁷ MNL OL R 90 I. 992. Vay László Kossuth Lajosnak, Konstantinápoly, 1850. december 30.; MNL OL R 87 Kmety György-iratok (a továbbiakban: R 87), 10–11. Aleppó, 1851. november 25.; *Ahmet Refik*: *Türkiye'de mültəciler meselesi*. İstanbul 1926. 240.

¹⁸ MNL OL R 90 I. 1648. Kmety György Kossuth Lajosnak, Liverpool, 1852. február 4. Közli: *Jánossy Dénes*: *A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában. 1851–1852.*, 2. k. 1. rész. Bp., 1944. 489.

¹⁹ MNL OL R 90 I. 1668. Kiss Miklós Kossuth Lajosnak, London, 1852. február 13.

²⁰ MNL OL R 295 Mednyánszky Sándor Klapka Györgynek, London, 1854. január 17.

²¹ Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) P VII. 5. nemeskéri Kiss család iratai (a továbbiakban: P VII. 5.) 87. d. nemeskéri Kiss család iratai 11. cs. Kmety György Kiss Miklósnak, Isztambul, 1856. január 6. MNL OL R 295 Mednyánszky Sándor Klapka Györgynek, London, 1854. január 17.

az oroszok, hanem az osztrákok elleni harc lehetőségét is magában hordozta, amelynek egy reménylett következménye lett volna a magyar szabadságharc kiújulása. Ausztria azonban cserbenhagyta az őt 1849-ben megmentő Oroszországot, így a magyar remények is semmivé váltak. Mindenesetre Kmety nem várta tétlenül a fejlemények alakulását, hanem minél hamarább küzdeni kívánt a magyar szabadságharc eltiprói ellen. A krími háború alatti tevékenységének sok részlete már feltárt.²² Kmety 1854 áprilisától már a kelet-anatóliai hadszíntéren az irreguláris csapatokból álló egyik előőrs parancsnokaként több összecsapásban és ütközetben is részt vett. Komolyabb beosztáshoz angol nyomásra jutott 1855-ben. Igazán ismertté a Kars erődje elleni 1855. szeptember 29-i orosz támadás visszaverésében játszott óriási szerepe tette, amelyet mind az oszmánok, mind a szövetségesek elismertek. A törökök Kmetyt a legmagasabb oszmán érdemrenddel, a Medzsidiye-rend második fokozatával tüntették ki, míg Angliában megnyíltak számára a legelőkelőbb szalonok ajtajai is. Egy levelében elégedetten írta, hogy az ütközet után a harctéren sok olyan érdemjel szedett össze, melyeket az oroszok a magyar negyvennyolcas szabadságharc leveréséért kaptak; „kis mértékben tehát itt is bosszultam a szegény hazát”.²³

A háborút követően, 1856 decemberében az akkor már évek óta beteg Kmety négy hónapi gyógykezelése utazott Franciaországba.²⁴ Ekkoriban ismét habozott, „török maradjon-e vagy nem? Gorove [István] szerint végre arra határozta el magát, hogy úr marad [vagyis nem vonul vissza – CsGy.], mi minden esetre jobb a réfugié életnél” – tudósít Fülepp Lipót.²⁵ Végül csak 1857 júliusában tért vissza Konstantinápolyba, ahol rendelkezési állományba helyezték.²⁶ 1859-ben arról panaszkodott, hogy Kis-Ázsia belsejébe akarják küldeni, neki azonban esze ágában sem volt odamenni. Gyanította, hogy a kapacitálásban a karszi eseményekben dicstelen szerepet játszott, de a kapcsolatai miatt szilárd pozíciót bíró Musztafa Zarif pasa mellett az osztrák követ keze is benne van. Úgy döntött, hogy ha nem sikerül

²² Az eseményekre lásd összefoglalóan: *W. E. D. Allen – Paul Muratoff: Caucasian Battlefields. A History of the Wars on the Turco-Caucasian Border 1828–1921.* Cambridge 1953., legújabban: *Candan Badem: The Ottoman Crimean War (1853–1856).* Leiden 2010.; Kmety tevékenységére részletesen: *Arbanász Ildikó – Csorba György: Kmety György emlékirata Kars erődjének 1855. szeptember 29-i védelméről.* Hadtörténelmi Közlemények 118 (2005) 1–2. 295–328.; *George Kmety: A Narrative of the Defence of Kars on the 29th September, 1855.* London 1856.

²³ HL P VII. 5. 87. d. 11. cs. Kmety György Kiss Miklósnak, Isztambul, 1856. január 6.; *Rónay J.: Naplótörödéek* i. m. II. 320.

²⁴ HL P VII. 5. 87. d. 11. cs. Kmety György Kiss Miklósnak, Isztambul, 1856. november 23.

²⁵ MNL OL R 216 Vukovics Sebő iratai (a továbbiakban: R 216) 1. t. Fülepp Lipót Vukovics Sebőnek, Párizs, 1856. december 25.

²⁶ MNL OL R 87 Tüköry Lajos Kmety Györgynek, Isztambul, 1857. április 23. 239–242., illetve 1857. július 29. 264.; Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (a továbbiakban: OSZKK) Fond 159/10. Klapka [Valójában: Kmety] György Kiss Miklósnak, Bejkosz, 1856. július 19. A Gyurika aláírású levelek némelyikét tévesen sorolták be Klapka levelei közé; tartalmuk alapján kizárólag Kmety György lehet a szerző. A továbbiakban ezért a hivatkozott jelzett alatt Kmety György nevét értjük és használjuk.

elkerülni a kinevezést, akkor kilép a törökök szolgálatából. Mint levelében írja, nincsenek törökországi ambíciói, és elvonultan él, „lesve Magyarországnak hajnal csillagát”.²⁷

4. A libanoni küldetés

Magyarország helyett azonban ismét az Oszmán Birodalomban bizonyíthatta képességeit és lojalitását. A birodalomhoz tartozó Libanon egy rendkívül bonyolult társadalmi-valorítási struktúrájú terület volt, ahol a maronita keresztények és az iszlám egyik irányzatát jelentő drúzok erőviszonyai határozták meg a politikai és hatalmi viszonyokat. A korábban inkább csak pusztán társadalmi ellentétek egyre inkább felekezetek közötti feszültséghez és konfliktusokhoz vezettek. A nemzetközi gazdasági vérkeringésbe a Franciaország protektorátusát élvező maroniták sikeresebben kapcsolódtak be, s ez a fajta nagyhatalmi védelem elbizakodottá tette a maronita klérust. A válság elmélyülését az is gyorsította, hogy a terület az angol–francia vetélkedés egyik színterévé vált. Míg Franciaország az Oszmán Birodalomban élő összes keresztény védelmezőjeként a maronitákat védte és képviselte, Anglia a francia befolyás ellensúlyozásaként a drúzok mellett állt ki a vitákban.²⁸

A két felekezet közötti ellenségeskedés 1860 tavaszán rendkívül súlyos konfliktussá eszkalálódott, és keresztényellenes véres pogromokba torkollott. Az erőszakhullám az oszmán hatóságok tehetetlensége, sőt néhol támogatása következtében gyorsan terjedt. A libanoni hegyvidék keresztény lakossága közül több ezren menekültek Bejrútba. A Porta megkésve ismerte fel a zavargások súlyosságát és küldött erősítést a térségbe. Az elsőként érkező csapatok parancsnoka Kmety György volt. Valószínűleg jól emlékeztek még Kmety aleppói és karszi tetteire, mivel egy angolszász forrás tudni vélte, hogy Kmetyt a konstantinápolyi európai követek határozott követelésére kérték fel mint az egyetlen olyan tisztet, aki képes helyreállítani Szíriában a rendet. Kinevezésében keresztény/európai származása is szerepet játszhatott, hiszen a térségben állomásozó muszlim török tisztek meglehetősen erélytelenül léptek fel a keresztényekre támadó drúzok ellen.²⁹ Ő maga így ír erről: „két kézzel nyúltam egy csatákat ígérő katonai kommandó után Szíriában, mellyel Namik pasa kínált meg

²⁷ HL P VII. 5. 87. d. 11. cs. Kmety György Kiss Miklósnak, Isztambul, 1859. április 13., június 29., július 14. és december 21.

²⁸ A témára bővebben lásd: *Leila Tarazi Fawaz: An Occasion for War. Civil Conflict in Lebanon and Damascus in 1860.* London 1994.; *Cesar E. Farah: Politics of Interventionism in Ottoman Lebanon, 1830–1861.* London–New York 2000. Magyarul az egyetlen és rendkívül részletes áttekintés: *Ferwagner Péter Ákos: A libanoni kérdés és a nagyhatalmak (1840–1861).* Szeged 2013., illetve: *Peter Ákos Ferwagner: L'intervention et l'activité du général Kmety au Liban (1860–1861).* In: *Mélanges Serpentine. Études en hommage du professeur Antoine Laurent Serpentine.* Ed.: László J. Nagy. Szeged 2014. 105–117.

²⁹ *Farah C.: Politics of Interventionism* i. m. 525–584.; *Fawaz L.: An Occasion for War* i. m. 75.

... Új jelét akartam adni a portának, hogy hű s jó katonája vagyok, s új borostyánokat akartam felmutatni magyar hazámnak a drúzok országából.”³⁰ Indulásáról Resid álnév alatt az ekkoriban Konstantinápolyban élő Vámbéry Ármin így tudósított:

*A porta Kars hőségében nagy bizalmat látszik helyezni; Riza pasa hadügyminiszter a tegnap nála hivatalában búcsuzó pasát egész barátsággal karon fogva a szeraszkeriati téren felállított katonaság szemlélésére vezette. [...] a közvélemény Izmael pasát legbátrabb, legszerényebb madzsarlinak ismeri, kinek komoly magaviseletét, harczias külsejét, a török nép minden rétegeiben becsülik. [...] Ő az utolsó keleti háború óta egész visszavonultságban élve, csak katonai tudományokkal foglalatoskodott, nem láttuk őt a hatalompolczon állók ajtajánál sompolyogni, nem alacsony nyalakodással mások kezvéért esdekelni, mint azt sok európai, persze silány tehetségű tiszt szokta; a porta rászorult, és így lett ő a libanoni török sereg főparancsnoka.*³¹

Bejrútban a helyzet egy muszlim meggyilkolása miatt 1860. június 23-án vált kritikusná, s órák kérdése volt, hogy mikor lángol fel az erőszak, ám szerencsés módon épp ezen a napon érkezett meg Kmety ezernyolcszáz fős csapatával. Gyorsan megszilárdította a rendet a városban, amelynek két fontos eleme volt. Magához rendelte tisztjeit, és utasításba adta számukra, hogy állítsanak őrséget a konzulátusok védelmére, illetve az egész városban. A nyomaték kedvéért előhúzta revolverét is, s közölte tisztjeivel, ha egyetlen keresztény is megsebesül vagy meghal bárhol a városban, azonnal lelövi azt a tisztet, akinek a körzetében történt az eset. A város körüli őrhelyekkel a külső támadásoktól védte a várost, és megakadályozta a fegyveresek beszivárgását.³² Kmety így sommázta ezt a napot egyik levelében: „Személyemre nézve csak első nap, amint megjöttem, volt egy kis veszedelem, most több a baj, mint veszély.”³³

Másik fontos intézkedéseként a feldühödött tömeg megfékezése érdekében a gyilkossággal megvádolt keresztényt, példát statuálva, ki akarta végeztetni. Tudta, hogy a bejrúti kormányzó jóváhagyása nélkül nem tehetne volna ezt meg, de a pasa csak három nap múlva volt várható. Kmety összehívta az európai konzulokat, s megnyerte magának azok támogatását, mert könnyen belátható volt, hogy csak az azonnali cselekvés mentheti meg a várost a pogromtól. A konzulok kerülték a nyílt állásfoglalást, hiszen beleegyezésük

³⁰ HL P VII. 5. 87. d. 11. cs. 1861. április 8. valamint július 29. London, Kmety György Kiss Miklósnak. *Mehmet Nâmik* pasa (1804–1892) az 1. hadsereg parancsnoka 1860 májusától 1861 júniusáig.

³¹ Pesti Napló, 1860. július. 1.

³² *Charles Churchill*: The Druzes and the Maronites under the Turkish Rule from 1840 to 1860. London 1862. 196–198.; *Henry Harris Jessup*: Fifty-Three Years in Syria. New York–Chicago–Toronto–London–Edinburgh 1910. I. 190–191.; *Fawaz L.*: An Occasion for War i. m. 75–76.

³³ HL P VII. 5. 87. d. 11. cs. Kmety György Kiss Miklósnak, Bejrút 1860. szeptember 20.

esetén lényegében ők is felelőseivé váltak volna egy keresztény kivégzésének, amely mind az otthoni, mind a nemzetközi közvéleményben óriási felháborodást keltett volna. Így csak abba mentek bele, hogy elismerték Kmety teljes körű joghatóságát a kormányzó távollétében, vagyis a teljes felelősséget rátolták. Kmety végrehajtatta az ítéletet, amely határozott fellépése mellett lehűtötte a kedélyeket a városban, és Bejrútot elkerülték a térséget megrázó pogromok. 12 óra telt el a gyilkosság és a kivégzés között, vagyis a szikra és a teljes tűzoltás között.³⁴

Mivel a válságban keresztények is érintettek voltak, a nagyhatalmak remek alkalmat láttak a politikai-katonai beavatkozásra. Párizsban egy nemzetközi konferencián fektették le az intervenció elveit, mely szerint egy legfeljebb 12 ezer fős külföldi sereg szállhatott partra, amelynek a fele lehetett francia. Az expedíciós erők legfeljebb hat hónapig tevékenykedhettek. Külön leszögezték, hogy az expedícióban részt vevő államok közül senki sem törekedhet területi nyereségre vagy bármilyen kizárólagos előnyszerzésre. A többi nagyhatalom felhatalmazásával a franciák a maximális 6000 fős intervenció haderőt tették partra augusztus 16-án, amelynek parancsnoka Charles Marie Napoléon de Beaufort tábornok volt.³⁵

Az oszmán vezetés természetesen egyáltalán nem örült a nagyhatalmi intervenciónak, így nem csoda, hogy a franciákkal végig feszült volt a viszonyuk, amelyet nem könnyített meg Beaufort nehéz és diplomáciai érzéktől mentes természete sem. Beaufort saját belátása szerint próbált beavatkozni a helyi ügyekbe, és szerette volna megleckéztetni a drúzokat, mivel egy későbbi válság megelőzését abban látta, ha a vegyesen lakott dél-libanoni területekről kiűzi őket. Csapatait a konfliktusos területekre kívánta irányítani, miközben az oszmán különmegbízott, a magyar menekültkérdésnél már ismerős Fuád pasa éppen azoktól akarta távol tartani. Kmety sem értett egyet az európai intervencióval, de jó katonaként a katonai kérdésekben készségesen együttműködött a franciákkal – az oszmán érdekek szem előtt tartásával. Több akciót is vezetett a terület pacifikálására, illetve békéjének megőrzésére.³⁶

A franciák azzal vádolták az oszmánokat, hogy alig üldözik a vérengzésért felelős drúzokat, illetve nem képesek ellenőrzésük alá vonni a kijelölt utakat, hágókat. Fuád pasa Áli pasa nagyvezírnek írt levelében elismerte az utóbbit, de a nehéz hegyi tereppel, a bennszülöttek helyismeretével magyarázta ezt. Kiemelte, hogy „nem állítom, hogy nagy kompetenciával rendelkeznek a katonai taktika terén, de olyan szaktekintélyre támaszkodhatok, akit mindenki elismer: Ferik Ismail pasára (Kmety tábornok), aki személyesen segített nekem ezekben a műveletekben, s aki kész megfelelni minden, a cselekedeteinkkel kapcsolatos szemrehányásra.”³⁷

³⁴ *Témoin oculaire: Souvenirs de Syrie. Expédition française de 1860. Paris 1903. 136–140., Fawaz L.: An Occasion for War i. m. 75–76.; Ferwagner P.: A libanoni kérdés i. m. 267–268.*

³⁵ *Ferwagner P.: A libanoni kérdés i. m. 268–322., 437–438.*

³⁶ *Fawaz L.: An Occasion for War i. m. 126–128.; Ferwagner P.: A libanoni kérdés i. m. 334–339.;*

³⁷ *Ferwagner P.: A libanoni kérdés i. m. 345–346.; Richard Edwards: La Syrie, 1840–1862. Histoire, politique, administration, population, religion et moeurs, événements de 1860 d'après des actes officiels et des documents authentiques, Paris, 1862. 260–261. Az idézett szöveg Ferwagner Péter Ákos fordítása.*

A francia csapatokat követték az elüldözött maroniták, akik számos esetben revansot vettek sérelmeikért, gyilkoltak és fosztogattak, sokszor a franciák szeme láttára, hallgatólagos és több esetben nyílt bátorítására, sőt az intervenciók erői gyakran maguk is részt vettek a fosztogatásokban, és egyre inkább gyarmatosítóként viselkedtek.³⁸

Kmety viszonya a franciákkal viharos sebességgel romlott meg. Szeptemberben arról számolt be Nemeskéri Kissnek, hogy „Beaufort nagyon fennhangon beszél, erőnek erejével első szerepet akar játszani a miben én addig, míg török katona vagyok s míg erő van kezemben nem egyezendek belé, mert még eddig Szíria a töröké”.³⁹ Egy október 17-i angol sajtótudósítás szerint lemondással fenyegetőzött, ha a franciák nem távoznak Libanonból, miután egy zászlóalj parancsnokával volt komolyabb vitája. A cikk szerzője kiemelte, nem csoda, hogy Kmety ideges, hisz a franciák folyamatosan keresztezik a pacifikálásra vonatkozó terveit.⁴⁰ Kmety hiába tiltakozott a visszaélések, atrocitások és megtorlások miatt, nem ért el vele változást. „Beaufort úgy handabandázott eleinte a hegyekben, mintha csata által foglalta volna el a tartományt, katonáimat pláne kövekkel kezdték dobálni a chasseurok á pied⁴¹, mire én lármát csaptam, Fuád pasa távollétében az angol commissarnek⁴² a dolgot elől adtam, hogy közölje Beauforttal, utasítsa rendre. Nem látván nagy sikert lépéseimnek beadtam a lemondásomat, mire Beaufort egy kicsit magához jött, s azóta csendesen viseli magát.”⁴³ Lemondását november 4-én nyújtotta be Fuádnak, „mert volt annyi eszem átlátni, hogy a francia császárral ujjat nem huzhatok”.⁴⁴ Több forrás is kitér Kmety lemondásának okára. Ezek szerint Kmety arra kötelezte a drúzokat, hogy az elrabolt javakat adják vissza a keresztényeknek, ezért a kormányzat azzal vádolta volna, hogy túlságosan sokat tesz a keresztényekért. Mivel nem tudott a lelkiismeretének parancsa ellen tenni, ezért inkább lemondott.⁴⁵ Egy másik feltételezés szerint a helyben kiéleződő francia–oszmán ellentét miatt Kmety attól tartott, hogy katonai konfrontáció következik be, ezért jobbnak látta

³⁸ *Ferwagner P.*: A libanoni kérdés i. m. 340–342.

³⁹ HL P VII. 5. 87. d. 11. cs. Kmety György Kiss Miklósnak, Bejrút 1860. szeptember 20.

⁴⁰ Daily News, 1860. november 2.

⁴¹ gyalogos vadászok

⁴² Lord Dufferin teljes nevén Frederick Temple Hamilton Blackwood, Dufferin és Ava márkija (1821. június 21. Firenze – 1902. február 12. Clandeboye) 1854-ben lépett külügyi pályára, későbbiekben 1872–1878: Kanada kormányzója, 1884: India alkirálya, többször nagykövet. *Fruma Zachs*: 'Novice' or 'Heaven-born' Diplomat? Lord Dufferin's Plan for a 'Province of Syria': Beirut, 1860–61. *Middle Eastern Studies*, 36 (2000) 3. sz. 162–163.

⁴³ OSZKK Fond 159/10 Klapka György Kiss Miklóshoz 3. f. Tripolisz (Szíria) f1861. február 19.

⁴⁴ *Ernest Louet*: *Expédition de Syrie: Beyrouth – le Liban – Jérusalem, 1860–1861.* Paris 1862. 150. A sajtóban is visszhangot kapott a lemondás: Pesti Napló, 1860. november 21. Ekkor már tudni vélték, hogy Angliába készül visszavonulni.; HL P VII. 5. 87. d. 11. cs. Kmety György Kiss Miklósnak, London 1861. július 29.

⁴⁵ [*Jean Baptiste*] *Jobin*: *La Syrie en 1860 et 1861. Lettres et documents formant une histoire complète et suivie des massacres du Liban et de Damas, des secours envoyés aux chrétiens et de l'expédition française.* Lille 1862. 233.; Pesti Napló, 1860. november 27.; *The Morning Chronicle*, 1860. november 23.

elhagyni a posztját.⁴⁶ Saját levele viszont egyértelművé teszi, hogy a francia túlkapások miatt döntött a lemondás mellett, amelyben egyébként valószínűleg megromlott egészségi állapota is szerepet játszhatott.

Fuád pasa kérésére azonban Kmety a szíriai Latákiában még három hónapot töltött el megfigyelőként. Az említett városban mellesleg egy sikkasztó kormányzót is letartóztatott.⁴⁷ Kmety franciaellenessége nem csitult időközben sem. Beaufort arról panaszkodott, hogy egy március 9-i, Fuád pasának adott vacsorán Kmety „pohárköszöntőt mondott Anglia és Törökország szövetségére, valamint a franciák közelgő távozására”, ami egy kisebb botrányt is keltett.⁴⁸

A franciák 1861 elején szerették volna mindenáron elérni, hogy csapataik a mandátumuk lejárta után is Szíriában maradhassanak arra hivatkozva, hogy a helyzet rendkívül sérülékeny, és így szükséges a jelenlétük. Ebből azonban az oszmán kormányzat természetesen nem kért. A franciák megnyugtatóra Fuád pasa március 17-én Kmetyt küldte ki egy vizsgálati körútra. Beaufortnak írt levelében Fuád így jellemezte a tábornokot: „Ez a főtiszt, akinek a lojális és igazságos jelleme garancia mindenki számára.” Kmety vizsgálata során nem tapasztalt sehol sem ellenségeskedést, ellenben mindenkit felszólított, hogy panaszaikkal ne a franciákhoz, hanem az oszmán hatóságokhoz forduljanak. Ebben Beaufort azt látta igazolva, hogy az oszmánok igyekeznek elkendőzni a zavargásokkal kapcsolatos igazságot, holott Kmety egyértelműen arra hívta fel a figyelmet, hogy a libanoniak az oszmán állam alattvalói, így ügyeikkel nem egy külső hatalomhoz, hanem saját autoritásaikhoz kell fordulni. Kmety összegzésében feleslegesnek ítélte a franciák maradását.⁴⁹

A libanoni rendezés során angol részről felmerült Kmety neve a keresztény kajmakám (kormányzó) tisztségére. A franciák természetesen ellenezték a javaslatot, például nem nézték jó szemmel pasa címét sem: „Akár muszlim, akár nem, egy pasát nem szabad felkérni Libanon kormányzására.”⁵⁰ Kinevezését például a *The Spectator* jó döntésnek értékelte („he would be a good man”).⁵¹ Azonban Kmety a franciákkal való rossz kapcsolata és az akkori politikai viszonyok között nem vállalta volna el ezt a feladatot. Mivel az expedíciós erők számára engedélyezett fél év leteltével a franciák nem akartak még kivonulni, illetve nem állt helyre a rend, úgy döntött, kikéri penzióját azzal a kéréssel, hogy azt Angliában élvezhesse,

⁴⁶ *Ferwagner P.*: A libanoni kérdés i. m. 344.

⁴⁷ OSZKK Fond 159/10. Tripolisz, 1861. febr. 19. Klapka [Valójában: Kmety] György Kiss Miklósnak. HL P 87. d. 11. cs. Kmety György Kiss Miklósnak, London 1861. április 8., valamint július 29.

⁴⁸ *Ferwagner P.*: A libanoni kérdés i. m. 345.

⁴⁹ *Ferwagner P.*: A libanoni kérdés i. m. 343–344.; Kmety jelentését idézi: *Ferwagner P.*: A libanoni kérdés i. m. 441.; *Fawaz L.*: An Occasion for War i. m. 129.

⁵⁰ *Ferwagner P.*: A libanoni kérdés i. m. 380–381.; *Farah C.*: Politics of Interventionism i. m. 688.; *The Morning Post*, 1861. február 21.

⁵¹ *The Spectator*, 1861. február 21.

amíg Törökország újra nem lép háborúra, hogy akkor ismét fegyvert ragadjon.⁵² Fuád a londoni oszmán követnek írt magánlevelében kiemelte, hogy soha nem fogja elfeledni Kmety szolgálatait.⁵³

Összegezve: Libanonban Kmety katonai intézkedéseivel nemcsak megakadályozta a további vérengzéseket és a konfliktus kiszélesedését, de nagyban hozzájárult a terület pacifikálásához, és forrásaink szerint vallásra való tekintet nélkül szolgáltatott igazságot. Tevékenysége során végig lojális volt az oszmán kormányzathoz, amelynek következtében komoly konfliktusba keveredett a francia intervenciós erőkkal, illetve politikai érdekekkel.

Nem tudhatta, de a már 1860 szeptemberében elhatározott nyugállományba vonulásával végleg lezárult katonai karrierje. Ugyanis aktív katonaként többé már nem kívánt visszatérni az Oszmán Birodalomba, és ismét Londonban telepedett le; élete hátralévő idejében pedig már nem szolgált sehol.⁵⁴ Egészségét megviselték a szélsőséges éghajlaton végzett szolgálatai, és számtalan levelében panaszkodott egészségi állapotára, illetve barátai is gyakran számoltak be betegségeiről. 1850-től aranyér kínozta. A krími háborút követően is több problémája jött elő. 1861 nyarán franciaországi fürdőket látogatott, de ősszel is folyamatosan betegeskedett; állítása szerint már 15 éve. 1862 augusztusában reumatikus fájdalmaira panaszkodott. 1863-ban beutazta a Rajna-vidéket, hogy ott kúráltassa magát. Végül halála előtt január közepétől hat hétig volt folyamatosan fekvőbeteg (fej- és nyakfájás), de április elején is még csak lábadozott.⁵⁵

5. Olasz szabadságharc vagy amerikai polgárháború?

Bár látszólag elkanyarodunk tanulmányunk földrajzi helyszínétől, az alábbi fejezetben ismertetésre kerülő válaszutak és döntések végső soron szorosan összefüggenek Kmety török szolgálatával.

⁵² HL P VII. 5. 87. d. 11. cs. Kmety György Kiss Miklósnak, London 1861. július 29.

⁵³ BOA HR.SFR.3 (Hariciye Nezâreti, Londra Sefareti Belgeleri) 57/15. Kiadva: *Sinan Kumeralp*: Reforms and Foreign Intervention: Rumeli and Syria (1859–1862). Ottoman Diplomatic Documents on „The Eastern Question” IV. İstanbul 2011. 318. Fuád pasa Musurus londoni oszmán követnek, Bejrút, 1861. március 24.

⁵⁴ HL P VII. 5. 87. d. 11. cs. Kmety György Kiss Miklósnak, Bejrút 1860. szeptember 20. Megjegyzí: „Hát fene portéka az a török szolgálat, de a legénység oly pompás, szót fogadó és ragaszkodó az emberhez hogy nehéz szívvel hagynám el őket.”; MNL OL R 295 Kiss Miklós Klapkának, Párizs, 1861. április 5.; Éber Nándor Klapka Györgynek, London, 1861. április 27.

⁵⁵ HL P VII. 5. 87. d. Kmety György Kiss Miklósnak, Isztambul, 1856. január 6., 1856. november 23., 1857. szeptember, Dereseki, 1858. július 18., London 1861. július 29., Párizs, 1861. október 8.; *Szilády Áron*: Nemere. Magyar Nyelv 6 (1910) 456.; MNL OL R 87 Kmety Pál iratai (a továbbiakban: R 87) Kmety György Kmety Pálnak, London, 1862. december 26., 1865. március 10.; MNL OL R 216 Kmety György Vukovics Sebőnek, Baden–Baden, 1863. július 4., Calais, 1863. augusztus 7., Torquay, 1865. február 10.; R 90 I. 4325 Vukovics Sebő Kossuth Lajosnak, London, 1865. április 2.

A magyar ügy iránt elkötelezett, katonai tapasztalatait tovább növelő, harcedzett főtiszt miért nem fordult meg az itáliai harctereken? 1859. februári levele szerint akkor kapcsolódott volna be a küszöbön álló itáliai háborúba, ha a franciák is beavatkoznak:

Ne kapkodjon most senki se hivatal se kommando után, ne törje fejét senki a jövő kormányzási forma fölött, hanem vált vállhoz vonítva formáljunk egy kis „compagnie sacrée”. Jelentsük magunkat alázatosan a francia császárnál mondván, “itt vagyunk, rendelkezél, ki akarjuk verni a németet á tout prie és amint itt állunk egyesülve olyan egyesült vitéz népre fogsz akadni” “dans ces contrées lointaines qu’arrose le Danube et le Tisza et qu’on appelle aujourd’hui Kronland.” [...] Mert ha a francia betöri a kaput, sietni fogok én is a zászló alá, közember vagy tábornok mindegy, és a háborúban édes Nikim oly nagyszerűbben, mint lesz a miénk, ott egy ember élete nem ér egy krajcárt, és a jövő egy garast olyan embernél, aki elszántan, de amúgy igazán elszántan megy a tűzbe és aki feltette magában, hogy másodszor nem emigrál.⁵⁶

Ekkoriban, mint láthattuk, egy anatóliai kinevezés lebegett a feje felett, ami inkább egyfajta száműzetést/mellőztetést jelentett volna számára. Abban reménykedett, hogy az itáliai események a magyar szabadságharc újjáéledéséhez vezetnek, mire azonnal lemondana török szolgálatáról, és indulna a harctérre. Megjegyzi azonban: „megvan még a karszi kardom, csak úgy potyára ki nem húzom, mert jobban félek az emigrationalis koldulástól, mint az osztráktól, akitől tulajdonképpen nem is félek.”⁵⁷ Azonban míg segédtsíztje, Tüköry Lajos és más törökországi emigránsok a háború hírére Itáliába siettek, Kmety a magyar háború kitörését várta, illetve hogy hova fogják vezényelni az Oszmán Birodalomban. A Konstantinápolyban élő emigránstársa, egykori karszi bajtársa, a török hadseregből már korábban leköszönt Pap János is 1861 derekán megírta a tábornoknak a légióhoz való csatlakozási szándékát. Visszaemlékezése szerint Kmety erről mindenáron le akarta beszélni:

Akárhova inkább – írja ő – csak légiófelébe ne! Gyűlhelye szokott ez lenni a különböző elemeknek, kik között rendszeren több a kivetni való, mint a becsületes. Ezekhez járul az ingadozók nagy serege s a láthatatlan kémek egész csapata. Ilyenek képezik a többséget, és jaj a közibük került jóra való embernek, kivált a tisztnek! Ennek nincs maradása köztük; addig fondorkodnak, míg el nem marják. A légiófelét én legjobban ismerem, azért nem is ajánlom az odamenetelt, kivéve, ha tiszta jellemű, szigorú és teljhatalmú parancsnok áll az élén. De ilyen tulajdonokkal felruházott kevés találtatik; mert vagy

⁵⁶ HL P VII. 5. 87. d. 11. cs. Kmety György Kiss Miklósnak, Isztambul, 1859. február 13.

⁵⁷ HL P VII. 5. 87. d. 11. cs. Kmety György Kiss Miklósnak, Isztambul, 1859. április 13.

*erélyes és nem feddhetetlenül becsületes, vagy nincsen teljhatalma. Azért a légiókban legtöbbször anarchia uralkodik. Ne siessünk tehát az odajutással; ha ideje eljő, rólam sem fogja mondhatni senki, hogy hátramaradtam.*⁵⁸

Ugyanakkor a magyar ügy melletti elkötelezettségét továbbra sem lehetett kétségbe vonni: „ő igen buzgó most is, első kardhúzásra hazánk ügye mellett, ott lesz a harcmezőn” – írta 1861. július 31-én Vukovics Kossuthnak.⁵⁹

Nemeskéri Kiss egy félmondata szerint Kmety egzisztenciális okok miatt nem csatlakozott az itáliai háborúhoz. Igazat adhatunk neki abban, hogy a török kormány Kmetynek jó fizetést és ezzel biztos megélhetést biztosított. Hamarosan Kmetyt lefoglalták a libanoni események, de miért nem csatlakozott később? Pedig még az emigrációs körökben is felmerült a neve a légió parancsnoki tisztére: 1861. október 4-i levelében Klapka György vetette fel Nemeskéri Kissnek, hogy „a legjobb volna, ha Kmety átvenné a Légión parancsnokságát, de ahhoz persze egy kis áldozatkészség is kell”.⁶⁰ 1861 novemberében azonban a régi barát Nemeskéri Kiss váratlanul egy rendkívül feldúlt hangú levélben fakadt ki Klapkának Kmetyről. A haragos levélből a következőket lehet kihámozni: valamikor 1861 őszén ténylegesen felajánlották Kmetynek a légió parancsnoki tisztét, de ő ragaszkodott ahhoz, hogy altábornagyi (‘General de division’) rangot kapjon a hozzá tartozó fizetéssel. A hosszú és aktív katonai szolgálat, illetve két hadseregben is elért magas rangja miatt elvárása nem meglepő, miként fizetési igénye is érthető akkor, ha tudjuk, hogy egyébként teljesen vagyontalan volt, és kizárólag a zsoldjából élt meg. Másrészt kikötötte, hogy Garibaldi alatt nem kíván szolgálni, amelynek pontos okát nem ismerjük.⁶¹ Garibaldi 1862. augusztus 23-án megjelent, magyarokhoz intézett felhívását is kritizálta: „silány, elbizakodott, haszontalan. Ha proclamációk segítenének nekünk rajtunk, megírná az nekünk másképpen Kossuth.”⁶² A fentiek alapján úgy tűnik, Kmetynek nemcsak a légiós formával volt kifogása, hanem Garibaldival sem szimpatizált. Mindenesetre a felsorolt feltételeket Nemeskéri Kiss és ennek nyomán valószínűleg Klapka is elutasította, így nem is csatlakozott az itáliai magyar csapatokhoz.

Végül említsük meg a korszak másik meghatározó konfliktusát, az amerikai polgárháborút, amivel kapcsolatban szintén felbukkan egyszer a neve. 1862 januárjában Rónay Jácint néhány angol képviselővel beszélgetve beajánlotta Kmetyt az amerikai polgárháborúban való

⁵⁸ Pap J.: Magyar emigránsok i. m. 453–454. Pap az intézés ellenére csatlakozott a légióhoz.

⁵⁹ MNL OL R 90 I. 3798 Vukovics Sebő Kossuth Lajosnak, 1861. július 31.

⁶⁰ OSZKK Kézirattár, Fond 159/10. Klapka György Kiss Miklóshoz, Genf, 1860. október 4.

⁶¹ MNL OL R 295 Kiss Miklós Klapka Györgynek, St. Ange, 1861. november 18.

⁶² MNL OL R 216 1. t. Kmety György Vukovics Sebőnek, Sandown, [1862.] augusztus 29. A kiáltványra: Lukács Lajos: Aspromonte és a magyar emigráció 1862-ben. Századok 97 (1963) 1. 39.

részvételre. Rónay azonnal fel is kereste a tábornokot, aki tudatta, hogy „nem vonakodik szolgálatát a Statusnak felajánlani, ha oly hatáskört engednek neki, melyben meggyőződése szerint, a lehető legjobb szolgálatot teheti Éjszakamerikának”. Az amerikai út azonban elmaradt, mert Kmety biztos állás nélkül, csak néhány angol képviselő ajánlására támaszkodva, jó szerencséjében bízva és betegeskedve mégsem akart Amerikába menni.⁶³

6. Összegzés

1865. április 25-i Londonban bekövetkezett halálakor temetése költségeit az oszmán kormány vállalta magára. Ezen felül a Porta londoni követe 1865. szeptember 29-én, éppen a karszi győzelem tizedik évfordulóján arról is értesítette Kmety barátait, hogy a szultán és kormánya méltányolva az elhunyt katonai érdemeit, elhatározta, hogy emlékoszlopot állíttatnak a tábornok sírján, amely mai is a londoni Kensal Green temetőben található. A nagyvezírt, vagyis a kormányfőt ekkor Fuád pasának hívták: beváltotta ígéretét, és nem feledte Kmetyt.⁶⁴

Abban a pillanatban, amikor Iszmail néven az oszmán hadsereg tisztje lett, és névleg felvette az iszlám vallást, Kmety György valószínűleg nem gondolta, hogy élete végéig elköteleződik az Oszmán Birodalom mellett. Ekkor még csupán az a remény vezette, hogy hamarosan újra harcolhat az oroszok és osztrákok ellen Magyarország szabadságáért. Aleppóban remekül helytállt, de a háború közeli lehetőségének elmúlása és Kossuth hívó szava Nyugat-Európába vezette. Amint felcsillant az újabb remény egy osztrákok és oroszok elleni összecsapásra, azonnal visszatért keletre, és újra magára öltötte a török uniformist. Az anatóliai fronton való sikerei és az 1855. szeptember 29-i roham elhárításában játszott kimagasló szerepe óriási elismerést és ismertséget hozott számára nemcsak török földön, hanem egész Európában. A török katonai karrier ettől kezdve biztos egzisztenciális hátteret biztosított számára a bizonytalan emigrációs léttel szemben. Magát a háború embereként meghatározva minden erővel igyekezett a helyőrségi életet elkerülni, de konfliktusok esetén azonnal harcba kész volt, és mint fentebb láthattuk, mindhárom aktív szolgálati időszaka alatt meghatározó szerepet játszott az események alakításában. Ki kell emelni, hogy Kmety az Oszmán Birodalom valamennyi korabeli fontos fegyveres konfliktusában szerepet vállalt szolgálati során. Lojalitását egy helyen a következőképp határozta meg: tisztában van a törökök hibáival, gyengeségével, de az oszmánoknak „háladatosság s' ott felvett állásom nyomán, becsület és karakter regulái által bevoltam kötve védni – míg életemmel is”.⁶⁵

⁶³ *Rónay J.*: i. m. III. 203–204.

⁶⁴ MNL OL R 88 Vukovics Sebő Kmety Pálnak, London, 1865. április 26.; MNL OL R 216 Musurus Vukovics Sebőhöz, 1865. szeptember 29.

⁶⁵ HL P VII. 5. 87. d. 11. cs. Kmety György Kiss Miklósnak, London 1861. július 29.

A következő mondatot pedig akár a síremlékére is felvéshették volna: „Nincsen okom egy lépésemért, egy szóemért sem pirulni. Azt a szultánt védtem, akinek kenyerét ettem, úgy amint legjobban telhetett ki tőlem.”⁶⁶

⁶⁶HL P VII. 5. 87. d. 11. cs. Kmety György Kiss Miklósnak, London 1861. július 29.

AMBRUS LÁSZLÓ

ESETTANULMÁNYOK AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚBAN
SZOLGÁLT NEW YORK-I MAGYAR KATONÁK KÖRÉBŐL

A 19–20. század fordulójának közel 23 milliós „új” amerikai bevándorlási hullámában az összes amerikai állam közül New York állam játszotta a legfontosabb szerepet. Ennek oka nemcsak az volt, hogy Ellis Island szolgált az elsődleges belépési és regisztrációs pontként, de az is, hogy az ide érkező bevándorlók egy igen jelentős része nem is ment tovább New Yorknál.¹ Az első világháború kitörése, majd pedig az amerikai hadba lépés több százezer hadköteles korú magyar férfit talált az Egyesült Államokban, akiknek – ellenséges idegen státuszuk ellenére – regisztrálniuk kellett magukat a kötelező sorozásra.² Ez persze nem jelentette azt, hogy be is sorozták őket, de így is szép számmal voltak olyan magyarok, akik tényleges katonai szolgálatot teljesítettek az USA hadseregében. Az *Ethnic and Racial Minorities in the U.S. Military* című kétkötetes, enciklopédikus munkában Hungarian Americans címmel, Vida István Kornél által írt fejezet szerint az amerikai hadseregnek kb. 3000 magyar katonája lehetett a háborúban.³ Az első világháborús amerikai hadseregben szolgált magyar katonák prozopográfiai adatbázisának összeállítását célzó kutatásomból úgy tűnik, hogy közülük valamivel több mint 800 fő New York állam magyarjai közül került ki. E tanulmányban a céloom az első világháborúban szolgált New York-i magyarokkal kapcsolatos kutatási eredményeim néhány izgalmasabb részletének közzététele. Ennek keretében olyan életpályákat fogok bemutatni, amelyek valamilyen okból kiemelkednek e nyolcszáz főnyi, katonai szolgálatot teljesített magyar „New Yorker” tömegből. A következő oldalakon Weiss Bernát százados, Zacsovics Tibor hadnagy, valamint Gellért Ernő és Guttman Adolf közlegények életpályájából közlök hosszabb-rövidebb részleteket. Megjegyzendő, hogy egy ilyen típusú kutatásban mindig a források határozzák meg a témát. Az alapvető kutatási irány (az amerikai magyarság az első világháború idején) kiválasztása után a források mutatják az utat a kutató történész számára, azaz arról lehetséges írni, amiről forrásokat lehet találni. Sajnos a legtöbb életpálya a feledés homályába vész, az esszenciális életrajzi adatokon kívül a legtöbb alanyról alig lehet megtudni valamit. Néhány szerencsés esetben

¹ *Puskás Julianna*: Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940. Akadémiai, Bp. 1982.

² *Nancy Gentile Ford*: Americans All! Foreign-born Soldiers in World War One. 2003.

³ *István Kornél Vida*: Hungarian Americans. In: Alexander M. Bielakowski (szerk.): *Ethnic and Racial Minorities in the U.S. Military*. An Encyclopedia. I–II. ABC-CLIO, Santa Barbara, CA, USA. 2013. Vol. I:A–L. 311.

viszont egészen bő ismeretanyag tárható fel egy-egy személyről. Tehát az itt olvasható tanulmány témáját adó életpályák kiválasztásánál is fontos szempont volt, hogy rendelkezésre álljon elegendő anyag ahhoz, hogy részletesen és – reményeim szerint – érdekesen lehessen felvázolni az alanyok útját Magyarországról az Egyesült Államokba, és onnan az Amerikai Expedíciós Erők (American Expeditionary Forces, a továbbiakban AEF) soraiba, illetve akár a leszerelésüket követő időszakra vonatkozóan is.

Néhány adat New York szerepéről az első világháborúban

Az életpályák ismertetése előtt néhány szóban érdemes New York államról általánosságban is beszélni a nagy háború kontextusában. New York az Egyesült Államok elsődleges bevándorlási központja volt. Castle Garden, később pedig (1892-től) Ellis Island majd' 30 millió bevándorlót fogadott az első világháború előtt. Csak New York City lakossága a 19. század folyamán 80 ezerről 2 milliósra duzzadt, annak összetételével kapcsolatban pedig beszédes adat, hogy 1900-ban a városban élők mintegy 35%-a nem az Egyesült Államok területén született.⁴ Az amerikai hadba lépéshez időben legközelebb eső, 1919–1920 során elvégzett népszámlálás adatai szerint New Yorkban élt a legtöbb magyar az amerikai államok közül, pontosan 78.374 fő.⁵ A *New York, US, Abstracts of World War I Military Service* nevű, a New York Állami Levéltárban (Albany, NY) őrzött iratanyag 514.859 tételt tartalmaz. Az esetenként előforduló redundanciát és egyéb hibákat is figyelembe véve kijelenthető, hogy az állam legalább félmillió katonát adott az amerikai hadseregnek. Ez a szám természetesen sok mindent magába foglal, tartalmazza a frontszolgálatot teljesítő katonák mellett a tartalékosokat, a kiképzőtáborok tisztjeit, a nemzeti gárda tagjait vagy éppen a tábori nővéreket is. A New York Állami Katonai Múzeum és Veterán Kutatóközpont (New York State Military Museum and Veteran Research Center) adatbázisa szerint 13.876 New York-i lakos vesztette életét az első világháborúban.⁶ Az online is elérhető adatbázisban magyar nevekkkel is találkozunk, amelyek azonosak a saját adatbázisomban az ütközet során vagy betegség miatt elhunytként szereplőkkel (öngyilkosság miatt meghaltak nem kerültek fel az honor rollra). A kutatás egyik elsődleges célja annak meghatározása, hogy pontosan hány magyar katonája volt New York államnak az első világháború során, illetve életrajzi adataik gyűjtése, rendszerezése, ennek alapján pedig részletes biográfiai adattárjuk létrehozása.

⁴ *Ross J. Wilson: New York and the First World War. Shaping an American City.* New York. 2014. 23.

⁵ Fourteenth Census of the United States Taken in the Year 1920. Vol. III., Population. Composition and Characteristics of the Population by States. 48.

⁶ <https://dmna.ny.gov/historic/reghist/wwi/HonorList/>, letöltés 2021. máj. 12.

A kutatás forrásairól

A kutatás alapvető forrásai az *Abstracts of World War I Military Service, 1917–1919* forráscsoportban található adatkártyák, amelyeket szintén a New York állam fővárosában, Albanyban lévő állami levéltárban őriznek. Az anyag minden olyan férfi és nő adatait tartalmazza, akik New York állam lakóiként katonai szolgálatot teljesítettek. Egy részük sorozás útján került be (enlisted), másokat behívtak (inducted), kisebb részüket reaktíválták (called active), néhányukat pedig még aktív hivatásos katonákként jelölték ki bizonyos pozíciókba (appointed) a hadba lépés után. A források 1920-ban készültek, de 1935-ben számos javításon keresztülmentek, amikor az 1920-as átírások során keletkezett hibákat kijavították.⁷ A források adatainak felvétele után további forrásokat kerestem az alanyokról, amelyek alapján egyrészt sikerült kiszűrni a nem magyar nemzetiségűeket (anyanyelvűeket), másrészt az adatbázisban maradtak életrajzi adatait is sikerült jelentősen kibővíteni. Az elsődleges kiegészítő források a kutatásban szereplő, azonosítható származási helyű személyek születési anyakönyvei. Ezeket a Magyar Országos Levéltár Mikrofilmtárának digitális gyűjteményéből gyűjtöttem ki az MNL Heves Megyei Levéltár adatbazisok.hu hozzáférésein, illetve a familysearch.org weboldalon keresztül. Az anyakönyvek mellett Passenger Listekről, azaz a tengerentúli kivándorlást lehetővé tett hajókon készült utaslistákról, magyar és amerikai népszámlálási ívekről, házassági és halotti anyakönyvekből, amerikai mustrakönyvekből, I. és II. világháborús regisztrációs kártyákról, gyászjelentésekből és sírfeliratokról származó adatok egészítik ki az adatbázist.⁸ A biográfiai adattár a felvázolt életpályák alapja, de jellegéből adódóan döntő többségében számszerű adatokat tartalmaz – a szereplők történeteit egy sor egyéb, narratív forrás tölti meg „élettel”. Ezek között elsősorban magyarországi, amerikai, illetve amerikai magyar sajtótermékek, visszaemlékezések, ezredtörténetek, levelezések, katonai és politikai iratok találhatóak. Bizonyos esetekben olyan is előfordul, hogy az adott alany valamilyen történelmi eseményhez kapcsolódva, abban tevékeny részt vállalva korábbi szakirodalmi munkákban is felbukkan, akár úgy is, hogy annak szerzője nem is tudhatta, hogy magyar emberről ír a tanulmányban. Erre a jelen munkában bemutatott személyek között is lesz példa. Összességében tehát egy átfogó, primer és szekunder források széles körére épülő kutatásban próbálok meg feltárni a nagy háborúban katonai szolgálatot

⁷ A New York Állami Levéltár hivatalos weboldala: https://iaarchives.nysed.gov/xtf/view?docId=ead/finding_aids/B0808.xml, letöltés 2021. máj. 12.

⁸ A felsorolt források használata eseti jellegű, vagyis nem minden alany esetében található közülük mindegyik. Vannak, akiknél több forrásból is sikerült adatot gyűjteni, de vannak közöttük olyanok is, akiknél kizárólag az adatkártyákra tudtam hagyatkozni. Mivel azonban folyamatosan bővülő adatbázisról van szó, a további kutatás minden valószínűség szerint további adatokkal bővíti az anyagot.

teljesített amerikasok történetét. Közülük is a New York államban éltekről szóló szakasz néhány érdekesebb részletét választottam ki bemutatásra ebben az írásban. Az első látásra egymással nem összefüggő mini életrajzok éppen e társaság sokszínűségét hivatottak érzékeltetni.

A következő oldalakon ismertetett életpályák felvázolása közben leírt életrajzi adatok nagyobb részét az adatbázisból veszem át, így külön-külön nem hivatkozom minden egyes forrásra. Szükség esetén magára az adatbázisra hivatkozom (Forrás: adatbázis), illetve olyan esetekben, ha az adott információ olyan forrásból származik, amely (még) nem szerepel az adatbázis rekordjai között, akkor értelem szerűen a primer forrást jelölöm meg.

Weiss Bernát százados (1886–1973)

Bernath Weiss százados Bereg vármegyében, Nagylucskán született 1886. december 15-én.⁹ 1908 áprilisában vándorolt ki az Egyesült Államokba, ahol a kezdettől fogva New Yorkban, azon belül is Brooklynban élt. 1915. május 1-jén megszerezte az amerikai állampolgárságot. Ugyanebben az évben fejezte be az Albany Medical College orvosi képzését. Sorozási regisztrációs lapja szerint 1917. június 5-én még nőtlen volt, New York Cityben dolgozott orvosként (physician).¹⁰ 1918. január 15-én aktív szolgálatba helyezték főhadnagyi rendfokozatban. Elsőként a Georgia államban található Fort Oglethorpe-ban állomásozott,¹¹ majd átkerült az Ohio állambeli Camp Shermanbe, végül New Jersey államban, a Camp Merrittben tartózkodott addig, amíg az AEF-hez nem vezényelték. Június 8-án hajózták be, egy héttel később, 15-én Liverpoolba érkezése után kezdődött meg tengerentúli szolgálata.¹² Tevékenységéről nem sokat lehet tudni, orvos lévén ütközetben nem vett részt (absztraktján üres az „engagements” szakasz), vélhetően tábori kórházakban szolgált, méghozzá a 330., majd később a 332. gyalogezred kötelékében, azaz minden valószínűség szerint az olasz fronton is szolgált a háború utolsó hónapjaiban.¹³

⁹ Megjegyzendő, hogy Nagylucska a Kárpátalján található, lakosságának jelentős része 1910-ben ruszin volt, a magyarok száma elenyésző. Bernath Weiss e kevés magyar egyike volt, amiről az 1920-as amerikai népszámlálás is tanúskodik, amelynek kérdőívén anyanyelveként a magyart adta meg.

¹⁰ Forrás: adatbázis.

¹¹ The Chattanooga News, 1918. január 8. 7. o.

¹² Forrás: adatbázis.

¹³ A főként Ohio államból kiegészített 332. gyalogezred volt az egyetlen amerikai egység, amely az olasz fronton szolgált. A 332-esekről és a soraikban szolgált magyar és magyar származású katonákról ebben a tanulmányban foglalkoztam bővebben: Az ohioi 332. gyalogezred és magyar származású katonái a Nagy Háborúban. In: Amerikai magyarok – magyar amerikaiak. Új irányok a közös történelem kutatásában. Szerk. Ambrus László – Rakita Eszter. Líceum, Eger. 2019. 101-128.

Weiss Bernath		White	
(Surname)	(Christian name)	700	
Residence	109 Judia St Brooklyn	NEW YORK	
(Street and house number)	(Town or city)	(County)	(State)
* Born in	Hungary Dec 15/1886;		
† Called into active service as	1Lt M C Jan 15/18; fr ORC		XXXXXXXXXX ‡ Training Camp.
Promotions :	Capt May 17/19;		
Organizations and staff assignments:	M C 350 Inf to; 158 DB tp 332 Inf to disch;		
Principal stations :	Ft Oglethorpe Ga; Cp Sherman O; Cp Merritt N J; AEF;		
Engagements :	XX		
Wounds received in action :	None.		
§ Served overseas	June 8/18; to disch;...		
Hon. disch.	Sept 8/19;	for convenience of the Government, services no longer required.	
Was reported	0	per cent disabled on date of discharge, in view of occupation.	
Remarks :	XX		

Form No. 84c-1
A. G. O.
Oct. 48, 1922

* Give place and date. † Insert (a) grade; (b) arm or staff corps or department; (c) date; (d) source, civil life (CL), RA, NG, ORC, NA; and (e) designation of training camp attended, if any. ‡ Strike out if he did not attend a training camp. § Give dates of departure from and return to the United States. || Give date.

3-5091

1. ábra: Weiss Bernát százados szolgálati absztraktja

1919. január 20-án sürgősségi útlevélkérelmet nyújtott be a párizsi amerikai nagykövetséghez, amelyben az szerepel, hogy pillanatnyilag nincs útlevele, mivel az AEF hadnagyként utazott Európába, így nem volt szüksége rá. A sürgősségi útlevelet Franciaországból indulva Belgium, Svájc, Olaszország, Hollandia, Dánia, Norvégia, Svédország, Szerbia és Görögország érintésével történő körútra kérte. A körútnak hivatalos célja volt, az amerikai kormány megbízásából teljesített hivatalos futári feladatot.¹⁴ 1919. május 17-én századosná léptették elő, nem sokkal később, szeptember 8-án pedig leszerelt (honorably), azzal az indoklással, hogy a kormánynak nincs már szüksége a szolgálataira. Ezalatt, még májusban – ha hitelt adhatunk Krausz Simon visszaemlékezésének – sikerült közreműködni a Tanácsköztársaság egy jelentős összeggel való megrövidítésében. Május 2-án ugyanis a bécsi magyar emigránsok (az Antibolsevista Comitét támogató tisztek) „kirabolták” a magyar követséget,¹⁵ amelynek pótlására Fenyő Andor gazdasági megbízottnak 47 millió koronát kellett volna elvinnie Bécsbe. Krausz Simon, a Magyar Bank igazgatója viszont nem szerette volna, hogy ez az összeg eljusson a Tanácsköztársaság külképviseletéhez,

¹⁴U.S., Consular Posts, Emergency Passport Applications, 1915-1926, National Archives. Records of the Foreign Service Posts of the Department of State. Record Group 84. 826.

¹⁵Az eset a bankgassei puccs néven vált ismertté.

ezért „felkereste Bernath Weiss amerikai kapitányt, aki kérésére személyesen járt közben Coolidge-nál,¹⁶ hogy foglaltassa le a pénzt. A határnál Fenyőt az osztrák pénzügyi kirendeltségen több magas állású rendőrtiszten kívül Coolidge megbízásából Roosevelt kapitány is várta.” A pénzt elkobozták, így az antant támogatásával sikerült megakadályozni a 47 milliós összeg célba juttatását.¹⁷ A Bernath Weissre hibásan, az angol captain szó félreértése miatt „kapitányként” történő hivatkozásból az következik, hogy az esetnek május 17. után kellett történnie. A frissen kinevezett százados tehát úgy tűnik, bizonyos mértékben hatással volt szülőhazája sorsának alakulására is.

2. ábra: Bernath Weiss arcképe¹⁸

A fentiekén kívül Weiss feladatai közé tartozott az is, hogy hírszerzési jelentéseket írjon Washington számára, például a Tanácsköztársaság és az antanthatalmak közötti – Kun Béla tudtával és beleegyezésével zajlott –, a tanácsrendszer átalakításáról szóló tárgyalásokról is.¹⁹ Maga a jelentés 1919. július 10-én kelt. A szövegből világosan kitűnik, hogy Weiss személyesen is tárgyalt Kun Bélával az antanthatalmak csapatai békés bevonulásának lehetőségéről Budapestre. A jelentésben Weiss képet ad a magyarországi viszonyokról, a Vörös Hadsereg állapotáról,

és azt is megjegyzi, hogy a proletárdiktatúrának különösebben széles társadalmi támogatottsága nincs.²⁰ Weiss százados ezekben a hetekben a Halstead-misszió tagjaként végezte munkáját.²¹ Valószínűsíthetjük, hogy magyar nyelvtudása és országismerete miatt

¹⁶ Itt Archibald Cary Coolidge-ról, a Coolidge-misszió vezetőjéről van szó. A Coolidge-missziót azzal a céllal indították az amerikaiak, hogy a szövevényes közép-európai térségről pontosabb képet alkothassanak, és ne kelljen csak a brit, vagy a francia szövetségesektől származó információkra támaszkodniuk. Bővebben: *Peterecz Zoltán: 100 éve történt: A magyarországi és erdélyi helyzet amerikai szemszögből - 1919. január-február. Aetas 34. (2019) 1. sz. 54-66.*

¹⁷ *Gábor Sándorné: A német-osztrák köztársaság és a magyar tanács hatalom államközi gazdasági kapcsolatairól. Történelmi Szemle 9. (1966.) 347.*

¹⁸ A kép eredeti helye: <https://www.geni.com/people/Bernath-Weiss/6000000032789811918>, letöltés 2021. jan. 20.

¹⁹ A tárgyalásokról bővebben: *Eva S. Balogh: A Böhm–Cunningham tárgyalások 1919 júliusában. Történelmi Szemle 22. (1979) 1. sz. 88–100. Weiss szerepe a 98. oldalon kerül említésre.*

²⁰ A jelentés szövege olvasható az USA külügyminisztériumának hivatalos történelmi weboldalán (Office of the Historian): <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1919Parisv12/d235>, letöltés 2021. jan. 19.

²¹ A Halstead-misszió az Albert Halstead-vezette hivatalos amerikai külügyi delegáció volt, ami a májusban

kerülhetett be a misszióba. Magyarics Tamás imént hivatkozott, 1997-es kiváló tanulmánya említi ugyan Weiss nevét, de magyar származását nem, sőt nevét is Bernardként szerepelteti, Bernath helyett. Azt írja, Weiss a Halstead-misszió legjelentősebb magyarországi hírforrásának számított.²²

Újabb útlevélkérélet november 12-én nyújtott be, ezúttal a prágai amerikai képviseletre, ekkor már hazatérés céljából, Csehszlovákiából indulva Ausztrián, Svájcban, Franciaországon, Belgiumon, Hollandián, Jugoszlávián és Olaszországon keresztül az Egyesült Államokba. December 19-én érkezett vissza New Yorkba.²³ Házassági anyakönyve szerint 1922. szeptember 26-án vette feleségül az akkor 21 éves Lillian Hornt, aki Budapesten született Frank és Margaret Halmi gyermekeként.²⁴ Az 1930-as népszámlálás adatlapja szerint az ekkor 43 éves Bernath már családos ember, felesége Lillian 29 éves ekkor, anyanyelve szintén magyar volt. Három gyermekük született, Thomas, Susan és Margit.²⁵ Orvosi praxisa minden bizonnyal jövedelmezően működött. Az 1940-es népszámlálásban családtagjai mellett a háztartásukban élt két neki dolgozó ápolónő, illetve egy szolgáló is. Bár ebben a népszámlálásban már a jövedelmeket is feltüntették, sajnos Weiss orvosi praxisának éves jövedelmét nem tudjuk meg belőle, mert nem bér (salary) formájában kapta, tekintve, hogy a praxis magánvállalkozásként működött.²⁶ Ezt megerősíti az 1942-es sorozási regisztrációs lapja, amelyen szintén szerepel, hogy magánorvosként dolgozott.²⁷ A háborúból való visszatérése után tehát általános orvosként, illetve később sebészként is dolgozott Queensben. Emellett a New York-i egyetemi gyakorlókórház (New York Postgraduate Hospital) oktatójaként is tevékenykedett, itt szülészeti és nőgyógyászati ismereteket tanított. Több mint ötven évnyi praktizálás után nyugdíjba vonult, végül 87 éves korában, 1973. március 31-én halt meg.²⁸ Sírja a Mount Hebron temetőben található New York City Queens városrészében.

visszahívott Coolidge-missziót váltotta. Célja a magyarországi helyzet feltárása, a békekötés előkészítése volt. Kitűnően foglalja össze a témát *Magyarics Tamás: Amerikai missziók a Magyar Tanácsköztársaság idején. Múltunk* 42. (1997) 4. sz. 3–38.; illetve *Glant Tibor: Segélyezés és politika. A kétoldalú amerikai-magyar kapcsolatok kialakítása 1919-ben. Századok* 154. (2020) 3. sz. 495–518.

²² Magyarics, T.: Amerikai missziók i. m. 34–35.

²³ U.S., Consular Posts, Emergency Passport Applications, 1915-1926, National Archives. Records of the Foreign Service Posts of the Department of State. Record Group 84. 1015S.

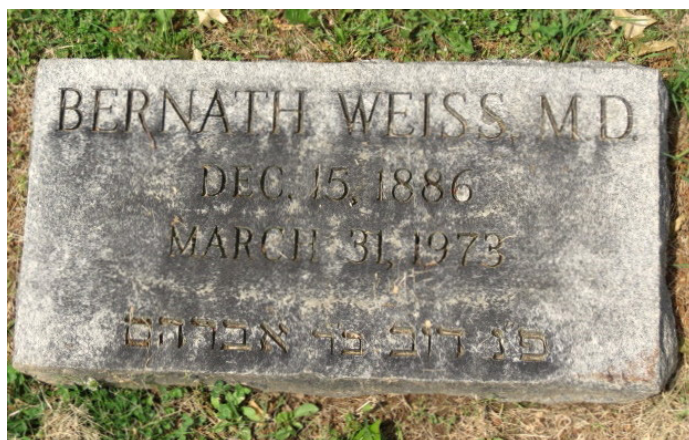
²⁴ Forrás: adatbázis.

²⁵ Forrás: adatbázis.

²⁶ Forrás: adatbázis.

²⁷ Forrás: adatbázis.

²⁸ Dr. Bernath Weiss gyászjelentése, *The New York Times*, 1973. április 1. 79. <https://www.nytimes.com/1973/04/01/archives/dr-bernath-weiss.html>, letöltés 2021. jan. 19.

3. ábra: Bernath Weiss sírköve²⁹

Zacovics Tibor (1881–1968) hadnagy³⁰

Az egyik legkülönlegesebb figurája a New York-i magyar katonáknak az 1881. április 13-án Budapesten született Zacovics Tibor. Kivándorlása előtt Budapesten, a Magyar Földhitelintézet ügyintézőjeként dolgozott, lakóhelye Újpesten, a József u. 26. szám alatt volt.³¹ Az Egyesült Államokba tartó, a Cunard hajótársasághoz tartozó Ivernia nevű hajóra 1910. július 19-én szállt fel Liverpoolban, és július 28-án ért partot Ellis Islanden. Honosítására 1916. április 2-án került sor Bostonban. 1917. június 5-én kortársaihoz hasonlóan regisztrált az általános sorozásra, majd 1917. november 30-án meg is kapta behívóját. A New Jersey államban lévő Camp Dixonban kapta meg alaki kiképzését, és itt is teljesített szolgálatot, egészen 1919. május 28-ig. Ekkor kapta meg a tengerentúli szolgálatra vonatkozó parancsát, majd csatlakozott az AEF-hez, ahol a 17. tábori tüzérezred hadnagyaként érkezett a nyugati frontra, Franciaországba. Frontszolgálatra rövid ideig tartott, 1919. augusztus 12-én már vissza is tért az Egyesült Államokba, ahol 29-én megkapta leszerelési papírjait. Leszerelése „honorable” volt, annak indoklása pedig: „a kormány kényelme érdekében – szolgálatára a továbbiakban nincs szükség”.³²

²⁹ A kép eredeti helye: <https://www.findagrave.com/memorial/111304613/bernath-weiss#view-photo=81294600>, letöltés 2021. jan. 20.

³⁰ A Zacovics Tiborról szóló rész korábban megjelent a Vasváry Collection Newsletter 2021/1. számában. Elérhető itt: <http://vasvary.sk-szeged.hu/newsletter/21jun/tartalom.html> letöltés 2021. december 10.

³¹ Budapest Főváros Levéltára. Okiratok, közjegyzői iratok. A jogszolgáltatás területi szervei. Jakab Géza közjegyző iratai. HU BFL – VII. 222. a – 1905/0497.

³² Forrás: adatbázis.

Amint az látható, Zacsovincs Tibor nem vett részt ütközetben (szolgálati absztraktján üres az „engagements” rész), és Bernath Weisstől eltérően nem volt aktív részese a háborút követő nemzetközi eseményeknek sem. Személye egészen más okokból érdemel említést, nevezetesen az Egyesült Államokba való kijutásának oka és körülményei azok, amelyek érdekessé teszik Zacsovincs történetét.

4. ábra: Zacsovincs Tibor arcképe a Tolnai Világlapjában, 1910³³

Hősünk ugyanis minden jel szerint notórius csaló volt. Ezen a ponton érdemes átadni a szót a Népszava 1910. október 5-i lapszámában megjelent *Félmilliós szélhámosság* című cikk írójának.

Nem mindennapi ravaszsággal kieszelt család foglalkoztatja már napok óta a budapesti rendőrséget. Egy fiatalember, akit tönkretettek az uri passziói, százazrekig követett szélhámosságokat és ami a legkülönösebb a dologban — a károsult eddig még nem jelentkezett. Ennek oka az, hogy a becsapottak várnak, mert azt remélik, hogy nem az ő zsebükre, hanem a másik becsapott zsebére megy a játék. [...] Zacsovincs Tibor, a Földintézet volt tisztviselője, aki Dósa Albertnek, Károlyi László gróf jószágkormányzósága főpénztárnokának, a mostohaafia, a mult évi október hó 1-én kijelentette a mostohaanyja előtt, hogy Apponyi Henrik gróf, Károlyi László gróf sógora, ötvenezer korona sürgös kölcsön megszerzésével

³³Tolnai Világlapja, 1910. október 16. 2368. o.

bizta meg őt. Erre vonatkozó táviratot is mutatott Dósának, aki, mint a Károlyi-család bizalmas embere, végre késznek nyilatkozott a közbenjárásra [...] (Dósa) mostohafiát elvezette Sonnenberg Imréhez, a Schenker és Társa-cég főnökéhez, aki Dósa számára 1909. évi október 5-én át is adta az 50.000 korona kölcsönt Apponyi Henrik részére Zacsovics kezébe, aki egy fölhatalmazást is fölmutatott. Egy hónap múlva, november 5-én Zacsovics újra megjelent Sonnenbergnél és Apponyi Henrik gróf nevében visszafizette az 50.000 koronát. Ennek az évnek az elején azután Sonnenberg Imre Berlinből, Apponyi Henrik grófnak az előbbi ügyletből ismert aláírásával levelet kapott, amelyben a gróf ügyeinek rendezése céljából százezer korona kölcsönt kér. Időközben Zacsovics is megjelent mostohaatyjánál, akinek megmutatta újabb fölhatalmazását, amely a pénz átvételére jogosítja. Sonnenberg minden aggodalom nélkül teljesítette a gróf kívánságát és az újabb 100.000 koronát kifizette Zacsovics kezébe.

Ezt a pénzt azonban Zacsovics már nem fizette vissza, sőt ettől a naptól kezdve a cikk megjelenéséig, azaz október 5-ig nem is látták. Zacsovics eltűnt – a százezer koronával együtt. Az imént idézett cikkből kiderül, hogy természetesen az Apponyi Henrik-féle megbízólevelek és a távirat is hamisítvány volt, sőt Zacsovicsot idő közben „rendetlenség és hivatali hanyagság” miatt a Földhitelintézettől is elbocsátották. A kicsalt összegből fényűző életmódját kívánta fenntartani, amit hivatalnoki fizetéséből természetesen nem tudott megfelelően finanszírozni. A cikk szerint ez „bírt rá a szédelgésre”. Nem ez volt azonban az egyetlen nagy összegű csalás, amit a későbbi amerikai hadnagy elkövetett.

Gróf Károlyi Lászlónak a Szentkirályi-utca 22–24. szám alatt hatalmas bérháza van. Zacsovics Tibor ezt a házat hamisított okmányok és mostohaapjának a fiókjából ellopott bélyegzők segítségével eladta Sonnenberg Imrének: 1910 november 1-én történő átadás kötelezettségével. Sonnenberg erre a házra, amelynek vételárát 510.000 koronában állapították meg, összesen 180.000 korona előleget adott át Zacsovicsnak, aki június havában, amikor a Földhitelintézettől is megkapta végkielégítését, megszökött Budapestről. A szélhámos üzelmeiről Dósa Albert értesítette a rendőrséget, ahol most Zacsovics büntársait nyomozzák.³⁴

Rekonstruálva az eseményeket láthatjuk, hogy Zacsovics Tibor 1909 novemberében (legalább) az egyik nagy összegű csalást elkövette, és 1910 júniusáig, azaz a Földhitelintézettől való elbocsátásáig bizonyosan a másik ügyletet is lebonyolította. A cikk szerint a pénz megszerzése után megszökött Budapestről. Amint azt az Ivernia hajó utaslistája alapján

³⁴Népszava, 1910. október 5. 7–8. o.

tudjuk, 1910 júliusában már partra is szállt New Yorkban, tehát nemcsak Budapestet, de az egész kontinenst elhagyta. Mindezek alapján egyértelműnek tűnik, hogy jó előre kitervelt csalással van dolgunk, aminek a végleges amerikai letelepedés is a céljai között szerepelhetett. Az idézett cikk után a Népszava másnap megjelent lapszáma újra írt hősínek-ről, ekkor már láthatóan tudnak Amerikába távozásáról. *Az uri betyár dolga* című rövid írás azzal a kijelentéssel kezdődik, hogy Zacsovics valahol a tengerentúlon él „a ravaszul szerzett pénzen”. Budapesten viszont a csalások miatt éppen nagy botrány készülődik. Sonnenberg Imre ugyanis követelné vissza a Károlyi grófnak kölcsönadott pénzt – amiről aláírt elismervénye van –, Károlynak viszont természetesen eszében sincs visszafizetni azt, hiszen a nevében felvett kölcsönről neki tudomása sem volt. „A vihar majd akkor tör ki” – írja a cikk, amikor november 1-jén elérkezik a Szentkirályi utcában levő ház átadásának ideje. Sonnenbergék kifizettek a csalónak 180.000 korona előleget, ebből viszont Károlyiék egy fillért sem láttak – így a botrányos pereskedés szinte borítékolható. De mi a helyzet Zacsovicsal és az ügyben szintén érintett mostohaapjával?

Az elvitorlozott (sic!) szélhámosról különben kiderült, hogy másokat is becsapott. Így többek között panaszt tett ellene Weisz Benő férjiszabó, akitől ugyancsak a Károlyi grófok nevében huszezer koronát csalt ki. A kivitel itt is az volt, mint a Sonnenberg-esetben. Eleinte visszafizette a kölcsönöket, mikor azonban nagyobb összeget sikerült kicsalni, nem jelentkezett többet. A szédelő mostohaapját, Dósa Albertet, aki a Károlyi-uradalom főpénztárosa, ágybadöntötte az izgalom. Előreláthatólag ő lesz a legnagyobb áldozata az uri betyár gazságainak.³⁵

Egy másik lap, a Friss Újság szerint még június folyamán Zacsovics beállított mostohaapjához, ahol a következőt közölte vele: „Apám, én tönkretettelek benneteket. Bocsászatok meg, én most megyek, majd megtudtok mindent.” Ez az állítólagos látogatás az eltűnése előtti napon történt.³⁶ A másnapi lapszámban további információkat kapunk a család személyes ügyeivel kapcsolatban. Korábbi főbérője azt állította róla, hogy már az első találkozáskor gyanította, hogy csaló lehet, hiszen „kinyitotta a felöltőjét s kabátja szélét is elhuzta, hogy vastag arany óraláncát látni lehessen”. Ezen kívül azt is megtudjuk, hogy 1909 decemberében Monte Carlóban járt, nagy bőröndökkel utazott el, viszont januári visszatérésekor poggyász nélkül érkezett – ami gyanúra adott okot. A lapnak nyilatkozó főbérőlőtől májusban költözött el Újpestre, a József utcába.³⁷ Weisz Benő felesége pár nappal később levelet kapott a csalótól – derül ki a Délmagyarország című lap október 11-i cikkéből.

³⁵ Népszava, 1910. október 6. 8. o.

³⁶ Friss Újság, 1910. október 5. 2. o.

³⁷ Friss Újság, 1910. október 4. 6. o.

A rendőrséghez Weisz Benőné által eljuttatott levélben a csaló azt követeli, hogy álljanak el a feljelentéstől, „ne tegyék tönkre a terveit”, ugyanis ő meg akar nősülni. Emellett ígéretet tesz az okozott károk megfizetésére, és kilátásba helyezi, hogy ha a rendőrség kezére kerül, öngyilkosságot fog elkövetni. A levelet nem tudták lenyomozni, mivel nem postai úton, borítékban érkezett.³⁸ A feljelentés egyébként október 8-án történt meg. „A feljelentő Hartmann Mór Alsóerdősor-utcai mészáros, a kitől Zacovics négyezer koronát csalt ki Károlyi Lászlóné grófné hamisított levelei alapján. A feljelentés következtében a rendőrség elrendelte a nagystílusú csaló körözését.”³⁹

További információmorzsákat csíphetünk fel a Népszava másfél héttel későbbi, *Az uri szélhámos nyomában* című cikkéből.

*Zacovics Tibornak, az uri szélhámosnak a viselt dolgaival többször foglalkoztunk. [...] Most, ugylátszik, hogy a rendőrség nyomába került a megugrott szélhámosnak. A szökevény öccse, Zacovics Iván föltünően hasonlít bátyjához. Ez Zombori Iván névre külföldre szóló utlevelet szerzett. Ezt tudta meg az ujpesti kapitányság és megakadt azon, hogy miért kellett Zacovicsnak álnévre kiállított utlevél? Bizonyára azért, hogy a bátyja szökhessék vele. Megtudták ezenkívül, hogy nemrégiben kiváltották Zacovics Tibor zálogba tett fehérműit is. Ez is amellet szól, hogy a csaló gondosan készült a szökésre.*⁴⁰

A korabeli lapokban nem található információ arról, hogy a rendőrség „az utóbbi évek egyik legnagyobb arányú és legügyesebb szélhámosának”⁴¹ nyomára akadt volna. Ennek oka – mint azt már tudjuk – az volt, hogy az elkövető az Egyesült Államokba távozott, ahol hat évvel később már állampolgárságot is szerzett. Európába legközelebb már az Amerikai Expedíciós Erők hadnagyaként tért vissza, de újabb magyarországi látogatásáról szintén nincs információ. Ahogyan az sem ismert, hogy mi történt a tetemes mennyiségű orvul szerzett pénzzel. Mennyit is csalt ki összesen áldozataitól az „úri betyár”? Az idézett újságcikkekben megismert összegek az alábbi táblázatban láthatóak.

Áldozat	Sonnenberg Imre	Weisz Benő	Hartmann Mór	Összes ismert zsákmány
Összeg	280000	20000	4000	304000

5. ábra: Zacovics Tibor eddig ismert csalásai

³⁸ Délmagyarország, 1910. október 11. 10. o.

³⁹ Magyarország, 1910. október 8. 8. o.

⁴⁰ Népszava, 1910. október 21. 6. o.

⁴¹ Friss Ujság 1910. október 21. 3. o.

A 20. század elején száz korona nagyjából húsz amerikai dollárt ért. Átszámítva a 304 ezer korona több mint 60 ezer dollárt érhetett. Egy amerikai hivatalnok, aki Zacsovics magyarországi foglalkozásához hasonló munkát végzett (pl. egy könyvelő), éves szinten átlagosan 1500 dollár körül kereshetett. De még a kiemelkedőnek számító keresettel rendelkező profi baseballjátékosok éves átlagfizetése is mindössze ennek duplája, 3000 dollár volt 1910-ben, vagyis átlagosan 20 éves profi karrier alatt lehetett 60 ezer dollárt keresni.⁴² (Mai értékén egyébként ez a 60 ezer közel 1,5 millió dolláros vagyont jelentene.⁴³) Mi történhetett ezzel a hatalmas összeggel? A pénz egy részét, vélhetően a százezres kölcsönt „a börzén” elvesztette, emellett a Rudolf-rakparton élt egy asszony, akinek rendszeresen juttatott pénzt.⁴⁴

A háború után Zacsovics New York államban, Mount Vernon városban telepedett le. Tovább folytatta hivatalnoki karrierjét: könyvelőként dolgozott – némileg ironikus módon – egy közpénzellenőrző vállalatnál. Az 1930-as népszámlálás adatai szerint az ekkor 48 éves Zacsovicsnak és Margaret nevű, németországi születésű feleségének egy Gordon nevű 8 éves fia és egy Yvonne nevű, 3 és fél éves lánya volt. Velük élt még a feleség előző házasságából származó két nevelt gyermeke is, Elenaor Matray (16) és Margaret S. Matray (12).⁴⁵ Vér szerinti apjuk Mátray Lajos, a John D. Pettet néven is ismert magyar-amerikai ékszerész volt, aki több ízben is ült börtönben, főként éppen amiatt, hogy elmulasztotta fizetni a heti (!) 75 dolláros tartásdíjat volt feleségének, Margaretnek. Az újraházasodás után két évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy az asszony beleegyezzen a tartásdíj csökkentésébe, heti 35 dollárra.⁴⁶

Érdekesség, hogy gyakorlatilag minden hivatalos iraton összekeveredik Zacsovics keresztnéve és vezetékneve. A népszámlálási íven és más dokumentumokon is a Tibor van megadva a „Last name” szekcióban, a Zacsovics pedig értelem szerűen a „First name” alatt szerepel. Felesége, Margaret is Margaret Tiborként szerepel hősünk 2. világháborús sorozási regisztrációs kártyáján, Margaret Zacsovics helyett. Feltételezhető, hogy ő maga diktálhatta így be a nevét, hiszen különböző években, különböző szituációkban keletkezett dokumentumokról van szó, ahol egyedi adatfelvétel történt, nem pedig meglévő adatbázisból emelték át a személyi adatokat. Vagy hibát követett el neve megadásakor a honosítási eljárásra jelentkezéskor, és ennek megfelelően személyi okmányjaiban fordítva szerepelt a neve, majd egyszerűen „úgy maradt”, vagy pedig szándékos fordítás is történhetett.

⁴² *Scott Derks: The Value of a Dollar. Prices and Incomes in the United States, 1860–2009.* Millerton. 2009. 99. o.

⁴³ *S. Derks: The Value of a Dollar* i. m. 46. o.

⁴⁴ Délmagyarország, 1910. október 5. 7. o.

⁴⁵ Forrás: adatbázis.

⁴⁶ Amerikai Magyar Népszava, 1933. január 24. 3. o.

REGISTRATION CARD—(Men born on or after April 28, 1877 and on or before February 16, 1897)			
SERIAL NUMBER U 463	1. NAME (Print) ZACSOVICS Tibor		ORDER NUMBER
	(First)	(Middle)	(Last)
2. PLACE OF RESIDENCE (Print) 337 Warwick Ave Mt. Vernon West. N.Y.			
(Number and street) (Town, township, village, or city) (County) (State)			
[THE PLACE OF RESIDENCE GIVEN ON THE LINE ABOVE WILL DETERMINE LOCAL BOARD JURISDICTION; LINE 2 OF REGISTRATION CERTIFICATE WILL BE IDENTICAL]			
3. MAILING ADDRESS SAME			
(Mailing address if other than place indicated on line 2. If same insert word same)			
4. TELEPHONE	5. AGE IN YEARS 61	6. PLACE OF BIRTH Budapest	
	DATE OF BIRTH April 13 1881	(Town or county)	
(Exchange) (Number)	(Mo.) (Day) (Yr.)	Hungary (State or country)	
7. NAME AND ADDRESS OF PERSON WHO WILL ALWAYS KNOW YOUR ADDRESS Margaret Tibor SAME Address			
8. EMPLOYER'S NAME AND ADDRESS Lloyd E. O'Neal			
9. PLACE OF EMPLOYMENT OR BUSINESS 15 Exchange Pl Jersey City N.Y.			
(Number and street or R. F. D. number) (Town) (County) (State)			
I AFFIRM THAT I HAVE VERIFIED ABOVE ANSWERS AND THAT THEY ARE TRUE.			
D. S. S. FORM 1 (Revised 4-1-42)	(over)	16-21630-1	Zacsovics Tibor (Registrant's signature)

6. ábra: Zacsovics Tibor 2. világháborús sorozási regisztrációs kártyája, 1942

Zacsovics Tibor 86 éves korában, 1968. február 10-én hunyt el, sírja a Long Island National Cemeteryben található, rajta veteránnak kijáró tiszteletadással. Furcsa életút az övé. Még a Budapesten elkövetett csalásai után írták róla, hogy „kétlaki életet élt, ismeretségeinek egyik körében tisztos hivatalnok volt, de volt egy másik világa is, ahol grand seigneur életet élt”.⁴⁷ Kétlakisága metaforikusan is értelmezhető, hiszen az Egyesült Államokban hősként tekintettek rá, és a hadsereg nagy háborús veteránjaként temették el, szülőhazájában viszont hatalmas károk okozójaként, szavahihetetlen, megbízhatatlan, aljas emberként tartották számon. Megkárosította nem csak a becsapott feleket, de saját nevelőapját is.

Gellért Ernő (1895–1918) közlegény

Ernest Gellert, azaz Gellért Ernő volt az egyetlen az adatbázisban szereplő több mint 800 főből, akinél öngyilkosság volt a halálozás oka. Az eset különlegessége miatt megérdemli talán, hogy kicsit közelebbről megvizsgáljuk, mi történhetett vele. Gellért 1895. január 12-én született. Az amerikai hadba lépés és a sorozás idején 22 éves volt. A kötelező regisztráció részét vett ugyan, de harcolni semmi esetre sem szándékozott, ugyanis lelkes szocialista volt. A szolgálati adatlapja szerint 1917. október 10-én rukkolt be, majd alaki kiképzése

⁴⁷ Délmagyarország, 1910. október 5. 7. o.

után a parti tüzérséghez került, de mint utólag kiderült, rendszeresen megtagadta az aktív szolgálatot pacifista nézeteire hivatkozva. Az adatlapról annyi derül ki, hogy 1918. április 8-án lövés ejtette halálos sebesülés miatt elhunyt. A halál okaként az öngyilkosságot írták be. A halál esetén értesítendő legközelebbi rokonaként édesapja, Mr. Hugo Gellert szerepel, aki New York Cityben, a 165. utcában lakott. Volt azonban egy két évvel idősebb bátyja is, aki újságíróként tevékenykedett. A család nem nyugodott bele az öngyilkosságba, állításuk szerint Ernő jellemével teljesen ellentétes lett volna, hogy önkezével vessen véget életének. Gyanússá tette a körülményeket az is, hogy április 8-án, azaz éppen halála napján adott fel egy levelezőlapot családjának, melyen a következőket írta: „Fort Hancock, április 8. Jó szerencse mindenkinek. Ha irtok, kérlek, irjatok egyszerű levelezőlapon és ne említsétek a nevemet. Kitünően érzem magam. Tisztelek és csókolok mindenkit. Ernő.”⁴⁸

A halála után megjelent sajtóanyagokból kiderül, hogy a család ügyvédje, aki képviselte a fiatalembert a hadbíróság előtt, levélben követelte a War Departmenttől a nyilvános és teljes vizsgálatot a halál körülményeire vonatkozóan, valamint a jogot, hogy ő is kihallgathasson minden tanút. Akik ismerték, öntudatos, komoly, de gyengéd jellemű, elkötelezett pacifistának és szocialistának írták le Gellértet. Ennek köszönhetően behívása óta – parancsmegtagadás miatt – többször is bajba keveredett, ennek köszönhette a hadbírószági ügyét is. Habár a hadügyminiszter rendelete értelmében az „öntudatos ellenállókat” nem volt szabad megbüntetni szolgálatmegtagadás miatt, a tárgyalást mégis lefolytatták. A halálos lövés a New Jersey állambeli Camp Hancockban lévő börtönben érte. Az ügyben felállított vizsgálóbizottság a helyszíni bizonyítékok alapján az alábbi jelentést adta közre.

Gellért egy töltetlen fegyvert vett le a polcról és megtöltötte azt. Halálát önmaga által okozott lövés okozta. A golyó a mell baloldalán hatolt be a testbe és a bal váll alatt jött ki a hátán. [...] A bizonyítékok szerint Gellért ágyán ült és a ravaszt egy kis bot segítségével húzta meg.

A fiatal közlegény tehát szokatlan módját választotta az öngyilkosságnak, olyannyira, hogy nem is csodálkozhatunk a család gyanakvásában. A vizsgálat szerint búcsúlevelet is hagyott, melynek szövege az alábbi volt:

Attól félek, hogy a hatóságokat nem győztem meg arról, hogy a háborúban való részvétel elleni aggodalmaim komolyak. Ugy érzem, hogy csakis halálom által menthetek meg másokat azoktól a szellemi kínzásoktól, amelyeken nekem kellett keresztülesnem. Ha ez

⁴⁸ Előre. A Szocialista Párt Magyar Szövetségének hivatalos közlönye, 1918. április 13. 2. o.

sikerül, akkor én szívesen halok meg. A háborura vonatkozó álláspontom saját lelkismereti meggyőződésemből eredt és nem mások rábeszélésének folyamánya volt.

A család nem fogadta el a jelentést, és soha nem nyugodott bele, hogy Ernő öngyilkossághoz folyamodott volna. A kételkedés egyik alapja a 2 nappal korábbi levél és a fiatalember általános jó kedélyű természete, a másik pedig a lőtt seb a mellkason, ami inkább utalt idegenkezűségre, semmint öngyilkosságra. Ernő bátyja, a népszámlálásokban csak „művész”-ként feltüntetett Hugó az Amerikai Magyar Szó című lap munkatársa volt. 1977-ben, majd’ hatvan évvel a szörnyű eset után írt cikkében így fogalmazott:

Megtagadott mindennemű katonai szolgálatot. Még a kórházat is visszautasította, mondván: „Ha vállalnám az ápolást, akkor egy másik személyt szabadítanék fel, akit a tűzvonalba küldenék.” És bátran vallotta, hogy ő szocialista.

(Besorozás után) két hét múlva hazajött két napos szabadságra. Mikor visszament, magával vitte a hegedűjét, „hogy legyen mivel szórakoztatni a fiúkat” és egy néhány könyvet is, „hogyha dutyiba kerülök, legyen olvasnivalóm”.

Vasárnap délután, 1918 március 8.-án adta elő a Műkedvelő Kör Wilde Oscar-nak „The Importance of Being Ernest” című színjátékát, természetesen magyar fordításban. Egy, vagy két nappal később kaptuk az értesítést, hogy ugyanazon a délutánon Ernő meghalt Fort Hancock katonai fogházában.⁴⁹

Ismét érdekes adalékot kapunk ebből az újságcikkből, bár természetesen elfogult állásponttal van dolgunk, hiszen az elhunyt bátyja a szerző. Ebből a leírásból ismét úgy tűnik, hogy Gellért Ernő jó hangulatban kellett hogy legyen, hiszen két nappal halála előtt még színielőadást tartott. Az öngyilkosság körülményei is kérdéseket vetnek fel, a testvér 1977-es írásából kitűnik, hogy még ennyi év után sem adott hitelt a vizsgálóbizottság által közölt jelentés eredményének.

Mikor hazahozták, mellén puskalövés volt. De a karabély hosszú csöve lehetetlenné teszi a ravasz elsütését, a kar nem elég hosszú, hogy a kéz azt elérhesse, ha a fegyvert valaki maga ellen fordítja. Erre azt mondták, hogy a ravaszt bottal sütötte el. Csak elfelejtették megmondani, hogyan jut bothoz valaki, mikor fogságban van? Aztán kinek a fegyverét sütötte el? Neki nem volt fegyvere. Hol vette hozzá a löveget? És, ami a legfontosabb, nem olyan fából faragták, hogy öngyilkos legyen.⁵⁰

⁴⁹ Gellért Hugó: Visszapillantás című cikke. Amerikai Magyar Szó, 1977. november 10. 11. o.

⁵⁰ Uo.

Valószínű, hogy már sosem tudjuk meg száz százalékos bizonyossággal, hogy mi történhetett valójában abban a New Jersey-i börtöncellában 1918. április 8-án. Annyi bizonyos, hogy egy 22 éves magyar-amerikai fiatalember különös körülmények között életét vesztette. Gellért Ernő esete az egyik legszomorúbb, emellett az egyik legérdekesebb történet az amerikai hadseregben szolgált magyarok közül.

7. ábra: Gellért Ernő sírja New York City Queens városrészében⁵¹

Guttman Adolf (1892–1944) közlegény

E tanulmányban utolsóként Guttman Adolf közlegényt mutatom be, aki talán az egyik legtragikusabb sorsú amerikás magyar katona, akivel az eddigi kutatások során találkoztam. Ehhez képest is sajnos igen keveset lehet rekonstruálni szomorú élettörténetéből.

⁵¹ <https://www.findagrave.com/memorial/68746851/ernest-gellert>

Guttman Adolf szintén Magyarországon, a Zemplén vármegyei Kiscigándon született 1892. június 10-én. Fejős Zoltán néprajztudós „Mert abban az időben lehetett vándorolni” – A cigándi amerikások emlékezete című könyvében nemcsak feldolgozta a település elvándorlástörténetét, de a függelékben közölte az összes Cigándról elvándorolt ember adatait is az utaslisták alapján, ennek megfelelően természetesen Guttman Adolf neve is megtalálható a kiváló kötetben. Innen is tudható, hogy 1910. augusztus 8-án, 18 éves korában érkezett Ellis Islandre a Lapland nevű hajó fedélzetén, melyre Antwerpenben szállt fel.⁵²

Form 1 656 REGISTRATION CARD		No. 195
1	Name in full <u>Adolf Guttman</u>	Age, in yrs. <u>25</u>
2	Home address <u>17. W 108 St. New York N.Y.</u>	
3	Date of birth <u>June 10 1892</u>	
4	Are you (1) a natural-born citizen, (2) a naturalized citizen, (3) an alien, (4) or have you declared your intention (specify which)? <u>declared intention</u>	
5	Where were you born? <u>Kis Cigand Hungary</u>	
6	If not a citizen, of what country are you a citizen or subject? <u>Hungary</u>	
7	What is your present trade, occupation, or office? <u>Factor</u>	
8	By whom employed? <u>myself 529 W. 111 St.</u>	
9	Have you a father, mother, wife, child under 12, or a sister or brother under 12, solely dependent on you for support (specify which)? <u>none</u>	
10	Married or single (which)? <u>single</u> Race (specify which)? <u>white</u>	
11	What military service have you had? Rank <u>none</u> ; branch <u>—</u> ; years <u>—</u> ; Nation or State <u>—</u>	
12	Do you claim exemption from draft (specify grounds)? <u>syphilis</u>	
I affirm that I have verified above answers and that they are true.		
<div style="display: flex; justify-content: space-between;"> <div style="font-size: small;"> If person is not the alien, attach alien's card. </div> <div style="text-align: center;"> <u>Adolf Guttman</u> (Signature or mark) </div> </div>		

8. ábra: Guttman Adolf sorozási regisztrációs lapja, 1917

Az amerikai hadseregbe sorozással került be. Sorozási regisztrációs adatlapja szerint 1917 júniusában már rendelkezett az „első papírokkal”, azaz folyamodott az amerikai állampolgárságért. Erre vonatkozó szándékát már 1910. október 3-án, azaz Amerikába érkezése után alig két hónappal jelezte a New York városi bíróságon. Egyedülálló volt,

⁵² Fejős Zoltán: „Mert abban az időben lehetett vándorolni”: A cigándi amerikások emlékezete. Cigánd Város Önkormányzata, 2017. 314. o.

kereskedelemmel foglalkozott, magánvállalkozóként. A sorozás alól betegségre, pontosan szifiliszre hivatkozva kérte a felmentést.⁵³ Ennek ellenére behívták, 1917. november 22-én kezdődött aktív szolgálata, melynek során a 308. és a 36. gyalogezredben, a 153. tartalékos dandárban és a 24-es számú utász században is szolgált, de mindvégig az Egyesült Államokban maradván.⁵⁴ 1918. augusztus 11-én kapta meg leszerelési papírjait, ellenséges idegen státuszára való hivatkozással – ebben az esetben nem járt az „honorabile” státusz.

Ahogy a korábban ismertetett életrajzokban is, Guttman esetében is elmondható, hogy nem konkrétan a rövid katonai pályafutása miatt tarthat számot érdeklődésre, hanem a háború utáni életútjában található rendkívüli eseményt. Guttman esetében kiderült, hogy valamikor a háborút követően visszatért Magyarországra, ami végzetes döntésnek bizonyult. A kisvárdai Jaross-lista szerint ugyanis Guttman Adolf 1944. július 15-én halt meg Auschwitzban. A történet még szörnyűbb része viszont az, hogy a listában közvetlenül őt követi felesége, Guttman Adolfné, született Feldmann Zseni, valamint két leányuk: a 15 éves Eszter és a 10 éves Lili is.⁵⁵ Mindez annak tudatában különösen tragikus, hogy az első világháborús szolgálat könnyített formában tette lehetővé a bevándoroltak számára az állampolgárság megszerzését.⁵⁶ Sőt, a szövetségi kormány nemcsak engedte, de szinte kérlelte az európai országokból származó, katonának állt idegeneket, hogy mielőbb folyamodjanak állampolgárságért, de számos példa volt arra is, hogy konkrétan megkövetelték az állampolgárság felvételét a háborúban részt vevő „idegen” katonáktól. A Kongresszus 1918. májusi határozata alapján az azonnali naturalizációhoz nem volt másra szükség, mint az aktív szolgálati viszony igazolására és két felettes tisztre, akik írásban tanúsítják a jelentkező lojalitását.⁵⁷ Tudjuk, hogy Guttman kérte is a honosítást, erről tanúskodik az általa kitöltött és aláírt Declaration of Intention, amit szinte azonnal New Yorkba érkezése után be is nyújtott. Tehát egész bizonyos, hogy meg akarta szerezni az amerikai állampolgárságot, és minden valószínűség szerint meg is kellett kapnia azt. Ennek ellenére a második világháború idején mégis Magyarországon találjuk. Ha az Egyesült Államokban maradt volna, ő és családja biztonságban átvészelhette volna a második világháborút és így a Holokausztot is. Sajnos eddig nem derült ki, hogy mikor – és főleg miért – tért mégis haza Magyarországra, az viszont látható, hogy döntése sajnos végzetesnek bizonyult.

⁵³ Forrás: adatbázis.

⁵⁴ Forrás: adatbázis.

⁵⁵ A kisvárdai Jaross lista MS Excel táblázat formájában elérhető a Nyíregyházi Zsidó Hitközség honlapján található Soá adatbázis részeként. http://sofar-ujsg.hu/?page_id=548 letöltve 2021. márc. 12.

⁵⁶ N. G. Ford: *Americans All!* i. m. 63.

⁵⁷ *Lucy E. Salyer: Baptism by Fire: Race, Military Service, and U. S. Citizenship Policy, 1918–1935. The Journal of American History* 91 (2004. december), 3. sz. 850.

Záró gondolatok

A tanulmányban ismertetett négy életrajz mindössze néhány példa az amerikai hadsereg magyar háterű katonáinak életpályáira. A négy teljesen különböző életút módszertanilag is más-más megközelítést igényelt, a forrásbázis pedig igen széles: a különféle amerikai és magyarországi levéltári anyagok mellett amerikai, amerikás magyar, illetve magyarországi sajtóanyagok teszik ki a használt források java részét, de bizonyos esetekben szakirodalmi munkákból is sikerült információmorzsákat szerezni az alanyok életével, tevékenységével kapcsolatban. A négy életpálya – reményeim szerint – kellően különbözik egymástól ahhoz, hogy képet adjon az amerikai hadseregben szolgált magyarok és ezzel együtt talán maga az amerikai magyarság társadalmi sokszínűségéről. Az Egyesült Államokat a háború után is diplomáciai küldetések formájában szolgáló orvos, a magyar hatóságok elől Amerikába menekült nagystílű csaló, tragikus sorsú, fiatal kommunista mozgalmár és még tragikusabb sorsú holokauszt-áldozat is található közöttük.

Fontos megjegyezni, hogy ezek az életpályák azért is feltárhatók, mert rendelkezésre áll hozzájuk kapcsolódó forrásanyag. Az adatbázis több mint 800 New York-i alanyának ez csak a töredéke, az alanyok többségével kapcsolatban sokszor szinte alig találhatóak kiegészítő források. Részletekbe menően feltárni minden életpályát ezért sajnos szinte lehetetlen vállalkozás lenne. A prozopográfiai adattár összeállításának célja tehát elsősorban az, hogy statisztikai jellegű, makroszintű elemzéseket lehessen végezni a segítségével. Az itt közöltekhez hasonló, részletes életpálya-rekonstrukciók viszont szemléletes esettanulmányokként szolgálhatnak a kutatás számára.

RAKITA ESZTER

BEVÁNDORLÓ, KATONA, TÖRTÉNÉSZ:
VICTOR GONDOS JR. ÉLETPÁLYÁJA

Bevezetés

E tanulmány célja, hogy egy második generációs amerikai magyar bevándorló különleges életpályáját ismertesse. Az 1902-ben Budapesten született Victor Gondos Jr. kisgyermekkorában került az Egyesült Államokba. Az egyetemi éveit katonai pályára kívánt lépni, de egy váratlan betegség miatt sajnos kis híján maradandóan mozgáskárosulttá vált. A betegségből kilábalva szinte teljesen új életet kellett kezdenie, egészen új területen kellett helytállnia, ami később még sikeresebbnek bizonyult, mint azt talán valaha is várta volna. Életútja a befogadó új hazája iránti hűségét tettekkel is bizonyítani akaró, ambíciós bevándorló történetének szemléletes példája.

A családjával Magyarországról 1911-ben kisgyermekként kivándorolt Victor Gondos Jr. még iskoláskorú volt az első világháború idején. 1920-ban, középiskolai tanulmányainak befejezése után szinte azonnal jelentkezett az épp abban az évben, a National Defense Act¹ keretében létrehozott Organized Reserve (Officers Reserve Corps) kiképzésére, emellett a University of Michiganon építészetet tanult. Betegségének köszönhetően a katonai pályáról hamarosan le kellett mondania, sőt új karrier után is kellett néznie. Az 1940-es években viszont – a University of Pennsylvania történelem szakának elvégzése után – az amerikai hadtörténetírás ismert figurájává válva bizonyította, hogy választott hazáját „nemcsak karddal, hanem tollal is” szolgálhatja.² Ebben a tanulmányban megpróbálom részletesen bemutatni e különleges életút fontosabb állomásait. A tanulmány fő forrása a Philadelphiában lévő Pennsylvaniai Történelmi Társaság (Historical Society of Pennsylvania) *Balch Institute of Ethnic Studies* gyűjteményében található Gondos Family Papers című, igen gazdag levéltári anyag, amelyből elsősorban egy memoárt³ és a családi levelezés egyes vonatkozó

¹ Az 1920-as védelmi törvény újjászervezte az amerikai haderőt, a három fő csoport a reguláris hadsereg, a nemzeti gárda és a tartalékos hadtest volt. Ezen belül alakították ki a tartalékos tisztképző egységet, amelynek kiképzésére Victor Gondos Jr. is felvételt nyert.

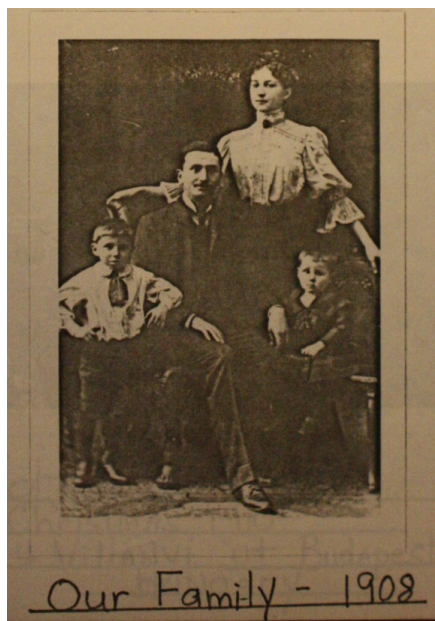
² E szemléletes analógia dr. Bartók Béla az Idegen hadakban konferencia „Egyéni sorsok” szekciójának vitáján tett hozzászólásában hangzott el.

³ Robert Zoltan Gondos: *Recollections of My Early Youth 1908–1921*. Kézirat. 1978. Historical Society of Pennsylvania (a továbbiakban: HSP), 3082 – Gondos Family Papers (a továbbiakban: 3082). 7. doboz, 7. mappa. Az angol nyelven írt memoárból idézett részleteket saját fordításomban közlöm.

darabjait használom fel a Gondos család idősebbik fiútagja, Victor Gondos Jr. életrajzá-
nak megírásához. Ezen kívül a munka során hasznos információkhoz jutottam a Victor
Jr. veteránnyugdíját tárgyaló amerikai szenátusi ülés jegyzőkönyveiből és az azt kísérő
mellékletekből is.⁴ A Gondos család mozgalmas, fordulatokban gazdag élettörténete nagy
részletességgel feltárható a levéltári forrásanyagból, ebben a munkában viszont az Idegen
hadakban konferencia tematikájába illeszkedve, csak az elsőszülött fiú, ifj. Viktor életútját
mutatom be, a család többi tagjával csak indokolt esetben foglalkozom.

Családi háttér és kivándorlás az Egyesült Államokba

A Gondos család több rövidebb-hosszabb amerikai tartózkodást követően véglegesen 1911-ben
vándorolt ki az Egyesült Államokba. A négyfős család tagjai az apa, Viktor, az anya, Irén és
két fiú, ifjabbik Viktor és Zoltán voltak. A családfő Erdélyben, Szilágycsehn született 1879-
ben. Budapesten járt egyetemre, ahol építészmérnöki diplomát, majd politikatudományból
doktori fokozatot is szerzett. Feleségével, a német mérnökcsaládból származó Trautmann
Irénnel (szül. 1883) Budapesten találkozott. 1901-ben kötöttek házasságot. E tanulmány
címszereplője, elsőszülött fiuk, ifj. Gondos Viktor 1902-ben, kisebbik fiuk, Zoltán pedig
1905-ben született, mindketten Budapesten.

1. ábra: Családi fotó 1908-ból⁵

A família első ízben 1904-ben került kapcso-
latba Amerikával, amikor az idősebb Gondos
Viktort a Tisza-kormányzat a Missouri állambeli
St. Louisba delegálta azzal a megbízással, hogy
tanulmányozza az ottani mezőgazdasági techno-
lógia és a termelési módszerek fejlődését, illetve
látogasson el az épp abban az évben tartott világ-
kiállításra. A feladata az volt, hogy írásos beszám-
olókat készítsen a tapasztalatairól a kormány
számára. Az Egyesült Államokban tapasztaltak
nagy hatással voltak rá. Magyarországra vissza-
térve nagy elvárásokkal és ambíciókkal látott

⁴ US Senate Records, Calendar No. 1711, Report No. 1636: Granting a Pension to Capt. Victor Gondos, Jr.
76th Congress, 3rd Session, May 21, 1940. (A továbbiakban: US Senate Records, 1711/1636.)

⁵ HSP 3082, 7. doboz, 7. mappa.

újra munkához, de hamar be kellett látnia, hogy a hazai viszonyok között nem lesz képes a számára megfelelő életszínvonalat biztosítani családjának. Emiatt 1906-ban saját kérésére ismét amerikai megbízatást kapott – a memoár tanúsága szerint maga báró Szerényi József közbenjárására –,⁶ ezúttal viszont már a családját is magával vitte.

A család Chicagóba költözött, és ott is éltek 1909-ig, gyakorlatilag mindenféle baráti kapcsolatok nélkül „relatív magányban”.⁷ Ezalatt a családfő több különböző cégnél is vállalt mérnöki munkát, hogy ösztöndíját kiegészítse, emellett fontos szakmai tapasztalatokat is szerzett. Három Chicagóban töltött év után hazatértek Magyarországra, ahol másfél évig Budapesten éltek. Az apa itt még egy utolsó kísérletet tett arra, hogy megvesse lábát az óhazában: alapított egy előregyártott épületszerkezeteket forgalmazó céget – amerikai mintára –, de mivel a magyarországi technikai feltételek nem tették lehetővé a hosszú távú működést, ezt hamarosan fel kellett számolnia. A vállalkozás kudarca után 1911-ben az Egyesült Államokba való végleges kivándorlás mellett döntöttek. Ehhez a Királyi Kereskedelmi Múzeumtól sikerült ösztöndíjat szereznie, de – ahogy apjának, dr. Gondos Mór nagybányai körzeti orvosnak írt levelében kifejtette – a kivándorlásra akkor is el volt határozva, ha ezt a megbízatást nem kapta volna meg. „Ez a talaj nem nekünk való, s nem akarjuk gyermekeinknek ezt örökségül hagyni.”⁸ 1911 nyarán New York Cityben telepedtek le, és a következő néhány év folyamán a városban is maradtak. Köszönhetően a Kereskedelmi Múzeum ösztöndíjának,⁹ az apa mérnöki állásának és mellette fenntartott import kereskedő vállalkozásának, viszonylag jó körülmények között, jó környéken tudtak élni egészen a világháború időszakáig. A gyerekek, Victor Jr. és Zoltán New York Cityben kezdtek iskolába járni, itt tanultak meg angolul is. A későbbi évek folyamán számtalanszor költöztek, például a Connecticut állambeli Bridgeportba, de több városban is éltek Pennsylvániában (Philadelphia, Reading), Ohióban (Dayton, Cleveland), majd a New Jersey állambeli Atlantic Cityben is.

Tanulmányai, katonaság

A gyerekek 1911-től természetesen már amerikai iskolákba jártak. Ekkoriban kezdődött az amerikai társadalomba való asszimilációjuk és akkulturációjuk, és ez időszak alatt alakultak ki érdeklődési köreik is. Későbbi pályafutását nézve nem meglepő, hogy a mindig igen jó

⁶ Gondos: Recollections i. m. 5. o.

⁷ Gondos, R. Z.: Recollections i. m. 8. o.

⁸ Victor Gondos Sr. levele Gondos Mórnak, 1911. március 10. HSP 3082, 1. doboz, 8. mappa.

⁹ Az 1886-ban létrejött Kereskedelmi Múzeum az amerikai mezőgazdasági gépekkel kapcsolatos legfrissebb technológiai újítások tanulmányozására biztosított ösztöndíjat id. Gondos Viktornak, akinek tudományos igényű jelentéseket kellett készítenie az USA-ban tapasztaltakról.

tanuló Victor Jr. már iskolás korában is élénken érdeklődött a katonai ügyek iránt. Az első világháború kitörésekor Victor 12, Zoltan pedig 9 éves volt. Victor igyekezett naprakészen nyomon követni a katonai eseményeket. Öccse így ír róla visszaemlékezéseinek az első világháború időszakáról szóló részében:¹⁰

Viktor testvérem, aki lelkesen érdeklődik a katonai ügyek iránt, kifüggesztett egy haditérképet, amely mutatta Belgiumot és Franciaországot, és izgatottan követte Von Kluck¹¹ jobbszárnyának mozgását, ahogy végigsöpör Belgiumon majd Észak-Franciaországon, és ahogy szinte körülvéshi Párizst. Nagy érdeklődéssel néztük, ahogyan a gombostűfejek előre nyomultak egészen közel Párizshoz.¹²

Már a világháború alatt keletkezett családi levelekből is jól láthatóan kitűnik, hogy míg a szülők egymás között magyarul írtak, a gyerekek már az angol nyelvet használták. Zoltán memoárjából az is kiderül még, hogy az amerikai hazafias iskolai feladatokat csak félszívvvel oldotta meg, és zavarta az Osztrák–Magyar Monarchia elleni túlzott amerikai propaganda. Ugyanakkor a gyerekek Victory Gardent, azaz „győzelmi kertet” is műveltek,¹³ amikor az Ohio állambeli Daytonban laktak, ami persze az Egyesült Államok irányába érzett szimpátiájukról tanúskodik.¹⁴ Felnőtté válva mindkét fiúval kapcsolatban az figyelhető meg, hogy teljes lojalitással viseltettek az USA felé, de Magyarországot is szerették, és szívükön viselték, nagy érdeklődéssel követték nyomon az ország sorsát.

Victor Jr. 1920-ban fejezte be középiskolai tanulmányait a Pennsylvania állambeli Readingben, majd az év szeptemberében – édesapjával folytatott hosszas viták után – a University of Michigan hallgatója lett, építészmérnöki, később építész szakon.¹⁵ Építési diplomáját 1925-ben vette át. Még egyetemi tanulmányainak megkezdésével egy időben jelentkezett a már említett Parti Tüzérségi Hadtest újonnan létrehozott, tartalékos tisztképző egységének (Coast Artillery Corps Reserve) alapozó kiképzésére.¹⁶ Az ezt megelőző nyári

¹⁰ A memoár ide vonatkozó szakaszaiból a Nagy Háború blogon megjelent írásomban közöltem egy szemléletes válogatást: https://nagyhaboru.blog.hu/2021/02/25/_ellenseges_idegenek letöltve: 2021. ápr. 30.

¹¹ Alexander Von Kluck (1846–1934) német tábornok, az első világháború kitörésekor az I. német hadsereg parancsnoka volt, mellyel sikeresen benyomult Franciaország területére.

¹² Gondos, R. Z.: Recollections i. m. 39. o.

¹³ Az Egyesült Államokban mindkét világháború alatt elterjedt volt az ún. Victory Garden.

¹⁴ Gondos, R. Z.: Recollections i. m. 54. o.

¹⁵ A memoárban itt a „civil engineer” és az „architect” szavak szerepelnek. Az előbbi gyakran építőmérnöknek vagy mélyépítésznek magyarázzák, és nagyobb projektek (repülőterek, pályaudvarok) épületterveit készítik. Az utóbbit leginkább építésznek fordítják, és a kisebb épületek (lakóházak, közintézmények) tervezését végzi. Általánosságban az architect inkább művészi, míg a civil engineer inkább mérnöki vénát igényel.

¹⁶ A parti tüzérséget (US Army Coast Artillery Corps – CAC) 1901-ben alakították ki, és ebben a formájában 1950-ig működött. Feladata az volt, hogy megszerveze az Egyesült Államok partjainak, kikötőinek védelmét, emellett a légvédelmi feladatok ellátása is a CAC felelősségi körébe tartozott.

hónapokban kipróbálta a tengerészelést is a parti őrség egyik hajóján. Hamar kiderült viszont, hogy tengeribetegség miatt nem neki való ez az élet, ráadásul az is kellemetlenül érintette, hogy fiatal önkéntesként gyakorlatilag csak takarítómunkákat osztottak rá.¹⁷ 1922-ben felvették a tüzértanfolyamra, aminek sikeres elvégzése után 1924 júniusában hivatásos katonává vált az Egyesült Államok hadseregének tiszti tartalékos hadtestében, hadnagyi rendfokozatban.¹⁸

2. ábra: Victor Gondos Jr. arcképe az iskolai évkönyvében

Aktív szolgálati idejét 1924 és 1935 között töltötte. Ezalatt, miután építési diplomáját megszerezte, apja építőipari vállalkozásában dolgozott, leginkább tervezőmérnökként.¹⁹ Victor legfőképpen Virginia és Maryland államokban teljesített szolgálatot. Fő állomáshelye a Virginia állambeli Fort Monroe volt. A Monroe erőd adott otthont a legmagasabb színvonalú amerikai tüzérképző iskolának, ahol intenzív alap- és specializált tanfolyamokat is tartottak például általános tüzéri, légvédelmi, partvédelmi szakirányokon. A tüzéri alapképzés kilenc hónapot vett igénybe, a tartalékos tisztek, illetve a Nemzeti Gárda tisztjei pedig két-két hónapos intenzív, specializált képzéseken vehettek itt részt. Maga Victor Gondos több ilyen képzést is elvégzett, ezek mellett aktív szolgálatot is többször teljesített Fort Monroe-ban, ahol rendszerint a reguláris csapatokkal gyakorlatozott.²⁰

Szolgálati listája a következő volt:

- 1926. április 4–18.: Fort Eustis, Virginia;
- 1926. augusztus 8–22.: Fort Monroe, VA;
- 1927. július 17–30.: Fort Monroe, VA;
- 1928. augusztus 12–25.: Fort Monroe, VA;
- 1928. szeptember 13.–november 3.: Parti tüzérségi képzés, Fort Monroe, Aberdeen, WV;
- 1930. július 6–19.: Fort Monroe, VA;
- 1931. augusztus 2–15.: Fort Monroe, VA.²¹

¹⁷ Gondos, R. Z.: *Recollections* i. m. 64. o.

¹⁸ US Senate Records, 1711/1636, VGJr. Military Record.

¹⁹ A Gondos Company számos nagyszabású építkezési projekt kivitelezője volt az 1920-as évek folyamán, elsősorban Pennsylvania és New Jersey államokban. Közöttük több iskolaépület és néhány elegáns szálloda (pl. Hotel Jefferson és Hotel Madison Atlantic Cityben) felépítése is a vállalat munkája nyomán valósult meg. Ezek tervezője általában Victor Gondos Jr. volt.

²⁰ *The Sunday Star*, 1928. december 23. Part 2. 5. o.

²¹ US Senate Records, 1711/1636. VGJr. Military Record.

3. ábra: Victor Gondos Jr. (jobbról) szuronyhasználati kiképzésen 1922-ben²²

Szolgálati jegyzőkönyve (military record) szerint aktív ideje alatt az egyik legtevékenyebb tartalékos tiszt volt. Ahogy a dokumentum fogalmaz, átlag feletti szorgalommal, időt, energiát és pénzt nem kímélve szolgálta az ország javát.²³ Ez alatt azt érthetjük, hogy – mivel a tartalékosok saját polgári foglalkozásuk „kárára”, saját pénzükön (legtöbbször fizetés nélküli szabadságon) jártak el szolgálatot teljesíteni – Victor munka- és szabadidejét, illetve pénzét is a hadseregre áldozta. Ez is szerepet játszhatott abban, hogy 1928 őszi, azaz ötödik tartalékos turnusán, október végén Calvin Coolidge elnök – egy másik tiszttel együtt – őt jelölte ki a tüzérségi képzést elvégzettek legjobbjának, aki arra érdemes, hogy főhadnagyi (1st Lieutenant) rendfokozatba lépjen.²⁴

Aktív éveit alatt Victor sokat dolgozott azon, hogy a tisztek katonai és hadászati szaktudását növelni lehessen. E munka hatékonyabbá tételét szolgálta a Coast Artillery Club nevű tiszti klub létrehozása Washington, D. C.-ben, amelynek többek között Victor Gondos Jr. is az alapító tagja volt, illetve később a klub titkári feladatait is ellátta. Emellett az 1930-as évek elejétől rendszeresen publikált katonai és hadtörténeti témájú írásokat a parti tüzérség folyóiratába, illetve több helyi újságba is.²⁵ 1930-ban a századosi rendfokozatba léptették elő. Kitartó munkájának az évtized folyamán egyenes következménye lehetett volna az őrnagyi rangba lépés, és Victor minden valószínűség szerint tovább öregbíthette volna alakulójában

²² HSP 3082, 2. doboz, 3. mappa.

²³ US Senate Records, 1711/1636. VGJr. Military Record.

²⁴ Reading Times, 1928. október 30.

²⁵ US Senate Records, 1711/1636.

lévő jó hírnevét az amerikai hadsereg tisztikarának körében. Karrierjének felfelé ívelése alapján feltételezhető, hogy a második világháború idején akár fontosabb szerep is juthatott volna az addigra már bizonyosan főtisztként szolgáló Victornak. Ennek a lehetősége azonban egy váratlan esemény miatt szertefoszlott.

4. ábra: Victor Gondos Jr. századosi egyenruhában, 1930-ban²⁶

Betegsége és katonai karrierjének vége

A fordulópont katonai karrierjében még 1928 nyarán következett be – pontosabban egy ekkor történt eseményhez vezethető vissza. Ennek az esetnek részletes leírását olvashatjuk az Egyesült Államok 76. kongresszusának 1940-es szenátusi ülésén keletkezett jelentésben.

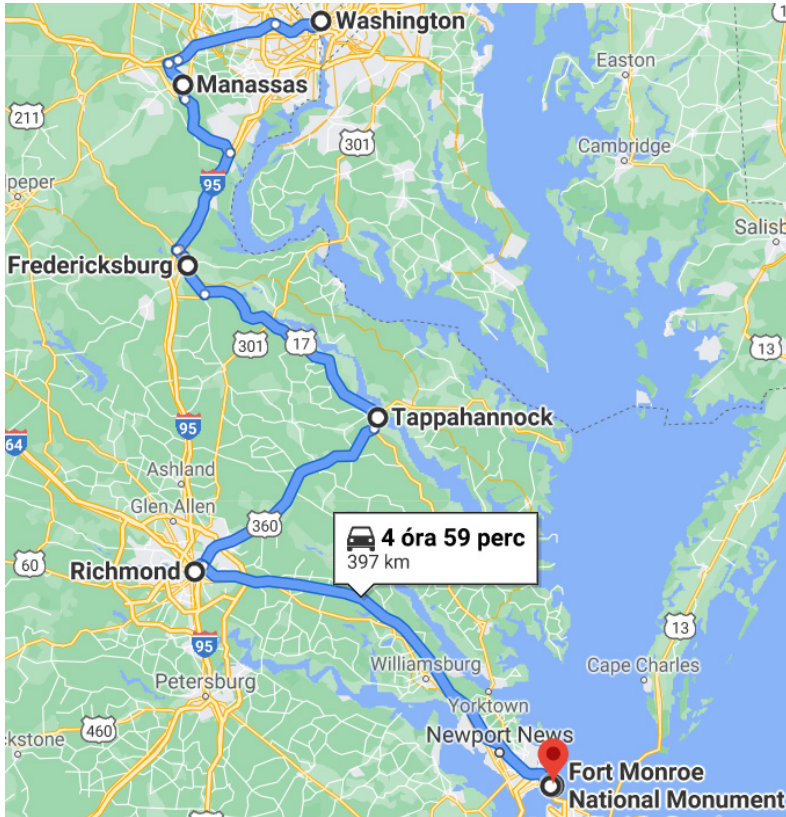
²⁶ HSP 3082, 6. doboz, 5. mappa.

A jelentés annak a szenátusi tárgyalásnak az összefoglalása, amely során Victor Gondos Jr. nyugdíjának ügyét tárgyalták, a kérdés pedig az volt, hogy korábbi katonai szolgálata alapján jár-e neki a veteránoknak kijáró szövetségi nyugdíj.²⁷ A jelentés szövegéből a következők szerint rekonstruálhatóak a megbetegedés körülményei és az azt követő időszak, melynek során Victor folyamatosan küszködött egészségi problémákkal. Az eseményeket a jelentések terjedelme és részletessége miatt jelentősen lerövidítve, saját fordításomban foglalom össze.

1928. augusztus 11-én este az ekkor még hadnagyként szolgáló Victor Gondos Jr. egy másik tiszttel, Stanley McGee hadnaggyal elindult Washingtonból azzal a szándékkal, hogy – egy éjszakára Richmondban (Virginia állam) megszállva – másnap délben Fort Monroe-ba érkeznek, hogy megkezdjék augusztus 25-ig tervezett kétételes szolgálatukat. Közben azonban, valamikor reggel 6 és 8 között, egy váratlan, erős vihar kerekedett, így Manassas városa felé vették az irányt, hogy menedéket keressenek a városban lévő hotelben. A viharban viszont a gépkocsi többször is elakadt, és utasai teljesen eláztak, ezért egy speciális vontatót kellett hívniuk Manassasból, hogy vontassa őket be a városba. Az este további részét ott töltötték, megszártották teljesen elázott egyenruhájukat és egyéb csomagjaikat, majd 12-én reggel szerettek volna továbbindulni.

Miután az eső valamelyest alábbhagyott, a tisztek igyekeztek információt szerezni az utak állapotáról. Azt a tájékoztatást kapták, hogy az áradás miatt a vízgyűjtő csatornák megteltek, és elárasztották az utakat és hidakat, melyeken így az átkelés kockázatosá vált. Ettől függetlenül a parancs szerint muszáj volt továbbindulniuk. A reggeli órákban még csak szitáló eső újra nagyon felerősödött, és gyorsan eláztatta az autót, a víz mindenhová behatolt, bőrig áztatva az autó utasait, így ismét egy hosszadalmas kényszerpihenőre volt szükségük Fredericksburgben, ahol órákat töltöttek azzal, hogy megszártásák az autójukat és persze magukat is. Ezután valamilyen módon tudomást szereztek arról, hogy lehetetlen lesz a továbbhaladás mind Richmond, mind pedig Washington felé, mivel az eső minkét irányba alámosta a hidakat. Tekintve, hogy a parancsuk szerint aznap jelentkezniük kellett a kijelölt szolgálati helyükön, nem volt más választásuk, mint hogy útra keljenek, kerül, amibe kerül. Végül az időjárás jobbra fordulása után sikerült átjutniuk Tappahannockon, és át is keltek a hídon a Richmond felé vezető országútra. Könnyen elképzelhető, hogy az övük volt az utolsó kocsi, amelyik átjutott a hídon, hiszen a jelentés szerint az nem sokkal később összeomlott. Az út innentől kezdve Richmondba, majd onnan tovább Old Point Comfortig zökkenőmentes volt. Gondos augusztus 12-én éjfélkor érkezett meg a Fort Monroe-i barakkba, ahol két richmondi tiszt fogadta őt és társait. A kb. mintegy 400 km hosszú utat tehát valamivel több mint egy nap alatt sikerült megtenniük.

²⁷ A Kongresszus 1930-ban hozta létre a Veterans Administrationt (V. A.), ami a veteránoknak megítélt nyugdíjakkal kapcsolatos ügyeket felügyelte.

5. ábra: A Washington, D. C. és Fort Monroe közötti útvonal ábrázolása a főbb állomásokkal, mai Google térképen

Ezt követően, valamikor a turnus első hetének folyamán, az erődben gyakorlatozva kellemetlen fájdalmat kezdett el érezni a dereka és a csípője tájékán, de ez még nem volt annyira zavaró, hogy megakadályozta volna őt a szolgálatteljesítésben. Igaz, időnként már ekkor is sántított, és a különböző fájdalmak, kellemetlenségek jeleit katonatársai is észlelték és szóvá tették. Mivel egyébként kitűnő egészségnek örvendett, Gondos csak átmeneti problémaként kezelte ezeket, és továbbra is részt vett az összes szokásos gyakorlalon. A turnus letelte és otthonába való visszatérése után alkalmanként kiújult a fájdalomérzete, és gyakran sántított a bal lábára. Ez alkalmanként ugyan visszatért, de még nem keltett benne különösebb gyanút, fiatal kora és általánosságban jó fizikai állapota miatt nem gondolta, hogy bármilyen komoly baja lehet.

1930-ban, mialatt Fort Monroe-ban teljesített szolgálatot, egyik délután egy apró baleset jelentősen rontott egészségi állapotán: bakancsának sarka beakadt az Old Sherwood Inn nevű fogadó lépcsőjébe. Ez ugyan nem komoly baleset, viszont a rándulás miatt

csípőfájdalma és bicegése kiújult, ami ettől kezdve már nem is múlt el teljesen, gyakran felerősödve tért vissza a következő évek folyamán. Ennek következtében oszteopátiás kezeléseken vett részt Atlantic Cityben, ami némi enyhülést hozott számára. Ezután, 1931 eleje körül Victornak visszatérő fejfájása lett, valamint a nyakában enyhe merevség is beállt, ami innentől állandósult.

Habár Gondos egészen 1931 őszeig mind civil foglalkozásában, mind katonailag továbbra is aktív volt, de addigra már hátfájása, fejfájása és a nyakában keletkezett merevség is jelentősen felerősödött. Családja segítségével elszántan próbálta megtalálni a fájdalmak okát, ezért konzultált dr. Roland de Hellebranth-el, a jól ismert sebésszel Atlantic Cityben, aki akkoriban az egyik legnagyobb szaktekintélynek számított. Ez az orvos végül igazolta a korábbi feltételezéseket, miszerint Victornak valószínűleg arthritise, azaz reumás ízületi gyulladása lehet, és ez okozhatja a súlyos fájdalmakat. Az erődben töltött első hónap végén ráadásul lovassági kiképzésen vett részt, ahol ismét egy kisebb balesetet szenvedett: rögtön az első alkalommal ledobta magáról a ló. Innentől kezdve már szünet nélkül voltak hát- és deréktáji fájdalmai. A későbbi súlyosbodás egyik fő oka Gondos felelőtlen viselkedése volt, hiszen még ezen a ponton sem vette eléggé komolyan a betegséget, a csontkovácsnál tett alkalmi látogatásokon kívül egyéb orvosi kezeléseket nem vett igénybe.

Egészen 1931 őszeig viszonylagos zavartalansággal tudta folytatni katonai szolgálátát, amikor hirtelen elkezdett romlani az állapota: erős hát- és fejfájásra, illetve nyakmerevedésre panaszkodott. Az ezt követő hónapokban számos szakorvost felkeresett Philadelphiában és Atlantic Cityben. 1932 februárjától állapota már olyan súlyos volt, hogy folyamatosan ágyhoz volt kötve, és gyakorlatilag rokkant állapotba került. Ahogy orvosi jelentésében olvasható:

...a következő két év folyamán a páciens gyötrelmes kínokon ment keresztül, két teljes hónapig aludni is képtelen volt. A gerincében keletkezett kettős görbület mellett, bal karja gyakorlatilag mozgathatatlaná vált. A fájdalom kiterjedt vállaira, csípőjére és térdeire is, emellett részleges állkapocszár is előlépett.²⁸

Ebben az időszakban – egyik felettes tisztje (Hershel E. Smith) elmondása szerint – radikálisan megváltozott, veszített magasságából és súlyából is, deréktól fölfelé teljesen merevvé vált, ám ennek ellenére is megtartotta rendkívül reményteli és jó kedélyű természetét.²⁹ Betegségének súlyossága természetesen nemcsak rá, hanem családjára is terhet rótt. Erre

²⁸ US Senate Records, 1711/1636. Disability data.

²⁹ Uo.

öccse, Zoltán több ízben is utal visszaemlékezésében. A betegség lefolyása és a családra gyakorolt súlyos hatása pedig jól nyomon követhető a családi levelezés alapján. A családfő, Victor Sr. nővérének magyar nyelven írt levelében részletesen leírja fia állapotát.

Victor hónapok, s talan evék ota nagyon súlyos bajban szenved. A baj neve: Spondylitis (ossificans ligamentosa, – hatgerinc – merevedes), amelyhez a mult nyar ota hozzájárult az u.n. myositis, nyak-merevedes. [...] Victor most epen 8 hete van egy ilyen privat-szobában, több specialista kezelese es Pemberton fo-kezelese alatt. A haladas nekunk, akik azelott a lassu pusztlust lattuk, igen jelentekeny. De hetek, talan hosszu hónapok mulnak meg el, mielőtt Victor-t hazahozhatjuk es hosszu hónapok azutan is, mig ujra munkakepes lesz.³⁰

Az állapota 1932 áprilisában már valóban súlyos lehetett, olyannyira, hogy öccsének 26-án írt (angol nyelvű) levelében például arról ír, hogy mandulaműtetre készül, de gázzal fogják érzésteleníteni, mert a helyi érzéstelenítéshez nem tudja kinyitni a száját.³¹ A több hónapos kezelés ellenére még az augusztusi levelekben is azt láthatjuk, hogy állapota nem javult, sőt valószínűleg rosszabbodott is. Apjának küldött (szintén angol nyelven írt) levelében arra panaszkodik, hogy egy újabb kialakult fájdalom miatt már a háterősítő segédeszközt sem tudja használni, felsőnyaki csigolyája pedig teljesen megmerevedett. Ugyanakkor reményét fejezi ki, hogy képes lesz nagyjából egyenesen járni, amikor az orvos visszatér szabadságáról. Egészségi állapotát is hadtörténelmi hasonlattal élve jellemzi: „Úgy érzem, hogy Gettysburgöt megharcoltuk és megnyertük, és az út most már tiszta Appomattox felé, de természetesen ez pedig nem lesz egy rövid út.”³² Ezekkel a polgárháborús helyszínekkel utal arra, hogy betegségében fordulóponton van túl, és már csak a végső csatát kell majd megnyernie. Sajnos nem lett igaza, Appomattox innen még igen messze volt. Négy nappal későbbi levelét például már diktálnia kellett az ápolónőjének, mert nem érezte jobb karját.³³ Az 1932-es levelekben rendszeresen visszatérő téma – részben az időközben begyűrűzött válságnak is köszönhetően – a pénz kérdése. Victor több alkalommal kifejezi, hogy bántja, hogy megterheli a családot a kezelése. Szülei és öccse egymás közötti levelezésében is gyakran megjelenik, hogy erőn felül kell teljesíteniük, hiszen a nagy gazdasági világválság kellős közepén kell megoldaniuk Victor költséges kórházi kezelését úgy, hogy a korábban jól menő építőipari vállalkozásuk is folyamatosan a csőd szélén állt. Ezeket az éveket jól jellemzi Zoltán visszaemlékezéseinek ide vonatkozó része:

³⁰ Victor Gondos Sr. levele özv. Somossy Miklósnénak, 1932. április 3. HSP 3082, 2. doboz, 6. mappa.

³¹ Victor Gondos Jr. levele Robert Zoltan Gondosnak, 1932. április. 26. HSP 3082, 2. doboz, 2. mappa.

³² Victor Gondos Jr. levele Victor Gondos Sr-nak, 1932. augusztus 10. HSP 3082, 2. doboz, 6. mappa.

³³ Victor Gondos Jr. levele Victor Gondos Sr-nak, 1932. augusztus 14. HSP 3082, 2. doboz, 6. mappa.

Victor három éven keresztül nagy fájdalomtól szenvedett gerinc artritisze miatt, de mikor visszaköltöztünk pennsildei otthonunkba, 1933 májusában, Dr. Alexander káliumos jódat adott neki, ami szinte csodával határos mértékben játszott szerepet az artritisz folyamatának megállításában. Vic betegsége nagy nyomást helyezett a család minden tagjára, ezért mi mind megkönnyebbülve néztük állapotának javulását.³⁴

Állapotában 1934 folyamán kezdett némi javulás mutatkozni. Az év vége felé Georgia államba küldték kezelésre. November 7-én kelt, az egész családnak címzett angol nyelvű levelében jó híreket közöl. Azt írja, erősebbnek érzi magát és hízott is, aznap már 111 font volt a súlya. Ez mindössze kb. 50 kg-nak felel meg, ami mutatja, hogy a betegség milyen súlyos állapotromlással járt. Azt is megemlíti, hogy lábai, főleg a térdei javultak, de a háta még mindig hamar elfárad. Sikerként könyveli el, hogy egyszerre több mint egy órát képes sétálni. Amint képes volt hosszabb sétákra, rendszeresen tartott hadtörténelmi témájú előadásokat a helyi középiskolában, elsősorban a polgárháború időszakával kapcsolatban.³⁵

A folyamatos kezelések hatására fájdalmai fokozatosan csökkentek, 1935-ben pedig már ismét képes volt hosszabb távokat is megtenni. A teljes felépüléshez egy magyarországi kezelés is hozzájárult. A gazdasági válságból kilábalva, az 1930-as évek közepére a család anyagi helyzete lehetővé tette, hogy Victor több hónapos termálfürdőkúrán vegyen részt Budapesten. Mivel járása még mindig bizonytalan volt, édesanyja is elkísérte az útra. 1936 augusztusának elejétől a Szent Lukács termálfürdőben, szigorú beosztás szerint vett részt a különböző gyógyászati foglalkozásokon. A fürdők, masszázsok és a tornagyakorlatok eredményei hamar mutatkozni kezdtek. Szeptember 10-én anyja, Irene örömmel számol be férjének írt angol nyelvű levelében arról, hogy fiuk egyre magasabbra tudja emelni a karját,³⁶ nyolc nappal később pedig már azt írja, hogy Victor a feje fölé is fel tudja emelni a kezét.³⁷ A kezelések hatására az étvágya is visszatért, aminek köszönhetően súlya folyamatosan gyarapodott. Édesanyja úgy látta, hogy „vannak napok, amikor Vic arca ismét kifejezetten kereknek látszik. [...] Pár napja a tükör előtt állva csodálta a kezelés eddigi eredményeit: majdnem annyira kiegyenesedve tud állni, mint a betegségé előtt.”³⁸ A több éven át tartó amerikai orvosi kezelések, valamint a magyarországi gyógyfürdőben kapott kúra együttes hatására Victornak sikerül kilábalni a súlyos betegségből, de gyakorlatilag új életet kellett kezdenie.

A betegség egyaránt tönkretette Victor ígéretes építési és katonai karrierjét, polgári foglalkozásának folytatásában megakadályozta. Hosszan tartó betegségének és az aktív

³⁴ Gondos R. Z.: Recollections i. m. 78. o.

³⁵ Victor Gondos Jr. levele családjának, 1934. november. 07. HSP 3082, 2. doboz, 6. mappa.

³⁶ Irene Gondos levele Victor Gondos Sr-nak, 1936. szeptember 10. HSP 3082, 1. doboz, 13. mappa.

³⁷ Irene Gondos levele Victor Gondos Sr-nak, 1936. szeptember 19. HSP 3082, 1. doboz, 13. mappa.

³⁸ Irene Gondos levele Victor Gondos Sr-nak, 1936. szeptember 27. HSP 3082, 1. doboz, 13. mappa.

szolgálatra való alkalmatlanságának következtében 1935 júliusában a hadsereg inaktív állományba helyezte a fiatal századost. Ez különösen fájdalmasan érintette, hiszen karrierjében épp erre az évre tervezte az őrnagyi rendfokozatba lépést. Hogy ez mennyire fontos volt számára, az is mutatja, hogy 1939. január 5-én kelt levelében arra kérte Pennsylvania állam kormányzóját, George Howard Earle-t, hogy (ahogy ő fogalmazott) egy „megnyomorodott tiszt szentimentális vágyát teljesítve” adományozza neki a tiszteletbeli őrnagyi rendfokozatot.³⁹ Ezt a kérését sajnos nem teljesítették. Mivel tisztában volt vele, hogy katonai karrierje nem folytatódhat a korábbi formájában, más módot kellett keresnie arra, hogy a hadsereg közelében maradjon. Mikor betegsége már lehetővé tette, beiratkozott a University of Pennsylvania történelem szakára, amit 1941-re el is végzett. Ezzel alapozta meg levéltárosi-hadtörténelmi pályáját.

Történész-levéltárosi karrier⁴⁰

Mintegy 10 évnyi kihagyás után, Victor 1942-ben tudott ismét munkába állni. Történelem szakon szerzett diplomáját használva a Nemzeti Levéltárban kezdett dolgozni a fővárosban. Az 1940-es évek elejétől kezdve folyamatosan végzett kutatói és publikációs tevékenységet hadtörténelmi és levéltártörténelmi témakörökben. Mindemellett fontos szerepet vállalt abban, hogy a levéltár sikeresen fel tudjon készülni a második világháború idején keletkezett, szinte végeláthatatlan mennyiségű katonai iratanyag befogadására és feldolgozására. A világháborút követően több levéltári részleg vezetőjeként is dolgozott. Először a levéltár mikrofilmrészlegének szerkesztőjévé (Archives' Editor of Microfilm Publications) nevezték ki. Ezt követően vezette az üzleti-gazdasági, a polgárháborús, illetve később a hadsereg és a haditengerészeti szakrészlegeket is. Ebben az időszakban meg is házasodott, 1947-ben feleségül vette Dorothy Dittert, aki szintén történész volt, az American University oktatójaként dolgozott. Érdekeség vele kapcsolatban, hogy katonai múlttal rendelkező férjével ellentétben Dorothy Ditter szolgált az amerikai hadseregben a második világháború alatt: önkéntes sürgősségi szolgálatos nőként, azaz WAVES (Women Accepted for Volunteer Emergency Service) -tisztként a haditengerészet kötelékében a csendes-óceáni flotta utánpótlásának logisztikai feladatait látta el. A háború végén főhadnagyi rendfokozatban szerelt le.⁴¹

³⁹ Victor Gondos, Jr. százados levele George H. Earle kormányzónak, 1939. január 5. HSP 3082, 6. doboz, 6. mappa.

⁴⁰ A történészként végzett munkájáról bővebben külön tanulmányban lenne érdemes írni, e helyütt, a konferencia témájának megfelelően csak a lényegesebb információkra szorítok.

⁴¹ „Professor Dorothy Gondos Honored” – The American University News Release, 1974. május 10. 30. o. HSP 3082, 6. doboz, 6. mappa.

Victor Gondos Jr. történelmi karrierjének kezdetétől tagja volt az Amerikai Levéltárosok Szövetségének. 1943-tól a szövetség levéltári épületekkel és felszerelésekkel foglalkozó szakbizottságának (Committee on Archival Buildings and Equipment) vezetője volt, 1957-ben pedig a vezetőség rendes tagjai közé is beválasztották. Karrierje során talán az egyik legnagyobb elismerést az jelentette számára, hogy 1958 augusztusában felkérést kapott az amerikai polgárháború centenáriuma létrehozott emlékbizottságtól (Civil War Centennial Commission), hogy legyen tagja tanácsadó testületüknek.⁴²

6. ábra: Victor Gondos Jr. (jobbról) a Nemzeti Levéltár kutatótermében, munka közben⁴³

Mivel a levéltáros és történelmi munka szakértője mellett képzett, komoly szakmai gyakorlattal rendelkező építész is volt, a '60-as évekre széles körben ismert szaktekintéllyé vált a levéltári épületek tervezésének és belső kialakításának témájában. Még Latin-Amerikából is gyakran keresték fel ezzel kapcsolatos kérdésekkel – köszönhetően annak, hogy 1961-től spanyol nyelven is jelentek meg publikációi.

⁴² A Civil War Centennial Commission levele Victor Gondos, Jr. századosnak, 1958. augusztus 4. HSP 3082, 6. doboz, 10. mappa.

⁴³ <https://civilwartalk.com/threads/the-capture-of-jefferson-davis.79845/>

Hadtörténelmi munkájának elismeréseként 1951-ben az Amerikai Katonai Intézet kinevezte Victor Gondos Jr. századost a *Military Affairs* című folyóiratának szerkesztőjévé. Innentől kezdve szinte egymaga „vitte a vállán” a folyóiratot. Tanulmányai rendszeresen jelentek meg országos szakmai folyóiratokban, a *Military Affairs* mellett főként a *The American Archivist*-ben. Tucatnál is több könyvet, illetve tanulmányt írt levéltári építészet és módszertan témakörben.⁴⁴ Victor teljes publikációs listájának összeállítása még folyamatban van.

Levéltárosi és folyóirat-szerkesztői munkája mellett levéltári adminisztrációs ismereteket és történelmet is tanított az American Universityn (Washington, D. C.), illetve óraadóként más egyetemeken is tartott módszertani előadásokat. Végül 1965-ben, 63 éves korában vonult nyugdíjba a levéltárból.

1961. május 20-án, szerkesztői kinevezése 10. évfordulójának alkalmából az Amerikai Katonai Intézet díszvacsorát rendezett tiszteletére a Washingtoni Tengerészeti Klubban. Ezen a rendezvényen a korabeli amerikai hadtörténetírás prominens képviselői és számos magas rangú katonatiszt is köszöntötte – sokan személyesen, még többen pedig üdvözlőlevelek formájában.⁴⁵ Szülei, akik nyugdíjas éveikre Florida államba költöztek, személyesen nem jelentek meg, helyette levél formájában fejezték ki nagyrabecsülésüket a díszvacsora alkalmából. Ebben az 1961. május 20-án kelt levélben így fogalmaztak:

7. ábra: Victor Gondos Jr. és Robert Zoltan Gondos az American Military Institute díszvacsoráján, 1961-ben⁴⁶

Harminc évvel ezelőtt apádat [...] tisztelték meg díszvacsorával munkatársai egy jelentős hotel épületének felépítése kapcsán.

Ma a Nemzeti Védelmi Minisztériumunk eminens tisztjei gyűlnek össze egy díszvacsorára vezető hadtörténet-írókkal, barátaiddal és kollégáiddal együtt, hogy kifejezzék elismerésüket tíz éves elkötelezett szolgálatodért, amit a „Military Affairs” szerkesztőjeként nyújtottál. Szüleidként, büszkék vagyunk rád. [...]

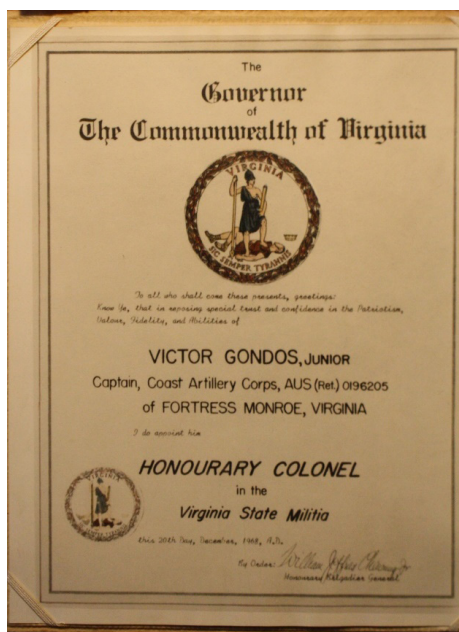
⁴⁴ *Stetson Conn: A Tribute to Captain Victor Gondos, Jr. Editor of Military Affairs, 1951–1968. Military Affairs* 32. (1968) 3. sz. 109.

⁴⁵ HSP 3082, 6. doboz, 10. mappa.

⁴⁶ HSP 3082, 6. doboz, 11. mappa.

*Ezekben a bajos időkben, Isten adjon ennek a nemzetnek sok ilyen állampolgárt, akik ilyen elkötelezettek és nemes szándékúak, mint te.*⁴⁷

A több mint másfél évtizeden keresztül Victor által szerkesztett Military Affairs című periodika 1968-as őszi számában megjelent őt méltató írás úgy fogalmaz róla, hogy „az Egyesült Államok hadtörténései mérhetetlen adóssággal tartoznak neki”, hiszen nem csak a legfontosabb szakmai fórumként működő folyóiratot szerkesztette, hanem a hadtörténeész szakmai közélet szervezésében és a szakmai kapcsolattartás lehetővé tételében is fontos szerepet vállalt.⁴⁸ Szintén hadtörténeési munkájának elismerése volt, hogy 1968 decemberében Virginia állam kormányzója kinevezte őt a Virginia Állami Milícia tiszteletbeli ezredesévé. Ez a gesztus idős korára talán bizonyos fokú kárpótlást jelenthetett számára korai leszereléséért és az őrnagyi kinevezés elmaradásáért, amire oly nagyon vágyott az 1930-as évek végén.

8. ábra: Tiszteletbeli ezredesi kinevezés, 1968⁴⁹

Utolsó nagy célja életében a PhD-fokozat megszerzése volt történelemből, amit végül 1971-ben sikerült elérnie. A Washington D. C.-ben működő American University „modern amerikai történelem” PhD-programjára 1965-ben iratkozott be. A kutatási témája az amerikai nemzeti levéltár megalapítása, illetve az egységes szövetségi levéltár kialakításáért folytatott társadalmi mozgalom története volt. Disszertációját 1971-ben fejezte be és védte meg, címe pedig *The Movement for the National Archives of the United States, 1906–1926* volt.⁵⁰ Még a doktori képzésre való beiratkozása előtti évben, 1964-

ben a Society of American Archivists megalapította a Gondos Memorial Awardot (Gondos Emlékdíjat), amelyet az adott tanév legjobb levéltártörténeti esszejét író hallgató kaphatta meg,

⁴⁷ Irene Gondos és Victor Gondos St. levele Victor Gondos Jr-nak, 1961. május 20. HSP 3082. 6. doboz, 8. mappa.

⁴⁸ Conn: A Tribute i. m. 109.

⁴⁹ HSP 3082, 6. doboz, 7. mappa.

⁵⁰ *Victor Gondos Jr: The Movement for a National Archives of the United States, 1906–1926.* Doktori disszertáció, Washington, DC, 1971. 480 p.

és 200 dolláros pénzjutalom is járt hozzá. Az ehhez szükséges pénzalapot Victor Gondos Jr., Dorothy Gondos és Zoltan Gondos adományából képezték. Ezzel az épp 1964-ben elhunyt Victor Gondos Sr.-nak kívántak emléket állítani.⁵¹

5 évvel később, 1976. március 2-án, egy újabb gerincműtétet követően Victor Gondos Jr. sajnos örökre eltávozott az élők sorából. Felesége, Dorothy mintegy harminc évvel később, 2005-ben hunyt el. Sírjuk Philadelphiában található.

Befejezés

Kezdeti pályaképét és felettes tisztjei véleményét megnézve Gondos Victor ígéretes katonai karriernek nézett elébe. Életkorát és előmenetelét figyelembe véve valószínűsíthető, hogy a második világháború idején már főtisztii rangban, ezredesként szolgálhatott volna. Habár az egyre súlyosbodó betegsége ezt a karriert derékba törte, és más irányba terelte az életét, a hadtörténet-kutatás szervezésének útján elindulva, kitartó munkával mégis egy eredményes karriert tudott befutni, mindezt úgy, hogy a hadseregtől sem kellett teljesen eltávolodnia.

Történelmi alma materében, a University of Pennsylvania Történelem Tanszékén (Department of History) az alapszakos hallgatók – némiképp a magyarországi Tudományos Diákkörhöz hasonlóan – több kutatói díjban is részesülhetnek. Az egyik ilyen díj Victor nevét viseli: *Captain Victor Gondos, Jr. Prize for the best research paper or thesis in military or diplomatic history*, és ahogy a neve is mutatja, az adott tanév legjobb hadtörténelmi vagy diplomáciatörténelmi (szak)dolgozatáért ítélt oda.⁵²

Zárásként álljon itt egy újabb idézet a róla szóló 1968-as köszöntő cikkből, ami jó jellemzését adja Victor Gondos Jr.-nak:

*Katona, építész, levéltáros, történész, szerző, szerkesztő, igazán jelentős eredményekkel mindegyik területen. Kevés ember van ebben a modern korban, aki magáénak mondhat ilyen sokoldalúságot és eredményességet. Adjuk össze ezeket a tehetségeket egy olyan kitaratással, ami legyőzte a fizikai kihívásokat és az eredmény, az a Vic Gondos lesz, akit mi, az Amerikai Katonai Intézetnél megismertünk.*⁵³

⁵¹ The Gondos Memorial Award. *The American Archivist* 35. (1972 jan.) 1. sz.

⁵² <https://live-sas-www-history.pantheon.sas.upenn.edu/undergraduate/research-prizes/>

⁵³ Conn: A Tribute i. m. 109.

BARTÓK BÉLA

**MADRID HATÁRÁN
(AZ EGRI LÁNG SÁNDOR ÚTJA A SPANYOL
POLGÁRHÁBORÚBA)**

„Madrid határán állunk a vártán, / Állunk tűzözönben minden poklon át” – így kezdődik Komját Aladár (1891–1937) kommunista költő 1936-ban írt versének első versszaka, amely a spanyol polgárháború magyar internacionalistáinak legendás irodalmi öröksége volt. A harcias buzdítást az emigrációban élő szerző Párizsban fogalmazta meg a madridi csata idején, így nem érthette meg, hogy a szocialista, kommunista önkéntesek vereséget szenvedtek, és a nemzeti haderő elfoglalta a fővárost.

A következő tanulmány ennek a nemzetközi összecsapássá növekedett fegyveres konfliktusnak egyik egri származású szereplőjét szeretné részletesebben bemutatni ideológiai megköötöttségek nélkül a családi, városi, majd a szélesebb társadalmi környezet jellemzésével, hogy jobban megértsük, milyen okokból és milyen célokért fogott fegyvert egy polgári származású fiatalember idegen hadakban.

Mindenekelőtt le kell szögeznünk, hogy az a férfi, akit később Egerben Láng Sándor, Spanyolországban Alessandro Lang néven ismertek, Webermann Sándor néven született Egerben 1914. május 2-án egy zsidó vallású nagypolgári családban.¹ Nagypapa, Webermann Bernát (1857–1939) vagyonos egri terménykereskedő volt, és 1883-ban vette feleségül Bornstein Máriát (1858–1923), majd 1939 augusztusában hunyt el 82 éves korában.² A papa különösen az első világháború idején növelte meg vagyonát, amire a korabeli hirdetésekben lehet következtetni. A gabonafelvásárlás békeidőben is nagy hasznot hozhatott neki, a háború alatt pedig még többet. 1915 júliusában pl. hirdetésben tudatta a környékbeli paraszttal, hogy a Haditermény Részvénytársaságtól felvásárlási megbízást kapott. „Kérem a 40 éves bizalmukkal a gabonájuk eladásánál engem részesíteni.”³ A hadsereggel folytatott közvetítő kereskedelem fellendült, a Webermann család fokozatosan növelte jövedelmét – és ellenségeinek számát, ami talán fontos lehet Sándor későbbi döntéseiben. A háború folyamán egyre több terményre kapott felvásárlási megbízást, és 1918-ban már telefonon kereshették.

¹ Ujszülöttek, Eger, 1914. május 6. 4.

² Anyakönyvi hírek, Eger, 1939. augusztus 24. 4.

³ Egri Ujság, 1915. július 27. 4.

Szíves tudomására hozom a tisztelt termelő közönségnek mint a Haditermény Részvénytársaság bizományosa a m. kir. Ministerium 1092/1916. M. E. számú rendelet alapján az 1916. évi termésből várható búza, rozs, kétszeres, árpa, zab, tengeri, repce terményekre a legelőnyösebb feltételek mellett (zöldhittel) előleg-kölcsönt nyújtok. Megjegyzem, a kölcsön felvétel által a legkorábbi szállítást is biztosítsa magának a t. termelő közönség. Webermann Bernát, Sürögöncím: Webermann Eger. — Telefon: interurbán 88.

A háború után az infláció ellenére is megőrizte vagyonának egy részét, mert neve feltűnt Eger legtöbb adót fizető képviselőtestületi tagjainak névjegyzékében. Az idős Webermann Bernát 1920-ban az 57. volt 1 048 40 koronával⁴ de még 1925-ben is a 70. helyen állt 210 050 aranykoronával.⁵

Bernát fia, azaz Sándor apja, Webermann Arnold folytatta Egerben a kereskedelmet, és az 1920-as évek közepére ő is tekintélyes vagyonra tehetett szert, mert ő is szeretett volna bekerülni az egri virilisek közé.⁶ Sándor a másodszülött fiú volt, mert 1913-ban már világra jött Ferenc nevű testvére,⁷ de róla semmilyen későbbi adatunk nincs, ezért a másodikként született Sándor lett a családi üzlet örököse. Ő lett a kiválasztott kereskedőutód, ami később óriási terhet és felelősséget jelenthetett neki.

Gimnázium és antiszemitizmus

Nem tudjuk, Webermann Sándor hol kezdte Egerben az elemi iskolát 1920 szeptemberében – amikor először fellobbant Egerben a nyílt zsidóellenesség⁸ –, de 1927-től már III. éves magántanuló volt az egri állami főreáliskolában, amely gyakorlatias tudást adott a kereskedelmi tevékenységet folytató fiataloknak. 1931-től lett állandó tanuló, és az utolsó két tanévet így fejezte be. Webermann Sándor 1933. június 8-án jeles eredménnyel végzett egy 33 fős osztályban, amelyben 10 fő volt izraelita vallású. Ezen a nyáron Miklós öccse a IV., György öccse az I. osztályt fejezte be. Érdekes módon Sándor neve 1934-ben az egri ciszterci gimnázium értesítőjében is olvasható, mert ott tett latin nyelvből elégséges eredménnyel kiegészítő vizsgát.⁹ Miklós az 1937-ben, György pedig az 1940-ben érettségizett tanulók névsorában szerepel.

⁴ Eger legtöbb adófizető képviselőtestületi tagjainak névjegyzéke, Egri Népujság, 1920. március 20. 1.

⁵ Az 1925. évi legtöbb adót fizetők névjegyzéke, Egri Népujság, 1924. december 21. 2.

⁶ Hárman fellebbezték meg a városi virilisek névjegyzékét, Egri Népujság, 1925. január 23. 3.

⁷ Ujszülöttek, Eger, 1913. március 8. 4.

⁸ Az Ébredő Magyarok nagygyűlése, 1920. szeptember 21. 1.

⁹ A ciszterci rend egri Szent Bernát Gimnáziumának értesítője az 1933-1934. iskolai évről, Eger, 1934. 144.

Miközben a Webermann fiúk a reáliskolába jártak, elérte Eger is a nagy gazdasági válság, amelynek néhány vesztese fokozatosan szembefordult a vagyonos zsidó származású kereskedőkkel. 1929. október 8-án pl. Dövényi Nagy Lajos¹⁰ egri újságíró leírta, hogyan vásárolta fel 17 pengőért a – máskor 22–24 pengős – gabona mázsáját Webermann Arnold az egész nap a Hunyadi téri háza előtt várakozó falusi gazdaktól.¹¹ Úgy tűnik, hogy ez a vitatott üzleti tevékenység további ellenségeket szerzett a családnak. Ha a nagypapa az első világháború idején gyarapította vagyonát és ellenségei számát a monopóliumszerű gabonafelvásárlással, fia a nagy válság idején hasonló kiváltságos helyzetben volt. Arnold 1910-től dolgozott együtt apjával, és ő volt Heves vármegye egyetlen tőzsdei tagja.¹²

1931 januárjában a Webermann család Egerben ismét kiváltotta a helyi keresztény-nemzeti középréteg rosszallását, mert a kereskedelmi miniszter rendeletére a városi tanács bevezette az üzletek vasárnapi zárva tartását, de a határozat ellen több kereskedő formai hibákra hivatkozva panaszt tett, és a rendelkezés felülvizsgálatát kérte. Az egri ipartestület elnöke ingerülten kioktatta más felekezetű kollégáit: „És ha tudatában vannak annak, hogy ezen jogerős határozatra emelt mozgalmunk kizárólag valláserkölcsi és szociális célt szolgál, akkor tartsák kötelességüknek, mint kisebbség, ezen nemes cél szolgálatába állani, ami egy katolikus, keresztény várossal szemben mint Eger, ahol élnek, többszörösen kötelességük is.”¹³ Ez a lokális konfliktus a válság miatt kialakult gazdasági ellentétek egri epizódjának tűnik, de nem lebecsülendő, mert tovább növelte az ellenszenvet a vagyonosabb kereskedőkkel szemben, és befolyásolhatta Sándor pályaválasztását.

Miközben felmenőikkel és sorstársaikkal szemben erősödtek az egriek előítéletei, Miklós és György a reáliskolában, a régióban és országosan is egymás után szerezte az érmeket a különböző úszóversenyeken az Egri Tornaegylet és a város dicsőségére,¹⁴ és a vízipólócsapatban is játszottak.¹⁵ Bátyjuk, Sándor ezt sem érthette meg.

A nagy gazdasági válság súlyos hatást gyakorolt a magyarországi felsőoktatásra, az egyetemeken kiújultak a keresztény diákok és zsidó származású társaik ellentétei. Előbb a Budapesti Műszaki Egyetemen zaklatták a zsidó hallgatókat, majd súlyosabb incidensek alakultak ki a vidéki egyetemeken és főiskolákon.¹⁶

¹⁰ Dövényi Nagy Lajos (Szihalom, 1906–1964, Budapest) egri középiskolai tanulmányai után a városban, majd Budapesten lett egyre erősebb zsidóellenes nézeteket valló újságíró, akit nyílas szellemű uszító cikkeiért és regényeiért halálra ítélték, de kegyelmet kapott, és nem sokkal halála előtt szabadult a börtönből.

¹¹ Miért van szükség vidéki gabona-közraktárakra? Eger, 1929. október 8. 3.

¹² Heves vármegyei ismertető és adattár, szerk. Ladányi Miksa, Eger, 1936, 660.

¹³ Mi a valóság a vasárnapi zárórák ügyében? Eger, 1931. január 25. 3.

¹⁴ Két országos bajnokságot nyertek az egri ifjúsági úszók, Eger, 1936. augusztus 25. 4.

¹⁵ L. *Eger and Eger Jewish History c.* bejegyzést in <https://kehilalinks.jewishgen.org/Eger/> letöltés 2021. 06. 27.

¹⁶ Véres verekedések voltak csütörtökön a debreceni egyetemen, Délmagyarország, 1932. november 18. 2.

Minden törvényes hatalommal megakadályozok és megtorlok minden rendbontást, ami az egyetemen előfordul – ígérte Hóman Bálint kultuszminiszter a parlamentben. – Minden eszközzel biztosítani fogom a tanulás szabadságát az egyetem minden diákja számára, társadalmi és felekezeti különbség nélkül. Ezzel szemben elítélek minden olyan törekvést, ami a keresztény diákság egyetemét akarja felelőssé tenni egyesek cselekedeteiért.

1932 szeptemberétől Bécsben, Berlinben, Varsóban, Bukarestben is egyre gyakrabban történtek az egyetemeken zsidóellenes támadások, amelyek 1933 tavaszán tovább fokozódtak. Ezekről Egerben is lehetett olvasni, és ez rossz előérzettel tölthette el az utolsó éves gimnazista Sándort, valamint tovább befolyásolhatta, illetve szűkíthette továbbtanulási terveit is. 1932. november végén már az ország összes egyetemén a hallgatók egy napon órákig távol tartották magukat az előadásoktól, majd képviselőik memorandumot nyújtottak át az összes rektornak és Hóman Bálint kultuszminiszternek, amelyben kérték az 1921-ben bevezetett numerus clausus visszaállítását.¹⁷ A konfliktusok 1933 őszén kiújultak, ezért Hóman Bálint újra megpróbálta megnyugtatni a diákokat.

Az elhelyezkedési nehézségek miatt az ifjúság széles rétegében az a feltevés izgat, mintha a főiskolákon az országos arányszámnál nagyobb számban vettek volna fel zsidó ifjúságot és hogy a különböző életpályákon elveszik a mutatkozó elhelyezkedési lehetőségeket – magyarázta a miniszter a helyzetet. – Budapesten az egyetemen a 8 százalékot sem éri el a felvett zsidó hallgatók száma, és az összes egyetemeken az arány az eddig beérkezett adatok szerint 9,5 százalék.¹⁸

A feszültség több mint egy évig tartott, a helyzet Egerben is felzaklatta a zsidó és nem zsidó fiatalokat, hiszen 1933. november végén az egri érseki római katolikus jogakadémia ifjúsága is gyűlést tartott a numerus clausus ügyében, és kívánságát a gyűlésen elfogadott határozati javaslat formájában terjesztette illetékes fórumok elé.¹⁹ Ilyen előzmények után nem meglepő, hogy a 18 éves zsidó származású egri fiú nem tudott vagy nem akart Magyarországon továbbtanulni, és a kereskedelmi tevékenység sem lehetett vonzó számára az antiszemita hangulat erősödése miatt.

¹⁷ Az egyetemisták memorandumja a rektorokhoz és a kultuszminiszterhez, Nyírvidék 1932. november 29.1.

¹⁸ Numerus clausus-gyűlés az egyetemen, Délmagyarország, 1933. november 22. 3.

¹⁹ Eger-Gyöngyösi Ujság, 1933. november 22.

Csehszlovákia: főiskola és kommunizmus

„Mérnöki oklevelet Csehszlovákiában a brnoi egyetemen szerzett – olvasható egy 40 évvel ezelőtti életrajzában. – Vegyész-mérnöknek tanult. Egyetemi hallgatóként bekapcsolódott a baloldali diákmozgalomba, megismerkedett a marxizmussal s belépett a csehszlovákiai kommunista pártba.”²⁰ Mivel a marxista kutatók nem tartották fontosnak utánajárni külföldi tanulmányainak, ma már nehéz megállapítani, hogy megkapta-e oklevelét Webermann Sándor Csehszlovákiában, vagy éppen azért utazott Spanyolországba, mert politikai okból nem kaphatott diplomát, vagy nem akart diplomát kapni.

Brünnben vagy Brnóban 1933-ban valójában két műszaki főiskola (politechnikum) működött. A német tanítási nyelvű intézmény 1843-ban költözött Brnóba, egyetemmé vált, és különböző nemzetiségű mérnökök százait képezte. Az 1890-es években azonban a cseh és német nemzetiségű diákok ellentétei miatt meghiúsult a két nyelvű oktatás, ezért 1899-ben megalakult Brnóban a *Cseh Műszaki Főiskola* kevesebb tanárral és diákkal, míg a régi iskola is megőrizte tekintélyét. Csehszlovákia megalakulása után a brnói német nyelvű műszaki főiskola tovább működött, és az osztrák korszakból származó önkormányzata is nagyrészt fennmaradt.²¹ A diákok lakóhelyük és vallásuk szerint az egykori Osztrák–Magyar Monarchia soknemzetiségű birodalmát és annak kulturális vonzáskörzetét képviselték. A két világháború között Webermann Sándor mellett több csehszlovákiai és magyarországi magyar fiú tanult Brnóban, akik a szabadabb szellemi légkörben többféle politikai irányzatot követtek.

A spanyolországi küldetés motivációihoz meg kell ismernünk az 1933–1936 közötti csehszlovákiai belpolitikai viszonyokat. Ezekben az években Brnóban is feszült volt a politikai légkör, mivel a német kisebbség náci gondolkodású tagjai folyamatosan provokálták a demokráciát, de cseh és német kommunista munkások is túlfeszítették a húrt, miközben nemzeti érzelmű cseh diákok is többször tüntettek Németország ellen. Nemcsak a brnói német lakosok között voltak nácik, nacionalisták, kereszténydemokraták, liberális demokraták, szociáldemokraták, kommunisták, hanem a cseh polgárok és a főiskolások, egyetemisták között is. Ez rendkívül bonyolulttá és zavarossá tette az eligazodást a külföldi diákok számára, akiket összezavarhatott a Magyarországon nem tapasztalt szólásszabadság, politikai pluralizmus, így nagyon könnyen csatlakoztak a szélsőbaloldali mozgalmakhoz. Azt is tudni kell, hogy 1933-ban került Hitler hatalomra Németországban, és gyorsan megsemmisítette kommunista és szociáldemokrata ellenzékét, 1934-ben leszámolt a náci pártban lévő ellenfeivel, fokozatosan kiépítette diktatúráját, 1935-ben visszafoglalta

²⁰ Csiffáry Gergely: Életutak-életrsorok, Tanulmányok Heves megye történetéből 8, Eger, 1985, 100.

²¹ History of the German Technical University in Brno in <http://www.math.muni.cz/~sisma/English/enindex.html> (letöltés: 2021. 10. 29.)

a Saar-vidéket, és nyíltan támogatta a csehszlovákiai németek elszakadási törekvéseit, 1936-ban a Rajna-vidéket szerezte vissza, és Olaszországgal erősítette meg szövetségi kapcsolatait.

Alig ért véget Webermann első fél éve, amikor 1934. február 12-én Bécsben kirobbant a szociáldemokraták és kommunisták fegyveres felkelése, amelyet a keresztény és nemzeti jellegű kormány napok alatt elfojtott. Az Ausztriai Szociáldemokrata Párt vezetői, *Otto Bauer és Julius Deutsch* több elvtársukkal a letartóztatás elől Brnóba menekültek, amely ezután hónapokig az osztrák szocialista-kommunista emigráció bázisa lett. A menekült osztrák szocialisták itt tartották konferenciájukat és alakították meg külföldi irodájukat. Így nem volt meglepő, hogy 1934 októberében Ausztriában letartóztattak egy férfit, aki kerékpáron tette meg a Brno–Bécs közötti utat. Hátizsákjában a Brnóban nyomtatott *Arbeiter-Zeitung*nak, az ausztriai szociáldemokraták betiltott harci lapjának ezer példányát, valamint azoknak a szociáldemokratáknak a névsorát találták meg, akik a párt betiltása után is fizették tagdíjukat.²²

A brnói magyar ifjú kommunisták szervezettségét bizonyítja *Tömpe András* (1913–1971) ifjúkori pályafutása, aki a brnói műszaki főiskolán 1937-ben kapott gépészmérnöki oklevelet. 1934-től már az illegális Kommunisták Magyarországi Pártjának (KMP) tagja volt, főiskolai tanulmányai idején részt vett a csehszlovákiai munkásmozgalomban is, a magyarországi diákok szervezetének vezetője és *Egységfront* című lapjuk szerkesztője volt Barna Péter álnéven. Főiskolai hallgatóként kapcsolatba került a cseh és szlovák kommunistákkal, 1935-ben belépett a Csehszlovák Kommunista Pártba, de az MSZDP szervezeteiben is tevékenykedett. Tanulmányai befejezése után Spanyolországban a nemzetközi brigádok önkénteseként részt vett több csatában, 1938-ban belépett a Spanyol Kommunista Pártba is.²³

Webermann Sándor befejezte a III. évfolyamot Brnóban, és hazautazott Egerbe, amikor 1936. július 17-én kirobbant a spanyol nemzeti hadsereg lázadása a köztársasági kormány ellen, majd olvashatta szülővárosában is, hogy augusztus elején nemcsak fasiszta olasz és német reguláris egységek indultak a lázadók megsegítésére, de elkezdődött a német, olasz, francia önkéntesek beutazása a köztársaság megsegítése céljából. Logikusnak tűnik, hogy a brnói szocialista-kommunista ismerősök hatására és őket követve döntött úgy, hogy fegyvert fog a fasiszmus ellen, és értelmet ad az életének. „*Mint egyetemi hallgató szegénységi bizonyítványt szerzett be, az útlevel és vízum megszerzése végett 1936-ban. Ezután Madridba utazott, hogy harcolhasson a spanyol polgárháborúban*” – folytatódik az 1985-ben megjelent életrajz. Ezen állítás szerint még egyetemi hallgató korában kérte az állatalanok igazolását, de nagyon valószínű, hogy a spanyolországi hírek és a brnói hírek is közre játszottak abban, hogy végleg elhagyta Egert, szüleit, testvéreit, és útnak indult.

²² Magyar Távirati Iroda – Napi Hírek, 1934. október 5. 1.

²³ Tömpe András 1945 után Magyarországon az állambiztonság tisztje lett, majd egyéb belügyi, diplomáciai és kulturális területen töltött be vezető tisztségeket. lásd: Anderle Ádám: A Rajk-per spanyolországi előzményei, Századok, 2015. 6. sz. 1327–1362.

Annak ellenére, hogy a csehszlovák hatóságok is minden erejükkel igyekeztek megakadályozni a spanyoloknak nyújtott bármilyen segítséget – emlékezett vissza évtizedekkel később egy önkéntes –, az akkori külügyminiszter jelentése szerint összesen 2100 csehszlovák állampolgár utazott Spanyolországba. A CSKP nagy erőt fejtett ki annak érdekében, hogy minden támogatást megadjon a spanyol kormánynak. Az 1936 áprilisában megtartott 7. kongresszuson „*Népfront a béke védelmére, Hitler ellen, kenyérért és szabadságért!*” címen Klement Gottwald²⁴ tartotta a beszámolót. Részletesen kifejtette benne a Csehszlovák Köztársaság megvédésének programját, amelynek szerves tartozéka a spanyol hazafiak megsegítése, hiszen „*Madridnál Prágát védjük*”. Ekkor az egész európai baloldali közvélemény azt hitte, hogy ha Spanyolországban nemzetközi összefogással sikerül megakadályozni a fasiszták hatalomra kerülését, akkor ez más országokban is sikerülhet. Prágában és Pozsonyban sikerült a CSKP-nak olyan központokat szerveznie, melyeknek feladata az interbrigádisták toborzása, illetőleg külföldre juttatása volt. Annak ellenére, hogy a csehszlovák hivatalok a nyugati országokba megadták a kiutazási engedélyt, a legtöbb interbrigádista csak álnéven hagyhatta el az országot, mert „kommunistagyanús” elemnek számított.²⁵

Spanyolország: Batallón Dimitrov

A szocialista-kommunista önkéntesek kerülőúton utaztak Spanyolországba, hogy harcolhassanak a fasiszmus ellen és a köztársaságért. Webermann Sándor útja is napokig tarthatott, majd megérkezése és jelentkezése után 1936 decemberében a Dimitrov-zászlóalj gépfegyveres századának magyar szakaszához került.

A zászlóalj a nemzetközi dandárok egyik alakulata volt a spanyol polgárháború idején, amelyet Georgi Dimitrovról, a bolgár kommunista párt főtitkáráról neveztek el, aki abban az időszakban a Komintern főtitkára volt. Spanyolországban 1936 decemberében szervezték meg nagyrészt balkáni menekültekből, de tagjait beérkezési sorrendben osztották be, és nem szigorúan nemzetiségi alapon, ezért csehek, szlovákok és magyarok is kerültek ide. A véletlenes múlt, hogy Webermann Sándor itt kezdte meg szolgálatát, de ekkor már harci nevet (nom de guerre) viselt, mint az otthoni megtorlástól tartó külföldi önkéntesek. Így lett az egri zsidó fiúból olaszosan *Alessandro Lang*, ami évtizedekkel később Magyarországon visszafordítva a szimbolikusan hangzó *Láng Sándorra* változott át.

A korlátozó intézkedések ellenére mintegy 3000 csehszlovákiai önkéntes mégis eljutott Figuerasba, majd hamarosan a legveszélyesebb helyeken vetették be őket. Közülük

²⁴ Klement Gottwald 1929-től volt a CSKP főtitkára, Sztálin hűséges híve, prágai parlamenti képviselő, a Komintern végrehajtó bizottságának, elnökségének tagja, szervező titkára volt.

²⁵ Pukkai László: *Viva kameradas internacionalas*, Irodalmi Szemle, 1973. 5. 407.

legtöbben a 15. nemzetközi dandárban harcoltak, amelyet véglegesen 1937 első hónapjaiban szerveztek meg. E brigád Dimitrov nevét viselő zászlóaljában volt a Žižka²⁶ géppuskás század, amelynek három szakasza volt, kettőben csehek és szlovákok „harcoltak Prágáért”, a harmadikban – a Petőfi-szakaszban – pedig a csehszlovákiai magyarok küzdöttek. Ide osztották be Webermann Sándor brnói diákokat.

„Felszerelés? Még rendes csapatunk sem volt – emlékezett vissza 1946-ban Keszöcze Endre. – A spanyolok Napoleon idején háborúztak utoljára, fogalmuk sem volt a modern hadviselésről. Képzett vezetők nélkül, a Barcelona környéki faluk parasztsága, a barcelonai gyárak munkássága, asszonyai, gyermekei állottak össze kisebb partizáncsoportokba a hegyek között. Egységes, összekötött front nem volt, hiszen se felszerelés, se sorkatonaság, se tisztek nem állottak a köztársaság rendelkezésére. Emlékszem, amikor megérkeztünk Barcelonába, egyenruha helyett a gyári munkások öltöztettek fel overallba, baszk sapkát nyomtak a fejünkre és puskát is szereztek innen-onnan. Nekem egy 1896-os típusú fegyver jutott. Négy napig utaztunk Barcelonából Madridba, azalatt mást sem tettem, mint a mordályomat tisztogattam, hogy valahogy löni tudjak vele. Kint éltünk a hegyek között és partizáncsatározásokat folytattunk. A spanyolok hamar beletanultak a modern harcmodorba és hős katonáknak bizonyultak.”²⁷

A Dimitrov-zászlóalj kb. 800 főből állt, akik közül mintegy 400 volt bolgár, 160 görög és 250 jugoszláv és más nemzetiségű volt. A zászlóalj első parancsnoka a bolgár *Ivan Paunov* (álnéven Greberanov)²⁸ lett, aki később a jaramai csatában frontális támadás közben esett el 1937. február 12-én. Spanyolországban az otthoni kommunista főtitkárokról nevezték el az egységeket, így jött létre később pl. az Ernst Thälmannról vagy Rákosi Mátyásról elnevezett zászlóalj is. Ennek azonban csak ideológiai jelentősége volt, a név a nemzetiségi összetételt sem jelölte. Webermann zászlóalját néhány hetes kiképzés, felszerelés után gyorsan beosztották a 15. nemzetközi dandárba. Tulajdonképpen egyszerű milicisták voltak, akiknek nagyobb volt az elszántságuk, politikai meggyőződésük, mint katonai szaktudásuk és fegyelmük. Főként könnyű fegyverekkel (karabélyokkal, kézigránátokkal, géppuskákkal) voltak felfegyverezve, és sokáig félig civil ruhában indultak csatába. A dandárok – amelyeket nemzetközi brigádoknak neveztek, tagjaikat pedig „*interbrigadistáknak*” – elvileg önálló

²⁶ Jan Žižka z Trocnova (1360–1424) a cseh huszita háborúk Trocnoból származó, köznemesi származású hadvezére volt, akinek nevét cseh nacionalista, majd kommunista célokért harcoló katonai alakulatok viselték a 20. században.

²⁷ Keszöcze elvtárs beszél a spanyol szabadságharcról és 700 magyar partizánról, Új Dunántúl, 1946. július 21. 3.

²⁸ Ivan Paunov 1899-ben született Bulgáriában, és 1925-től élt a Szovjetunióban, ahonnan ügynökként érkezett.

és hatékony 6000-8000 fős katonai egységek lehettek volna 3-5 zászlóaljjal. A gyalogos alakulatok mellett szerveztek géppuskás szakaszokat is, de a kötelező tüzérütegek és repülőegységek már nem mindig álltak rendelkezésre, műszaki, szállító, egészségügyi osztagokról nem is beszélve.

„*Gépfegyveres századunknak 'Trocnovi Jan Žižka' nevet adtuk – mesélte 20 év múlva Josef Pros csehszlovákiai önkéntes. – És a század minden tagja nemzetiségi különbség nélkül beleegyezett ebbe. Hiszen katonasága a nép hadserege volt ugyanúgy, mint a mi interbrigádunk. Ő is a reakciós úri hadak és a sötétség ellen harcolt mint mi. Mi is, magyarok, szlovákok és csehek Žižka harci jelszavához akartunk igazodni, hogy 'az ellenségtől ne féljete, a létszámot ne nézzétek!' A magyar elvtársak a század egyik szakaszát a híres magyar költőről, Petőfiről nevezték el. Mi, csehek és szlovákok is beleegyeztünk ebbe, mivel Petőfi forradalmár s a mi költőnk is.*”²⁹

Az is különös, hogy 1936 októberétől már létezett egy *Rákosi-szakasz*, majd ebből szervezett *Rákosi-század*, amely az osztrák–német Edgar André-zászlóalj része volt, de még ismeretlen lehetett a Magyarországról érkezők számára. A teljes spanyol polgárháború alatt egyébként mintegy 53 nemzet (vagy nemzetiség) 32-35 000 önkéntese harcolt a nemzetközi dandárokban. Ezen felül további 5000 antisztálinista marxista külföldi önkéntes szolgált a POUM-milícia³⁰ egységeiben és az anarchista CNT-milícia egységeiben, amelyek inkább Trockij tanításait követték, ami tovább gyengítette a népfront katonai erejét. A 15. nemzetközi dandár kötelékébe 1937. január közepén négy külföldi zászlóalj tartozott: egy brit, egy észak-amerikai, a Dimitrov-zászlóalj és egy francia–belga. A dandár első parancsnoka a magyar származású *Gálicz János*³¹ tábornok volt (General Gal), aki csak néhány hétig vezette a brigádot, mert nemsokára hadosztályparancsnokká nevezték ki, utóda a jugoszláv Copic alezredes lett. A dandár zászlóaljait azonban hosszabb és komolyabb kiképzés és felszerelés nélkül hamarosan bevetették a Madrid körüli csatákban, ezért súlyos veszteségeket szenvedett.

A polgárháború szocialista mitológiájában győztesnek tartott jaramai csata 1937. február 6–27. között zajlott Madrid ostromával összefüggésben. Az offenzívát a francóisták indították, akik megpróbálták elvágni a Madrid és a délkeletre fekvő Valencia közötti utat,

²⁹ Salud Camaradas, Új Szó, 1956. november 23.4.

³⁰ A Partido Obrero de Unificación Marxista (Egyesült Marxista Munkáspárt) spanyol antisztálinista marxista párt volt, mely milíciát alakított, de 1937-ben a kommunisták betiltották. A Confederación Nacional del Trabajo (Munka Nemzeti Szövetsége) a spanyol anarcho-szindikalista szakszervezetek antisztálinista föderációja volt, és milíciát szervezett, amelyet szintén betiltottak.

³¹ Gálicz János (1890, Tótkomlós – 1939, Moszkva), más néven „General Gal” magyar származású parancsnok erőszakos természetéről volt ismert. Ő tervezte és rendelte el az a Jarama folyó feletti dombok elleni öngyilkos rohamot, ami olyan súlyos veszteséget okozott, hogy Hemingway a csatát a 15. nemzetközi dandár megtizedelésének nevezte. Miután visszatért a Szovjetunióba, kivégezték.

hogyan befejezhessék a főváros ostromát. A nacionalisták legjobb egységeiket vetették be, amelyek átkeltek a Jarama folyón *Arganda* mellett. A köztársasági csapatok azonban *José Miaja* tábornok vezetésével visszaverték a rohamokat, de az ellentámadások során ők is súlyos veszteségeket szenvedtek.

Zászlóaljunk rövid kiképzés után Madrid közelében Morata de Tajuna határában 1937 februárjában esett át a tűzkeresztségen³² – írta Száraz József csehszlovákiai magyar internacionalista. – A zászlóaljat a bolgár a Grebenerov elvtárs vezette. Századunkat a pozsonyi német nemzetiségű Jozef Micsudik, majd a cseh Tonda Kobylák vezényelte. Szakaszparancsnokunk a magyarországi születésű, Franciaországba emigrált Máté Lajos, szakaszunk politikai megbízottja pedig Fábry István rozsnói bányász volt. Hiányos felszereléssel mentünk a csatába. Dukony József és Klimov József szögyéni önkéntesek s mások fegyver nélkül, polgári ruhában jöttek velünk, hogy majd az elesett bajtársaink kezéből kiesett fegyverrel harcoljanak. A támadók és a visszavonuló, védekező népi milícia közti harcól hallatszó fegyverropogás irányába tartottunk. A tűzvonalba érve csatárláncba szökellve igyekeztünk a Jarama folyó felé, hogy feltartóztassuk a fásisztákat. Az ellenség a legkorszerűbb haditechnikával, páncélosokkal, tankokkal, német, olasz felderítő, vadász- és bombavető repülőgépekkel volt felszerelve. Az idegenlégiós³³, mór³⁴ és falangista³⁵ egységek Madrid elleni, ki tudja, hányadik támadását – amely már átszakította a jaramai frontot – hosszú, szívós harc közepette, nagy vérvesztés árán sikerült visszavernünk. A köztársaságot védő spanyolok és a külföldi önkéntesek nem zsoldért és nem kényszerből, hanem igaz ügyükbe vetett hittel, nagy lelkesedéssel, halált megvető bátorsággal és jó taktikával küzdöttek a köztársaság megvédéséért.

Tehát Madrid közelében vett részt először ütközetekben Webermann Sándor is, 33 kilométerre a spanyol fővárostól, ahol a Jarama folyó hídjáért folyt a harc. A négy kilométernyi frontszakaszon, három kilométernyi mélységben állítólag 20 000 ember esett el ebben a véres ütközetben.³⁶

Valósággal a népek csatája fejlődött ki ezen a frontszakaszon – írta egy korabeli lap. – A kormány oldalán 6 nemzetközi dandár harcol és franciák, belgák, angolok, lengyelek, csehszlovákok és oroszok alkotják a madridiak rohamosztagait, míg nacionalista részről

³² Száraz József: Találkozásom Lukács tábornokkal, Új Szó, 1986. augusztus 2. 5.

³³ Francia mintára szervezett külföldi önkéntesekből álló spanyol gyarmati alakulat.

³⁴ Spanyol szolgálatban álló marokkói berber zsoldos.

³⁵ A Falange spanyol szélsőjobb oldali párt és milícia tagja.

³⁶ Bábi Tibor: Teniente, Új Szó, 1966. július 16. 6-7.

a karlista³⁷ milíciáktól védett vonalak mögött mórok, németek, olaszok és idegenlégiósok állnak tartalékban, hogy szükség esetén beavatkozzanak a küzdelemben. A levegőben 12 nemzet repülői küzdenek egymással. A madridiak oldalán franciák, oroszok, angolok, amerikaiak, Francoék oldalán németek, olaszok, portugálok és írek.”³⁸

Február 16-án a kormánycsapatok ellentámadásba mentek át, és visszaszorították a Jarama-fronton lévő nacionalistákat, mert oldalba támadták őket. Csapajev (igazi nevén *Szalvai Mihály*, később a Magyar Népköztársaság vezérezredese) a véres, hosszú harcok után ezt mondta: „A Žižka-század volt a legjobb harci egység. Ahol a Žižka-század őrködik, ott nem törnek át.”³⁹

Batallón Rakosi

A Rákosi-zászlóalj neve sem volt mindig szalonképes a magyarországi kommunista mozgalomban. A Horthy-korszakban a névadás csak súlyosbíthatta a főtitkár helyzetét, 1945–1948 között egy ideig büszkén emlegették, majd 1949-től gyanúsak lettek a „spanyolosok” (mint pl. Rajk László), 1956 után pedig Rákosi neve lett kínos. Az a bizarr helyzet alakult ki, hogy a marxista történészek részletesen feltárták a magyar önkéntesek tevékenységét, összegyűjtötték emlékeiket, de alig lehetett olvasni arról, kiről és miért neveztek el saját zászlóaljukat. Ezért sajátos identitászavar jellemezte a spanyol polgárháború magyarországi veteránjait, míg a környező országokban (pl. Csehszlovákia, Jugoszlávia) zavartalannak tűnt a névadók emlegetése és az internacionalista hagyományápolás.

A Rákosi-zászlóalj tehát a nemzetközi dandárok túlnyomórészt magyarokból álló zászlóalja volt a spanyol polgárháborúban. Az alegységben 500–1500 közötti számú magyar szolgált, főként jól képzett kommunisták. Az alakulat névadója az eredetileg zavaros szocialista nézeteket valló *Rákosi Osztag/Szakasz* volt, amely a köztársasági milíciához csatlakozott. Az egységet Rákosi Mátyásról nevezték el, aki a névadás idején Magyarországon börtönben ült. Mint minden zászlóaljat, ezt is a KOMINTERN és szovjet állambiztonsági szolgálat, az NKVD szervezte és ellenőrizte. Az alakulat politikai megbízottja volt később *Rajk László* a majdani belügy- és külügyminiszter, de szolgált itt *Münnich Ferenc* (Otto Flatter álnéven), a 11. nemzetközi dandár későbbi politikai megbízottja is, aki 1958–1961 között Magyarország miniszterelnöke lett.

³⁷ Spanyol monarchista párt és milícia tagja

³⁸ Népek csatája a Jarama folyónál, Prágai Magyar Hírlap, 1937. február 19. 1.

³⁹ Száraz József: Elsők a fasizmus elleni harcban, Új Szó, szeptember 30.4.

A visszaemlékezések szerint 1936. június 16-án először magyar résztvevők csatlakoztak a köztársasági milíciához, akik a barcelonai népolimpia megnyitójára érkeztek. Ők alakították meg a Rákosi-osztagot/szakaszt. Ez csatlakozott az *Egyesült Szocialista Ifjúság* (JSU) és a *Proletár Testvérek Uniójához* (UHP), és kezdetben az aragóniai fronton harcolt. A Rákosi-egységet néhány hónap múlva beolvastották a 11. nemzetközi dandárba, és a később a Rákosi-zászlóalj magját alkotta. A nemzetközi columnákat (szakaszok), centúriákat (századok), majd zászlóaljakat az 1936. szeptember 28-án kiadott rendelet után nemzetközi brigádokká (több fegyvernemet egyesítő egyes dandárokká) szervezték. Mint a JSU/UHP-milícia egység „*vasosztaga*” (columna de ferro) a magyar milicisták kezdetben a 11. nemzetközi dandár egyik kisebb egységét alkották. A brigád három zászlóaljból állt, így az Edgar André-zászlóalj a Thälmann-szakasz német veteránjaival, a magyar Rákosi-szakasszal, egy brit géppuskás szakasszal, a francia-belga Párizsi Kommün-zászlóaljjal és a lengyel Dabrowski-zászlóaljjal indult az első csatába.

1936 júliusa és 1937 áprilisa között a nemzeti csapatok 5 hadműveletet indítottak Madrid ellen azzal a céllal, hogy a köztársaság székhelyét elfoglalják. Az egyik 1937 február–március között Madridtól délkeletre, a *Jarama* folyó mentén indult, amelynek elhárításában Webermann is részt vett. Az életrajzi adatok szerint a „győztes” jaramai ütközetben 1937. február 18-án megsebesült és kórházba került. A február 6–27. közötti összecsapást nevezték II. jaramai csatának. Ebből a csatából származik egy különleges és különös emléktárgy, amely az 1980-as években tűnt fel Egerben és került a budapesti Hadtörténeti Múzeumba. Egy vastag, aranyozott ezüst jelvényen ovális babér-, illetve tölgykoszorú öleli körbe a nemzetközi brigádok háromágú csillagát. A csillag alatt egy koponya és a „Compania de oro” (Aranyszázad) feliratú szalag van. Sima hátoldalán „*Alessandro Lang Kamarad 1937. Jarama II.*” vésett felirat olvasható.⁴⁰ Eszerint Láng elvtárs (kamarad) olasz nevet viselt.

Webermann Sándor az ütközet után több hétig feküdt kórházban, majd felgyógyulása után Posorubióba tiszti iskolára küldték, ahol vegyvédelmi képzést kapott. A spanyol polgárháborúban nagyon kevés alkalommal vetettek be mérges gázt, de ilyen akciókra is fel kellett készülni. Állítólag vegyvédelmi parancsnok lett a zászlóaljnál, de nem sok védelmi eszköz állhatott a rendelkezésére, illetve nem számítottak vegyi fegyverekre, mert májusban már egy géppuskás szakasz élére állították, mert előző zászlóaljában is ott szolgált.

A nemzeti lázadók sorozatos kudarca pihenőt jelentett a köztársaságiaknak, mert létszámukat, felszerelésüket ki kellett egészíteni. A 12. nemzetközi dandárt és a Rákosi-századot is kivonták a frontvonalból, majd *Meco* városába szállították Madridtól északkeletre, ahol engedélyt kaptak, hogy az alakulatot zászlóaljja bővítsék, mivel több más nemzetközi

⁴⁰Dr. Makai Ágnes: Az Arany Század jelvénye, Tarsoly 3. 1986–1987. 29.

zászlóaljban is százával szolgáltak magyar nyelvű önkéntesek. A Dimitrov-zászlóalj életben maradt magyar nemzetiségű harcosait is Mecóba hívták. Április és június között utazhatott Webermann Sándor a Rákosi-zászlóaljhoz.

Zalka Máté hadosztályparancsnok *Cséby Lajosnak*⁴¹ adott utasítást az átszervezés végrehajtására, ő lett a balszerencsés alakulat első parancsnoka, 1937 elején pedig 158 fővel létrejött a zászlóalj pótkerete. A géppuskás zászlóalj fegyverek híján nem alakult meg, csak géppuskás szakaszokat szerveztek. A politikai megbízott *Weiszbrunn György*⁴² lett, a több száz főre bővült alakulat első napi parancsát pedig 1937. április 1-jén adták ki. Az 51. sorszámot kapott magyar alegységet két másik külföldi zászlóaljjal együtt a 150. nemzetközi dandárba osztották be, amely a 45. hadosztály része volt Zalka Máté vezetése alatt. 1937. május közepén a létszám 288 fő volt, és új vezetőket neveztek ki. A zászlóaljparancsnok *Hevesi Ákos*,⁴³ harci nevén Niebuhr Pál őrnagy, a politikai tiszt pedig *Tarr Imre*⁴⁴ lett. A hadosztály és Webermann zászlóalja május 1-jét a munkásmozgalom ünnepét *Camarna* községben ünnepelte, ahol az alakulatok lelkesen, de rosszul felszerelve vonultak fel Zalka Máté előtt. A vacsorán a tisztek spanyol, orosz, olasz, francia, német, lengyel, magyar dalokat énekeltek, és nem tudták, mi vár még rájuk.⁴⁵

A Rákosi-zászlóalj első nagyobb szabású, de katasztrofális katonai akciója a huescai támadás volt. A nemzetiek kezén lévő Huescából egy általuk védett országút vezetett északnyugatnak Puente la Reina felé. A köztársasági támadásnak az lett volna a célja, hogy *Chimillas és Alerre* községeket elfoglalva elvágják a nemzetiek utánpótlási útvonalát, áttörjék védelmi vonalukat, és elfoglalják Huesca városát. Zalka hadosztálya ehhez a feladathoz csak 6 tankot és 3 tüzéruveget kapott, a hadosztály pedig május 27-én érkezett *Caspe* város környékére. A köztársasági 45. hadosztályt a 12. és a 150. nemzetközi brigád, a 149. spanyol vegyes dandár alkotta, megerősítették egy anarchista zászlóaljjal és egy főként olaszokból álló rohamosztaggal, a „*halálszázaddal*”. Koponyás jelvényük azt feltételezi, hogy Webermann a második jaramai csatában hasonló egység tagjaként harcolhatott. A kitüntetésen ugyanis az olasz *Alessandro*, és nem a spanyol *Alejandro* változata szerepel a Sándor keresztnévnek.⁴⁶

⁴¹ Magyar életrajzi lexikon, Budapest, 1981. III. k. 120.

⁴² Uo. II. k. 1035.

⁴³ Magyar életrajzi lexikon, Budapest, 1967, I. k. 718.

⁴⁴ Magyar életrajzi lexikon, Budapest, 1982. II. k. 825–826.

⁴⁵ Györkei 1987. 109.

⁴⁶ Dr. Makai Ágnes: Az Arany Század jelvénye, Tarsoly 3. 1986–1987. 29.

Végállomás: Huesca

A köztársaságiak egyik tehermentesítő hadművelete 1937 júniusában Huesca ellen irányult. Az volt a cél, hogy elsőként elfoglalják a várostól északnyugatra fekvő és a nemzetiek által védett Chimillas és Alerre községeket, ezzel elvágják a védők utánpótlási útvonalt, amely a két falu között haladt. Ezután akarták elszigetelni és elfoglalni a közeli Huescát. Ezt a feladatot Zalka hadosztályának kellett végrehajtania. A frontvonalnak ezt a szakaszát anarchista és trockista egységek őrizték, ezért a hadműveletek nagyon bizalmatlan légkörben kezdődtek el, a nemzetközi önkénteseket az anarchisták és a környékbeli polgári lakosok nem kevés ellenszennvel fogadták.⁴⁷ A szovjet mintájú totális diktatúrát elutasító spanyolok azt terjesztették, hogy a külföldieket nem az ostrom folytatására vezényelték oda, hanem azért, hogy lefegyverezzék, letartóztassák az anarchistákat.

A köztársasági 45. hadosztály Caspe környéki falvakban ellenséges vagy közömbös lakossággal és milicistákkal találkozott, amely megnehezítette az internacionalisták felkészülését.⁴⁸ Caspe akkor az *Aragón Tanács* (Consejo de Aragón) székhelye volt, és ez a regionális anarchista és trockista nézeteket valló szervezet Aragóniában nagyon népszerű volt, hónapokkal korábban határozottan kezdett hozzá a *szabad kommunizmus*, az alulról szervezett egyenlőség megvalósításához földműves szövetkezetek alapításával, üzemek, iskolák kisajátításával. Ezt az ideológiát napjainkban *libertarianizmusnak* nevezik.

Míg a terepen a különböző politikai nézeteket valló alakulatok között voltak ellentétek, a hadvezetésben is viszály alakult ki. A központi haditerv szerint a Huesca–Jaca úttól északra, *Chimillas* ellen kellett volna indítani a támadást. A harctéren ez sík vidék volt, amelyet az ellenség kiválóan meg tudott figyelni, a felvonulásra nagyon rossz minőségű út állt rendelkezésre, és hiányoztak a rejtett csapatmozgások feltételei is. Innen rohamozni öngyilkosságnak tűnt. Zalka Máté és bajtársai ezért úgy vélekedtek, hogy délről, Alerre ellen kellene támadni, ahol kedvezőbbek a terepviszonyok. Többször megkeresték a barcelonai parancsnokságot javaslatukkal, és sokat vitáztak, de hiába kérték a támadás irányának és időpontjának megváltoztatását *Sebastián Pozas Perea* (1876–1946) tábornoktól.

Pozast azért nevezte ki a madridi kormány, hogy az 1937. május eleji barcelonai szovjetellenes anarchista lázadás után állítsa helyre a rendet Katalóniában. Először a regionális hadsereget szervezte át és rendelte a kormány alá, majd elkezdte az Aragóniai Regionális Védelmi Tanács, a helyi anarchista bizottságok felszámolását, illetve az aragóniai milícia integrálását a köztársasági hadseregbe, amely több összeütközést okozott. A 45. hadosztály – köztük Webermann a Rákosi-zászlóaljjal – 1937. június 10-én érkezett meg a Huescától

⁴⁷ Györkei Jenő: Zalka Máté utolsó napjai a spanyol polgárháborúban, Nagyvilág, 1987. 1. 109.

⁴⁸ Györkei Jenő: A spanyolországi nemzetközi brigádok megalakulásának 40. évfordulójára, Hadtörténelmi Közlemények, 1976. 3. sz. 485.

északkeletre, és nem a délkeletre fekvő területre. A dandárok és zászlóaljok felderítőket küldtek ki, hogy megismerjék a terepet, amely egyáltalán nem a támadóknak kedvezett. Az arcvonalon addig nyugalom honolt, a nemzetiek, fasiszták és az anarchisták, trockisták állásai között alig volt 1-2 km távolság, mindkét fél élvezte a tűzszünetet. Ezt az állapotot a kommunista történészek felháborítónak tartották.

Zalka Máté 11-én délután személyesen is meg akarta nézni a területet, hogy annak ismeretében adhassa ki majd közvetlen parancsait. Idegeit a csata előtti napokban nagyon megviselték a Pozas tábornokkal folytatott sikertelen viták, de nyugtalanították a hetek óta a Szovjetunióból érkező vészjósló hírek is.⁴⁹ A „trockista szovjetellenes katonai összeesküvés ügye” vagy a Tuhacsevszkij-ügy egy összeesküvés per volt a Szovjetunióban, amelyet a Vörös Hadsereg legmagasabb vezetőiből álló csoport ellen indítottak 1937-ben. Mihail Tuhacsevszkij marsallt és a Vörös Hadsereg hét másik parancsnokát 1937. május 22-én tartóztatták le és trockista összeesküvés szervezésével, valamint Németország javára folytatott kémkedéssel vádolták. Az 1936 augusztusában bebörtönzött két másik főparancsnokot is ezzel vádolták, vagyis a spanyol polgárháború alatt folyt a nyomozás. 1937. június 11-én egy titkos tárgyaláson minden vádlottat bűnösnek találtak a hatalom megszerzésére irányuló összeesküvésben, halálra ítélték, másnap agyonlőtték őket, kivéve *Jan Gamarnyikot*, aki már május 31-én, letartóztatása után öngyilkos lett.⁵⁰ Június 11-én olvasta a külföldi lapokban Zalka Máté Gamarnyik öngyilkosságának és megbélyegzésének hírért, ami nagyon idegessé tette. Ezek után azt sem zárhatjuk ki, hogy a *trockizmus* elleni szovjet nemzetközi hadjárat külföldön is kíméletlenül megsemmisítette azokat a személyeket és szervezeteket, amelyek bíralták Sztálin módszereit, és inkább az emigrációban élő Trockijjal rokonszenveztek. Nem állíthatjuk, hogy a 26 éves egri Webermann Sándor is Trockij hívének vallotta magát, és a Rákosi-zászlóalj tagjait is ez az antisztálinista ideológia jellemezte, de bizonyos, hogy az oroszországi kommunizmusnak ez a tragikus belső viszálya a külföldi színpadokon, a spanyolországi polgárháborúban is folytatódott. George Orwell pl. kiválóan leírta ezt a spanyol köztársaságot végzetesen meggyengítő ellentétet.⁵¹

1937. június 11-én Zalka Máté elindult a parancsnoki felderítésre, amely során egy francoista repülőgép géppuskája eltalálta autójukat. *Gustav Regler* hadosztálykomisszár és André Marty, a 11. nemzetközi dandár parancsnoka, NKVD-ügynök gyűlölték egymást, és Sztálin sem kedvelte a túl népszerű és hatékony Lukács tábornokot, aki az 1920-as években nyíltan Trockij híve volt. Ezért Regler nem zárta ki a sztálinista merénylet lehetőségét sem.

Az eredeti irracionális hadműveleti terv Zalka halála után is érvényben maradt, de semmi sem úgy történt, ahogy tervezték. A nemzetiek alaposan felkészültek a nemzetközi

⁴⁹ Györkei 1987. 110.

⁵⁰ Magyar Távirati Iroda – Napi Hírek, 1937. június 1. 1.

⁵¹ L. George Orwell: Hódolat Katalóniának, Interart Stúdió, Budapest, 1989.

fogadására. Az internacionalisták 12-én a támadás előtti órákban tudták meg Zalka halálhírét, és elvakult haraggal indultak csatába, ahol az ellenség heves ágyú- és géppuskatüze fogadta őket. A köztársasági hadosztály tüzésége, amely nem volt álcázva, ezért a fasiszta ágyúk tüze miatt kénytelen volt messzebb helyezni állásait, nem tudott támogatást adni a támadóknak. A külföldi önkénteseket kezdetben kíséző harckocsik is visszafordultak, így Webermann és több száz harcostársa teljesen védtelenül maradt a két vonal között. Ekkor nyugat felől a nemzetiek német Junkers repülőgépei érkeztek meg, amelyek folyamatosan támadták a nyílt mezőn elszigetelődött gyalogságot valóságos mészárlást végrehajtva. Délutánra a támadás teljesen összeomlott, a túlélők gyorsan összeszedték a sebesülteket, a halottakat, és visszavonultak. A Rákosi-zászlóaljnál is súlyosak voltak a veszteségek, a támadás kezdeti perceiben esett el Hevesi Ákos parancsnok, aki az egység élén indult rohamra, de mellette kapott halálos sebet Tarr Imre zászlóaljkomisszár is.⁵² Június 12-én, egyetlen napon a hadosztály 500 halottat veszített, és több száz volt a sebesültek száma is. A magyar zászlóalj vesztesége 72 halott volt – köztük az egri Webermann Sándor. A nemzetiek sajtóirodája 12-én ezt jelentette: „*Huesca szakaszán az állásaink ellen intézett három támadást visszavertük és nagy veszteséget okoztunk az ellenségnek. Három ellenséges repülőgépet lelőttünk.*”⁵³

A köztársasági támadások június 19-ig folytatódtak, de hasztalanul. A huescai offenzíva kudarcot vallott, június 21-én a hadosztály és a Rákosi-zászlóalj megmaradt részeit kivonták az arcvonalból, és távolabbi állásokba szállították, hogy a veszteségeket újabb önkéntesekkel és felszereléssel pótolják. Az új parancsnok *Szalvay Mihály*,⁵⁴ a komisszár ismét Weiszbrum György lett. 1937. június 23-án a Rákosi-zászlóaljat a 150. dandárba osztották a lengyel, a francia-belga és a brit zászlóaljjal, és a lengyel Józef Strzelczyk vette át a dandár parancsnokságát.

Gustav Regler *Das große Beispiel (Roman einer internationalen Brigade)* című memoárjában⁵⁵ elismerte, hogy az offenzíva defetista légkörben zajlott, ami egyáltalán nem erősítette a köztársaságiak morálját. A májusi barcelonai események után a légkör feszült volt a kommunisták és az anarchisták között. A kommunista alakulatok érkezése a huescai front közepére kiélezte a viszonyt az anarchista egységekkel és a POUM-zászlóaljakkal. Ebben a sikertelen offenzívában az anarchisták és a POUM veszteségei olyan magasak voltak, hogy ez tovább növelte a bizalmatlanságukat. Feláldozhatóknak érezhették magukat.

⁵² Aki a Rákosi-zászlóaljat szervezte, in *A magyar szabadságért. A magyar Kommunista párt vértanúi*, Spanyol földön a magyar szabadságért, Budapest, 1946, 81-82. és Tarr Imre, *Dunántúli Napló*, 1966. február 6. 5.

⁵³ Magyar Távirati Iroda, *Napi Hírek*, 1937. június 17. 1.

⁵⁴ Magyar életrajzi lexikon, Budapest, 1982. II. k. 698.

⁵⁵ Gustav Regler *The Great Crusade*, (1940, New York, Toronto, Longmans, Green and Co.) címen kiadott visszaemlékezésében azt írta, hogy a Rákosi-zászlóalj harcosai olyan elszántan rohamoztak, mintha Chimillasban lett volna névadójuk börtöne, és ki akarták volna szabadítani őt. (425.)

A támadás két hete alatt a köztársasági oldalon 1000 halálos áldozat volt, amelynek többsége a régebbi anarchista milíciák tagjai közül került ki, ezért ezeket az osztagokat beosztották a hadsereg alakulatai közé. Mellesleg május 20-án sebesült meg Huesca másik oldalán egy POUM-egység tagjaként *George Orwell* brit újságíró, akit vonattal szállították kórházba, ahol az olasz kommunisták gyanakodva fogadták.

Kultusz és emlékezet

1945 után Webermann Sándor emlékezete összefonódott a magyar önkéntesek utóéletével. Amikor elismerték és dicsőítették őket, az ő neve is előfordult néhány helyen, amikor elhallgatták őket, róla is elfeledkeztek. 1946-ban volt a spanyol polgárháború kitörésének 10 éves évfordulója, így sokszor és sok helyen megemlékeztek a magyarországi internacionalistákról. 1946. május 10-én Tildy Zoltán köztársasági elnök Nagy Ferenc miniszterelnök előterjesztésére (5.398/1946. M. E. szám) a Magyar Szabadság Érdemrend ezüst fokozatát adományozta az élő és hősi halott ellenállóknak, és a kitüntetettek nagy száma a magyar nép antifasiszta erőfeszítéseit kívánta reprezentálni. A hősi halottak névsorában olvasható Láng Sándor neve Hevesi Ákossal, Tarr Imrével, Zalka Mátéval és valószínűleg a Rákosi-zászlóalj több halottjával együtt.⁵⁶

Első alkalommal 1946. május 11-én, a Magyar Antifasiszták és Ellenállók Szövetségének első kongresszusán a „partizánok” első csoportja részesült a kitüntetésben. Ekkor 139 fő az érdemrend I. ezüst (I. osztályú), 84 pedig a bronz (II. osztályú) fokozatot kapta. Ugyanekkor 96 hősi halott ellenállót is kitüntettek (posztumusz) az ezüst, illetve bronz II. osztályú érdemrenddel.⁵⁷ Nem tudjuk, hogy ki volt Webermann hozzátartozója, aki átvette a kitüntetést és a pénzjutalmat, valamint a tízágú csillagon Kossuth Lajost ábrázoló és szalagra helyezett ezüstözött érem további sorsáról sincs tudomásunk.

Évtizedekkel később helyezték el az emléktáblát az egri Dobó István Gimnáziumban, amelyen az ő neve is látható, és amit 1972. november közepén már nem először koszorúztak meg a diákok.⁵⁸ Az iskolai megemlékezés még sokáig rendszeres és kötelező volt. 1984. február végén az MSZMP Heves Megyei végrehajtó bizottsága tett javaslatot a megyében élt munkásmozgalmi személyek megünneplésére, és indoklásként röviden ismertették Webermann életrajzát: *„Születésének 70. évfordulója alkalmából az Egri Dobó István Gimnázium és Szakközépiskola KISZ-szervezete helyezzen el koszorút az intézetben lévő*

⁵⁶ Magyar Közlöny, 1948. április 23. 93. sz. 7.

⁵⁷ Molnár József: A Magyar Szabadság Érdemrend 1946. május 10-től október 14-ig adományozott változata, Hadtörténelmi Közlemények, 1983. 3. 441.

⁵⁸ Találkozás évtizedek múltán, Népiújság, 1972. november 14. 1.

emléktábláján, s emlékezzenek meg internacionalista tevékenységéről.”⁵⁹ A Másokért csatáztam felirat alatt Kemény Ferencnek, a gimnázium elődjének számító állami főreáliskola egyik igazgatójának, illetve Bertalan Józsefnek, a Tanácsköztársaság idején iskolai direktórium vezetéséért elbocsátott kémiantárnak a neve alatt ma (2021) is ez olvasható: „Webermann Láng Sándor (1914-1937) volt diákunk a spanyol polgárháború hősi halottja”. 1988-ra viszont már annyira megkopott az iskolai hősök emlékezete, hogy az igazgató egy kis csúsztatással egy szintre helyezte őket. Szerinte a „... diákság döntő többsége a város és a megye szegénysorsú családjaiból került ide, ebből is következett, hogy helytállásával mindvégig segítője volt a hazagyáratásának”⁶⁰ (sic!). Ez a két tanár mellett a vagyonos családból származó és külföldön harcoló Webermannról sem mondható el.

1969. április 2-án rendezték Egerben, a Dobó téren az újonnan felvett KISZ-tagok ünnepélyes fogadalomtételét, amelyet a Munkásőrség névadó és csapatzászló-adományozó ünnepsége követett. Az egri munkásőrség Láng Sándor, a spanyol szabadságharcban elesett internacionalista harcos nevét írta zászlajára. Ma már bizarrnak tűnik, hogy ez éppen a spanyol polgárháború befejezésének 30. évfordulóján, vagyis *a fasiszta erők győzelmének napján történt*, mivel ezen a napon adta meg magát az utolsó harcoló spanyol köztársasági egység. Nagy Emil, az egri alakulat politikai helyettese olvasta fel a napiparancsot, amelyben Papp Árpád, a munkásőrség országos parancsnoka engedélyezte, hogy a zászlóalj az egri születésű Láng Sándornak, a spanyol polgárháborúban elesett internacionalista harcosnak a nevét viselhesse a csapatzászlóra hímezve. Az ünnepi beszéd után a VILATI⁶¹ egri gyáregysége dolgozóinak nevében Őszi Vendel igazgató vörös selyemből varrott, díszes csapatzászlót adott át a zászlóalj parancsnokainak, amelyen messziről olvashatták a felírást: „Láng Sándor Munkásőr zászlóalj”. A munkásőrök ezután ünnepélyes fogadalmat tettek a csapatzászló előtt, amelyre a város dolgozóinak képviselői emlékszalagokat kötöttek. A névadó és zászlóavató ünnepség a munkásőrök díszfelvonulásával ért véget.⁶² Webermann Sándor tehát halála után 32 évvel azoknak a kommunistáknak a sorába lépett, akikről milicista alakulatot neveztek el, bár a Láng-zászlóaljat hamarabb elfelejtették még Egerben is, mint a Rákosi-zászlóaljat. Az egység 20 éves fennállása során több fegyveres gyakorlaton vett részt, és nagygyűléseken állt ki az MSZMP politikája mellett, és néhányszor felidéztek

⁵⁹ Javaslat Heves megyei munkásmozgalmi harcosok születési évfordulójának megünneplésére, emléktáblák és emlékművek elhelyezésére, Az MSZMP Heves Megyei Végrehajtó Bizottságának ülései 1984. január 3. – 1984. június 19., 46. doboz 1984. 01. 03. – 1984. 06. 19.711. őrzési egység: Végrehajtó bizottsági ülés jegyzőkönyve 1984. február 14. in https://library.hungaricana.hu/hu/view/HEVESMSZMP__22_3_46/?query=Webermann&pg=225&layout=s

⁶⁰ Amíg egy iskola arcot kap, Népújság, 1988. március 12. 8.

⁶¹ Villamos Automatika Fővállalkozó és Gyártó Vállalat.

⁶² Dolgozó népünk kezdettől fogva szívébe zárta, magáénak vallja a munkásőrséget - Névadó és zászlóavató ünnepség az egri Dobó téren, Népújság, 1919. április 3. 2.

Láng Sándor alakját és tevékenységét.⁶³ A munkásörség történetének végére a parlament által elfogadott 1989. évi XXX. törvény tett pontot, amely a Magyar Közlöny október 21-i számában jelent meg, és a munkásörség jogutód nélküli megszüntetéséről rendelkezett.⁶⁴ A VILATI után az egri Finomszerelvénygyárban is megszervezett fegyveres testületet szimbolikusan 1989. október 23-án oszlatták fel.

Webermann Sándor 1934 nyarán a latin érettségi vizsgán Vergilius *Aeneis* című műve II. énekének egyik részletét fordította. Ma már azért megrázó ez, mert a verssorok szinte megjósolták az ő jövőjét is, ha ismerjük elkallódott életét, tragikus halálát, szülei deportálását, és a kommunizmust a trójai falóhoz hasonlítjuk. Az irodalmi műben ugyanis Szinón, a trójai fogságba esett – látszólag dezertált és a fából készült lovat ajándéknak nevező – görög páztor színlelve így kesereg:

*Nincs is már nékem bizodalمام látni hazámat,
Édes gyermekeim se fogom, se ölelni szülőim;
Sőt gonoszak rajtuk fognak tán állani bosszút,
S áldozatul majd ök halnak meg hullva helyettem.*⁶⁵

⁶³ Névadóinkra emlékezünk, Láng Sándor (1914-1937), *Munkásör*, 1970. 12. sz. 20.

⁶⁴ Kiss Dávid: A Munkásörség utolsó napjai, *Századok*, 2015. 6.sz. 1397–1443.

⁶⁵ Vergilius: *Aeneis*, Magyar Helikon, Budapest, 1973. 44.

3. RÉSZ:
HADIFOGSÁGBAN

MATI MÁRTON

HADIFOGSÁG A TÁVOL-KELETEN: AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚS TÁVOL-KELETI HADIFOGSÁG BEMUTATÁSA VÁNDOR FERENC NAPLÓFELJEGYZÉSEIVEL

Az osztrák–magyar hadifoglyok számokban

A mai napig sem tudjuk megmondani, hogy pontosan hány osztrák–magyar oldalon harcoló katona eshetett az első világháborúban hadifogságba. A veszteségekkel és fogságba esettek létszámával kapcsolatban nem rendelkezünk kielégítő adatokkal. A téma kutatói már a múltban is többször próbáltak meghatározni egy pontos számot, azonban a forráshiány miatt a jövőben is csak a valósághoz közelítő számokkal fogunk tudni szolgálni. Az első világháborút követő instabil gazdasági és társadalmi időszak, illetve a forradalmak során kialakult zavaros helyzet alatt rengeteg dokumentum veszett el, vagy éppen került rossz kezekbe. Tovább rontott a helyzeten, hogy 1921-ben az osztrák hadilevéltárban tűz ütött ki, aminek következtében számos, a témát érintő irat is megsemmisülhetett.¹ Ezért fordulhatott elő, hogy az említett témát vizsgálók csak töredékes adatokra támaszkodva vagy részinformációkat felhasználva próbálták és próbálják megbecsülni a háború alatt fogságba esett katonák létszámát.

Az 1931-ben megjelent többszerzős *Hadifogoly Magyarok Története* dr. Gaston Bodart hadtörténész és statisztikus számításait vette alapul. Az osztrák szakember szerint az első világháborúban összesen 3.330.000 hadifogoly kerülhetett az antant és szövetségesei fogságába, amelyből 1.673.000 fő az osztrák–magyar hadseregben szolgálatát teljesítő katona volt. Az említett számhoz, ha hozzáadjuk a körülbelül 837.000 eltűntként nyilvántartott katonát, akkor több mint 2 és fél milliós létszámot kapunk. Ellenben fontos kiemelnünk, hogy az eltűntek közül nem mindenki kerülhetett hadifogságba.²

A második világháborút követően hosszú időre háttérbe szorult az első világháborúhoz köthető események publikálása. Azonban a hatvanas és hetvenes években, részben politikai indíttatásból, újabb kutatások indulhattak el. Ennek az időszaknak az egyik fontos mérföldköve a Józsa Antal által írt, *Háború, hadifogság, forradalom; Magyar*

¹ Hadifogoly magyarok története I–II. Szerk. Baja Benedek et al, Bp. 1931. I. 73.

² Hadifogoly magyarok i. m. I. 74–75.

*internacionalista hadifoglyok az 1917-es cári oroszországi forradalmakban*³ című kötet. A szerző 2 millió fő körül állapítja meg a háború alatt fogságba esett osztrák–magyar hadifoglyok számát, amelyhez még az eltűntek létszámát hozzáadva majdnem a 3 milliót megközelítő számot kapunk.⁴

A kétezres évek elején Alon Rachamimov izraeli történész a keleti front hadifoglykérdésével kapcsolatos könyvében azt írta, hogy számításai szerint körülbelül 2.770.000 osztrák–magyar katona eshetett az antanthatalmak és szövetségeseinek fogságába. A *POWS and the Great war, Captivity on the Eastern Front* szerzője, Hans Weiland és Leopold Kern szerkesztésében megjelent *In Feindeshand: Die Gefangenschaft im Weltkrieg in Einzeldarstellungen*⁵ című grandiózus munka számításait veszi alapul. Ezen felül Rachamimov a két osztrák szerzőre hivatkozva még megjegyzi, hogy a foglyok túlnyomó többsége, mintegy 2 millió fő, orosz hadifoglytáborokban volt fogságban tartva.⁶

Rendkívül nehéz megállapítani, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia fogságba került katonái közül pontosan hány fő lehetett magyar származású. Próbálkozások, elképzelések ugyan vannak az összeggel kapcsolatban, azonban ennek a számnak a pontos meghatározása mára már szinte teljességgel lehetetlen.⁷ Munkánkban szereplő, a Vándor Ferenc naplójában bemutatásra kerülő hadifoglytáborokban raboskodó foglyok létszáma a fent említett szám töredékét sem tették ki. Az orosz, majd 1918-ban amerikai, illetve japán felügyelet alá került táborokban a magyar származású hadifoglyok létszáma nem lehetett több 10.000–14.000 főnél. Ez a szám természetesen állandóan változott, köszönhetően a nyugatról folyamatosan érkező hadifogly-szállítmányoknak és idővel a meginduló hazaszállításoknak. Dell’Adami Géza, a Magyar Vöröskeresztes Misszió vezetőjének és egyben a kelet-szibériai hazaszállítás fő irányítójának beszámolója szerint, körülbelül 8.000 magyar volt hadifoglyot szállított haza 1920 októbere és 1921 szeptembere között. A Dell’Adamiék által kimenekítettek felül az utódállamok által hazaszállított magyar nemzetiségű hadifoglyok száma 5.000 fő körül lehetett, így összesen Szibéria távol-keleti részéről 13.000 magyart szállítottak haza

³ *Józsa Antal*: Háború, hadifogság, forradalom; Magyar internacionalista hadifoglyok az 1917-es cári oroszországi forradalmakban, Bp. 1970.

⁴ *Józsa A.*: Háború, hadifogság, forradalom; i. m. 92–96.

⁵ *In Feindeshand: Die Gefangenschaft im Weltkrieg in Einzeldarstellungen*. Hrsg. Hans Weiland–Leopold Kern. Bécs 1931.

⁶ *Alon Rachamimov*: *POWS and the Great War, Captivity on the Eastern Front (Legacy of the Great War)*. New York 2002. 31.

⁷ Egyes számítások szerint csupán az orosz hadifogságba esett magyar nemzetiségű hadifoglyok száma 500.000 és 600.000 fő körülre tehető. Napjainkban a digitális térben is vannak próbálkozások a szám pontosítására. A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, a Budapest Főváros Levéltára, valamint a Magyar Nemzeti Levéltár 2012-ben indított közös projektje a fellelhető dokumentumok alapján egy kutatható veszteséglistát állít össze. <https://adatbazisokonline.hu/gyujtemeny/elso-vilaghaboru>, letöltés 2021. márc. 24.

az első világháború után.⁸ Ez a tízezernél alig magasabb szám szinte elvész a több mint 2 milliós embertengerben, azonban annak a 13.000 embernek maga volt a megváltás.

Korabeli naplók és visszaemlékezések fontosságáról

Az első világháborús események egyik értékes forráscsoportját a hadifogságba esett katonák visszaemlékezései és naplófeljegyzései alkotják. Ezekből az írásokból is kitűnik, hogy a fogság mennyire nehéz próba elé állította a hadifoglyok lelki felkészültségét. A kilátástalanság, a folytonos bizonytalanság, a bezártság, a tehetetlenség érzése, a családtagok távolléte, az ellenségnek való kiszolgáltatottság, az éhség és betegségek, a halál állandó jelenléte komoly pszichológiai megpróbáltatásokat jelentett. Ezen élethelyzetek írásos bemutatása személyessé, „átélhetővé” teszi az olvasó számára a hadifogság jellegét, nem mellesleg a fogságérzet mentális folyamataira is betekintést enged. A naplók és visszaemlékezések vizsgálata azonban a hadifoglyok lelkületének megismerése mellett más szempontból is fontos lehet a témát kutatók számára. A személyes élmények alapján készült írások az eseményeket átélő ember szemszögéből mutatják be azt a logisztikai rendszert, amely több millió ember ellátásáért, felügyeletéért és szállításáért felelt. A leírásokból olyan fontos részleteket ismerhetünk meg, mint például a hadifoglyok vasúton való szállításának megszervezése, az elosztótáborok és az egyszerű hadifoglytáborok működése, az ellátmányozás szervezettsége vagy éppenséggel a foglyok munkavégzésre vezénylése. Továbbá a naplók és visszaemlékezések bemutatják a hadifoglytáborok belső társadalmi életét is. Rávilágítanak arra, hogy a hadifoglyok szervezésében az egyes táborokban milyen gazdag kulturális, illetve élénk sporttevékenység zajlott.

Vándor Ferenc naplójáról

Magának a naplónak a története is egy kalanddal ér fel. Vándor Ferenc, a napló szerzője a náci fenyegetéstől tartva, még a második világháború kitörése előtt menekült Barcelonába, ahol a háború után szűk egy évtizedig élhetett békességben szeretett családja körében. Halálát követően az örökösök a hagyaték átvizsgálása során találtak rá néhány régi, elnyűtt füzetre, amelyekről később derült csak ki, hogy Vándor Ferenc háborús emlékeit tartalmazzák. Ezt követően az írást hosszú éveken keresztül a család ereklyeként őrizte, aminek köszönhetően a napló a téma iránt érdeklődő kutatók előtt hosszú évtizedeken keresztül rejtve maradt.

⁸ *Tarczali Dell'Adami Géza–Vámosi Saáry Jenő: Megváltás Szibériából. Bp. 1925. 178–179.*

Vándor Ferenc fiának özvegye, Victoria Arraballa 2015-ben kereste fel Kovács Barnabást, a barcelonai főkonzult az évtizedeken keresztül őrzött naplófüzetekkel. A főkonzul hamar felismerte az irományban rejlő lehetőséget. Hosszas munkálatokat és sajtó alá rendezést követően a napló végül 2018-ban a Közép- és Kelet-Európai Történelem Kutatásáért Közalapítvány gondozásában, nyomtatott formában megjelent.⁹

Vándor a vele történt eseményeket eredetileg különböző méretű és minőségű füzetekbe vezette. A végleges naplónak tekinthető formáját csak a szerkesztést követően nyerte el az iromány. A napló tartalmát tekintve kimondottan alaposnak mondható. A szerző a fogságba esését követően egészen Magyarországra történő hazaszállításáig majdnem minden naphoz tett valamilyen bejegyzést. Vándor precíz hozzáállását tükrözi, hogy azokhoz a napokhoz is tett bejegyzés, amikor lényeges esemény valójában nem is történt. Ilyenkor általában a következőket olvashatjuk: „Ma semmi különleges nem történt.”; vagy „Semmi különös.”; de az is előfordul, hogy egy szóval összegzi az adott napot a szerző: „Semmi.” Szintén igen gyakori, és elmondhatjuk, hogy a feljegyzések többsége ebbe a csoportba tartozik, amikor pár mondatban, tömören összefoglalva olvashatunk az aznapi eseményekről. Egy ilyen bejegyzés például így hangzik Vándor tollából: „Ma éjjel meghalt Khindl hadnagy spanyol influenzában. Reggel havazott, este szakadt az eső. Vacsora: fekete kása.”¹⁰ Azonban olyan bejegyzésekre is van példa, amikor a szerző több oldalon keresztül ír egy érdekes vagy számára fontos eseményről. Ilyen eset az, amikor habarovszki tartózkodásuk során a hadifoglyok egy kisebb csoportja kiszökött a táborból, majd meglátogatta a város központját és a helyi múzeumot.¹¹ A bejegyzés hosszúságából és a leírás minőségéből is látszik, hogy ez a kulturális élmény mennyire feltöltő erővel hatott a szerző számára.

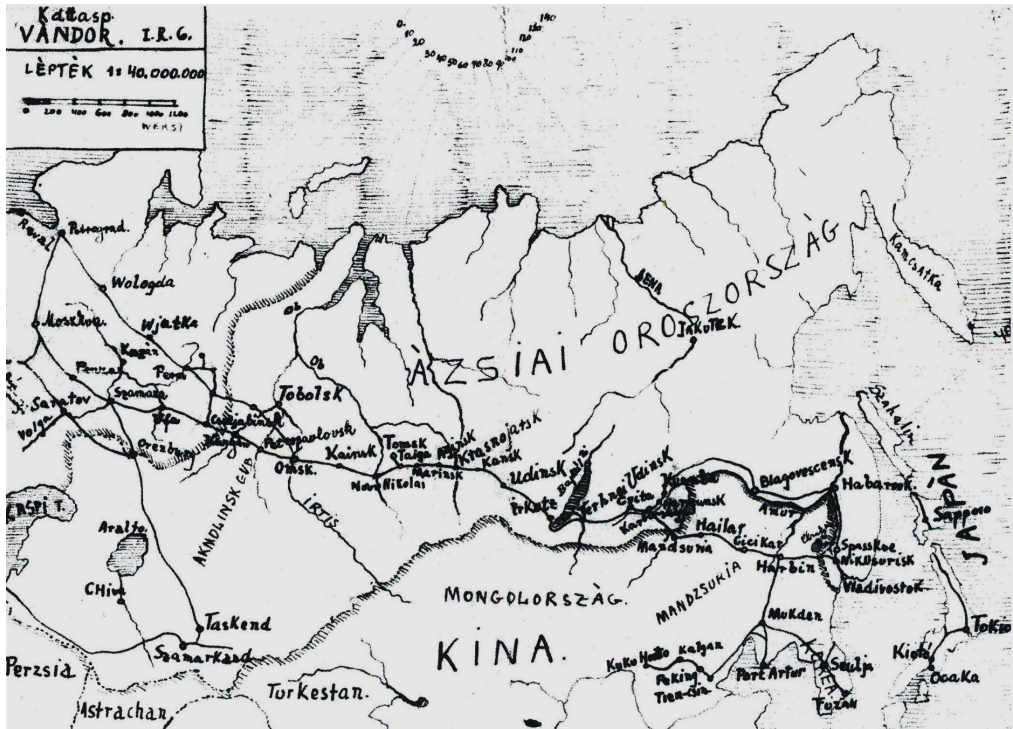
Vándor bejegyzéseinek többsége leginkább a környezetében zajló eseményekről, utazásról és a hadifogolylét mindennapjairól szólnak. A napló hangvétele tárgyilagosnak mondható, érzelmes leírásokkal rendkívül ritkán találkozhat az olvasó. A szerző érzelmi megnyilvánulásai is leginkább a honvágygal vagy szeretteinek hiányával, családi emlékeivel kapcsolatosak. Érdekességként megemlítenénk, hogy magáról Vándor Ferencről meglehetősen kevés háttérinformáció derül ki a napló soraiból. A civil életéről nem igazán tudunk meg sokat, ha a háború előtti időszakról ír, akkor leginkább családtagjairól, hozzátartozóiról fogalmaz meg gondolatokat. A naplót olvasva kitűnik, hogy a szerző tanult, tájékozott, művelt ember volt. A bejegyzésekben gyakran találkozhatunk német vagy szláv eredetű, illetve a zsidó vallással, szokásokkal kapcsolatos szavakkal, fogalmakkal, amelyek egyaránt utalhatnak a szerző származására és a nemzetközi környezetre.

⁹ Hadifogoly voltam Szibériában: Vándor Ferenc naplója. Szerk. Bernáth Gábor, Budapest 2018. 7. Továbbiakban a naplóra hivatkozás: VÁNDOR oldalszám

¹⁰ 1918. november 2. szerdai feljegyzés.

¹¹ VÁNDOR 60.

Vándor Ferenc háttéréről és hadifogságba kerüléséről

1. ábra Vándor Ferenc térképe

Vándor Ferenc a baranyai Mágocson született 1895-ben egy többgyermekes zsidó családba.¹² Naplójából nem derül ki, hogy a hadifogság előtt mely ezredben szolgálhatott, egyedül a hagyatékában fellelhető térképre¹³ írt szövegből következtethetjük, hogy a cs. és kir. 6. gyalogezred kadétjelöltje lehetett.¹⁴ Naplójában az első háborúhoz köthető bejegyzés a keleti frontra vezénnyel és a családjától való búcsúzkodással kapcsolatos. Fontos megemlítenünk, hogy az 1915-ös októberi búcsúzkodást, illetve a keleti frontra vezénnyel és a körülmények

¹² VÁNDOR 6

¹³ Vándor nyomtatott naplójában a 277. oldalon szerepel egy térkép (1. ábra). A térkép, elméletileg a Politikátörténeti Intézet Politikátörténeti és Szakszervezeti Levéltárában is megtalálható (PIL 303. f. „Egy hadifogoly kézzel rajzolt térképe”). Sajnos ellenőrizni nem volt lehetőségünk, mivel a tanulmány megjelenése előtt a Politikátörténeti Intézet és annak levéltára éppen költözés alatt volt.

¹⁴ Azt, hogy Vándor Ferenc a 6. gyalogezredben szolgálhatott, megerősíti a cs. és kir. 86. gyalogezred emlékkönyve, melyben jelzik, hogy a 86-os és 6-os gyalogezredek a 32. gyaloghadosztály részét képezték, és egy helyen állomásoztak 1917 júliusában. (Gaksch József–Dimics Szilárd: A volt szabadkai cs. és kir. 86. gyalogezred története 1882–1918. 207.). Ezen felül Vándor is megemlíti naplójában, hogy a július 2-ai támadás után a 86-osokkal együtt került fogságba. „Délután 3-kor elfognak a szomszédos 86-os ezrednél, ahová a 25–30 emberrel mentem át a délelőtti folyamán.” VÁNDOR 32.

leírását követően a legközelebbi naplóbejegyzés 1917. július 2-i.¹⁵ Ezen a napon érte támadás a galíciai Ozerna környékén Vándor Ferenc ezredét, aminek következtében a napló szerzője és még több száz társa orosz hadifogságba esett. Valószínűleg a két időpont között írt oldalak elvesztek, vagy azt is elképzelhetőnek tartjuk, hogy a szerző a fogsága előtt nem volt rendszeres naplóvezető. Az viszont bizonyos, hogy az orosz fogságba esést követően a bejegyzések száma szaporodik, lényegében, mint korábban is említettük, mindennaposá váltak.

A legtöbb hadifogoly-visszaemlékezés, és Vándor Ferenc naplójában is erre találunk igazolást, azzal kezdi fogsága történetét, hogy az oroszok az ütközetet követő napokban több kilométeres, igen megerőltető meneteléssel terelték frissen szedett hadifoglyaikat az első vasútállomáshoz. Ezt követően a foglyokat vonattal a Kijev melletti darnyicai elosztótáborba szállították. Ez az állomás minden hadifogoly esetében sorsdöntőnek tekinthető, ugyanis az oroszok itt döntötték el, hogy az egyes hadifoglyok melyik táborba kerülnek elszállásolásra. Szinte biztosan lehet állítani, hogy az, aki orosz hadifogságba esett, annak az első állomása Darnyica volt. Így történt ez Vándorékkal is, naplójában a következőket írja: „Reggel 4-kor érkezés Darnicára. Itt van a foglyelosztó tábor. Sok ezer fogoly. Csehek. Szerbek [...] Darnicán. Délután 3-kor bevagoníroznak. Ismét átkutatnak. Orosz kapitány, aki németül is beszél, bejelenti, hogy Szibériába megyünk.”¹⁶ Létezik egy elterjedt hipotézis, amely szerint az oroszok etnikai alapon szűrték a hadifoglyaikat. Az elmélet úgy szól, hogy a szláv származású foglyokat szándékosan helyezték Oroszország nyugati, jobban felszerelt, még európai részén lévő táborokba, azonban a német, osztrák, magyar, török nemzetiségű hadifoglyokat rosszabb minőségű keleti, szibériai táborokba szállították. Erre a megállapításra nincs igazán bizonyíték. Az orosz hadvezetéstől írott parancsot még nem találtunk arra nézve, hogy a táborok lakóit a darnyicai állomáson nemzetiségüket alapul véve különítsék el egymástól.¹⁷ Az, hogy a feltételezés mind a mai napig jelen van a témát kutatók írásaiban, valószínűleg még a háború alatti propagandatevékenységnek is köszönhető, ugyanis a Monarchia seregében közismert volt, hogy a szláv származású katonák egy része az oroszokkal szimpatizált. Az elgondolást tovább folytatva azért kerültek a szláv foglyok európai táborokba, mert azok többsége viszonylag közel helyezkedett el a frontvonalhoz, ahonnan a „hadifoglyokat” egyenruhacserét követően, rövid idő és alacsony költségek mellett vissza is lehetett küldeni a harcokba. A parancs létezésétől függetlenül elképzelhetőnek tartjuk, hogy az orosz tiszték, az átállást ösztönzendő, szóbeli utasításra agitációt folytattak a szláv nemzetiségű foglyok körében. A hadifogolytáborok közötti minőségbeli különbség, ténylegesen létezett, azonban azt, hogy mely táborba milyen jellegű hadifogoly

¹⁵ VÁNDOR 32.

¹⁶ VÁNDOR 33.

¹⁷ *Rachamimivov, A: POWS and the Great War* i. m. 94.

kerülhetett, nem etnikai alapon, hanem a fogságbe esett katona rangja alapján határozták meg. A hadifoglyokat rangfokozatuk szerint tiszti és legénységi táborokban helyezték el.

Darnycából a hadifoglyok többségét vasúton, leginkább a transzszibériai vonalon szállították a kijelölt táboraikba. Szibériában szintén működött egy gyűjtő-elosztó tábor, ez volt Krasznnojarszk. A magyar szibériai hadifoglyok többsége hosszabb-rövidebb időt eltöltött ebben a táborban. Vándorék azonban kevesebb mint egy napot¹⁸ voltak a központi gyűjtőtáborban, ugyanis az oroszok viszonylag hamar továbbvezényelték a szállítmányt, hogy két héttel később Habarovszkba, Szibéria távol-keleti központjába érkezzenek.

A hadifogság első éve

Vándor és bajtársai 1917. augusztus 21-én érkeztek Habarovszkba, ahonnan az oroszok a hadifoglyokat a város melletti táborba küldik, amely bő egy évig lesz a foglyok új otthona.

A hadviselés nemzetközi jogi hátterét és azon belül a hadifoglyok helyzetének ügyét a 19. század végén Oroszország karolta fel. II. Miklós cár 1899-ben Hágában hívott össze egy nemzetközi értekezletet. A konferencia következtében a résztvevő államok nyilatkozatot írtak alá, amelynek köszönhetően megszületett a hadifogság első nemzetközi tétele szabályozása. Hét évvel később 1906-ban az imént említett egyezmény pontjait Genfben megerősítették. Az eseményt követően, ismételten az orosz cár kezdeményezésére, I. Vilma holland királynő Hágában 1907-ben újbóli nemzetközi konferenciát hívott össze. A tárgyalás legfőbb hozadéka, hogy az értekezleten részt vevő országok kijelentették, a hadifogságba esett katonákat is ugyanúgy megilleti az emberséges bánásmód, mint azokat az embereket, akik nem vesznek részt tevékenyen a hadi eseményekben.¹⁹ Az 1907-es hágai konferencia több cikkben is tárgyalja a hadifogsággal kapcsolatos előírásokat. Ezen cikkek némelyike konkrétan, valamelyik pedig igen képlékenyen határozza meg, hogy milyen körülményeket kell biztosítani a fogvatartónak a hadifogságba esettek részére. A cikkek közül külön kiemelendő a 6. cikk, amely a hadifoglyok számára történő munka biztosításáról és munkahelyi fizetségükről szól.

Az állam a hadifoglyokat a tisztek kivételével, rendfokozatokhoz és képességeikhez mérten, mint munkásokat alkalmazhatja. Az ily munkák nem lehetnek túlságosak és nem állhatnak összefüggésben a hadműveletekkel. A foglyok feljogosíthatók, hogy nyilvános igazgatási ágak vagy magánosok, avagy önmaguk részére dolgozhassanak. Az állam részére teljesített

¹⁸ A bejegyzés szerint a vonat reggel 5-kor érkezett a krasznnojarszki vasútállomásra, és még aznap este 11 órákor továbbindultak VÁNDOR 36.

¹⁹ Hadifogly magyarok története. Szerk. Baja Benedek et al, Bp. 1931. I. 45.

*munkákat azon díjszabás szerint kell fizetni, amely a belföldi hadsereg tagjai által teljesített hasonló munkára nézve érvényben áll, vagy ha ilyen nincsen, oly díjkiszabás szerint, amely a végzett munkának megfelel. Ha a munka más nyilvános igazgatási ágak vagy magánosok részére történik, a feltételeket a katonai hatóságokkal egyetértőleg kell megállapítani...*²⁰

A 6. cikkből több minden kiderül. Talán az egyik legérdekesebb az idézett szövegrész első mondatában rejlik. A fogvatartók a tiszteket nem foghatják munkára, ugyanis az egyezmény szerint a tisztek havi járandóságot kaptak. Vándor naplóbejegyzései gyakran kitérnek erre a kérdéskörre, ugyanis tiszthelyettesként az oroszok papíron számára is biztosították ezt a havi járandóságot.²¹ Sajnálatos tény, de a háborús helyzetnek és a csapnivaló orosz adminisztrációnak köszönhetően rendkívül gyakori volt, hogy a megegyezésben biztosított összeget nem vagy csak nagy késéssel fizették ki a fogvatartók. A tisztek számára létkérdés volt ez a havi összeg, ugyanis nekik ebből a juttatásból kellett fedezniük minden kiadásukat. A kapott pénz jelentős része élelmezésre és ruházkodásra ment el. Teljes ellátás, ezen belül az étkeztetés ingyenes biztosítása egyedül a legénységi állomány számára járt. Ha a járandóság elmaradt, akkor a tisztek kénytelenek voltak kölcsönt felvenni vagy munkát vállalni a közeli városban. A szerencsésebbeknek sikerült valamilyen szellemi munkát találnia. Voltak olyan tisztek, akiknek a meglévő idegennyelv-ismeretük volt hasznukra, és ezt a tudásukat módosabb orosz családoknál mint nyelvtanár kamatoztatták. Arra is találunk példát, hogy valaki a táborok közelében lévő városokban a civil képzettségének megfelelően tudott elhelyezkedni. Azok, akik kevésbé számítottak ilyen szerencsésnek, beálltak a legénységhez nehéz fizikai munkát végezni. A megerőltető munkavégzést az 1907-es hágai egyezmény 6. cikke nem engedélyezte a katonatisztek számára, ennek ellenére az éhségnek és a nyomornak nagy ereje volt, és a tisztek többsége, hogy életben maradjon, bármilyen munkát elvállalt.²² A polgárháború legzivatárosabb időszakában a tiszti járandóság hónapokon keresztül elmaradt.²³ Ezekben az időszakokban borzalmas körülmények között kellett élniük a hadifoglyoknak. Vándor ezt a következőképpen szemlélteti az 1918. október 11-ei bejegyzésében: „...A nagy nyomorban eladtam fehérneműt, fehérnadrágot ect. potom pár rubelért.” Egy nappal később a következő bejegyzés olvasható: „Sokan a rossz táplálkozástól éjjeli vakságban szenvednek. Sötétedéstől reggelig nem látnak. Mások skorbutot kaptak, tudni illik az összes foguk mozog [...] A köznyomor igen nagy.

²⁰ Uo. 49.

²¹ Az egyezmény 17. cikke szól a havi járandóságról. Oroszországban a tisztek 50, a törzstisztek 75, míg a tábornokok ennél is nagyobb havi járandóságot, 125 rubelt kaptak. Kadétként Vándor Ferenc havi 50 rubelre számíthatott. *Rachamimivov, A: POWS and the Great War* i.m. 99.

²² Tették ezt mindazok ellenére, hogy a hadifoglyok rangidős tisztjei ezt kifejezetten ellenezték.

²³ Olyan táborokról is tudunk, amelyik bolsevik felügyelet alá került. Ezekben a táborokban megvonták a tisztek havi járandóságát, mivel Leninék szemében a tisztek az osztályellenes csoport tagjai közé tartoztak.

Mindenki eladja azt, amiye van, csakhogy kenyere legyen. Majdnem mindenki téli fehérenemű nélkül és egyetlen kopek nélkül maradt.”²⁴ Pár héttel később sikerül munkát találniuk. Az éhez, lerongyolódott hadifoglyok, annak ellenére, hogy erejük végét járták, kénytelenek voltak fizikai munkát vállalni. Vándor így írja le ezt a történetet:

...A táborból cirka 200-an mentünk ki a hajóhoz. Odaérve a kínaiak már javában hordták a zsákokat. Libasorban lassú tempóban lépkedtek a 200 fontos (80 kg-os) zsákkal a hátukon. A kulik mosolyogva néztek bennünket, konkurensüket. Kemény Laci, a tábor egyik legszálasabb alakja és atlétája, felment a hajóra, felvett egy zsákot, és a kulik közt elindult a partra. Eleinte igen jól haladt vele, de amikor ahhoz a helyhez ért, ahol a zsákot le kell dobni, imbolygott már. Ezt látva sokan elbizonytalanodtak – megfordultak és hazamentek a táborba. A hajó, melyből a zsákokat hordani kellett, a parttól 16–18 méternyire volt, és nem volt hídja. Összefogtunk és bakokat hordtunk a vízbe, mely 5–6 méter mélységig már befagyott. A bakokra deszkákat raktunk, s pár órányi munka után kész is volt a híd, így elkezdtük a zsákhordást... A munkában kb. 80-an vettünk részt. 6–8-an rakták ki a hajóból a fedélzetre a zsákokat, s cirka 60-an hordták a partra, ahol 4–5-en elrendezték [...] A parton 4–5 méter magas hegy lett a zsákokból. Ez volt a legnehezebb: a 200 fontos zsákkal erre a zsákhegyre felmenni. A munka vége felé konkrétan összerogytam. Voltak hatan, akik egyedül hordták a zsákokat, ők többet kerestek nálunk. [...] Este megtudtuk, hogy fejenként 7 rubel 82 kopeket kerestünk. Sokan kidőltek, mások megunták a munkát, én ellenben végig kitartottam. Mi nagy kinnal 7,82 rubelt kerestünk, a kínai 60–70 rubelt, ugyancsak zsákhordással. Igaz, hogy mi 50 kopeket kaptunk egy zsákért, a kínai pedig 75-öt. Ő egyedül hordta, mi ketten.”²⁵

Mint a naplórészletből kiderül, a hadifoglyoknak minden egyes rubelért igen keményen meg kellett dolgozniuk. A zsákhordással keresett összeg nem mondható soknak, ugyanis néhány nappal korábbi bejegyzésben a következőt olvashatjuk: „A kórházzal szemben lévő lafkába járunk titokban vásárolni. 1 font cukor 2,70 rubel, liszt 50 kopek, zsír 2,75.”²⁶

A hágai egyezmény 5. pontja a hadifoglyok elszállásolásával foglalkozik. Eszerint: „A hadifoglyok valamely városba, várba, táborba, vagy bármely helyre internálhatók azzal a kötelezettséggel, hogy onnan bizonyos határokon túl ne távozzanak; elzárni őket csakis mellőzhetetlen biztonsági szempontokból lehet s csakis addig, amíg fennállanak azok a körülmények, amelyek ezt a rendszabályt szükségessé teszik.”²⁷ Az első világháború kezdeti

²⁴ VÁNDOR 91.

²⁵ VÁNDOR 93–94.

²⁶ VÁNDOR 88.

²⁷ Hadifogly magyarok i. m. I. 48.

éveiben a résztvevő államok nem voltak felkészülve a több tízezres hadifogoly-áradatra. 1915 előtt a foglyokat a legtöbb esetben valamilyen középületben²⁸ vagy börtönben tartották fogva, ami nem igazán felelt meg az előírásoknak. Általánosságban elmondhatjuk, hogy az oroszok a fogságba esett legénységet többnyire egykori laktanyai barakkokban helyezték el. A tisztek külön elbánásban részesültek, általában házakban vagy 4-5 fős szobákban kaptak szállást, egyedül a törzstisztek számára adatott meg az a luxus, hogy magánszobával rendelkezhetnek. Egyes táborokban előfordult, hogy a tisztek is, akárcsak a legénységi állomány, egykori laktanyákban voltak kénytelenek megosztani egymással a szállásukat.²⁹ Az ilyen tömegszállásokon, hogy legyen egy kis magánéletük a hadifogoly tiszteknek, úgynevezett „bokszoikat” építettek ki. Lényegében függönyökkel, törülközőkkel vagy matracokkal vették körbe fekhelyeiket, így különítve el magukat a barakk többi lakójától. Ahogy Vándor is az 1918. szeptember 25-i bejegyzésében írja: „Bokszoiban laknak: König, Baján, Konkoli, Reichner és én.”³⁰ A folyamatos kaszárnyában élésnek azonban megvannak hátrányai. A zsúfolt barakkélet mindennapjairól egyik bejegyzésében Vándor így ír:

Repka főorvos felvesz a kórházba. Otthon mindent rendbe hozok, délután bemegyek a kórházba. A 31-es számú szobában lakom. Hárman vagyunk benne. Tudjátok mit jelent ez? Egy kaszárnyából, ahol minden teremben száz ember van összehúzóva, átkerülni egy kis szobába, ahol csend van? Bármily halkán is beszél az ember, bármily csendben tesz-vesz egy ily tömeg, mégis folyton zaj van. Persze mindig vannak, akik kiabálnak vagy énekelnek, amíg le nem intik őket, mindig vannak társaságok, ahol kártyáznak, s az ilyen bokszoiban állandóak a nevetések meg a kiabálások, aztán a másik oldalon vitatkoznak vagy veszekednek, és ez a lárma reggel 7-től este 11-ig hallható. Ott élve bent a zajban, félíg-meddig megszokja az ember, de az idegeket lassan felőrli a folyamatos kellemetlen hangzavar. Most, a kis szobában fekvé érzem, hogy mit is jelent ez a nyugalom, a fehér lepedős ágy, fehér falak, és a csend.³¹

Mint olvashatjuk, a barakkokban uralkodó káosz rendkívüli módon megviselte a hadifoglyok lelki állapotát. Vándor is meglepetten írja a kórház nyugalomában, hogy mennyire észrevehetően teszi tönkre idegileg a hadifoglyokat a folyamatos összezártság és a vele együtt járó hangzavar. Egy későbbi alkalommal részletesen is ír a légkörről, ami egy túlszűfolt barakkban uralkodott:

²⁸ Japánban a háború elején még arra is volt példa, hogy kolostorokba zárták a hadifoglyokat. Ez történt a Kaiserin Elisabeth védett cirkáló legénységével is.

²⁹ Például Omszk és a habarovszki Krasznoj-a-Rjecska is ilyen jellegű hadifogolytáborok voltak.

³⁰ VÁNDOR 88.

³¹ VÁNDOR 109.

Vége egyedül ülök az asztalomnál. Istenem, mikor leszek ismét otthon egyedül egy kis csinos szobácskában, nem pedig 104 emberrel egy hatalmas teremben. Az egyik oldalon alsós partit játszanak, 7–8-an vannak. Hangosan tárgyalják, hogy mért vesztette el a bemozdó az ultimót, s a kibicek nevetnek. A másik sarokból vita hallatszik. Azon vitatkoznak, hogy oroszok alatt mennyi át kapott egy kályha. Velem szemben egy kecskeméti szeszgyári hivatalnok orosz szavakat magol hangosan. Reichner az ágyán fekvé francia könyvet olvas hangosan. Gausz és Kulcsár csizmáról beszélgetnek. Az előszobából fűrészelés zaja hallatszik, Fehér Zsiga az ágyát szögeli össze a teremben, amiért többen már rászóltak. De ha az ember nem figyel külön az egyes hangokra, úgy kellemetlen muzsikává olvadnak össze. Jó idegek kellene ezt kibírni! Nem is csoda, ha minden héten valaki kórházba megy idegbajjal, s néha meg is bolondul valaki.³²

A hadifoglyok többsége meglehetősen rossz körülmények között élt, amíg a távols-keleti régióban orosz irányítás alatt álltak a táborok. A polgárháború kirobbanásától kezdve a táborok minősége pedig csak tovább romlott. A politikailag megosztott országban egyszerűen nem fordítottak kellő figyelmet a hadifoglyok életminőségére. Gyakran elmaradt az élmezés, volt, hogy a tábor felügyelőket ellopták a hadifoglylakhelyek megvilágításához rendelt petróleumot vagy a fűtésre szolgáló tűzfát, de arra is volt példa, hogy a tiszték járandóságának kelt lába. Az áldatlan körülményekről Vándor egy alkalommal így emlékezik meg naplójában: „Ma csak -19°R fok, azaz -24°C fok hideg van, s ezt mi itt melegnek nevezük. Az estétet petróleumhiány miatt tétlen töltjük. A kályhát körülüljük. Rém hosszúak az esték.”³³

A bezártság ellenére a hadifoglyok meglepően jól voltak ellátva hírekkel. A világban és közvetlen környezetükben történő eseményekről szinte naprakész ismeretekkel bírtak. Vándor a naplójába sokszor lejegyzett olyan híreket, amiket Magyarországról vagy éppen más országokkal kapcsolatban hallott. Ezen információk között gyakori a téves vagy csúsztatott híresztelés. Gyakran lehet olvasni a Károlyi-kormány és a Tanácsköztársaság ügyeiről vagy az otthon folyó katonai mozgósításokkal kapcsolatban is rövid, egy-két mondatos bejegyzéseket. Természetesen a hírek között Vándorék számára a legfontosabbak a hadifoglyok sorsát érintőek voltak. Ezen híresztelések általában a hazautazással vagy a közelben folyó harcokkal voltak kapcsolatosak. Mikor Vándorék a hadifogság éveit töltötték, Oroszország távols-keleti térségébentérségében japán és amerikai intervenciós seregek küzdöttek a bolsevikokkal szemben. A hadifoglyok sok reményt fűztek ezen akcióhoz, ugyanis többségük abban reménykedett, hogy ha az amerikai–japán csapatok sikerrel

³² VÁNDOR 206.

³³ VÁNDOR 51.

járnak, akkor az ő sorsuk is jobbra fordul. Vándor a naplójában ennek többször is hangot adott, azonban az esetek túlnyomó részében csalódnia kellett, mert az ígért elszállításból nem lett semmi. 1918. október 16-i bejegyzésében ezt olvashatjuk: „...Az Osaki nevű japán lap közli, hogy felvetették a kérdést, vigyék-e a foglyokat Japánba, mert Szibériában tűrhetetlen a helyzetük, de sajnos az indítványt elvetették.”³⁴ Sok mindent elárul a hadifoglyok helyzetéről és a háborús helyzetről, hogy az előbbi bejegyzéshez hasonlóan bő egy évvel később is a hazaszállítással kapcsolatos ígéretről számol be Vándor: „Kasimura alezredes egy Blagovescsenszkbe utazó japán kapitány által tudomásunkra hozza, hogy a foglyok március-április hónapban, függetlenül attól, hogy a csehek és a lengyelek elmentek-e, vagy sem, elszállítanak Szibériából.”³⁵

Oroszország ügyeibe való beavatkozás már az 1917-es februári forradalom napjaiban felmerült az antanthatalmak körében. A háború akkori állása nem engedhette meg az oroszok kilépését. A szövetségesek félelmei egyre fokozódtak, amikor az ősz folyamán a bolsevikok magukhoz ragadták a hatalmat. A breszt-litovszki béke aláírása után, 1918. március 16-án Londonban az antant Katonai Tanácsának gyűlésén Georges Clemenceau, Franciaország miniszterelnöke felszólította szövetségeseit, hogy amilyen hamar csak tudnak, dolgozzanak ki egy támadási tervet, amellyel megdöntik a bolsevik hatalmat, így visszaránthatják Oroszországot a háborúba. Az antant szövetségesei közül Japán volt az első, aki reagált a kérésre. A japán kormány már a direkt beavatkozás előtt Kelet-Szibériában ténykedő fehér párti Szemjonov atamánt³⁶ támogatta fegyverrel és pénzzel a vörösök ellenében. A Japán Minisztertanács Teraucsi Maszatake miniszterelnök vezetésével 1918. július 11-én döntött a nagyobb³⁷ katonai beavatkozást illetően.³⁸ Pár nappal később az Amerikai Egyesült Államok is jelezte részvételi szándékát. Július 16-án a japán hadvezetés egyeztetett az amerikai kormánnyal, és abban állapodtak meg, hogy a két állam összesen tizennégyezer fős sereggel vonul be Kelet-Szibériába.³⁹ 1918. augusztus 9-én Ótani Kikuzó bárót nevezték ki a támadás főparancsnokává, aki augusztus 18-án már be is vonult a gyér ellenállást tanúsító kelet-oroszországi városba. Vlagyivosztk elfoglalása után a japán expedíciós sereg észak-északnyugat irányba hatolt előre, egészen az Amur-folyó vonaláig. Csapataik a megszállt területen található települések, erődök és hadifogolytáborok felett átvették az irányítást. Az eddig ismert dokumentumok alapján három hadifogolytáborról tudhatjuk biztosan,

³⁴ VÁNDOR 91.

³⁵ VÁNDOR 231.

³⁶ Grigorij Mihajlovics Szemjonov kozák atamán.

³⁷ Az első kis létszámú japán csapat 1918. április 4-5-én szállt partra Vlagyivosztk mellett. A partraszállás indoka egy, a városban működő japán kereskedelmi ügynökség ellen elkövetett támadás volt. A merénylet során két japán kereskedő meghalt.

³⁸ *Mezey István: Az igazi Japán.* Bp. 1939. 97.

³⁹ *Uő.* 98.

hog az intervenciós csapatok ellenőrzése alá kerültek. Ezek a táborok a következők voltak: Nyikolszk-Usszurijszk, Pervaja-Rjecska és a Habarovszk közelében lévő Krasznaja-Rjecska, amelybe Vándorék és társai átköltöztek, miután a habarovszki tábort a japánok elfoglalták és saját támaszpontjukká alakították át.

A japánok szeptember 8-án este érkeznek a habarovszki hadifoglytáborba. Az első találkozásról Vándor így emlékszik meg: „Este egy szakasz japán katona jelent meg, s a tábort őrzik. Kívül japán poszt őriz, belül pedig muszka poszt áll. Le kellett menni 7-kor povjerkára⁴⁰. Reder kihirdette, hogy a japán tiszt azt mondta, legyünk csak nyugodtak, nem akarnak velünk semmit sem csinálni. A pleni örül, hogy megszabadul az oroszoktól!”⁴¹ Mint már korábban ismertettük, a hadifoglyok nagy reményt tápláltak a japán és amerikai jelenléthez, úgy vélték, hogy a két nemzet képviselői lesznek azok, akik kimentik őket a káoszba fulladt Oroszországból. Pár nappal később a következő bejegyzést olvashatjuk a japánokkal és szándékaikkal kapcsolatban: „Tisztjeik majdnem mind középmagasak, elegánsan járnak, németül vagy angolul beszélnek. Azt mondják, hogy elszállítanak [...] Reggel mesélték, hogy Szahalinba szállítanak bennünket. Este hivatalosan kihirdették, hogy holnapután Krasznaja Recskára megyünk.”⁴²

Amerikai felügyelet alatt

Vándorék végül 1918. október 22-én költöznek át új táborukba, amely talán még rosszabb állapotban volt, mint amit Habarovszkban a japánok parancsára hátra kellett hagyniuk. A Krasznaja-Rjecskáról szóló első információk mérhetetlenül lelombozták a költözködő hadifoglyokat. „A tábor egy hegyen van innen 2–3 versztányira, egyetlen kút van csak a völgyben, s míg felérünk térdig érő sárban kell gázolni”. Később, a táborba érkezéskor ezt írta: „Kis szobák, rácsos ablak, a kapu előtt 2 méteres drótkapu, ahol a poszt állt. Szegény plenik, akik itt sínylődtek éveken át! Nappal nem ülhetek az ágyukra, nehogy elaludjanak, és éjjel majd a szökésen törjék fejüket!”⁴³

A tábor borzalmas helyzetben és még orosz felügyelet alatt állt, azonban november 4-én egy amerikai bizottság érkezett, azzal a céllal, hogy felmérje a hadifoglyok és a számukra kijelölt tábor állapotát. A vizitet követően tudatták a foglyokkal, hogy hamarosan amerikai katonák veszik át a tábor felett az ellenőrzést, arra kérték a foglyokat, hogy addig tartsanak ki. Vándor így emlékezett vissza az amerikai szemlére:

⁴⁰ Létszámellenőrzés.

⁴¹ VÁNDOR 84.

⁴² VÁNDOR 84–85.

⁴³ VÁNDOR 88.

*Morrow amerikai alezredes szólt egy tisztnek, hogy vesse le a cipőjét. A pleni levetette, s piszkos, szakadt kapca volt rajta. Az amerikaiak összenéztek. Egy másiknak az alsónadrágját nézte meg, s bár november volt, rövid alsónadrágot viselt. Hogy szakadt és lerongyolódott volt mindenki, az természetes. Az egyik amerikai folyton azt hajtogatta: Schrecklich! Schrecklich! Morrow azt mondta, hogy siralmas nyomorunk nem tart már soká, mert átvesznek bennünket, és 4 havi élelem jön részünkre. A terem egy perc alatt megváltozott. Mindenki, aki nem feküdt betegen, örömtől ittas arccal beszélt, a nagy eseményről: Megszabadulunk az oroszoktól!*⁴⁴

Az amerikaiak 1918. november 9-én vették át az oroszoktól Krasznaja-Rjecska igazgatását. Az amerikai expedíciós csapatok vezetése a tábor egy igen karakán katonaeMBERRE, Morrow alezredesre bízta. A parancsnok rövid ellenőrzést követően kijelentette, hogy az összes hadifogoly pszichésen beteg, mindenki mély letargiába süppedt, és teljes depresszióban éli mindennapjait. Ezen változtatni akart, mert úgy gondolta, ha lelkileg rendbe tudja hozni az egykor hősiesen küzdő katonákat, akkor a jobb kedélyállapotnak köszönhetően könnyebben átvészelik azt a kis időt, amit a hazautazásukig ki kell bírniuk Krasznaja-Rjecskán. Első lépésként ledöntötte a tábort körülvéző deszkafalakat, és helyére drótkerítést húzatott fel, mondván, már az is hozzájárul a foglyok lelkivilágának javulásához, ha látják a táboron kívüli tájat.⁴⁵ Az alezredes intézkedésének többségét Vándor szorgalmasan, pontokba szedve jegyezte le naplójába: „4, Kis szobák épületeket bocsájt rendelkezésünkre. 5, Ő maga is dohányos ember, tudja mit tesz dohány nélkül lenni. Sürgönyileg rendel dohányt. 6, Borotvát, szappant, ollót is. 7, Az A- és B-tábort egyesíti, a palánk lekerül, és a kórházat beviszik a tábor területére. 8, Színház és kaszinó létesül [...] 10, A humanizmus nevében vett át bennünket, életünk megmentésére...”⁴⁶

Az amerikaiak irányítása alatt látványosan kezdett javulni a hadifogolytábor életszínvonala. A tábori kórházban bevezették az elektromos áramellátást, a táborhoz közel eső vasúti vágányt meghosszabbították, takarót és melegebb ruhát osztottak szét azoknak a hadifoglyoknak, akik rá voltak szorulva. Továbbá megoldódott a folyamatosan akadozó ételmezés is. Mindenki kiadós, laktató ételhez juthatott. Pár nappal az átvétel után Vándor boldogan írja le a következő sorokat: „Reggeli sült hús zsírral és fekete kávé. Istenem, egy héttel ezelőtt nem volt kenyérem a reggeli cukornélküli teához, ma meg ily fenséges reggeli!” „Mesélik, hogy fehérnemű, ruhanemű, valamint cipő és dohány érkezik számunkra. Az amerikai orvos – egy szimpatikus sovány, magas alak – azt mondta, hogy a tábor szanatóriumává akarja alakítani.”⁴⁷

⁴⁴ VÁNDOR 98.

⁴⁵ VÁNDOR 104.

⁴⁶ VÁNDOR 101.

⁴⁷ VÁNDOR 103.

Az amerikai alezredes hiányolta a hadifoglyok rendszeres testmozgását. Szerinte a táborban mindenki csak a semmittevésnek élt. Bezáratta a könyvtárat, a könyvek többségét pedig elkobozta, mivel úgy gondolta, hogy a foglyok a könyvek olvasása miatt kerültek ilyen levert lelkiállapotba. A táborlakók mindennapjaiba sporttevékenységek űzését iktatta be, baseball, atlétika, futball és más testmozgás segítségével akarta elérni, hogy a levertségből kikerüljenek a felügyeletére bízottak. A foglyok több héten keresztül folytatták az alezredes által előírt testedzést, és hamarosan tapasztalható volt a pozitív kedélyváltozás. A napi „szabadgyakorlat” mellett, ahogy a hadifoglyok az erőnléti testmozgást nevezték, az amerikai parancsnok utasítást adott ki a tábor állapotának rendbehozatalára, mivel szerinte a szörnyen lepusztult környezet is hozzájárult a hadifoglyok hangulatának romlásához. A tél beálltával a foglyok fehérre meszelték barakkjaikat, saját készítésű bútorokkal szerelték fel szobáikat, ráadásul még egy kaszinónak és egy színháznak szánt épületet is felépítettek a tábor területén.⁴⁸ Az új épületek elkészülte olyannyira nagy fontossággal bírt Vándorék kulturális életére, hogy ha csupán egy mondatban is, de büszkén jegyezte fel 1919. január 14-én az épületek átadását. „Színház és kaszinó átadása Morrow amerikai alezredes is jelen volt.”⁴⁹ A színházban gyakran igen színvonalas darabokat⁵⁰ és koncerteket adtak elő a hadifoglyok, a kaszinó pedig hamar a társadalmi élet és a nagy kártyacsaták⁵¹ központjává vált.

2. ábra: Csoportkép a hadifogságból. Vándor Ferenc jobbról a harmadik a sorban⁵²

⁴⁸ Mezey I.: Japán. Budapest 1939. 105.

⁴⁹ VÁNDOR 115.

⁵⁰ Szép Heléna, Csárdáskirálynő, Szerencsesziget, Leányvásár csak pár példa a hadifoglyszínházban előadott darabok közül.

⁵¹ A hadifoglyok körében a legelterjedtebb a nasivasi kártyajáték volt. Vándor többször is beszámol naplójában arról, hogy ennek a játéknak köszönhetően a társai közül többen is eladósodtak.

⁵² VÁNDOR 251.

A harmonikusnak mondható amerikai–hadifogoly viszonyt 1919 januárjában egy kellemetlen esemény árnyékolta be. Vándor bejegyzése szerint 1919. január 29-én Habarovszkban kozák felkelés robbant ki, amit a helyszínen állomásozó amerikai erőknek kellett levernie, majd az összecsapás után letartóztatott mintegy 500 foglyot a krasznaja-rjecskai táborban helyezték el az osztrák–magyar hadifoglyok szomszédságában.⁵³ Érdekességként jegyeznénk meg, hogy Mezey István *Az igazi Japán* című művében azt írja, hogy az amerikaiak ellenforradalmi, szövetséges orosz katonákat költöztettek a táborba, hogy a hadifoglyokkal együtt azonos ellátás mellett lakjanak és étkezzenek.⁵⁴ Elképzelhető, hogy a két szemtanú, Mezey és Vándor ugyanarról a csoportról írt, azonban egyikük tévesen azonosította be az oroszok státuszát. A hadifoglyok nagy részének lényegtelen volt az oroszok szövetséges vagy ellenséges mivolta. A tisztek közül többen felháborodtak azon, hogy az oroszok, akik úgy elbántak velük, amikor fogságukban szenvedtek, mivel érdemlik ki az amerikaiaktól azt a „kegyet”, hogy a foglyokkal azonos, jó ellátásban részesüljenek. Megkezdődtek a tiltakozások, amelynek egyik fő hangadója Réder Nándor rangidős tiszt volt. A helyzet elmérgesedett a tábor felügyelő amerikaiak és a hadifoglyok között. Vándor szerint az amerikai parancsnoknál a tisztek munkamegtagadása volt az úgynevezett utolsó csepp a pohárban: „Morrow amerikai alezredes újból kéri a táborban lévő tiszteket, hogy segítsenek a vasúti munkálatoknál. Miért nem kéri a táborban lévő kozákokat? Azok hozzá vannak szokva az ilyen munkához.”⁵⁵ A tisztek Morrowtól az oroszok elküldését és azok munkára vezénylését követelték, azonban az amerikai alezredes ezt nem volt hajlandó megtenni, erődemonstrációként elrendelte a tábori kaszinó és a színház bezárását, majd az egész tábor, a tiszteket is beleértve, kényszermunkára rendelte.⁵⁶ A hadifogoly tisztek kitarítottak álláspontjuk mellett, folytatták az orosz jelenlét elleni tiltakozást, végül az amerikai alezredes feladta, és elküldte az oroszokat a táborból.⁵⁷ Ettől a kellemetlen incidenstől fogva az amerikai–hadifogoly viszony nem volt felhőtlen, ráadásul az amerikai hadvezetés a japán főparancsnoksággal is komoly nézeteltérésbe keveredett. Az Egyesült Államok intervenciós hadserege körülbelül a tizedét tette ki a japánénak, mégis gyakran ők próbálták meg irányítani az inváziós hadműveleteket. A két szövetséges kapcsolata megromlott, az amerikaiak visszavonták csapataikat Vlagyivosztokba, Krasznaja-Rjecska tábora pedig 1919. június 14-től japán felügyelet alá került.

⁵³ VÁNDOR 117.

⁵⁴ Mezey, I.: Japán i. m. 106–107.

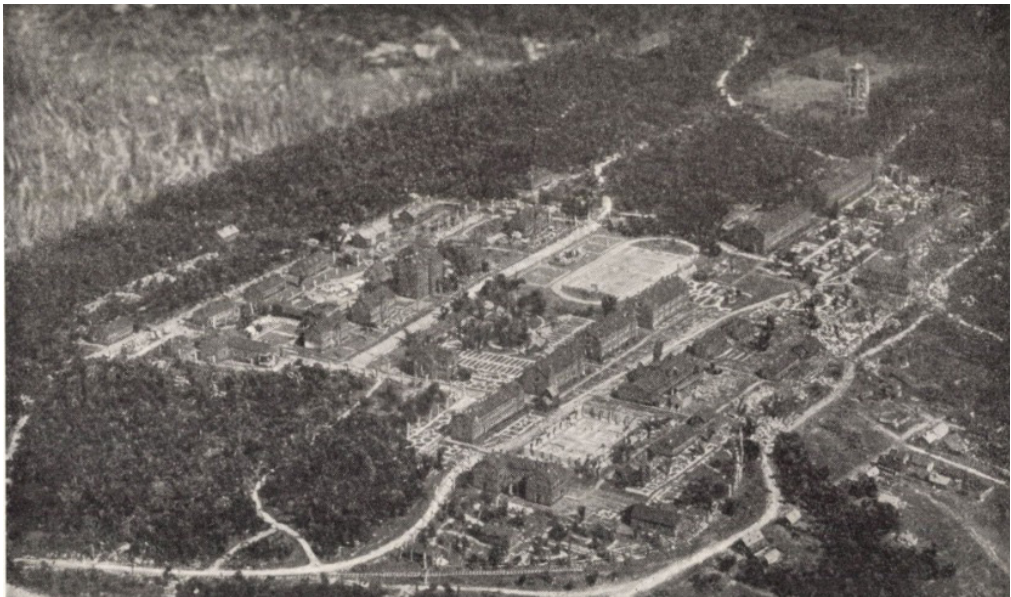
⁵⁵ VÁNDOR 119.

⁵⁶ Vándor ekkor éppen betegeskedett, és társai elmondásából értesült az eseményekről. Az ő leírása szerint a tiszteknek maguknak kellett főzniük, takarítaniuk, mert a hadifogoly legénységet felmentették a munkálatól. VÁNDOR 120.

⁵⁷ Mezey, I.: Japán i. m. 106–107.

Japán felügyelet alatt

Az amerikai fennhatóságból japán irányítás alá került tábor nagy változásokon ment keresztül. A kicsit megengedőbb és közvetlen amerikai vezetés után Uheda Ko százados alatt ismételten katonai fegyelem uralkodott a táborban. A szigorúbb vezetés és ellenőrzés ellenére a kulturális élet virágzott, a hadifogollyszínház egyre csak fogadta az érdeklődőket. Olyan népszerűsége tett szert a színház, hogy a foglyok mellett a közelben lakó oroszok és japánok is visszatérő vendégek lettek. A táborban nyomdát állítottak fel, melyben a tábori Mai Hírek című hadifogolyújságot nyomtatták.⁵⁸ Továbbá különböző önképző körökre is járhattak a hadifoglyok, mint például idegennyelv-tanulás vagy festészet és rajzolás.⁵⁹

3. ábra: Krasznaja-Rjeczka. A tábor látképe Tóth Lajos modellje után⁶⁰

A hadifogoly–japán viszony meglehetősen érdekesen alakul. Vándor szerint már a tábor átvételekor teljesen más hangnemet ütött meg a japán expedíciós sereg parancsnokságának levele, mint amilyen az orosz vagy az amerikai volt. „Takasima japán alezredes parancsa: Üdvözi a hadifoglyokat. Megnyugtat bennünket, hogy minden tőle telhetőt elkövet, hogy ne érezzük a hadifogság súlyát. Ő hősként tekint ránk. Most mikor a béke az ajtóban

⁵⁸ Uő: 116.

⁵⁹ Vándor unaloműzésként önerőből franciául és angolul is tanult. A japán irányítás alatt festéssel és rajzolásal is elkezdett foglalkozni.

⁶⁰ Hadifogoly magyarok i. m. II. 357.

áll, reméli, hogy rövidesen hazaszállítanak bennünket.⁶¹ Az oroszok, néhány kivételtől eltekintve, nem törődtek a hadifoglyokkal, szinte emberszámba se vették őket. A japánok még az amerikaiak hozzáállásánál is különbek voltak, mint ahogy Réder rangidős tisztet idézi Vándor: „A japánok nem gentlemeneknek tekintenek bennünket, mint az amerikaiak, hanem bajtársaknak.”⁶² Ez a fajta viszony más alkalommal is érzékelhető. Egy helyen Vándor naplójában a következőt említi meg csodálkozva: „November óta nem voltam a faluban, ma keresztül mentünk ismét. A japánok nem kísérték bennünket, poszt nélkül mentünk. Ezt eddig sem az oroszok, sem az amerikaiak alatt nem engedték volna meg.”⁶³

Az életszínvonal emelkedésével és a japánok engedékenységének köszönhetően a táborban is több mindent megengedhettek maguknak a hadifogjok. Kertet művelhettek, mint ahogy Vándor is tette, vagy akár haszonállatokat is tarthattak a tábor területén belül. Ennek megfelelően a tábor képe is sokat változott. „A szegény foglyotábor képe burgistáborrá alakult át. Mindenféle csirkeólokot lehet látni, libák gágognak, kacsák szaladgálnak. A mi kis farmunkon 18 csirke, 3 kis liba és 2 fiatal malac van. A tábornak van 2–3 lova, 10–12 ökre és bikája, 1 medvéje, s a régi iskolaépületében egy vízi sas is.”⁶⁴

A japán felügyelet alatt megszorodott a hadifogoly tisztek szabadideje. Uheda százados, a Krasznaja-Rjecska kijelölt parancsnoka ragaszkodott ahhoz, hogy az egyezményben előírtaknak megfelelően a tiszteknek ne kelljen fizikai vagy kényszermunkát folytatniuk. Természetesen azt nem tilthatta meg, hogy a tisztek önszorgalomból valamiféle munkát vállaljanak. Vándor, hogy felszabadult idejét ne csak unatkozással és tanulásal töltse, hadifogságának második nyarán részt vett egy hadifogoly szobrászmester munkájában. „Reggel Mórócz szobrászművésszel kimentünk a temetőbe. Mórócz emlékművet csinál az itt elhunyt foglyoknak, s mi segédkezünk a munkáknál. A muszka temető végén vannak a plenik eltemetve. Porgesz Bpestről, Khindl Szatmárról, Vospil Ausztriából, és még 5–6 pleni alussza itt örök álmát. A cementkövet csiszoltuk, s mintákat véstünk ki.”⁶⁵ Vándor nagyon komolyan vette az emlékmű sorsát, önként vállalta, hogy több mint egy hónapig segít a munkálatokban. Az emlékmű végül októberre elkészült. A naplóban is olvashatunk a szertartásos átadásról: „Ma volt a temetőben épített emlékmű felszentelése, melynek felépítésénél a nyáron én is dolgoztam körülbelül egy hónapig. Nagyjából 200-an vettünk részt, az emlékmű igen szép. Mikor dolgoztunk rajta, nem gondoltam, hogy ilyen jól sikerül. A sírok is szépek, bár igen egyszerűek. Az egésztest fehér nyírfa kerítéssel kerítették be.”⁶⁶

⁶¹ VÁNDOR 144.

⁶² VÁNDOR 149.

⁶³ VÁNDOR 152.

⁶⁴ VÁNDOR 176.

⁶⁵ VÁNDOR 158.

⁶⁶ VÁNDOR 201.

A japán felügyelet során egyetlen esemény volt, amelyet szomorú és bántó emlékként idéz fel Vándor. A történet három lelőtt hadifogolyról szól, akiket a japán táborig örök hidegvérrel kivégeztek. 1920 februárjától a táborban megnövekedett a szökések száma. A többéves hadifogságból néhány hadifogolynak elege lett, a hazaszállítással kapcsolatos folyamatos hitegetés, szeretteik ismeretlen sorsa többeket arra sarkalt, hogy engedély nélkül elhagyják a hadifogolytábort. Uheda százados, Krasznaja-Rjecska japán parancsnoka, hogy elejét vegye a szökéseknek, az őrség számára elrendelte az azonnali tűzparancsot. Nem sokkal a parancs kiadását követően, 1920. március 4-én a japán őrség három magyar hadifoglyot végzett ki brutálisan a tábor közvetlen közelében.⁶⁷

4. ábra: Hadifogoly emlékmű a krasznaja-rjecsikai temetőben
(Vándor Ferenc hagyatéka)

Ma reggel Gerber, Piros és Helvey kiszöktek a hullaház melletti drótkerítésen, de egy japán poszt elfogta őket. Mindhármukat bekísérte a japán őrségre. Onnan telefonált az őrparancsnok Uhedának. A beszélgetés tartalmát eddig senki nem tudja, Aztán az altiszt

⁶⁷ Az esetről Kondó Maszanori japán kutató írt egy tartalmas összefoglalót. A tanulmány címe: „A Study of a Shot-to-Death Case of Hungarian POWs in the Period of Japanese Intervention in Siberia” Slavic Studies (Hokkaido Daigaku) 2006/53. <https://src-h.slav.hokudai.ac.jp/publicctn/slavic-studies/53/13kondo.pdf>, letöltés 2021. márc. 15.

Magyar nyelven olvasható: *Kondó Maszanori: A szibériai magyar hadifoglyok és Japán*. In: *Tanulmányok a magyar-japán kapcsolatok történetéből* Szerk. Farkas Ildikó et al. Bp. 2009. 177–186.

elvitte őket arra a helyre, ahol kibújtak, s félig jelbeszéddel, félig japánul azt mondta nekik, hogy bújjanak ismét ki. A szerencsétlen foglyok egyenként kibújtak a kerítésen, aztán jobbra térve vissza akartak jönni a táborba vezető úton, de egy ott álló japán poszt intett nekik, hogy balra tartsanak. Alig voltak a dróttól 130 lépésnyire, amikor oldalról három japán settenkedett elő a bokrok mögül, s kereszttüzben nyolc lövést adtak le rájuk. Mindhármukat eltalálták, elbuktak a havon. A kórház északi ablakából sok beteg fogoly látta, és a sétálók közül is többen szemtanúi voltak e gyalázatos tömeggyilkosának. A táborban pár perc alatt elterjedt a híre, hogy a japánok három foglyot agyonlöttek, s mindenki a kórház felé sietett. Dr. Politzer főorvos egy medikussal rögtön kiment, s konstataálta, hogy Gerber és Helvey meghaltak. Piros viszont még élt. Politzer hordágyért kiáltott, melyet a dróton akartak kivinni, a japán azonban félretolta, s közvetlen közletről – a főorvos szeme láttára – fejbeltte a három sebből vérző Pirost. A lövés eldördülése után Politzer és kísérlője bejöttek a táborba. Egy óra múlva mehettek csak ki hozzájuk. Szegény Piros még élt. Bevitték a kórházba, megoperálták, de már nem lehetett rajta segíteni. A lábába, hasába és a szájába löttek, végül fejébe. 12 órakor szegény kiszenedett.⁶⁸

Az eset hatalmas felháborodást keltett, az értelmetlen kivégzés hosszú ideig nem hagyta nyugodni a krasznaja-rjescikai magyarokat. Takasima alezredes, a habarovszki helyőrség parancsnoka az eset kivizsgálását ígerte. Kílátásba helyezte a hadifogolytábor éléről Uheda Ko százados leváltását. Továbbá az alezredes enyhítéseket vezetett be a hadifoglyok számára, és ígéletet tett arra, hogy április folyamán az egész tábort elköltöztetik, azonban azt, hogy hová, nem közölte a foglyokkal.⁶⁹ A sajnálatos esemény, a három embertelenül kivégzett hadifogoly ügye még évekkel később is komoly diplomáciai bonyodalmakat okozott Magyarország és Japán kapcsolatában.⁷⁰

A vérengzés után a fogvatartók és fogvatartottak közötti viszony érzékelhetően megromlott. Vándor az elkövetkező napokban két példát is felhoz a kapcsolatok megromlására: „Kulcsárnál két japán őr járt, ő pedig kijelentette, hogy állatokkal nem akar tárgyalni. A japánok azt mondták, hogy Uheda parancsolta a gyilkolást. Miért is okolunk egy bakát a gyilkosságért? A baka többnyire ártatlan, a vezetők a hibásak az ilyen esetekért. Ha a japán baka nem teljesítette volna a parancsot, őt lőttek volna főbe.”⁷¹ A másik bejegyzés inkább egy gesztus jellegű viselkedésre utal: „Déllelött sétálunk, Ha egy japánnal találkozzunk, undorral elfordulunk.”⁷²

⁶⁸ VÁNDOR 285–286.

⁶⁹ VÁNDOR 288.

⁷⁰ Maszanori, K.: A szibériai i. m. 184.

⁷¹ VÁNDOR 289.

⁷² VÁNDOR 290.

A hazatéréséről

Mikor már lassan tényleg úgy tűnt, hogy a magyar hadifoglyok kénytelenek végleg berendezkedni Oroszország legkeletibb részén, üzenet érkezett Magyarországról. A Magyar Vöröskeresztes Misszió vezetőjeként Dell' Adami Géza százados és társa, dr. Kovács István orvosőrnagy elindult, hogy megszervezze a távols-keleti magyar hadifoglyok hazaszállítását.⁷³ A misszió a magyar kormánytól csekély pénzbeli támogatásra számíthatott, ezért Dell'Adamiéknak lényegében a semmiből kellett előteremteni azt az összeget, amiből a Távols-Keleten rekedt foglyok hazaszállítását finanszírozhatták. Végül a szállításhoz szükséges összeget amerikai, japán és egyéb magyar kötődésű szervezetek segítségével tudták előteremteni.⁷⁴

Március közepére a krasznaja-rjecsikai tábor foglyai körében elterjed a szóbeszéd, hogy hamarosan felszámolják a tábort, és a hadifoglyokat a Vlagyivosztk melletti nikolszki és pervaja-rjecsikai táborokba deportálják.⁷⁵ Március 16-án közlik a hadifoglyokkal a japán parancsnokság utasítását, az elszállítással kapcsolatos hír igaznak bizonyult, a tábort felszámolják és a hadifoglyokat a két említett táborba fogják áthelyezni.⁷⁶ A hadifoglyok elszállítására több hullámban került sor. Vándorék március 31-én az utolsó transzporttal hagyták el Krasznaja-Rjecsikát. A naplóban az indulás perceiről a következő bejegyzést olvashatjuk:

Három óra felé már türelmetlenül várjuk a mozdonyt. Hat óra felé végre megjött. Mindenki beszáll a kocsiba. Az ajtónál sok muszka asszony, gyerekek, vörösgárdista várta, hogy az utolsó plenitranszport elinduljon. Egy nagy rántással végre elindult a vonat. A sok muszka nő, férfi, gyerek mind integetett, a katonák tiszteltek. A tanítónő kis zsebkendővel integettek. Indulás előtt 1-2 perccel Dr. Szabó cimbalmozni kezdett, s az egész vagon énekelt. Isten veled fogolytábor! Kínos két évem bús romja és temetője! Nem sajnállok téled megválni! – Így búcsúztam, mikor már csak az utolsó vöröstéglából épült kaszárnya látszott.⁷⁷

Az érzelmekkel átítatott bejegyzést követően napokig pozitív tartalmú gondolatokat olvashatunk Vándortól. A tábor elhagyása és a kikötő, a megmenekülés közelsége ilyen hatással volt a már több éve hadifogságban szenvedő katonákra. A transzport Pervaja-Rjecsika

⁷³ Dell'Adami Géza 1920. március 15-én kapta a megbízást a Hadügyminisztériumtól.

⁷⁴ A hazaszállítás történetét részletesen Bonhardt Attila dolgozta fel. *Bonhardt Attila: A magyar hadifoglyok hazaszállítása az első világháború után. Hadtörténelmi Közlemények 31. (1984) 3. sz. 29–74.*

⁷⁵ VÁNDOR 295.

⁷⁶ VÁNDOR 297.

⁷⁷ VÁNDOR 310.

táborába április 3-án érkezik, ez a tábor, akárcsak Nyikolszk-Usszurijszk, a hadifoglyok⁷⁸ folyamatos hazaszállítása miatt gyűjtőtábor szerepet vett fel. Vándor a következő bejegyzésében így mutatja be a táborral kapcsolatos első tapasztalatait: „Mielőtt beléptünk volna a kerítésen, kaptunk egy fehér vászonlapra festett számot. Az enyém 1644. Itt nem az ember nevét írják fel, hanem a számát, mint egy börtönben! A tábor kapujánál sok előző transzportbeli ismerős üdvözölt. A kaszinóban szállásoltak be bennünket, ágyaink a színpad előtt állnak.”⁷⁹ Később, miután elszállásolták, és rövid sétára ment, jobban kirajzolódott előtte a gyűjtőtábor túlsúfolt jellege. „Délután megnéztem a tábort. A tisztitermekben piszkos bokszfalak vannak és oly rendtelenség mindenütt, hogy sietve távoztam. A legénységi század büze és piszka leírhatatlan. Priccseken fekszenek, s úgy össze vannak zsúfolva, mint mi a kaszinóban.”⁸⁰

Egy üresedés következtében Vándor 1920. május 14-én szállhatott hajóra.⁸¹ A naplóból kiderül, hogy reumájának és volt tüdőbetegségének köszönhetően a hazautazók listáját összeállító bizottság beválogatta Vándort a beteg és sérült transzport utasai közé. Végül 54 napos tengeri utazást követően a hajó megérkezett Trieszt városának kikötőjébe, ahonnan kétnapos vonatút után, este kilenc órakor az első magyar állomásra, Szentgotthárdra futott be a hadifogolytranszport. A napló végső bejegyzései már csak a szállítmány útvonalát jelölik. Az utolsó mondat: „Július 10. Körmend, Szombathely, Celldömölk, Sárvár, Devecser.”⁸²

Vándornak mérhetetlenül nagy szerencséje volt a májusi elutazással. A magyar hadifoglyok hazaszállításával hivatalosan megbízott Magyar Vöröskeresztes Misszió ekkor még el se kezdhetette a munkáját a térségben.⁸³ A több ezer még kint ragadt magyar hadifogoly sorsa az elkövetkező bő egy évben rendeződött. Az utolsó magyar szállítmány a Magyar Vöröskeresztes Misszió vezetőjével egyetemben 1921. szeptember 9-én hagyta el Vlagyivosztokot a Crook hajó fedélzetén.

⁷⁸ Az év folyamán főleg cseheket, németeket és osztrákokat szállítottak haza az említett táborokból.

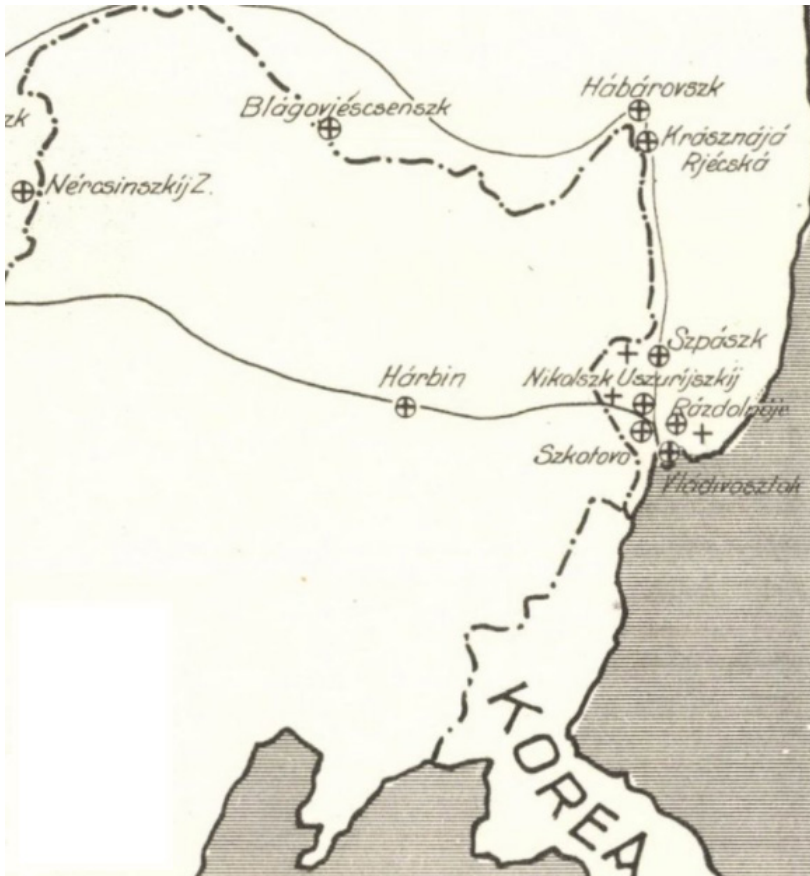
⁷⁹ VÁNDOR 313.

⁸⁰ VÁNDOR 314.

⁸¹ VÁNDOR 322.

⁸² VÁNDOR 344.

⁸³ A misszió 1920. május 24-én hagyta el az Amerikai Egyesült Államokat, ahol gyűjtést rendezett. Dell'Adami Géza százados és kísérete június 18-án érkezett Vlagyivosztokba.

5. ábra: Hadifogolytáborok Széberia távol - keleti részén. A térképrészleten jelölve Krasznojá - Rjecska és Nyikolszk - Usszurijszk tábora is. Baja Benedek et al. (szerk.): Hadifogoly magyarok története, 2. kötet, Budapest, Athenaeum, 1931. 504. oldal.

Összegzés

Vándor Ferenc naplója mint forrás az első világháborús hadifogságot kutatók számára kimondottan értékesnek nevezhető. A szerző precizitása, részletes leírásai, észrevételei sokszor olyan más forrásokban fel nem fedezhető részleteket világítanak meg, amellyel az eddigi hadifogsággal kapcsolatos ismereteinket nagymértékben kiegészíthetjük. Vándor feljegyzései sokszor összhangban vannak más hadifogolynaplókban szereplő írásokkal vagy memoárokban található gondolatokkal. Azonban a szerző távolságtartó, vagy éppenséggel emberséges megközelítése jóval árnyaltabbá tesz egy-egy eseményt, mint más kortárs

naplónál vagy beszámolónál tapasztalhatjuk. A tanulmányunk elején ugyan az szerepelt, hogy a napló szerzője gyakran megpróbálta érzelmeit a háttérbe szorítva megörökíteni a vele és bajtársaival történeteket, azonban a hazautazás pillanatában nem tudta visszafogni magát. Zárásként álljon itt Vándor Ferenc gondolata, amelyet már a hazafelé tartó gőzös fedélzetén jegyzett naplója oldalaira:

7 órakor néma csendben, minden üdvívalgás nélkül, elindult lassan a hajó. Sóhaj kelt sok hadifogolyból, s bánatosan búcsúzva néztek a partra. Nem a helyhez való ragaszkodás – hisz sose tudtunk volna beleszokni itt az életbe! -, nem is a város szépsége vagy Szibéria elhagyása váltotta ki azt a mély sóhajot, hanem a gondolatok, amelyek a hazatérő foglyok fejébe tolultak. „Itt töltöttem el ifjú életemből 3-4, esetleg 5-6 évet!”; „Itt törték kerékbe pályámat!”; „Itt vesztettem el az egészségemet!”; „Ez az a hely, ahol annyit szenvedtem!” Átkozott vagy te, föld, de légy áldott ezentúl, hogy azok az emberek, akik rajtad és belőled élnek, boldogabbak lehessenek, mint mi voltunk, szegény száműzöttek!⁸⁴

⁸⁴VÁNDOR 322.

TOLNAI GYULA

KÉT SORS, EGY CÉL. KÉT MAGYAR HADIFOGOLY HAZAJUTÁSÁNAK KÖRÜLMÉNYEI

Jelen írásomban azt kívánom bemutatni, hogy milyen új perspektívákból közelíthetünk a hadtörténetírás témái felé, illetve milyen módszerekkel lehet megvizsgálni a hadifogolytáborok történetét. Kutatásomban az oral history eszköztárát használtam fel, mely interjúk készítésére és azok feldolgozására épül. Az így nyert adatokból pedig a kutatás törzsének kialakítása volt a célom, melyet a szakirodalmi bázissal csak megerősítettem és alátámasztottam. A kutatásaim során két nagykovácsi lakossal készítettem interjút, akik készségesen álltak rendelkezésemre, és emlékezetüktől függően próbáltak minden kérdésemre választ adni. Az első interjúalanyom Biczó József nagykovácsi lakos, akivel 1944-től vettük fel a történetek fonalát.

Biczó Józsefet elmondása szerint 1944 második felében hívták be katonának Kecskeméten,¹ ez valószínűleg a Szálasi által elrendelt totális mozgósítás előtt történhetett meg, október elején, mert ekkor Kecskemét térségét még tartották a magyar és német csapatok.² Október 28-án az augusztusban megalakult póthadosztályok egyikeként a szegedi központú 5. gyalog tábori póthadosztály egyik ezred erejű csoportja Kálmán Imre vezérőrnagy parancsára Nagykovácsi térségébe érkezett, hogy védje a várost a város helyőrségével a Kecskemét irányába támadó szovjet alakulatokkal szemben. Azonban a 3. hadsereg arcvonalát, melynek az 5. póthadosztály is részét képezte, már október 29-én több helyen áttörte a szovjet támadás.³ Ezután a megmaradt 7/II. gyalog tábori pótzászlóalj, a 9/I. gyalog tábori pótzászlóalj és 3 üteg csatlakozott Nagykovácsi védelméhez, és a város előtt védelmi vonalat alakítottak ki. Ugyanakkor november 1-re a 2. Ukrán Front két hadteste elfoglalta Kecskemétet,⁴ és így a Nagykovácsit védő német és magyar egységek 1-jén éjjel elhagyták állásaikat, ezért a város területén fegyveres ellenállás, harc nem volt.⁵ Visszavonultak a térségből, és feladták Nagykovácsi városát. Ezek

¹ *Tolnai Gyula*: Biczó Józseffel készített interjúm, 2018. 01. 18.

² A második világháború teljes története. 18. köt.: Küzdelem Magyarorszáért, Harcok hazai földön. Szerk. Szélinger Balázs – Tóth Marcell. Kisújszállás. 2009. 50.

³ *Babucs Zoltán – Maruzs Roland – Szabó Péter*: „Légy győzelmek tanúja...”, A kecskeméti magyar királyi „Zrínyi Miklós” 7. honvéd gyalogezred a második világháborúban. Nagykovácsi. 2008. 176.

⁴ A második világháború i.m. 51.

⁵ *Dr. Böör László*: Felszabadulásunk első napjai. Városunk Nagykovácsi 11. (1988) 17.

az alakulatok ezalatt csak kis részben érintkeztek az orosz csapatokkal a kisebb utóvédharcok során.⁶ November 2-ra Nagykőrös és térsége szovjet megszállás alá került. Azonban a front még sokáig a város közelében húzódott Budapest felé, így Nagykőrös lakossága továbbra is érezte a háború jelenlétét a csapatvonulások, a sebesültek ellátása, az üzemek hadi célokra való igénybevétele és az élelmezés biztosítása által.⁷ A városba települt szovjet katonai parancsnokság első intézkedései voltak a polgárőrség megalakíttatása november 6-án, a templom megnyitása 12-én, majd pedig a város új tanácsának összehívása november 15-én.

Visszatérve a Biczó Józseffel történetekre, fontos állomás volt a hadtörténeti események alakulásában, hogy október 9-én a kecskeméti békehelyőrségen maradt 7/1., 7/2. és 7/3. törzspótszázadokat áttelepítették az ország nyugati részébe, a Dunántúlra Lajoskomáromba⁸ az újonnan behívott tartalékosokkal, póttartalékosokkal és újoncokkal, köztük Biczó Józseffel együtt. Ezután Biczó elmondása szerint Enyingre került,⁹ ahol mint kiképzetlen újoncnak jelentkeznie kellett a gépkocsizókhöz. Ekkor már javában zajlott Budapest ostroma, 1944. december 25-re be is zárult a bekerítés külső gyűrűje Budapest körül.¹⁰ Emiatt többek között a gépkocsizó tanosztályt is kivonták onnan, egyéb helyszínek mellett egy bakonybéli kis faluba. Itt kapott Biczó egysége is kiképzést a honvédségben rendszeresített gépjárművekre, a győri gyártmányú Botond személy- és teherszállító járműre. Innen aztán a kiképzés után újévkor elszállították őket Bécs felé. Bécsből január végén, de legkésőbb február elején szállíthatták tovább őket a front közeledése miatt Prágán keresztül Riesába.¹¹ Itt tovább folytatták a gyakorlatozásukat április elejéig, amikor is Magyarország eleste után – ahogy a legtöbb esetben történt – a németek elvették a magyar egységektől a fegyvereiket. Április 27-én aztán Csehszlovákiába indították meg őket, és ekkor áthaladtak a lebombázott Drezda városán is. Biczó József is alátámasztja a tényt, miszerint az angolok gyújtó- és robbanóbombákkal szórták meg a várost 3-szor vagy 4-szer februárban, és ennek nyomait látva mondta el, hogy a város és lakossága borzalmas károkat szenvedett el. Drezda után továbbhaladva májusban átlépték a német–csehszlovák határt, és itt érte őket a háború végének híre május 9-én cseh területen. Ezt követően 2 héten belül cseh milicisták/nemzetőrök elfogták azt a körülbelül 100 fős magyar csapatot, amelybe Biczó József is tartozott. Itt fejezem be Biczó József volt honvéd történetét, a hadifogságba esésének és magának a hadifogságnak a körülményeit a hadifogolytáborokról szóló fejezetben bontom ki bővebben.

⁶ Babucs Z. – Maruzs R. – Szabó P.: „Légy győzelmek tanúja...” i. m. 176.

⁷ Dr. Böör L.: Felszabadulásunk i. m. 17.

⁸ Babucs Z. – Maruzs R. – Szabó P.: „Légy győzelmek tanúja...” i. m. 178.

⁹ Valószínűbb, hogy Lajoskomáromról van szó, szomszédos települések.

¹⁰ Ungváry Krisztián: Budapest ostroma. Bp. 2016. 57.

¹¹ Riesa egy Németország északkeleti részén található kisváros Lipcse és Drezda között.

Kindler Ferenc megpróbáltatásai a világháború alatt és után

A másik interjúalanyom, Kindler Ferenc nagykőrösi lakos a Dunántúlon egy sváb többségű községben, Vértestolnán született, sváb származású magyar volt. Ettől függetlenül ugyanúgy kellett neki is végeznie a leventeképzést a háború előtt és alatt.¹² Először Vértestolnán járt a leventefoglalkozásokra, majd 1941 októberétől Budapestre került, és onnantól kezdve itt folytatta. 1944. április 3-tól szembesült először a budapesti lakosság a szövetséges bombatámadások borzalmaival.¹³ Ezeket a bombatámadásokat Kindler Ferenc is átélte a városban. Elmondása szerint, amikor a bombatámadások már napi rendszerességűek voltak, akkor mindig délelőtt 11 óra tájban kezdődtek. Testközelből akkor tapasztalta meg még inkább a borzalmakat, amikor a csepeli ipartelepeket ért bombatámadás után leventetársaival részt vett a romok eltakarításában, ezenkívül pedig Újpest bombázásának is szemtanúja volt. Ezt követően Horthy október 15-i proklamációja alatt is Budapesten tartózkodott. Állítása szerint a fővárosban elég nagy volt a zűrzavar a proklamáció hatására. Ezután – a nagyobb biztonság érdekében – Kindler Ferenc hazatért Vértestolnára, és itt tartózkodott addig, amikor is a szovjet csapatok december 26-án az ő szülőfaluját is elfoglalták a Budapest bekerítését célzó hadművelet részeként.¹⁴ Innen ekkor már több civilt el is hurcoltak az oroszok. Ezután Vértestolna felszabadult a német ellentámadásnak köszönhetően január 3-án. Az 5. SS-páncéloszred szabadította fel a falut.¹⁵ Ekkor a német csapatok kihírdették Vértestolnán – ahogy több más sváb településen is tették –, hogy a lakosságnak el kell hagynia a falut, és a legszükségesebb szállítható ingóságokkal együtt kitelepítik őket Németországba. A lakosság egyharmada elhagyta a települést, köztük a Kindler család is, és teherautókkal vagy bevagonírozva vonattal elindultak Németország felé. Csehszlovákiában a fiatal fiúkat, köztük Kindlert is leszedték a vonatról, és munkaszolgálatosként katonai szolgálatba helyezték, emellett fegyveres katonai kiképzést kaptak január közepétől március végéig a német hadsereg, a Wehrmacht kötelékében. Ezután Kindler egységét a csehszlovákiai Chebbe (az interjúalany Egerként¹⁶ említi¹⁷) szállították, ahol már a front- és arcvonalszolgálatra készítették fel őket. A következő útirány Drezda volt április elején, és a várostól délre az egységüknek ki kellett építenie egy védelmi állást. Itt lövészgödröket ástak egymástól bizonyos távolságra,¹⁸ és ezekben a gödrökben 2-3 katona tartózkodott egyszerre. Kindler Ferenc elmondása szerint az állásokat még Hitler

¹² *Tolnai Gyula*: Kindler Ferencsel készített interjúm. 2018. 02. 14.

¹³ A második világháború i.m. 40.

¹⁴ A második világháború i.m. 56.

¹⁵ A második világháború i.m. 58.

¹⁶ Eger a település német neve volt a Cseh–Morva Protektorátusban.

¹⁷ *Tolnai Gy.*: Kindler i.m.

¹⁸ 20–30 méternyire az interjúalany elmondása szerint.

öngyilkossága, azaz 1945. április 30-a után is tartották. Ez könnyen lehetséges, ugyanis annak ellenére, hogy ekkoriban már a szovjet csapatok rég körülzárták Berlint, a Vörös Hadsereg főbb hadműveleti csapásai több német sereget is elkerültek, ezek egy része egészen május 8-ig, a kapituláció napjáig tartotta magát védelmi állásaiban. Mindenesetre az orosz csapatok végül áprilisban megtámadták az ő állásaikat is gyalogsággal és páncélosokkal. A páncélosok ellen nem tudtak hatékonyan védekezni, a háború ezen szakaszában már nem rendelkeztek sem páncéltörő lövegekkel, sem pedig páncéllöklökkel, így az alakulat végül menekülőre fogta a közeli erdő irányába. Innentől kezdve Kindler Ferencék végig menekültek a britek és amerikaiak felé, mert az volt a céljuk, hogy elkerüljék az orosz hadifogságot. Idézem: „az orosz front elől menekültünk”.¹⁹ Végül sikerült elérniük az angol megszállási zónát, és brit hadifogságba estek a Cseh–Morva Protektorátus területén Karlsbadnál (Karlovy Vary), amely napjainkban egy cseh város Drezdától délnyugatra. Itt a britek májusban átadták a magyar hadifoglyokat a Vörös Hadseregnek, akik Prágába szállították őket. Itt tartottak egy rövid pihenőt, ami alatt Kindler Ferencnek és 2 barátjának kalandos módon sikerült megszöknie a Szovjetunióba tartó vonatról. Ezt követően sikerült feljutniuk egy Budapestre tartó vonatra, és így kerültek haza a háború befejezését követően Magyarországra. Ezután az interjúalany Budapestről egyenesen hazament a szülőfalujába, Vértestolnára, ahol azzal kellett szembesülnie, hogy a németeket és ezzel összefüggésben a svábokat (magyarországi németeket) is kollektívan bűnösnek nyilvánították, és a szülőházat – amelyben Kindler Ferenc felnőtt – a politikai vezetés elvette, és egy másik családnak adta. Ezen meghurcolások ellenére Kindler Magyarországon maradt, és pár évvel később Nagykőrösre jött tanárnak, majd nyugdíjazásáig ezt a munkát végezte a városban.

A csehszlovákiai hadifogolytáborok egy nagykőrösi szemével

Biczó Józsefet, miután katonatársaival Csehszlovákia északi részén a német határhoz közel elfogták, elsőnek a Pacov városa²⁰ melletti ideiglenes hadifogolytáborba zárták be. Emlékezete szerint ebben a táborban kb. 30.000 hadifogoly volt, németek, olaszok és magyarok vegyesen. Ezeket a tényeket Ernst Helmut Segschneider is alátámasztja, a *Der erste Nachkriegssommer im sowjetischen Kriegsgefangenen lager, Pacov bei Prag. Bericht eines Zeugen von Ort c.* fejezetében, ahol többek között ő is leírja, hogy 30.000 hadifogoly tartózkodott ebben a gyűjtőtáborban.²¹ A tábor kerítés vette körül, és géppisztolyos őrtornyokkal őrizték, ezen

¹⁹ Tolnai Gy.: Kindler i.m.

²⁰ Prágától délkeletre található csehszlovák város.

²¹ Ruth E. Mohrmann – Volker Rodekamp – Dietmar Sauermann: *Volkskunde im Spannungsfeld zwischen Universität und Museum: Festschrift für Hinrich Siuts zum 65. Geburtstag.* Münster. 1997. 460.

felül pedig még kutyás őrökkel. Az őnök a Vörös Hadsereg erre a feladatra beosztott katonái voltak. Az itteni hadifogolytáborban a magyarok 1945 nyaráig tartózkodtak, majd nyáron átszállították őket Biczó József szerint egy Németski Brod vagy Nesbrod nevű településen található hadifogolytáborba. Valószínűleg azért hívták így a magyarok ezt a helyet, mert a németek a Cseh–Morva Protektorátus létrehozása után elnevezték a települést Deutsch Brodnak, és 1940-ben létrehoztak itt egy kisebb átnevelőtábor.²² A település cseh neve egyébként Havlíčkův Brod, amelyet vissza is nyert 1945-ben. Nem példa nélküli, hogy a szovjetek volt német koncentrációs és munkatáborokból hadifogolytáborokat csináltak, ez történt Auschwitzcal, és ez történt Havlíčkův Broddal is. Ebben a hadifogolytáborban már csak és kizárólag magyar hadifoglyokat tartottak. Ennek az őrzését is szovjet katonák végezték, és Biczó József érdekességként azt is hozzáfűzte, hogy ha egy orosz tiszt bejött hozzájuk, minden fegyverét le kellett adnia a portán, nehogy a foglyok megszerezzék tőle. A Havlíčkův Brod-i hadifogolytáborból a magyarokat vonattal vitték tovább egy Brno melletti táborba. Brno a cseh–szlovák határ közelében található, így Biczó József és a többi magyar már egyre közelebb került a hazajutáshoz. A brnói hadifogolytáborról Esztergály Gyula is említést tesz²³ visszaemlékezésében, itt Brno gyűjtőtáboroként szerepel, ahonnan később a hadifoglyokat Szibériába vitték. Szerencsés módon végül ebből a hadifogolytáborból hazaengedték a Biczó Józseffel egy körletben lévő magyarokat 1945 vége felé. Biczó József visszaemlékezése alapján gyalog jöttek Brnótól egészen Hegyeshalomig orosz katonai kísérettel, elmondása szerint ez legalább 5 napig tartott. A csehszlovák–magyar határon magyar karhatalmisták vették át a hadifoglyok kísérését. Innen Biczóék Székesfehérvárra értek, ahol orosz tisztektől elbocsájtó leveleket kaptak. Ezután Biczó József kisebb kitérővel, de végül szerencsésen hazatért Nagykőrösre 1946 januárjában.

Véleményem szerint ennek a két párhuzamos sorsnak a vizsgálata további lehetőségeket rejt magában. A hadifogolytáborok bemutatásának ilyen perspektívából történő vizsgálata alapján nem csak még emberközpontúbbá tesszük a kutatás tárgyát, de a sorsukon keresztül bemutathatjuk azt is, milyen folyamat és útvonal eredményeképpen kerültek el magyar katonák a háború végén a csehszlovákiai gyűjtőtáborokba és onnan vissza Magyarországra vagy rosszabb esetben a Szovjetunióba. Az így elkészített interjúk lehetőséget adnak arra is, hogy rekonstruálhassuk a hadifoglyok mindennapjait és elhelyezésük körülményeit is. A továbbiakban még az általam elkészített két interjútvét kívánom bemutatni szó szerinti közlésben.

²² Ian Baxter: *Images of War, Nazi Concentration Camp Commandants 1933–1945*. Barnsley. 2014. 128.

²³ Szijj Jolán – Papp Tibor: *Hadifoglyok írnak. Hadifogolysors a második világháborúban*. Bp. 1999. 23.

TOLNAI GYULA: BICZÓ JÓZSEF VOLT HONVÉDDEL
KÉSZÍTETT INTERJÚM, 2018. 01. 18.:

Mesélne nekem a háború előtti életéről? A gyermekkoráról, iskoláról egyebekről?
1923. április 7-én születtem Nagykőrösön (tehát most fogom majd betölteni a 95. életévet). Nemesi felmenőkkel rendelkező családból származom. Édesapám villanyszerelő volt, Isten nyugosztalja, de nagy műhelyt vezetett a nagykőrösi Postapalotában. Édesanyám háztartásbeli, és elvált apámtól, amikor még csak 13 éves voltam. Református polgári fiúiskolában tanultam, az iskolánk igazgatója vitéz Torma Gábor volt. Miután itt végeztem, a helyi református gimnáziumban tanultam, majd édesapám műhelyében inaskodtam 2 évig. Ez alatt az idő alatt 1939-től kezdve besoroztak leventének, és katonai kiképzést kaptam. Összesen 400 levente volt Nagykőrösön, ha jól emlékszem, és ekkor ebből 85 gimnáziumi volt.

Ha megkérem, beszélne nekem a leventekorszakról?

Hát igen, az végigkísért minden fiatal. A leventerendszer. Minden velem egykorú haverom levente volt.

Mikor sorozták be katonának és hogyan? Mikor került el Nagykőrösről?

Hogy is kezdődött, atyáuristen. Mert egyszer behívtak, aztán rá egy pár napra váratlanul, sőt még aznap lehívtak az irodába, mert fönt voltunk a körletünkbe, kőrösi gyerökök együtt voltunk ott. Aztán egyszer csak jött egy szakaszvezető, hogy: Biczó, jöjjön le az irodába. Lemegyek egy hatalmas nagy terembe, 20 méteres asztal, őrmesterek ültek ott sorba, mert akkor voltak a nagy besorozások. Ez 1944 végén volt. És akkor odaintett magához az egyik koma, és azt mondta nekem, hogy maga az Isten kegyeltje, erre kérdeztem tőle, hogy hogyhogy. Azt kaptam válaszul, hogy itt van egy leszerelő levél, elmehet haza. Aznap, amikor behívtak, már le is szereltek, alig pár órát töltöttem bent Kecskeméten a laktanyában. Szóltak, hogy tűnjek el, meg ne gondolják magukat. Szóval hátra arc, aztán nyomás ki a vasútállomásra. Na aztán persze vonat nem jött, csak nagyon soká. Elindultam gyalog Kecskemétről. Aztán ahogy ballagtam, egy öreg paraszt bácsika fölvetett egy szekérre. Félúton elvitt, de után le kellett egy tanyába neki térni, úgyhogy onnan gyalog jöttem haza, 5 órára értem haza. Nagy katonaláda a hátamon, én meg mentem a városba, aztán hazaértem, apám meg el volt ájulva, kérdezte, hogy hát veled meg mi van. Én meg mondtam neki, hogy hát nem kellett, kiszuperáltak. Egyébként Kecskemétre a páncélosokhoz hívtak be bennünket. Mikor katonasor előtt álltam, mindig attól féltem, hogy nehogy a páncélosokhoz vagy

a huszárokhoz hívjanak be, mert a lótól is féltém, meg a páncélost is tudtam, hogy milyen veszélyes dolog. Hát rittig a páncélosokhoz hívtak be. Na de miután leszereltek, másnap már be is álltam apám műhelyébe, mert ott voltam ilyen suttyó segéd már akkor. Apámnak a műhelyébe. Az öreg Postapalotában volt a műhelyünk. Aztán itthon voltam 2-3 hétig. Aztán egyik nap összefutottam az egyik levente parancsnokkal. Azt hiszem, a Mátyus Sanyi bácsi volt az. Kérdezte, hogy mi a fene van veled, Biczókám. Hát, mondom, nem kellett, kiutáltak a hadseregből. Ahogy bevonultam, már pár óra múlva adták a leszerelő levelet. Hát a fene egye meg, amúgy lehet, hogy egyből intézkedett a szegény öreg, mert másnap vagy harmadnap behívtak rendes katonai behívóval. Na akkor újra behívtak, de behívták az összes nagykőrösi leventét. Vagy 200 embert.

De ez még mindig 1944?

Igen, ez akkor még 44-be volt, 44 végén. Na akkor behívták az összes nagykőrösi leventét, sorakozó a kultúrháznál, aztán gyalog neki a Dunának. Már pontosan nem tudom megmondani, hol is keltünk át a Dunán, de Enyingre mentünk gyalog Nagykőrösről. Tíz napi gyalogút volt. Enyingen aztán sorakozó a főtéren. A főtiszték mondták, hogy lehet választani, ki hova akar menni. Lehetett menni gépkocsizó tanosztályba vagy a gyalogsághoz, de a legtöbb gyerek a gépkocsizó tanosztályhoz jelentkezett, mint én is. Aztán akkor ezeket a gépkocsizó tanosztályosokat – sorakozó –, aztán onnan Enyingről feltettek minket vonatra, aztán onnan vittek minket egy sváb faluba a Bakonyba. Ez a gépkocsizó tanosztály egy budapesti tanosztály volt tulajdonképpen, de ahogy közeledett a front, áthelyezték ide a Dunántúlra. Itt aztán rögtön beöltöztettek bennünket katonai egyenruhába, mert eddig civilbe voltunk. Ezután beosztottak mindenkit bizonyos századokba, de a fene tudja, hogy hány százan voltunk, sokan voltunk nagyon. Na aztán ebben a faluban elkezdtek a gyalogsági kiképzést, utána meg a gépkocsizó kiképzést. A gyalogsági kiképzés, az kb. olyan 3 hétig tartott, ezt minden bevonult gyerekkel végig csináltatták annak idejében. Ez ilyen alapkiképzés volt, amit el kellett mindenkinek végeznie. Aztán a gyalogsági kiképzés után jött a gépkocsizó. Botondok voltak a hadseregnek a rendszeresített teherautószabványai. Győri gyártmányú autók voltak, nagyon masszívak voltak. Na aztán oda osztottak be bennünket, egy autós mérnök volt a százados, nagyon fain gyerek volt. Az tanította a műszaki dolgokat. Ez eltartott 1-2 hónapig ugye, mert elméleti tanfolyamok voltak, utána meg gyakorlati, vezetni kellett. Még hozzá kétféle Botond volt: volt jobbáltós, meg volt balváltós. Rossz volt átváltani nagyon egyik után a másikra. Aki balkezes volt, az járt jól. Na aztán megtanultuk mind a két típust vezetni. Majdnem behajtottam egyszer az árokba a Botonddal, hajszálon múlt, hogy nem. Azt az oktatók meg őrmesterek voltak, és egy marha nagy csavarhúzó volt a kezükben. Ha rosszul kapcsoltuk a sebváltót, rávágott a csavarhúzóval a kezünkre. Ilyen betyárok voltak. Aztán kitanultuk az autóvezetést. Sokáig

nem kellett csinálnunk semmit, de december 31-én elhangzott a parancsszó: „Sorakozó! Gyerünk a vasútállomásra!” Meg sem álltunk Bécsig. Akkor szorongatták a ruszlik a Duna–Tisza közét. Bécsben jól jártunk, mert a németek a német kosztot adták, a magyarok pedig a magyart. Ez egy másodosztályú hadsereg volt, első osztályú a pilóták voltak. A gépkocsizók voltak a másodosztályúak. Ott újra megkaptuk a gyalogsági kiképzést – már akkor január volt, térdig érő hóval. Elvittek bennünket, feltettek a vonatra, és Prágán keresztül ki Csehszlovákiából. Az Elba partján vonultunk fel Drezda felett, 60 kilométerre Riesának. Betelepítettek egy ugyanolyan színházterembe, mint a mienk [Nagykőrösön], itt voltunk körülbelül 3-400-an. Újra elkezdtük a gyalogsági kiképzést, ez hetekig eltartott. Ezután megint gépkocsizó tanfolyamon vettünk részt. Ez hetekig vagy hónapokig is eltartott. Nem volt semmi dolgunk ott. A németek nem szóltak hozzánk. Érdekes volt, amikor Magyarország végleg elesett, amikor az oroszok kiszorították a németeket, akkor bejöttek hozzánk a német tisztek, elvették az összes fegyvert tőlünk, mert volt például karabélyunk (a tisztek pisztolyait meghagyták), kézfegyvereket, mindent elvittek. Nem volt semmi fegyver nálunk. Hadifogolynak minősítettek bennünket. De nem voltunk azok, hiszen tovább csináltuk a gyalogsági képzést és az autóvezetést. Így január, február, március, április hónapokat ott töltöttük ilyen körülmények között. Április 27-én felsorakoztattak minket, és ismét Csehszlovákia felé mentünk. Az Elba partján vonultunk Drezdán keresztül. Drezda teljesen le volt bombázva. A cseh határon ért bennünket a május 9-ei háború.

Drezdán is keresztülhaladt a hadosztályuk?

Persze, útba esett. Először gyújtóbombákkal, majd robbanóbombákkal szórták meg 3-szor-4-szer a várost az angolok minden indok nélkül. Akkorra az oroszok már pár száz kilométerre voltak az Elbától, már annyira se. Ott az amerikai hadsereggel találkoztak, ez egy legendás történelmi esemény volt. Fényképek is készültek róla, valahol megvannak.

Április 27-én megindultunk Csehszlovákia felé ismét. A cseh határ akkor már nagyon közel volt. Valamilyen német faluban voltunk napokig. Május 9-én indultunk meg Csehszlovákiába. Pár nap múlva átléptük a cseh határt.

Itt már hazafele jöttek, Magyarországra?

Azért indultunk el, igen. Persze nem lett belőle semmi. Szabadon voltunk Csehországban, és amikor eljött május 9-e, a béke napja, akkor az egész osztály felbomlott. Mindenki ment, amerre lakott. Körülbelül százan együtt maradtunk, mert mindannyian a Duna–Tisza közti városokban laktunk. Akik Debrecen környékén laktak, azok abba a csoportba verődve indultak el. Elindultunk, és amikor beértünk Csehszlovákiába, ott egy vagy két hét múlva karszalagos cseh nemzetőrök géppisztollyal felfegyverkezve felsorakoztatott minket, és faluról falura egymásnak adtak át minket Csehszlovákián belül. Megkerültük Pozsonyt,

egy kis kerülővel. Levittek minket egészen Pacovba. Ez egy hatalmas lager volt, tele német hadifogollyal, körülbelül 30.000-en lehettek. Ide söpörtek be minket, száz magyart. Építettünk magunknak egy bunkert, de másnap elvették a németek. Földkupacokban aludtunk. Lehántottuk a nyírfákról a kérgét, és azzal burkoltuk be a tetőt.

Ezeket a hadifogolytáborokat már oroszok őrizték?

Igen, géppisztolyos őrtornyokkal őrizték, amiből minden sarkon volt egy. Kuttyákat is alkalmaztak.

Milyenek voltak a körülmények?

Ételünk még volt, amit vittünk magunkkal. A benzineshordó ketté volt vágva, az volt a kondér. Abba főztek, de ki volt mosva rendesen. Minden nap megkaptuk a 60 dekagrammos cipónkat, néha kis kocka margarint és gyümölcsöt is kaptunk. Mindig éhesek voltunk, de mindig annyit adtak, hogy éhen nem haltunk. Pacovba „üdültünk” három hónapig. Ez már 1945 nyarán volt. Később vonatra tettek minket, a németeket nem. Nációnként szétválogatták az embereket. Voltak ott románok is például. Még Csehszlovákián belül elvittek minket Desbrodba (Németzskibrod/Német brod), ami Magyarország felé keletre volt. Ott megint egy hónapot voltunk. Ott egy olyan láger volt, amiben tíz darab egyforma emeletes épület volt. Eredetileg szanatóriumnak építették. Ott már csak magyarok voltak, és szintén az oroszok őriztek minket. Nem volt szabad bejönniük a láger területére, vagy ha bejöttek, a pisztolyt kint kellett hagyniuk a portán.

A pacovi lágerben a németek építettek egy pavilont, és gyönyörű képzőművészeti kiállítást rendeztek benne. Rengetek képzőművész, szobrász, festőművész volt közöttük. Ez Pacovban volt. Utána mentünk Dezsrodba. Ott talán 1-2 hónapig voltunk, nem sokáig. Innen Brnába mentünk tovább vonattal. Brno a csehszlovák határon volt akkor. Ott megint csak 2-3 hónapot töltöttünk. Az már magyar láger volt, onnan a németek már eltűntek. Valószínűleg kivitték őket a Szovjetunióba, habár nem lehetett kivinni őket a háború után. Volt egy nagyon érdekes jelenet. Egyszer összeszedték még a pacovi lágerben az összes mérnököt, technikust, vagy 60-80 embert. Utána elindították őket gyalog, de Brnában lekapcsolták a csapatot, mert ott volt egy nemzetközi ellenőrző bizottság. Ez amerikai, angol, francia, német tisztekből állt össze. Végül is vissza kellett fordulniuk. Egy hét múlva láttuk, hogy jön be a táborba ez a csapat. Megkérdeztük tőlük németül, hogy mi történt. Azt mondta, hogy Brnában lekapcsolták a társaságot, és vissza kell fordulnunk. Ez még Pacovban volt. Brnában sem kellett dolgoznunk. Szerencsére sehol sem dolgoztattak bennünket. Itt szintén pár hétig voltunk, majd felsorakoztattak, jött egy zsidó főtörzsőrmester egyenruhában innen Magyarországról. Le kellett vennünk a felsőnket, és megnézte mindenkinek a hónalját. Tudniillik, ha valaki SS tiszt volt, a vércsoportja oda volt feltetoválvá. Közöttünk is volt két fiú, de őket nem vették

észre. Ők sváb magyarok voltak. Hazajöttek velünk ők is, itthon pedig senki nem árulta el. Brnóból végül gyalog indultunk haza Magyarországra. 2000 magyar. Ötnapi gyalogút vezetett Brnóból Hegyeshalomig. Erdőszélen vagy útszélen aludtunk, mikor hol ért minket az éjszaka. Reggel ötkor indulás, és este nyolcig meneteltünk. A 2000 magyart nyolc orosz katona kísért. Ők is jöttek velünk gyalog, Hegyeshalomnál átadtak minket Lenin-sapkás, géppisztolyos fiatalembereknek. Magyaroknak, a Lenin-fiúknak. Ők őriztek minket azontúl. Rosszabbak voltak, mint az oroszok, de ők sosem bántottak senkit. A Lenin-fiúk föltek minket a vonatra, és bevitték Hegyeshalomra. Onnan az egész csapatot továbbvitték Székesfehérvárra egy hatalmas szétlőtt tüzéségi laktanyába. Amikor főztük a megmaradt zöldségeinket, ezek a fiúk, akik őriztek minket, odajöttek, és felrúgták az edényeinket. Egyszer, mikor vándoroltunk, amikor még a cseh nemzetőrség kísért minket, jött egy kozák lóháton, és mondta, hogy nyugodtan maradjunk ott, de ha egyikünknel is fegyvert talál, agyonlövi. Elment, és fél óra múlva visszajött két hatalmas kenyérrel. Nekünk hozta, hogy együk meg. Ha orosz tábor mellé kerültünk, mindig megetettek minket.

A hadifogolytáborban egy nap hányszor kaptak enni?

Kaptunk egy kevés reggelit, és mindig kiadták a bucit. Ezen kívül ebéd mindig volt, de vacsora sosem. A csehek minden héten szombaton vagy vasárnap Pacovban is és Desbrodban is megszámláltak minket. Ott még 30.000 ember volt, ez egy napi munkát jelentett. Pacovban, amikor jöttek az oroszok, furkósbottal kihajtottak minket az országútra, és ötös sorokba rendeződünk. Így könnyebb volt minket megszámlolni. Az út mentén bódék voltak, amikben ott könyököltek az orosz őrmesterek, ők számláltak minket. Székesfehérvárra egyszer bejött három magasrangú orosz tiszt. Akik hallották, azok mondták el nekünk: azt kérdezték a tisztek, hogy mit keresnek még itt a hadifoglyok, miért nem engedik a magyarok haza őket. Kiderült: az oroszok személy szerint mindenkinek adtak elbocsájtó levelet, de nem adták oda. Kiderült, hogy elhagyták 30.000 ember papírját. A tisztek így elmentek, de három nap múlva visszajöttek új listával. Minden embernek írtak egy elbocsájtó levelet.

Név szerint?

Én úgy emlékszem igen, mert ha elkapnak minket út közben ellenőrizni, akkor visszavitték volna. Elláttak minket a levelekkel, s akkor el is mehettünk haza. Ez a három tiszt azt mondta, hogy azonnal hagyják el a lágert. El is indultunk, én felültem a vonatra, bejöttem Budapestre, mert ott élt anyám. Ő viszont épp Nagymaroson volt, így felültem a vonatra – katonaruhában voltam persze –, és ha valahol megállt a vonat, mindig ugrottak fel orosz katonák, de rám sem néztek. Egy vagonban ültem a Nagymarosra tartó civilekkel, fizetni sem kellett. Viszont mindenkitől elvették az óráját. Én haza tudtam hozni az enyémet, pedig mindig megmotoztak az orosz katonák. Az órát el tudtam dugni a hatalmas katonai

bakancsomban, a mutatóit pedig a könyveimbe rejtettem el. Azóta legendássá vált ez az óra, a katonatársaimmal, ha az utcán összefutottam, mindig megkérdezték, hogy megvan-e még.

Voltak a katonák között barátai is hazafele?

Persze voltak, meg hát mindenkit tegeztünk, csak a tiszteket nem. Azt hiszem összesen 4 hónapot voltam Csehszlovákiában hadifogságban. Itthon pár hétig voltunk Székesfehérváron, utána jöhettek már haza. A katonaruhában ingyen utazhattam. Rengetegen voltak, akik hazafele jöttek. Cifra élet volt, csak sokat éheztünk. Amikor Brnón mentünk keresztül, a felső emeletekről záporoztak a kenyerek, amiket az asszonyok dobáltak nekünk. Akkor 2000-en jöttünk. Az egyik faluban egy paraszt kijött az utcára, és egy hatalmas lábasból temérdek mennyiségű lekváros gombócot nyújtott oda nekünk. A csehek is mindig adtak ételt. Az egyik laktanyánál egyszer szakadt az eső, mi előtte álltunk. Kijött a laktanyából egy cseh katona, tökéletesen beszélt magyarul, úgy ismételte nekünk, hogy „Kelltek nektek Horthy...!” Kértük, hogy eressen be a verandára, de nem engedett be. Amikor délután elállt az eső, behajtottak hatvan embert ebben a laktanyában egy szobányi börtöncellába. Ott aludtunk három éjjel. Akkora gőz volt, hogy az ablakba rakott gyertya, amikor éjfélkor ömlött a gőz kifelé, elaludt. Sok érdekes dolgon átestünk, de az volt a legérdekesebb, hogy a mindennapi ételosztás egy nemzetközi szabvány szerint ment a hadifoglyoknak. Nem voltak betegek, talán egy ember volt, aki tífuszt kapott, és meg is halt. Volt, amikor olasz foglyokat raktak mellénk. Közöttük is volt, aki éjjel a sátrában halt meg.

Hogy ért haza végül?

Keresztanyámnál voltam 2-3 hétig Nagymaroson, ott kaptam erőre. Utána felültem a vonatra – még mindig katonaruhában –, és amikor megjöttem Nagykőrösre, még mindig abban voltam. Anyámmal együtt onnan visszajöttünk Budapestre, én pedig felültem a vonatra, és mentem vissza Nagykőrösre. Akkor is voltak orosz katonák a vonaton, de nem szóltak hozzám. Hazajöttem, és másnap már beálltam Apám műhelyébe. Egyszer, pár hétre rá, rosszul lettem. Az orvos megállapította, hogy hastífuszos vagyok. Hatalmas szerencsém volt, hogy otthon ért, és nem útközben, akkor nem éltem volna túl.

A hadifogolytáborban egyáltalán nem volt orvos, aki kezelte volna a katonákat?

Dehogynem, volt. Orosz nők voltak mindig az orvosok. A főorvos asszony ezredes, a fiatal orvossegéd pedig főhadnagy volt.

Tudott esetleg levelet írni haza?

Még Pacovban mondta az egyik orosz katona, hogy jön haza Magyarországra. Nem tudom, hogy mit kért mindenkitől, de bejött a lágerba, és magyar pénzt kért. Akkor írtam egy

pár sort, és oda is adtam neki. Ahogy leszállt Budapesten a vonatról, odaadta egy lánynak a levelem. Ő pedig feladta a levelem postán, és így megkapták itthon.

Ez a levél megvan még esetleg?

Nincs már meg sajnos. Semmi nem maradt meg ebből az időből. Hoztam haza kis emlékeket, de ezek is elkallódtak.

Végül egyedül ért haza Kőrösre ebből a fogolytáborból?

Igen. Csak később kerültem Perneki Antallal egy átképző csoportba Izbégen.

TOLNAI GYULA: KINDLER FERENCCEL KÉSZÍTETT
INTERJÚM. 2018. 02. 14.:

Mesélne nekem a háború előtti életéről? A gyermekkoráról, iskoláról, egyebekről?

Én lényegében Komárom megyéből származom, egy kis faluban éltem, egy sváb faluban, német faluban. A falu neve Vértestolna. Szóval onnan kezdem röviden, hogy ott születtem természetesen 1927-ben, ott jártam még 6 elemibe, ami fontos az, hogy ezután még két évig otthon maradtam, és akkor már jártam leventeképzésre, és hát a kis gazdaságunkban segítettem dolgozni, szóval két évig. A leventeképzés nekünk 12 éves kortól kezdve 19-20 éves korig volt kötelező. Én a leventeképzést 2 évig csináltam Vértestolnán, hát a leventefoglalkozások azok akkor vasárnap voltak reggel 7-től 9-ig, mert utána már fél 10-kor misére kellett menni, ez kötelező volt, ott nem lehetett hiányozni, tehát misére kellett menni. A leventefoglalkozáson volt egy tanítóbácsink, ő volt ott a levente-főoktató, meg volt egy Szabó József nevezetű parasztember, aki vitéz volt, ugye az I. világháború után vitézzé avatták. Az volt a segédoktató. Vasárnap akkor volt a leventefoglalkozás, hát az sok mindemből állt, alaki kiképzésekből, aztán ilyen háborús játékokat játszottunk, de közben futball is volt, szóval volt minden, ami lehetséges volt. Na és én ezt két évig csináltam, mert utána Budapestre kerültem inasnak, pontosabban szabóinasnak. Ez volt 1941 októberétől hát a frontig, amíg oda nem került a front. Nem tudom, mennyire érdekes, de hát az inasélet az inasélet volt mindenféleképpen, iskolába jártam, ott már szakmunkásképző iskolába, az is volt akkor. És ami érdekes, hogy akkor még zsidók is jártak oda az iskolába. És ugye 1944-be a zsidók már eléggé rossz helyzetben voltak, az iskolába se járhattak, és volt egy zsidó gyerek ott, akivel már szinte senki nem állt szóba. Én annak ellenére, hogy sváb származású voltam, szóba álltam vele, és akkor nekem elpanaszolta, hogy hát a nővére vidéken lakik, és szemtanúktól tudja, hogy amikor összeszedték a zsidókat abban a városkában (azt nem tudnám megmondani, hogy ez melyik városban volt), a nővérétől elvették a 2 éves kislányát. Ez sajnos így ment abban az időben. A srác nővére is elkerült Németországba, de hogy a kislánnyal mi történt, azt senki se tudta. Hát én ezután nagyon megsajnáltam szegény fiút. Visszatérve az inaskodásom éveire, hát ugye abban az időben már voltak erősebb bombázások, naponta, majdnem mindennap 11 óra tájban indulás volt az óvóhelyre a bombázások megkezdése előtt, és akkor 1944. október 15-ig voltam én Budapesten, mert akkor volt ugye a Horthynak a bejelentése, hogy kilépünk a háborúból. Nagy zűrzavarok voltak.

Azt megkérdezhetem, hogy Budapesten belül merre volt szabóinas?

A Városház utca 4. szám alatt. És én ugye Budapesten is laktam ezen a környéken. De Budapestről mi gyakran kijártunk Csillaghegyre, mert ott volt az akkori szabómesteremnek a nyaralója vagy házikója. Ez elég szép kis házikó volt. A lánya is ott lakott. Nos a lányának a férje az a Volksbundnak volt Magyarországon a 3. embere. Mert ugye volt a Basch nevezetű, ugye az volt a főnök, aztán Goldschmidt nevezetű volt a helyettes, és ez a Hans Schilling nevezetű volt a 3. ember itt Magyarországon. Na szóval ezeknél voltam én inas abban az időben. Hát szombat délutánonként kimentünk Csillaghegyre, és 1944. július 2-án nagyon nagy bombázás volt Újpesten. Ezt mi Csillaghegyről a tetőről néztük, és onnan láttuk, hogy hogy bombázzák a várost. De szörnyű volt látni, iszonyú. Az ember csak azt látta, hogy egyszer csak egy hatalmas füst megy fölfelé, és egy idő után lehetett hallani a hangot, a bombázást. Hát ez egy szörnyű nap volt akkor, én a délután, azt hiszem, aznap a hídon át ki is mentem Újpestre, hát nem nagyon engedték oda ki a fiatalabbakat, mert akkor én még 17 éves voltam. De már a hídon át se engedtek az emberek, mert hát ott nagy volt Újpesten a zűrzavar. Na szóval kemény bombázások voltak, láttam jónéhányat. Aztán mivel leveinte voltam, volt olyan is, hogy bombázás után jelentkezni kellett a leveinteoktatónknál, aztán hát legtöbbször azt mondták, hogy mehetünk is haza, de volt olyan is, hogy lapátot kaptunk, és felszálltunk egy teherautóra, és kivettek bennünket például Csepelre, ahol lapátolni segítettünk a romoknál, ahol bombáztak. De túl komoly munka azért a részünkre nem jutott, nem engedtek minket oda közel a bombázások helyének közvetlen közelébe, ahol a felnőttek dolgoztak. De hogy ott ilyen jajgatás volt, azt hallottuk, meg ilyen dolgok. Hát ilyen volt abban az időben vagy 8-10-szer, mert a bombázások elég sűrűek voltak. Na és amikor a Horthy bejelentette, hogy kilép a háborúból, akkor a mesterem kiment Csillaghegyre a családjával, onnan pedig a veje, a volksbundos elszállította Süttőre őket. Hát mert tudod ők volksbundisták voltak, ott Süttőn volt egy ilyen gyülekezőhely, onnan elvitték őket Németországba. Hát odáig, Süttőig én is elkísértem őket, Süttőtől 13 km-re volt Vértestolna, és onnan én Süttőről gyalog mentem haza, de mivel édesapámnak volt egy lovaskocsija, azzal egy résztől már haza tudott hozni. Ezután én már otthon maradtam, ez volt 1944. december elején. Ekkor már nagyon lehetett hallani a távolból az ágyúlövéseket meg a bombázásokat Budapest irányából, azért Pesttől voltunk olyan 100 km-re körülbelül. De inkább 50-60 km-re voltunk. Szóval nagyon lehetett már hallani, és este pedig mentünk ki figyelni a felvillanásokat. Hát így telt lassan az idő, aztán eljött a december. Akkor már a front nagyon közel volt, az oroszok nagyon közel jöttek. Úgynevezett Tarján község volt tőlünk 17 km-re, azt már elfoglalták. Karácsony másnapján bejöttek az oroszok. Előtte volt lövöldözés, a házunk pajtarészét eltalálták, ott levitte a tetőt. Tarjából lőttek ránk, ott voltak föllállítva az ágyúk. Karácsony másnapján bevonultak az oroszok. Rettentően meg voltunk ijedve, de lényegében nem történt semmi komolyabb dolog. A falu népének a fele a pincékben volt. Egy-két nap után lehetett hallani,

hogy a nőket felkeresték, és erőszakoskodtak velük. Különösebben azonban nem bántották az embereket. A negyedik vagy ötödik napon jött egy alakulat, és összeszedték a férfiakat, köztük a bátyámat is, körülbelül 30-40 embert szedtek össze, és elvitték a szomszéd faluba, Tarjánba. Hogy onnan hova vitték volna őket, azt nem tudom, de ott erős bombázás kezdődött, és erre fel az embertömeg szétszaladt. Így tudott megszökni a bátyám is. Hazajött, de aztán elbújt, és onnantól kezdve a bátyámmal a pajta szénájában bújtunk el, és ha bejöttek volna minket keresni, magunkra húztuk volna a szénát arra az időre. Szerencsére nem jöttek keresni, de több embert a faluban összeszedtek, elvittek, és volt, akiket egészen Oroszországig vittek. Volt, aki sose került haza, volt, aki hazajött, de bizonyos idő után meghalt, mert a szervezete nem bírta. Amikor a németek visszaszorították az oroszokat, azt hirdették (ki is kellett dobolni a kisbírónak), hogy el kell hagyni a falut, elszállítják a népet Németországba – valamiféle kivándorlás történt. A falu körülbelül 120 házból állt, ennek az 1/3-a kivándorolt Németországba. Jöttek a teherautók, felpakoltunk mindent, amit magunkkal tudtunk vinni, aztán bementünk Tatára, a tatai vasútállomásra. Ott vártunk 8-10 órát, amíg megjött ez a bizonyos vonat, ott be kellett szállnunk. Általában 2-3 család volt egy vagonban. 2-3 napig bent voltunk, amíg ki nem értünk egy akkor Planicz nevű cseh városba. Alig voltunk ott 1-2 napot, jött egy német katonatiszt, és a fiatalokat, a 17 évestől 19 évesig kiválogattak, és mindjárt másnap el is vittek minket katonának. Kaptunk kiképzést. Úgy vittek el minket, mintha munkaszolgálatra mennénk, de lapátot, ilyesmit sosem láttunk. Rajtam kívül volt még két fiú a faluból. Rögtön kaptunk fegyvert, elkezdődött a kiképzés január közepén, és március végéig tartott. Nem kíméltek minket. Március közepén Komotov állomásra indultunk. Alighogy megérkeztünk az állomásra, légitámadás érte az állomást, de riasztottak minket, és a vasút mögötti kiásott árkokban kerestünk fedezéket. Onnan néztük végig a szörnyű bombázást. Először néztük, ahogy az amerikai gépek megérkeznek az állomás fölé. Ezután parancsszavakra lefeküdtünk az árkokba, és csak hatalmas robbanásokat hallottunk. A bombázás után a törmelékeket nekünk kellett eltakarítani. Másnap reggel indultunk tovább Éger felé. Itt is barakkokban voltunk elszállásolva. Itt körülbelül két hétig tartózkodtunk, kerékpárokat kaptunk, és néhány próbatúrát tettünk velük teljes felszereléssel. Égert a csehek a háború után Kebnek (Cheb) nevezték. Néhány nap múlva két napra való élelmet kaptunk, Reibergeren keresztül vonultunk, de onnan még körülbelül 20 kilométert mentünk, hol gyalog, hol kerékpáron. Megérkeztünk Drezdától körülbelül 20 kilométerre délre egy tanyaszerű faluba, ahol letáboroztunk, és kiépítettünk egy védelmi állást. Viszont nem lövészárkokat ástunk, csak lövészgödöröket. Általában egy gödörbe 2-3 személy foglalt helyet. Ekkor még nem volt ez a térség tűzvonásban, az oroszok még Drezda előtt voltak. Az egyik nap engem és másik három embert kijelölt a parancsnokunk, hogy egy lovaskocsit kísérvünk el onnan 10 kilométerre löszert felvenni. Akkor is már volt nálunk fegyver, de töltényünk csak 20 darab volt. Mivel ez cseh területen volt, ott már partizánok működtek, ezért kellett nekünk

kísérni a lovaskocsit. Nem is egyszer hallottuk, hogy a környéken már dolgoznak a cseh partizánok. Elkísértük, ott felvettük a lőszeret, ez egy fél napig tartott, mert olyan sokan voltak, akik lőszerért jöttek. Visszakísértük, és szerencsére nem volt semmi baj az úton, pedig hallottuk, hogy itt is, ott is támadtak a cseh partizánok. Velünk is történt ilyen, amikor nagyon rákésztünk, hogy harc lesz. Ekkor a legnagyobb fegyverünk a golyószóró volt. Gépfegyverünk, ágyúnk már rég nem volt. Gyenge volt már akkor Németország, Hitler már nem élt. Ilyenkor már tudtuk, hogy legjobb innen meglépni, mint harcolni. Viszont nem lehetett, mert voltak köztünk meglelt német katonák, akik vigyáztak ránk, nem lehetett az csinálni, amit mi akartunk. Mi csak egyszerű katonák voltunk, ha akartuk, ha nem. A lövészgödörök egymástól 50 méterre voltak, egy gödörben 3 ember volt. Egyikőnknél golyószóró, ezen kívül két francia puska, egy páncélöklő, 30 darab lőszer és kézigránátok voltak odakészítve. A falu, ahol mi voltunk, onnan 100 méterre kezdődött egy völgy. Mi a faluval szemben, a völgy túloldalán helyezkedtünk el. A lövészárkokat megástuk, és akkor bejelentették, hogy az oroszok már nagyon közel járnak. El kellett foglalnia mindenkinek a helyét teljes felszereléssel. Először a páncélosok jöttek, majd előtűntek az orosz katonák is. Tőlünk egy gépfegyver elkezdte lőni az ellenséget, de ágyú nálunk nem volt. Ezt az oroszok vizsnozták. Állva jöttek felénk az oroszok, közben tüzeltek ránk. Mi a barátommal is megengedtünk egy-egy lövést, erre egyszer csak megszólalt: Nézd, hogy szaladnak az erdő felé! Ekkor már mindenki kimenekült a lövészgödörből, és az erdő felé menekült. Mi is menekültünk velük, és elindultunk visszafelé. Néhány órát mentünk, mire elértünk egy falut, itt német katonák fogadtak bennünket. Elkísértek minket egy iskolához, ahol már igen sok katona volt. Itt találkoztam az unokatestvéremmel. Másnap reggel egy katonatiszt felsorakoztatott minket. Voltunk vagy 250-300-an. Innen gyalogoltunk 5-6 kilométert. Egy erdőn keresztül vezető országút mentén gyalogoltunk, amikor a parancsnokunk közölte velünk, hogy itt meg fogjuk állítani az oroszok előrenyomulását. Mint intézőtisztt egyedül volt, nem volt vele senki más. Itt beszéltem utoljára az unokaöcsémrel, mert egy társam azt mondta, hogy innen meg kell lépnünk. Néhány kilométer múlva megint be kellett csatlakoznunk egy csapathoz, mert mindig előkerült egy tiszt, aki rendezni igyekezett a szétszórtan visszavonult katonákat. Zűrzavar volt. A tiszték itt-ott rendezni próbálták a sorokat, de már sok értelmet nem volt, mindenki a végét várta. Időnként megjelentek az amerikai vadászgépek, és géppuskából lőttek, de teljesen felesleges volt, ekkorra már mindenki megadta magát. Mindenki feleslegesnek tartotta a további küzdelmet. Siettek, lehetőleg teherautóra kapaszkodva, a cél az volt, hogy amerikai vagy angol megszállási zónába kerüljünk. Mögöttünk jöttek az oroszok. A teherautókkal úgy jártunk, hogy bizonyos időközönként a sofőr bejelentette: elfogyott a benzin. Gyalog folytattuk tovább. Azt is mondhatnám, hogy mi az oroszok elől szaladtunk. Volt, hogy napokig nem tudtunk élelemhez jutni, aztán jött a felmentés. Az egyik faluban állt egy teherautó, amire rúd szalámik voltak felakasztva. Előtte állt egy német katona, és

osztogatták a szalámit. Végre eljött a béke első napja, és mi szerencsére akkorra már angol megszállási zónában voltunk. Különösebben nem érzékeltek, hogy fogságban lennénk, egy szétvert gyártelep melletti réten telepedtünk le, az angol katonák pedig a valamennyire épen maradt épületekben és sátrakban laktak. Mi ott a réten körülbelül 20-30-an lehettünk, közben megismerkedtem néhány magyar katonával, akik már civil ruhában voltak. Sikerült szereznem nekem is civil ruhát, így én is át tudtam öltözni. Becsatlakoztam a magyarok csoportjába, ami körülbelül 20 főből állt. Ők kapcsolatban voltak az angolokkal, hogy átadnak bennünket az orosz hadseregnek, akik szerintük minket biztos hazaengednek Magyarországra. Egyik nap előállt egy angol teherautó, ami átvitt bennünket az oroszokhoz Karlsbadba. Volt velünk egy pécsi ügyvéd, aki tudott angolul, így ő lett a tolmácsunk. Az angol tiszt állította, hogy az orosz tiszt megígérte: olyan vonatra tesznek fel, ami a magyar foglyokat Magyarországra viszi. Két orosz katona kikísért minket az állomásra, ahol bevagondoztak. A vonat elindult, de Brnóban hosszabb időre megállt. Leszálltunk, mert szomjasok voltunk, és vizet kerestünk. Magyarul beszélgettünk, amire felfigyelt három zsidó nő, és meg is szólítottak bennünket. Az kérdezték, honnan kerülünk ide, és hová megyünk. Elmondtuk, hogy hazavisznek minket Magyarországra. Ők erre azt mondták, inkább menjünk az ő vonatukkal, mert ott a koncentrációs táborokból kiszabadított nők utaznak, és az a vonat biztos, hogy Magyarországra megy. Amelyikben mi utaztunk, Oroszországba ment. Igazuk volt: hárman elmentünk a nőkkel, a többiek maradtak az orosz vonaton, s róluk azóta sem tudunk semmit. Amíg a vonat csehszlovák területen ment, nem mozdultunk ki, lefeküdtünk a vagonok aljába. A csehek az állomásokon benéztek a vonatba, vagy fel is mentek rá körbenézni, és ha férfit találtak, egyből leszállították. Másfél napi utazás és koplalás után megérkeztünk Budapestre. Első utam a Városház utcába vezetett, ahol jól ismertem a házmester házaspárt. Vendégül láttak, és elmesélték a budapesti történeteket. A házmesterék például félték, mert nyilasok voltak. Budapestről Kelenföldre mentem, ahol vonatra szálltam. Késő délután érkeztem meg Bánhidára a rokonaimhoz. Másnap Vértestolnára mentem a plébános úrhoz, aki útmutatást adott, hogy hova menjek, mert a szüleim nem voltak otthon. Így kerültem távolabbi rokonokhoz, ahol szívesen fogadtak. A férj akkor még nem került haza a hadifogságból, így segítségére lehettem a feleségnek a munkában. Június végétől október 6-áig ott voltam. A házunkat csak érkezésem után valamivel később mertem megnézni. Nagyon rossz állapotban volt, a szobákat kiürítették, az istálló üres volt. A szüleimről semmit sem tudtam, ők még nem érkeztek akkor haza Németországból.

Ahogy vége lett a háborúnak, és Ön hazaért, utána nem keresték, nem lett valami következménye annak, hogy sváb származású?

Nem sokkal később telepések érkeztek, először 15-20 család a Jászságból, és többek között a mi családi házunkat is elfoglalták. Ez azért lehetett, mert összeállt egy bizottság, akiknek

ki kellett jelölni, hogy kinek kell elhagynia a lakását úgy, hogy csak a személyes holmit vihetett el. Az egyéb ingóságot ott kellett hagyni. Hogy onnan hova mennek a kitelepítettek lakni, azzal senki sem törődött. Néhány kiválasztott gazda és a telepesek vették át a hatalmat a falu felett. Tatabányáról fegyveres munkásokat küldtek a rend fenntartásához. Lassan lecsendesedett a falu. A gazdaság megsínylette a hozzá nem értő gazdák tevékenységét. Egy-két év múlva több telepes család is visszament eredeti lakhelyére. A rend kezdett lassan helyreállni, de ahogy lecsendesedett a falu, jöttek a felvidékiek. Ők szintén szenvedő alanyai voltak a rendszernek. Ismét kezdődött a kilakoltatás, évek múlva kezdett rendbe jönni csak a falu, és ma már ismét a régi. A családot, akiknél laktam, szerencsére nem bántották, és a szüleim is hazatértek Németországból augusztusban. Édesapámat internálták Komáromba. Hazatért a sógorom is, akiről azt hittük, meghalt, és szintén internálták. Édesanyám Vértesszőlősön a nővérénél húzódott meg. Édesanyám elintézte, hogy Vértesszőlősön egy szabómesternél befejezzem az elkezdett szakmámat, a szabóságot. Így mentem október elején oda inasnak. Egy év múlva, 1946 augusztusában letettem a segédvizsgát, ez idő alatt a nagynénémnél laktam. Közben még 1945 őszén szüleim is kaptak egy lakást Vértestolnán. A mi házunkat más családnak ítélték oda, édesanyám hiába kérelmezte, hogy cseréljenek lakást, a falu vezetése nem engedélyezte. Ezután Tatabányán dolgoztam napi szabóként, majd három hónap múlva rendes segédmunkásként dolgoztam, már jobb órabérben. Itt 1947 májusától 1949 júniusáig dolgoztam.

SOMOGYI LÁSZLÓ

**TÁBOROK NÉPE – KÜLFÖLDI CIVILEK MAGYARORSZÁGI
INTERNÁLÓTÁBOROKBAN AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ ALATT****Bevezetés**

Feltehetőleg széles körű konszenzus van az első világháború történetét kutató szakemberek körében abban a tekintetben, hogy az első világháború minden korábbi háborús konfliktusnál brutálisabb hatással volt a civilek, a nem fegyvert viselők életére, akik aktív szenvedőivé váltak a háborúnak. A civilek elleni erőszak a korábbiakhoz képest ilyen mértékben e világméretű fegyveres konfliktusban jelent meg először. A háború totális volta elmosta a különbséget a katonák és a nem fegyvert viselők között, akik közül sokan, hasonlóan a hadifoglyokhoz, szögesdróttal vagy falakkal körülvett táborokba kerültek. A szemben álló felek kormányainál, vezérkarainál az ellenség bármilyen áron való és lehetőség szerint teljes legyőzése messzemenő prioritást élvezett.¹ Ebbe a gondolatmenetbe illeszkedett az ellenség potenciálisan fegyverbíró, ám éppen nem az anyaföldön tartózkodó, elsősorban férfi polgáraitól való megfosztása is. Ennek jogosságát az alkalmazók abból a gondolatmenetből kiindulva látták igazolhatónak, hogy ha ezeket a férfiakat engednék hazatérni hazájukba, egyenruhát öltének, és fegyvert fognának, nem beszélve a köztük „megbúvó” potenciális szabotőrökről, kémekről, diverzánsokról. A legjobb megoldásnak az tűnt tehát, hogy ezeket a személyeket szigorú felügyelet alá vonják, lehetőleg egy helyre koncentrálva őket. Az erre a célra csaknem egy évszázados evolúció után kialakult fogvatartási modellt internálásnak nevezték. A világháború négy éve alatt mindenhol, ahol civil „ellenséges személyek” ellen hoztak valamiféle megelőző intézkedéseket, az internálás az egyik legtöbbször alkalmazott módszer volt annak érdekében, hogy az ellenséget a nemzet védelmének gyengítésében megakadályozzák. Ilyen értelemben a táborok léte csak azt a már korábban is említett tényt illusztrálta, hogy a 20. századra a hadviselés totális formát öltött. E gondolatmenetbe tökéletesen illeszkedik és némileg előremutató a második világháború civil lakosságot érintő eseményeinek ismeretében Panikos Panayi, a kiváló angol történész okfejtése, akinek 2012-ben megjelent könyvében olvashatjuk, miszerint az első világháború fordulópontnak tekinthető a kisebbségek üldöztetésének, valamint a tömeges bebörtönzésnek a szempontjából.²

¹ *Stéphane Audoin-Rouzeau–Anette Becker*: 1914-1918, Az újraírt háború. Bp. 2006. 113.

² *Panikos Panayi*: Prisoners of Britain. German Civilian and Combatant Internees during the First World War. Manchester 2012. 303.

Annak ellenére, hogy a civileket sújtó erőszak ilyen módja a történelemben nem volt előzmény nélküli, a szemben álló felek az első világháború alatt alkalmazták igazán tömeges formában, illetve ebben a világméretű fegyveres konfliktusban „tökéletesedett”. 1914 és – kicsit kitolva az időkeretet – 1920 között a háborúzó európai államok 400 ezer civilt internáltak, és körülbelül 800 ezer civil tapasztalta meg az internálás valamilyen formáját a háború alatt és közvetlenül utána.³

Mint már említettem, az első világháborúban alkalmazott internálás kialakulása egy viszonylag hosszabb történelmi folyamat eredménye volt, így az a nagy háború kirobbanásának idejére teljes mértékben létjogosultságot szerzett a hadviselők körében, a vélt vagy valós okokból őrizet alá helyezett személyekkel szemben alkalmazott fogvatartási eszköztáruk kihagyhatatlan elemévé vált. Ennek fényében elmondható, hogy a civilek táborokba zárását a szemben álló felek részéről döntően az a stratégiai szükségesség motiválta, miszerint:

1. meg kell fosztani az ellenséget az alkalmas katonanyagtól/élőerőtől,
2. a kémkedéstől, a bomlasztástól, felforgatástól való félelem,
3. az ezzel akár csak gyanúsítható személyek elszeparálása,
4. az állam belső biztonságának megőrzése a háború alatt és a háterszág biztosítása a hadi potenciál fenntartása szempontjából.

Az egymással hadiállapotba került országok az első világháború során kiaknázták az ellenséges külföldi állampolgárok internálásában rejlő lehetőségeket, azokat igyekeztek sokoldalúan kihasználni. Matthew Stibbe, szintén a téma neves ismerője, rámutatott, hogy nem csak a preventív fogva tartásban rejlő biztonságérzet és az idegenellenesség voltak az internálás/deportálás fő motiváló okai az egyes hadviselő országokban. Véleménye szerint más okok is szerepet játszottak ebben, úgymint:

- a háterszágban előálló munkaerőhiány,
- az ellenállás letörése egy adott területen,
- megtorlás,
- a háterszág figyelmének elterelése a harctéri kudarcokról.⁴

A háború alatt természetesen, ahogy más hadviselő országokban, az Osztrák-Magyar Monarchiában is megteremtették azokat a feltételeket, amelyek nagyobb számú, ellenséges országhoz tartozó és/vagy gyanús viselkedést tanúsító civilek fogva tartásához szükségeltettek,

³ *Matthew Stibbe*: Enemy Aliens and Internment. www.encyclopedia.1914-1918.online.net, letöltés 2016. máj. 8.

⁴ *Matthew Stibbe*: The Internment of Civilians by Belligerent States during the First World War and the Response of the International Committee of the Red Cross. *Journal of Contemporary History*. 41. (2006) No. 1. 5-19. 9.

így kialakításra kerültek az internálás jogi keretei, meghatározták az internálandó civilek körét, táborokat és úgynevezett internálttelepeket hoztak létre.

A tanulmány címének megfelelően – némi áthallással Örkény István 1981-ben megjelent könyvére⁵ – munkámban a fogvatartási mód vázlatos bemutatására teszek kísérletet, a hangsúlyt a világháború alatt a birodalom keleti felében, Magyarországon internált külföldi állampolgárokkal kapcsolatos eddig elért ismeretekre, tényekre helyezve.⁶ Ennek megfelelően – az alapvető fogalmak tisztázását követően – szeretném bemutatni magát az internálás alkalmazását, ismertetni az első világháború alatt Magyarországon alkalmazott internálás okait, az internálásra kerülő személyek körét, a fogva tartás színtereit, végül röviden kitérek arra, hogyan jelentek meg a civil internáltak a háborús propagandában Magyarországon.

Végül, de nem utolsósorban szeretném megjegyezni, hogy – mint a címből is kitűnik – a hangsúlyt a Magyarországon fogva tartott külföldi állampolgárokra helyeztem, tehát a tanulmány keretein kívül marad az a minden bizonnyal sokezer magyar állampolgárságú, ám valamelyik nemzetiséghez tartozó férfi, nő és gyerek, akiket a polgári és katonai hatóságok zártak internálótáborokba a háború alatt. A velük való bánásmód ellenőrzésére, jogaik védelmére nem terjedt ki sem a semleges országok diplomatáinak, sem a Nemzetközi Vöröskeresztnek a hatásköre, noha minden bizonnyal ők alkották a magyarországi táborokban fogva tartott személyek legnagyobb részét.

Fogalmi keretek

A tanulmányban foglaltak jobb megértése szempontjából alapvető fontossággal bír, hogy tisztázzuk a háború alatt alkalmazott fogvatartási modellek alanyai, vagyis a hadifogoly és a civil internált közötti különbséget. A hadifogság és az internálás összemossa helytelen, hiszen az egyik kizárólag katonai személyekre vonatkozik, a másik pedig döntően civilekre.⁷

Hadifogolynak tekintették azokat az ellenség hatalmába jutott katonaszemélyeket, akik a hadsereg vagy a fegyveres erők tagjai voltak, fegyverüket nyíltan viselték, egyenruhát vagy felismerhető jelvényt hordtak, valamint a hadijogot betartották. A nemzetközi jog azokat a civileket is hadifogolynak tekintette, akik a megszállt területeken fegyvert fogtak, azt

⁵ Örkény István: *Lágerek népe*. Bp. 1981.

⁶ A háború alatt a birodalom osztrák és magyar fele között jogalkalmazás tekintetében némileg eltérőek voltak a civil személyek internálásának okai, valamint az internálás elrendelésére jogosult hatóságok, személyek köre is.

⁷ Tekintsünk most el a katonaszökevények internálótáborokban való elhelyezésétől. Közülük azokat helyezték el ilyen táborokban, akik még a hadüzenetek átadása előtt szöktek át egy adott ország – így Magyarország – területére. A nyugati szakirodalomban szintén több helyen olvashatunk a lelőtt Zeppelin léghajók vagy a hadihajók elfogott legénységének internálásáról.

nyíltan viselték, és betartották a hadijogot. A hadifogoly fogságba esése után a nemzetközi jog védelme alatt állt, a vele való bánásmódot a fogságba ejtő állam viselte a felelősséget.⁸

Ezzel szemben az internált bírói ítélet nélkül rendőrhatalósági felügyelet alá helyezett civil volt. Általában a hadiállapotban álló országok helyben tartózkodó állampolgárait internálták, de a fogvatartott gyakran az internálást végrehajtó állam polgára volt, akinek szabad mozgását a hadviselés, a közbiztonság vagy az állam érdekeire hivatkozva korlátozta a hatalom.⁹ Az internálást végrehajthatták úgy, hogy az internálásra ítélt személyt zárt, fegyveres katonák által őrzött, civileknek fenntartott táborba utalták. Az internálótáborban való elhelyezéssel szemben a rendőri felügyelet a fogva tartás enyhébb változata volt. Ebben az esetben a hatóság a felügyelet alá helyezett személyt lakhelyelhagyási tilalommal sújthatta, vagy éppen ellenkezőleg: új lakhelyet jelöltek ki számára, ahol meghatározott időközönként jelentkeznie kellett az adott terület rendőri vagy az adminisztratív vezetőjénél. Lakhelyét csak meghatározott távolságra hagyhatta el, annál távolabb csak külön engedéllyel utazhatott. A hadifogsággal ellentétben nemcsak férfiakat, de nőket és gyerekeket is internáltak, ez a gyakorlat megmaradt a világháború alatt.

Nem mehetünk el szó nélkül a hadifoglyok és a civil internáltaknak a nemzetközi jogban elfoglalt helyzete mellett, amely területen jelentős különbségek voltak.¹⁰ A háborút megelőző időkből született genfi konvenció és a hágai egyezmények elsősorban a hadifoglyokkal kapcsolatos tennivalókat rendezték, a civil internáltak gyakorlatilag a nemzetközi szabályozás keretein kívül maradtak. Ezt a joghézagot kellett valamilyen módon pótolni, hiszen az hadviselővé váló államok állampolgárai számára komoly megpróbáltatást jelentett, amikor országaik között a diplomáciai kapcsolatok megszakadtak. Az ilyen helyzetbe kerülő állampolgárok diplomáciai védelem nélkül maradtak, vagyis nem volt lehetőségük saját államuk nagykövetségéhez fordulni segítség végett. Jogaik, érdekeik védelmét a háború kitörése utáni hetekben-hónapokban a semleges államok, valamint a Nemzetközi Vöröskereszt vették át.¹¹ Ez az eljárás végül a háború egésze alatt – kisebb változtatásokkal – fennmaradt.

Az érdekképviseletet elvállaló országok diplomatáinak feladata elsősorban a nagyobb internálótáborok és koncentrációs telepek meglátogatása volt. Az ezeken a látogatásokon szerzett tapasztalataikat, benyomásaikat azután jelentés formájában küldték tovább az adott ország kormányának. A Nemzetközi Vöröskereszt keretei között működött Civil Foglyok

⁸ Magyarország az első világháborúban. Lexikon A–Zs. Főszerk. Szijj Jolán. Bp. 2000. 231–232.

⁹ Szijj J.: Magyarország i. m. 307.

¹⁰ Terjedelmi okokból a hadifoglyokra vonatkozó jogi szabályozás ismertetésétől eltekintettem.

¹¹ A jogi védelem mellett a segítség lehetett pénzügyi vonatkozású, a fogvatartott személlyel, személyekkel kapcsolatos információk adásával vagy továbbításával összefüggő, illetve bizonyos, a fogvatartó ország (természetesen legális módon történő) elhagyásához szükséges dokumentumok beszerzésével kapcsolatos segítség.

Irodája szintén küldött missziókat azokba a táborokba, ahol civileket őriztek.¹² A táborok felkeresésének elsődleges célja az volt, hogy az itt őrzöttek megfelelő vagy legalábbis elfogadható helyzetéről bizonyosságot szerezzenek, az érintett országok illetékes minisztériumainak tájékoztatása fogva tartott állampolgáraik helyzetéről, valamint a fogvatartottaktól érkező panaszokat a fogvatartó ország illetékes szerveinek megküldeni.¹³ Magyarország esetében a vázolt feladatok ellátásában a semleges államok budapesti (és bécsi) képviselteinek munkatársai vettek részt.¹⁴

Az internálás kezdete a háború kitörését követően

Magyarországon hivatalosan a világháború kitörésekor alkalmazott internálások első lépésének az 1914. augusztus 27-én, Sándor János belügyminiszter által kiadott 3009/1914 B. M. rendelet tekinthető.¹⁵ Ez az utasítás részletesen leírta az internálandók körét, ami a külföldiek esetében a katonai szolgálatra alkalmas férfiakat jelentette. Fontos megjegyezni, hogy 1914 második feléig nem került sor a Monarchiával hadiállapotba került államok férfi állampolgárainak internálótáborokba zárására, csak a helyi rendőrhatalóság vagy a közigazgatási egységek vezetői által történő összeírásukra. Ennek az volt az oka, hogy a magyar diplomácia bízott abban, hogy a későbbiekben lehetőség nyílik a külföldön (főként Franciaországban) internált magyar állampolgárok kicserélésére az ország területén tartózkodó, a Monarchiával hadiállapotba került különböző államok állampolgáira. Ebben a reményben született meg a 8626/1914. B. M. körrendelet, amely a Monarchiával hadiállapotba került és annak területén tartózkodó, de nem internált külföldiek összeírását rendelte el korra és nemre vonatkozólag függetlenül.¹⁶ A rendelet az alispánok és a polgármesterek feladatává tette a területükön tartózkodó angol, francia, belga, montenegrói, japán, orosz és szerb állampolgárok összeírását. Ezeknek a személyeknek az elsőfokú rendőrhatalóságnál kellett jelentkezniük, ahol nyilvántartásba vették őket. A jelentkezést közhírré tétellel,

¹² A háború időtartama alatt 524 látogatást tettek a világ 38 országában az iroda munkatársai szerte a világon. *Stibbe, M.*: The internment of Civilians i. m. 10.

¹³ Uo.

¹⁴ Az általam vizsgált forrásokban az USA, Dánia, Spanyolország, Hollandia, majd az USA a Monarchiának küldött hadüzenet (1917. december 7.) miatti kiesése után Svájc diplomatáinak tevékenysége érhető tetten.

¹⁵ 3009/1914 B.M. res. körrendelet. A hadviselés érdekében felügyelet (őrizet) alá helyezendőekkel vagy lakóhelyükről eltávolítandókkal szemben követendő eljárás. Belügyi Közlöny, 1914. augusztus 30. 573–575.

¹⁶ 8626/1914. B. M. rendelet. A monarchiával hadi állapotba jutott államok internálva nem lévő alattvalóinak összeírása. Belügyi Közlöny, 1914. november 16. 707., valamint Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) K 148 Belügyminisztériumi iratok, Elnöki iratok (1867–1944), 36. tétel, Iratok, Internálási ügyek. 569. doboz, 21.377/1915. 47.folio. Külügyminiszter a Franciaországban internált állampolgárainak helyzetéről. 1915. május 18. (előirat: 10.374/1914).

vagy ha máshogy nem lehetett megoldani, kézbesítéssel hozták az érintettek tudomására. A jelentkezési kötelezettség elmulasztása esetén a rendőrhatalóság elővezethette az illető személyt. Nem tartoztak a rendelet hatálya alá azok a külföldi állampolgárok, akiket valamilyen okból kifolyólag korábban már internáltak.

A források egy része azt mutatja, hogy a külföldi állampolgárok bizonyos csoportjainak internálását nem tartották feltétlenül szükségesnek. A magyar királyi államrendőrség budapesti főkapitányságának iratai arról tanúskodnak, hogy még a háború második évében is a fővárosban élő és dolgozó francia, angol, belga állampolgárok ellenőrzése gyakran abban merült ki, hogy a rendőrség folyamatosan megfigyelte őket (és levélküldeményeiket), de egyéb retorzióban nem volt részük.¹⁷ Ez természetesen nem azt jelenti, hogy még 1915-ben sem kerültek külföldiek az időközben felállított internálótáborok falai mögé, hiszen a forrásokban olvashatunk például a váci internálótáborban őrzött francia, angol, orosz és szerb állampolgárokról.¹⁸

Az első tömeges, külföldi állampolgárokat érintő internálásra 1915-ben, az olasz hadüzenetet követően került sor, amikor a belügyminiszter elrendelte a Magyarországon tartózkodó olasz állampolgárok összeírását, majd pár nappal később internálását.¹⁹ A következő hullámot Románia hadba lépése indította el 1916-ban.²⁰ A román állampolgárokat valójában csak 1917-ben kezdték internálni, addig a 17 és 55 év közötti férfiakat „csak” rendőri felügyelet alá helyezték. Az 1917-ben a román állampolgárokkal szemben elrendelt internálás olyan represszív lépésnek mondható, amely az úgynevezett negatív kölcsönöség elvének klasszikus megnyilvánulásaként értelmezhető. Ez – jogszabályi keretek közé helyezve – az 5028/1917. B. M. rendeletben öltött testet. A rendeletben olvasható indoklás szerint a központi hatalmak által meg nem szállt, a román kormány ellenőrzése alatt álló területeken internált magyar állampolgárokkal való rossz bánásmód következtében

¹⁷ Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban: BFL), VI.1. a. Magyar Királyi Államrendőrség Budapesti Főkapitányságának iratai 1868-1970. a. Elnöki rezervált iratok 1883-1916 [1877-1944]. 54/1915. Jelentés. 1915. február 25., valamint BFL VI.1.a. 2796/1915. Jelentés. 1915. április 28.

¹⁸ National Archives Foreign Office (a továbbiakban: NA FO) 383/5. No. 78.564/1915. Treatment of British subjects in Hungary. 6. May, 1915., valamint NA FO 383/118. 64.586/1916. Detention camp at Vác, Hungary 5 April, 1916. Ez utóbbi iratban a váci táborról szóló, az itt őrzött külföldiek állampolgárság szerinti összetételéről és számáról szóló jelentés 1916. január 24-én kelt. Készítője Louis G. Dreyfus Jr. az USA budapesti helyettes konzulja volt.

¹⁹ Az összeírást a 17.346/1915. B. M. (Olasz állampolgárokkal szemben követendő eljárás) rendeletben foglaltak alapján kellett elvégezni. Belügyi Közlöny, 1915. május 24. 564. Az internálást 1915. május 29-én rendelte el a kormány (17.631/1915. B. M. rendelet. Olasz állampolgárok internálása). Belügyi Közlöny, 1915. május 29. 581.

²⁰ A vonatkozó rendelet ugyan csak az összeírást rendelte el, de egy kitétel szerint, indokolt esetben a Belügyminisztériumnál lehetett kezdeményezni az internálást. Erre a vonatkozó rendelet adott lehetőséget: 26.654/1916. B. M. rendelet. Romániai állampolgárok szemben követendő eljárás. Belügyi Közlöny, 1916. augusztus 28. 943.

a magyar kormány a magyar területen őrzött román állampolgárokat helyezte szigorúbb őrizet alá. Ennek értelmében az összes, az országban addig rendőri felügyelet alatt álló, 17 és 55 év közötti román férfi állampolgárt a tápiósyi internálótáborban helyezték el.²¹ Ezen túlmenően a Belügyminisztérium felül kívánta vizsgálni azoknak a férfiaknak (17 éven aluli és 55 éven felüli korosztályok) és nőknek (valamint gyermekeknek) a lakhelyükön való meghagyását is, akiket a rendelet nem érintett.²²

1917 áprilisában kerül sor az amerikai állampolgárok összeírására. Ennek oka az USA 1917. április 6-án Németországnak küldött hadüzenete volt, amely után a Monarchia megszakította a diplomáciai kapcsolatot az észak-amerikai állammal.²³ Ettől függetlenül az amerikai állampolgárok személyes szabadságjogai gyakorlatilag semmilyen korlátozás alá nem estek. Egy csaknem egy hónappal később kiadott utasítás értelmében az amerikai állampolgárok – ha nem álltak bűnvádi eljárás alatt – a diplomáciai kapcsolatok megszakításától számított négy héten belül szabadon távozhattak az ország területéről, amennyiben ez volt a kívánságuk. Akik nem hagyták el az ország területét a távozásra megadott négy hét alatt, az ország területén kellett maradniuk, hacsak nem tudták igazolni a késelem okát, de az itt maradókkal szemben továbbra sem léptettek életbe semmilyen rendőri intézkedést.²⁴

Léteztek speciális esetek, amikor egy külföldi állampolgár zárt internálótáborba került. Ilyenekre a források elsősorban a brit gyarmati alattvalókkal kapcsolatban szolgáltatnak adatokat. Esetükben az volt a probléma, hogy sokan közülük nem tudták minden kétséget kizáróan bizonyítani, milyen állampolgárok, illetve melyik ország alattvalói. Erre jó példa a Vácra internált Sam Thompson esete. Thompson Fekete-Afrikából származó, magát brit alattvalónak mondó fogvatartott volt. Mivel állampolgárságát nem tudta a megfelelő dokumentumokkal igazolni, a magyar hatóságok döntése értelmében – mint gyanús személy – zárt internálótáborba került.²⁵ Hasonló probléma merült fel egy Moses Campbell nevű, Tápiósyi-re internált férfi ügyében. Campbell azt állította, hogy brit alattvaló, mert 1895. szeptember 17-én született Freetownban, Sierra Leone fővárosában, ami ekkor brit gyarmat volt. Campbell a brit külügyminisztériumhoz fordult segítségért, ahol azonban nem tudták kideríteni valós személyazonosságát.²⁶ Ugyanakkor azok, akik „született” vagy korábban

²¹ A tábor Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében, Budapesttől 25 kilométerre, keletre, a mai Süllyás város területén feküdt.

²² 5028/1917. B. M. körrendelet. A 17-55 éves összes romániai alattvaló férfiszemélyek internálása. Belügyi Közlöny, 1917. február 16. 268.

²³ 11.746/1917. B. M. rendelet. Az Északamerikai Egyesült Államok itt tartózkodó polgárainak összeírása. Belügyi Közlöny, 1917. április 14. 548.

²⁴ 14.476/1917. B. M. körrendelet Az Északamerikai Egyesült Államok polgáraival szemben követendő eljárás. Belügyi Közlöny, 1917.május 16. 682.

²⁵ NA FO 383/5. No. 161.917/1915. Report on the British subject interned in Hungary. 24 September, 1915.

²⁶ NA FO No. 383/365. 112.886/1918 Payment of relief ex BRJ to Moses Campbell, doubtful British subject interned at Tápiósyi, Hungary. Dátum n. irat.

brit állampolgárságot szerző személyek voltak, illetve brit alattvalói mivoltukat igazolni tudták, szinte kizárólag rendőri felügyelet alá kerültek.²⁷ Míg a háború elején például a szerb és az orosz állampolgárok táborokba való összegyűjtését viszonylag gyorsan megkezdték, ezek a személyek szinte szabadon mozoghattak az ország területén a háború első heteiben.

A Magyarországon internált külföldi civilek csoportosítása az őrizet módja szerint

Mint az eddig elmondottakból is kitűnik, az ország területén felügyelet alá helyezett, a Monarchiával hadiállapotba került országok állampolgáraival szemben alkalmazott kényszerintézkedések kockázati szint szerinti alkalmazása két fő- és egy „mellék”-kategória felállítását tették lehetővé:

1. *Rendőri őrizet alá helyezett civilek*, akik rendőrhatósági felügyelet alatt sem lakhattak szabadon. Az ebbe a csoportba tartozókat helyezték el a zárt internálótáborokban.
2. *A rendőrhatósági felügyelet alatt állók*, vagyis azok, akiknek az ország bizonyos vidékein való tartózkodása a hadviselés vagy az állam biztonsága szempontjából aggályos volt, és ez okból rendőrhatósági felügyelet alá helyezték őket. Esetükben a felügyelet akár lakóhelyükön való meghagyással is történhetett, erről a hatóság döntött.
3. *„Az enyhébb rendőri felügyelet alatt állóké”*, akik alatt azokat értették, akik egy, a Monarchiával ellenséges viszonyban lévő állam férfi állampolgárai voltak, ám már túlvoltak a hadköteles koron, vagy nem voltak fegyverképesek (például egészségügyi okokból). Ebbe a kategóriába tartoztak még a nők és a gyermekek is. Az e kategóriába soroltakat tehát csak nyilvántartásba vette a hatóság, de meghagyta őket korábbi lakóhelyükön.²⁸

A vizsgálat szempontjából az első két kategóriába sorolt személyek, illetve fogva tartásuk módjának tanulmányozása releváns. A fentiekből következően az ország területén internált külföldi állampolgárságú civilek fogva tartása az őrizet módját illetően két módon valósult meg a háború alatt:

²⁷ Aszódon rendőri őrizet alatt volt egy bizonyos Harun Salem Taibi, aki brit alattvaló volt. A róla készült, főjegyző által írt jelentés példás magaviseletüként jellemezte. Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL PML), IV. 422. Aszódi járás főszolgabírájának iratai. 1912–1950 (–1953). b. Általános iratok. 1912-1950. 66. doboz, 6357/1915. Jegyzék azon internáltakról, kik séta engedélyt kaptak. 1915. november 3. 58. fol.

²⁸ 7655/1916. számú B. M. rendelet. A hadifoglyok, továbbá az internáltak és rendőri felügyelet alatt álló külföldi állampolgárok postaküldeményei és táviratai tárgyában a posta- és táviratigazgatóság által a posta- és táviratdahivatalokhoz intézett rendeletek kivonatos összefoglalása. Belügyi Közlöny. 1916. április 6. 435–444.

1. Zárt, civilek számára létrehozott internálótáborban,
2. Rendőri felügyelet alá helyezéssel.

Civil internáltak tömeges elhelyezésére Magyarországon az eddigi kutatások szerint tizenöt tábort, illetve úgynevezett telepet hoztak létre a háború alatt (1. táblázat).

Település	Típusa	Vármegye	Kiket őriztek benne
Alag	internálttelep	Pest-Pilis-Solt-Kiskun	szerb civilek Szerbiából
Arad	internálótábor	Arad	szerb civilek Szerbiából és Bosznia-Hercegovinából
Aszód	internálttelep	Pest-Pilis-Solt-Kiskun	hadviselő országok állampolgárai (angolok, franciák, oroszok, szerbek)
Boldogasszony	internálótábor	Moson	szerb civilek Szerbiából
Cegléd	internálótábor	Pest-Pilis-Solt-Kiskun	szerbek Magyarország és Szerbia területéről
Debrecen	internálttelep	Hajdú	hadviselő országok állampolgárai
Gyöngyös	internálttelep (?)	Heves	hadviselő országok állampolgárai
Heves	internálttelep(?)	Heves	hadviselő országok állampolgárai
Kecskemét	internálótábor (?)	Pest-Pilis-Solt-Kiskun	hadviselő országok állampolgárai
esztergom-Kenyérmező	internálótábor	Esztergom	szerbek, oroszok
Nezsider	internálótábor	Moson	szerbek
Sopronnyék	?	Sopron	szerbek
Tápiósüly	internálótábor	Pest-Pilis-Solt-Kiskun	vegyes (románok, olaszok)
Temesvár	?	Temes	nemzetiségi románok (?)
Vác	internálótábor	Pest-Pilis-Solt-Kiskun	hadviselő országok állampolgárai (főleg szerbek, franciák, angolok)

1. táblázat: Internálótáborok és internálttelepek Magyarországon az első világháború alatt (Reinhardt Mundschtütz kutatásai alapján)²⁹

A kimondottan civilek internálásra létrehozott táborok közül meg kell említeni az aradi, nezsideri és az esztergom-kenyérmezei táborokat mint a legnagyobbakat.³⁰ Ezek mellett azonban több tábor is létezett, ahol igen nagy számban őriztek civil internáltakat. A kisebb létesítmények nem a nagy táborok altáboraiként funkcionáltak, hanem önálló szervezeti

²⁹ www.vereinnetzwerkblog.wordpress.com, letöltés 2019. ápr. 29.

³⁰ Szijj J.: Magyarország i. m. 307. Az esztergom-kenyérmezei tábor alapvetően hadifogolytáborként jelenik meg a szakirodalomban, de őriztek a tábor területén néhány száz civil internáltat is.

egységek voltak. Az internálótáborokat a központi fekvésű megyékben hozták létre praktikus okokból, hiszen ezek távol voltak a frontvonalaktól, és a belső területeken való elhelyezkedésük a szökést is megnehezítette. A kimondottan külföldiek számára létrehozott táborok közül említhető a váci és a gyöngyösi.³¹

A táborokban élő civilek helyzete nem volt könnyűnek mondható. Életük fizikai tekintetben kétszeresen is korlátok közé volt szorítva. Egyrészt szögesdrót vagy fal zárta el őket a külvilágtól, a tábort pedig katonai őrség őrizte. Másrészt komoly zsúfoltság jellemezte a tábori barakkokat, körleteket, ami a magánszféra minimumra csökkenését vonta maga után. A legtöbb táborban jelen volt a korrupció, a visszaélések különféle fajtái és olykor erőszak az őrség részéről. Jellemző volt az egyhangú élelmezés, különösen 1916-tól, a húsmentes napok bevezetésétől kezdve egyre kevesebb állati fehérjéhez jutottak a fogvatartottak. A higiénés helyzet terén a magyar hatóságok erőfeszítéseinek ellenére a háború egész időtartama alatt nehézségek mutatkoztak, kezdve az elégtelen számú mosdóhelyiségek, kutak számától a vízminőségig. A zsúfoltság és a fertőtlenítés hiányos volta a háború második felében különféle járványok, általában a tífusz különböző fajtáinak pusztításában kulminált.³² A zsúfoltságból, bizonytalanságból, monotóniából fakadóan számos fogvatartott küzdött mentális problémákkal, elsősorban a hadifoglyatáborokból ismert „szögesdrótbetegséggel”.³³

Az internálótáborral szemben az őrizet jóval humánusabb módja volt a rendőri felügyelet alá helyezés.³⁴ Ennek értelmében a rendőri felügyelet alá helyezett személyt lakhelyhagyási tilalommal sújthatta a hatóság. A kényszerlakhelyen meghatározott időközönként jelentkeznie kellett az adott terület rendőri vagy közigazgatási-adminisztratív vezetőjénél. A kényszerlakhelyre utasított személyeket a hatóság (városokban a rendőrség, vidéken a csendőrség útján) bármikor ellenőrizhette kényszerlakhelyén, amelyet csak meghatározott

³¹ Az ország területén létrehozott táborokban őrzöttek összetételét Reinhard Mundschildt, a bécsi Orvostudományi Egyetem Egyetemi Könyvtárának tudományos munkatársa által készített táblázat alapján közlöm, noha az abban foglaltakkal nem értek egyet teljes mértékben. A magyarországi táborok topográfiajának elkészítése, a táborokban őrzött fogvatartotti kör feltérképezés és minél pontosabb behatárolása jövőbe mutató feladat.

³² A tápiószőlői táborban 1917 márciusa és júniusa között pusztító kiütéses tífusz több száz életet követelt.

³³ A „szögesdrótbetegség” (barbed-wire disease) fogalmának megalkotója és a tünetek klinikai leírója egy svájci orvos, dr. Adolf Lukas Vischer (1884–1974) volt. A tüneteket hadifoglyokon tanulmányozta, majd eredményeit 1918-ban németül, 1919-ben pedig angol nyelven is megjelentette. Megfigyeléseit az tette lehetővé, hogy a háború alatt az angliai svájci nagykövetség munkatársa volt, s ebben a minőségében gyakran ellenőrizte a brit táborokban őrzött foglyokat. A „szögesdrótbetegség” egyfajta depresszió volt, ami az elme beszűkülésével járt. Jellemző tünetei az egyén körül történő események kizárólag pesszimista módon való szemlélete, az akár napokig tartó katatón állapot, a zavartság, az álmatlanság és az amnézia. *Panayi, P.:* Prisoners of Britain i. m. 124–125., valamint www.ncbi.nlm.nih.gov, letöltés 2018. máj. 22.

³⁴ A rendőri felügyelet kivitelezését illetően a 10.962/1915. B.M. rendeletben foglaltak voltak követendőek a hatóságok számára. Belügyi Közlöny, 1915. április 18. 379–384.

távolságra hagyhatott el (többnyire 3 km-es kör, úgy, hogy – amennyiben az adott településen volt – a vasutat nem érinthette), annál távolabb csak külön belügyminisztériumi engedéllyel utazhatott.

A korabeli hatóságok által használt kifejezések között az internált külföldiek vonatkozásában gyakran visszatérő volt az „internáltak koncentrált telepei”.³⁵ Ezt abban az értelemben használták, amikor nagyobb számú, egy helyre utasított (koncentrált) külföldi internált személyről volt szó. Az internálttelep létrehozásának jogi lehetőségét egy, még 1914-ben született rendeletben találhatjuk meg.³⁶ Ennek 2. pontja szerint az ellenséges államok hadra fogható férfi állampolgárait a hatóságoknak nem kellett letartóztatnia, de szorosabb ellenőrzés alá kellett vennie, „és [...] szállíttassék el arra a helyre, amelyet erre a célra a belügyminiszter kijelöl”. Az internálttelepek tehát olyan, a belügyminiszter által kijelölt településeket jelentettek, ahová külföldi állampolgárokat gyűjtöttek össze, és amelyek számukra kényszerlakhelyként funkcionáltak. A „telep” elnevezést természetesen jóval tágabban kell értelmezni, hiszen itt nem voltak térbeli határok (fal vagy szögesdrót), nem volt katonai őrség vagy barakkhálózat. Az ide helyezett külföldiek saját költségükön béreltek lakást vagy szobát, és saját költségükön étkeztek. A településen belül szabadon mozoghattak, annál távolabbra belügyminisztériumi engedéllyel utazhattak. Nagyobb számban éltek külföldiek a Pest-Pilis-Solt-Kiskun megyei Aszódon, kisebb számban Alagon, illetve Vácon.

Fontos megemlíteni, hogy a két fogvatartási típus között – tehát a zárt internálótábor és a rendőri felügyelet – között volt átjárás: ha például egy rendőri felügyelet alatt álló külföldi Monarchia-ellenes tevékenységet végzett vagy szökni próbált, netán lázított, zárt internálótáborba helyezték át.

Sajnos kevés értékelhető adat áll rendelkezésre az ország területén őrzött külföldi állampolgárok számát illetően. A magyar minisztériumi és a középszintű közigazgatási iratok között alig találhatóak, maradtak fenn tényleges számok. Az eddig feltárt források közül azonban igen pontosnak tűnő adatokat közöl egy 1915. május 6-án keletkezett jelentés, amelyet a Nemzetközi Vöröskereszt készített a brit külügyminisztérium számára a Magyarországon őrzött külföldiekről (2. táblázat).

³⁵ A magyar közigazgatásban előfordult még az „internáltak koncentrációs telepei” elnevezés is. Le kell szögezni, hogy a korban létrehozott „koncentrációs telep” – negatív konnotációja ellenére – semmilyen összefüggésben nem állt a második világháború alatt a nácik által létrehozott táborokkal.

³⁶ 3009/1914. B. M. rendelet. A hadviselés érdekében felügyelet (örizet) alá helyezendőkkal vagy eltávolítandókkal szemben követendő eljárás. Belügyi Közlöny, 1914. augusztus 30. 573–575.

Állampolgárság	Összesen (fő)	Internálótáborban	Rendőri felügyelet alatt	Internálótáborban lévőek százalékos aránya
angol	565	26	539	4,6 %
francia	509	51	458	10 %
belga	64	3	64	4,47%
japán	6	-	6	0 %
montenegrói	291	265	29	83,1 %
szerb	5717	4716	1541	73,04 %
orosz	2364	519	1845	21,5 %
Összesen	9519	5040	4482	52,9 %

2. táblázat: Kimutatás a Magyarországon internált külföldiekről (1915)³⁷

Ez alapján elmondható, hogy 1915 első felében csaknem tízezer főt őriztek az ország internálótáborai és internálttelepein. A kimutatás érdekessége, hogy remekül megmutatja a magyar hatóságok nyugati hadviselő országok állampolgáraival szemben tanúsított engedékeny és differenciáló magatartását, hiszen amint az kitűnik, nyugati ország állampolgárai közül alig kerültek internálótáborba.

A fogva tartott civileknek hazájukkal, hozzátartozóikkal való kapcsolattartásra a posta útján volt lehetősége. Ennek igénybevételét azonban a magyar hatóságok részletekbe menően és igen szigorúan szabályozták már a háború első évétől kezdve. Az internáltak postai küldeményeivel kapcsolatos rendeletek közül az 5066/1914. B. M. rendelet volt talán a legfontosabb, ami szabályozta az internált egyének postai úton történő érintkezését, valamint az általuk feladott és fogadott postai küldemények ellenőrzését.³⁸ A rendelet, amelyet 1914. november 29-én adtak ki, részleteiben és szigorúan szabályozta a kapcsolattartás lehetőségét, és kizárólag civil internáltak estek a hatálya alá. Az őrizet alatt álló internáltak idegenekkel csak a rendőrhatalóság megbízottjának jelenlétében beszélhettek, postai küldeményeket pedig csak legközelebbi hozzátartozójuknak küldhettek. Az internáltak által és a számukra küldött postai küldemények rendőrhatalósági őrizet alá estek, amelynek ellenőrzése az elsőfokú rendőrhatalóság feladata volt. Ezt a feladatot a rendőrhatalóság átruházhatta az internálás helyén lakó más hatósági közegre vagy arra alkalmasnak tartott egyénre. A feladásra szánt levelet vagy csomagot az internált a rendőrhatalóságnak adta át, amely – miután ellenőrizte – postára adta. Az internáltak

³⁷ NA FO 383/5. No. 78.564/1915.

³⁸ Az internált egyének érintkezésének, postai küldeményeinek ellenőrzése. Belügyi Közlöny, 1914. december 3. 735–737.

számára érkező postai küldeményeket az illetékes postahivatal nem a címzésben szereplő személynek adta át, hanem a rendőrhatalóság képviselőjének, aki ellenőrzést követően továbbította azt a címzettnek.

Internáltak a háborús propagandában

Az első világháború a tömegháborúk sorába tartozott, amelyet már nemcsak a frontokon, hanem a hátszágban is vívtak. A háborúban alkalmazott propaganda célja az ellenség fölé magasodás volt, a szó erkölcsi értelemében. A háború alatt a hadviselő országok általános jellemzőjeként említhető, hogy a hivatalos állami propaganda a nemzeti fegyvertár része lett. Rendkívül fontossá vált az információk ellenőrzése, ami együtt járt azzal a felismeréssel, hogy a harcolók és a nem harcolók tekintetében menedzselni kell és össze kell hangolni a meggyőzés minden elemét.³⁹

A sajtó és rajta keresztül a magyar kormány igyekezett kihasználni minden olyan lehetőséget, amely a hátszág számára a háború és a vele járó véráldozat jogosságát és igazságosságát igazolta, ennek megfelelően a Magyarországon internált és rendőri felügyelet alá helyezett személyek is a háborús propaganda részévé váltak. Ez a megállapítás azonban csak a külföldi állampolgárságú internáltakra vonatkozott, a magyar állampolgárságú fogvatartottak nem játszottak szerepet a propagandában. Elsősorban a hazai közvélemény számára volt szükséges annak bizonyítása, hogy az ország területén őrzött külföldi civilek életkörülményei jók, ezzel szereve jogalapot az ellenséges országok kormányainak támadására a külföldi internálótáborokban élő osztrák–magyar állampolgárok olykor valóban nehéz sorsa miatt.

Mivel a propagandának a korban leginkább használt felülete a sajtó volt, így a magyar (és az osztrák) kormány is ezen keresztül igyekezett érvényesíteni mondanivalóját. A fő cél elsősorban annak bizonyítása volt, hogy az ország (birodalom) területén internált külföldi állampolgárok semmiben nem szenvednek hiányt, és jó körülmények között élnek a magyar (és osztrák) internálótáborokban. Ez az üzenet természetesen akkor volt igazán autentikus, ha maguktól az érintettektől jött. Több alkalommal előfordult, hogy a helyi sajtóban megjelentek olyan cikkek, amelyekben fogvatartott külföldiek fejezik ki „hálájukat” a magyar kormánynak az emberséges bánásmód miatt, egyúttal felszólítva saját kormányukat az ott őrzött magyar és osztrák állampolgárokkal való kíméletes bánásmódra. A másik ilyen lehetőség az volt, amikor magyar táborokban lévő civilek békefelhívással

³⁹ *Balázs Eszter*: A magyar társadalom önmozgósítása az első világháború elején. In: *Propaganda – politika, hétköznapok és magas kultúra, művészet és média a Nagy Háborúban*. Szerk. ifj. Bertényi Iván–Boka László–Katona Anikó. Bp. 2016. 159.

fordultak saját államuk kormányához. A sajtóban megjelenő cikkek valóságtartalmának ellenőrzése ma már gyakorlatilag lehetetlen. Lehetséges, hogy néhány esetben túlzott képzelőerővel megáldott újságírók elmeszüleményei voltak, de készülhettek megrendelésre, a fogva tartást megkönnyítő, valamilyen kedvezmény elérésének reményében, de akár kényszer hatására is.⁴⁰ Az alábbiakban néhány, a korabeli sajtóból vett példa jól illusztrálja, érzékelteteti a leírakat.

1914-ben egy Vácon fogva tartott francia internált írt levelet a *Le Matin* párizsi újságnak. André Ruyszen tanár a helyi megjelenésű *Váci Hírlap* közlése szerint arról tudósította honfitársait, milyen jó dolga van neki és más francia állampolgároknak a magyar internálótáborban. Egyúttal kérte a francia kormányt, bánjon jól a francia földön őrzött magyar állampolgárokkal. Bár a levelet Ruyszen írta, a sajtó tudni vélte, több francia internált is aláírta.⁴¹

1915 áprilisában Castro spanyol nagykövet – aki ekkor a szerb és az orosz állampolgárok jogi képviselőjét is ellátta Magyarországon – meglátogatta a váci, aszódi, kecskeméti, gyöngösi és ceglédi táborokat, illetve internálttelepeket, hogy tájékozódjon az ott őrzött szerb és orosz állampolgárok fogvatartási körülményeiről. Az eseményről tudósító Az Est elégedetten állapította meg, hogy „[...] a spanyol nagykövet elragadtatással nyilatkozott a magyar hatóságoknak az orosz és szerb alattvalókkal szemben tanúsított humánus bánásmódjáról”⁴²

A Ruyszen-féle levélhez hasonló volt 1917-ben az osztrák *Welt Blatt* hasábjain megjelent rövid írás, amelyet egy bizonyos Mario di Rocco nevű olasz internált írt a tápiósülyi táborban őrzött olasz internáltak nevében.⁴³ Rocco a cikk szerint a központi hatalmak béketapogatózásán felbuzdulva nyílt levélben kérte az olasz miniszterelnököt, legyen tekintettel a magyar kormány kezdeményezésére, valamint kifejezte „melegen reméljük, hogy ezt a kezdeményezést az emberiség utáni vágyakozása indokolja”. Levelének végén annak a reményének adott hangot, hogy „anyaországunk nem gördít akadályt a sikeres tárgyalások útjába”⁴⁴

⁴⁰ Az ismertetésre kerülő példák között szereplő Mario di Rocco súlyos morfinista volt, így nem lehetett nehéz rávenni arra, hogy bármit is megtegyen, ami segítette a túlélését. MNL PML IV. 429.a. Gyömrői járás főszolgabírójának iratai. 1913–1944 /–1950/. a. Általános iratok 1913–1925. 31. doboz, 1705/1916. Tápiósülyre utasított dr. De Rocco Mario olasz állampolgár gyógyszerrel való ellátása. 1916. március 22. A forrás szerint di Rocco 1916 tavaszán került a tápiósülyi internálótáborba. Napi morfinadagja 0,75 gramm volt.

⁴¹ A váci franciák jó bánásmódot kérnek a Franciaországban lévő magyaroknak. *Váci Hírlap*, 1914. december 23.

⁴² A spanyol nagykövet látogatásai az internáltaknál. *Az Est*, 1915. április 28.

⁴³ Mario di Rocco (máshol Mario Rocco vagy De Rocco Mario) valóban a tábor lakói között volt. Egy 1917 decemberében keletkezett irat szerint azonban abban az évben – közelebbről nem meghatározott időpontban – meghalt. MNL PML IV.429.a. Gyömrői járás főszolgabírójának iratai. 1913–1944 /–1950/. a. Általános iratok 1913–1925.48. doboz, 4182/1917. Jegyzőkönyv a tápiósülyi táborban internált dr. Mario Rocco hagyatéka ügyében. 1917. szeptember 7.

⁴⁴ Italienische internierte für den Friedensanbot der Mittelmächte. *Welt Blatt*, Februar 16, 1917. A levél talán az 1916. december 12-én a központi hatalmak által tett békeajánlattal állt kapcsolatban. *Galántai József*: Magyarország az első világháborúban 1914–1918. Bp. 1974. 296. A cikk, benne a levéllel, egy nappal később megjelent a *Vorarlberger Volks Blatt*-ban is. A benne leírtak több szempontból is ellentmondásosak. Egyrészt

A sajtóban tetten érhető a propagandának egy fordított változata is. Ebben a narratívában a hazai sajtó magyar internáltak fogságból küldött leveleit vagy a hazaengedett személyek beszámolóit használta fel, bizonyítandó, az ellenség milyen rosszul bánik a területén internált, vele szemben hadiállapotban álló országok állampolgáraival. Nem felejtették el megjegyezni ugyanakkor, hogy természetesen Magyarországon teljesen más a helyzet. Mivel viszonylag sok ilyen írás jelent meg – különösen a háború első felében –, a teljesség igénye nélkül, pusztán érzékeltetés gyanánt érdemes egy pillantást vetni ezekre. 1915-ben a *Pesti Hírlap*ban megjelent terjedelmes levélben egy – állítása szerint – Franciaországban internálva lévő magyar állampolgár sorolta fel az őt ért sérelmeket, és követelt keményebb bánásmódot az itt őrzött franciákkal szemben.⁴⁵ A *Friss Újság* 1915 áprilisában számolt be a Franciaországban internálótáborokba zárt magyarok hányattatásairól. A terjedelmes cikk néhány hazatérő által megosztott „élményekre” hivatkozva ostromozta a francia hatóságokat a magyar (és általában a Franciaországgal hadiállapotban álló országokhoz tartozó) internáltakkal való bánásmód miatt. A cikk írója nem mulasztotta el a propaganda egyik alappilléreinek számító erkölcsi felsőbbrendűséget beleszőni írásába. Kiemelte, hogy az ország területén fogva tartott „franciáknak, angoloknak, oroszoknak, szerbeknek, satöbbinek emberi jogait, akik itt élnek közöttünk, mi legteljesebben tiszteletben tartjuk. Azok [...] teljes, minden zaklatástól és bántalmazástól mentes szabadságot élvezik [...]. Oh, mennyivel különbek vagyunk, mint ők. Milyen igaz a mi emberségünk és micsoda hazugság az ő műveltségük!”⁴⁶

A magyar kormánynak az erőteljes, az ország közvéleménye felé irányuló propaganda kifejtése mellett fokozott figyelmet kellett fordítania arra, hogy a magyarországi táborokban előforduló visszaélések semmiképpen ne jussanak a hazai, de legfőképpen a külföldi közvélemény tudomására, amely annálta volna azt az elsősorban a brit külügyi diplomáciában elterjedt vélekedést, miszerint a Magyarországon fogva tartott nyugati, de főként brit állampolgárokkal humánus módon bánik a magyar kormány.⁴⁷ Ezért volt olyan fontos, hogy amikor egy-egy eset a hatóságok tudomására jutott, a sajtót minden módon távol tartsák attól, hogy esetleg nem kívánt információkat osszanak meg a közvéleménnyel.⁴⁸

a címben még a központi hatalmakat említik, másrészt a békejavaslatot a magyar kormány kezdeményezéseként említik. A magyar kormány egymaga nem küldhetett volna semmilyen felhívást az antantnak, hiszen bármilyen különbékéről csak Ausztria–Magyarország képviselői tárgyalhattak volna.

⁴⁵ Magyar panasz Franciaországból. *Pesti Hírlap*, 1915. március 20.

⁴⁶ Egy lemebergi fiatal joghallgató... *Friss Újság*, 1915. április 9.

⁴⁷ NA FO 383/5. No. 78.564/1915. Treatment of British subjects in Hungary. 22 June, 1915, NA FO 383/5 No.187.903/1915 Report on class „A” confines at Aszód, Hungary. 16 October, 1915, NA FO 383/118. No.110.455/1916. Report on camp at Vác. 8 June, 1916, valamint NA FO 383/360. No. 116.501/1918. Swedish Legation's report. 2 November 1918.

⁴⁸ 1917 márciusában, a váci internálótáborban az őrség által elkövetett visszaélések napvilágra kerülése súlyosan csorbította volna a magyar bánásmódról kialakult brit véleményeket, az ügy azonban a cenzúrának köszönhetően nem jutott a magyar közvélemény tudomására. A brit külügyi iratokban sem akadtam annak

Összefoglalás

Az első világháború alatt Magyarországon fogva tartott, a Monarchiával hadiállapotban lévő országok állampolgárainak internálását, rendőri felügyelet alá helyezését – más hadviselő országhoz hasonlóan – a magyar kormány azon célja motiválta, hogy egyrészt az ellenséget megfosszák fegyverképes állampolgáraitól, így is csökkentve háborús kapacitását, másrészt az esetleges kémtevékenységet, felforgatást megakadályozzák. Ebből az okból kerültek internálótáborokba vagy rendőri felügyelet alá azok a külföldi, döntően férfi állampolgárok, akik a Monarchiával hadiállapotba kerülő államok polgárai, alattvalói voltak.

A fogva tartás módját tekintve a nyugati hadviselő államok állampolgárai általában ritkán kerültek internálótáborba, őket főleg a jóval enyhébb fogvatartási formát jelentő rendőri felügyelet alá helyezték. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy az antantországok állampolgárai nem kerültek civilek részére létrehozott internálótáborokba, hiszen tudomásunk van több olyan települestről, ahol angol vagy francia állampolgárokat őriztek. A források tanúsága szerint főleg olasz, szerb és román állampolgárok kerültek internálótáborokba. Mind az internálótáborokban, mind a rendőri felügyelet alá helyezett személyekkel való bánásmódot illetően fontos szerepet játszott a negatív kölcsönösség elve.

A civil internáltakkal kapcsolatos, a háború alatt alkalmazott sajtópropaganda alapvető narratívája a magyar kormány erkölcsi nagyságának dicsérete az ország területén internált külföldi állampolgárokkal való bánásmódot illetően, mintegy erkölcsi győzelmet hirdetve az ellenség felett. Ugyanakkor a magyar kormánynak a propaganda alkalmazása során fokozott figyelmet kellett fordítania arra, hogy a magyarországi táborokban esetenként előforduló visszaélések, a háború vége felé egyre komolyabbá váló ellátási, élelmezési nehézségek ne kerüljenek napvilágra, ami az ellenséges külföldi kormányok esetében megkérdőjelezhetné volna a külföldi – főleg a brit – állampolgárokkal való megfelelő bánásmódról szóló jelentéseket, a hazai közvélemény szemében pedig a magyar kormány addig gyakran hangoztatott erkölcsi fölényét erodálta volna. Éppen ezért fontos volt, hogy amikor egy-egy esetre fény derült, a sajtót minden módon távol tartsák attól, hogy esetleg nem kívánt információkat osszanak meg a közvéleménnyel. Ugyanezen megfontolásból akadályozták a semleges diplomaták, vöröskeresztes küldöttségek tagjainak közvetlen kommunikációját a civil internáltakkal a táborok és telepek felkeresése során.

nyomára, hogy az Amerikai Egyesült Államok budapesti konzulátusa a brit külügyi diplomácia tudomására hozta volna az ügyet, amely ha kiderül, komoly hatással lehetett volna a brit (és francia) internálótáborokban őrzött magyar és osztrák állampolgárok fogvatartási körülményeire vagy a velük való bánásmódra. Az esetre lásd *Somogyi László*: Jelenetek egy internálótábor életéből – szerb civilek elleni erőszak Vácon 1917-ben www.ujkor.hu, letöltés 2021. jan. 08.

4. RÉSZ:
20. SZÁZAD – AZ IDEGENLÉGIÓ ÉS A HUSZÁRSÁG
A VILÁG KÖRÜL

BENE KRISZTIÁN

A FRANCIA IDEGENLÉGIÓ MAGYAR TAGJAI AZ 1940-ES FRANCIAORSZÁGI HADJÁRATBAN

A második világháború kirobbanása után több tízezer külföldi önkéntes jelentkezett a francia haderő soraiba. Egy részüket (lengyeleket, csehszlovákokat) nemzeti alakulatok kötelékébe sorolták be, a jelentkezők másik részét pedig az Idegenlégióba irányították, ahol hagyományos ötéves vagy pedig a háború időtartamára szóló szerződéssel kezdhették meg katonai szolgálatukat. Ezeknek az önkénteseknek köszönhetően az Idegenlégió létszáma – amely a konfliktus előestéjén még csupán alig haladta meg 20.000 főt – korábban nem látott módon néhány hónap alatt közel 50.000 főre növekedett.

Az újonnan jelentkezettek között viszonylag nagy számban voltak magyar állampolgárok is, azonban az ő létszámukra vonatkozóan a magyar szakirodalom (mivel a francia kutatók nem foglalkoztak érdemben ezzel a kérdéssel) rendkívül eltérő nagyságrendeket tett közzé – megbízható adatok híján elsősorban becslések alapján. Az elmúlt időszakban a francia és magyar katonai levéltárakban folytatott kutatások segítségével sikerült beazonosítani a háború kirobbanása és a fegyverszünet megkötése között a francia haderő soraiban szolgálatot teljesítő magyarok nagy részét. Tekintettel arra, hogy az adatok szinte minden esetben tartalmazzák az alakulatok megnevezését is, amelyekhez a magyarokat beosztották, így az Idegenlégió kötelékében szolgálók száma is meghatározható.

A harci cselekményekben való részvételük bemutatásán kívül egyéni életutak rekonstruálásával próbáljuk közreadni ennek a speciális csoportnak a történetét, amely ez idáig ismeretlen volt a magyar és a francia történetírás számára is.

Az önkéntesek

Mivel az 1930-as évek végén igen nagy számban érkeztek Európa többi országából a fasismus elől menekülő emberek Franciaországba, a háború kitörése után a francia vezetés joggal számított rá, hogy köztük nagy számban lesznek olyan férfiak, akik hajlandóak a francia haderő kötelékében harcolni a tengelyhatalmak ellen. Ennek megfelelően már 1939 szeptemberében megkezdődött a háború időtartamára jelentkező önkéntesek fogadásának megszervezése, hogy azok a lehető leghamarabb harcba vethető alakulatok

kötélékében teljesítsenek szolgálatot.¹ A francia kormánynak nem is kellett csatlakoznia ebben a várakozásban, mivel a háború kitörése utáni hónapokban összesen 83.000 külföldi jelentkezett önkéntesnek a francia hadsereg kötelékébe. Ezt a francia kormány 1939. április 12-i rendelete tette lehetővé, amely engedélyezte a 18 és 40 év között külföldi állampolgároknak, hogy csatlakozzanak a francia hadsereghez (az alsó korhatárt később 17 évre szállították le).² Közülük sokan fizikailag alkalmatlannak bizonyultak a katonai szolgálatra a kötelező orvosi vizsgálat során, de többségüket valamelyik kiképzőtáborba irányították.³ A rendkívül nagy számban érkező lengyel és csehszlovák állampolgárokat az emigráns kormányokkal kötött megállapodás értelmében a nemzeti alapon szerveződő hadseregek fennhatósága alá helyezték, így ők viszonylag kevesen képviseltették magukat a külföldi önkénteseket befogadó Idegenlégió soraiban.⁴ A más nemzetiségű önkénteseket alapvetően két kategóriába lehet sorolni: egy részük közvetlenül az Idegenlégióba jelentkezett (1939 végéig 8.465 fő,⁵ 1940 májusáig pedig 13.200 fő), másik részük azonban általánosságban a francia hadseregbe kívánt belépni mint a háború időtartamára jelentkezett önkéntes. Utóbbiak száma is viszonylag jelentős volt, körülbelül 14.000 főre tehető.⁶ A francia hadvezetés az önkéntesek szándékával ellentétes módon azonban úgy döntött, hogy ezt a viszonylag jelentős embertömeget az Idegenlégió erre a célra felállított egységeihez osztja be, ami nem váltott ki osztatlan lelkesedést a jelentkezők körében a légió meglehetősen vegyes hírneve miatt, de kénytelenek voltak elfogadni a döntést, amennyiben harcolni kívántak.⁷

Az Idegenlégió alakulatainak részvétele a franciaországi hadjáratban

Mivel a francia hadvezetés magas harcértékű alakulatokat kívánt létrehozni a külföldi emberanyag felhasználásával, ezért az a döntés született, hogy az új egységeket a rendelkezésre álló aktív és tartalékos idegenlégiós személyi állomány köré szervezik. Az eredeti elképzelések

¹ *Douglas Porch*: La Légion étrangère 1831–1962. Paris 1994. 510–514.

² *André-Paul Comor*: L'Épopée de la 13ème Demi-brigade de Légion Etrangère 1940–1945. Paris 1988. 28–29.

³ La Légion Étrangère. Histoire et dictionnaire. Éd. André-Paul Comor. Paris 2013. 946.

⁴ Service Historique de la Défense (a továbbiakban: SHD) GR 34 N 316. Instruction sur l'engagement des étrangers pendant la durée des hostilités. Annexe II, 1.

⁵ *Pierre Montagnon*: La légion étrangère. De 1831 à nos jours. Paris 1999. 209.

⁶ A statisztikák kategóriákra lebontva nem túl beszédesek, de azt biztosan tudjuk, hogy a légió létszáma a konfliktus előtt 22.000 fő volt, 1940 májusára pedig 48.900 főre növekedett. Ebből legalább 13.200 fő a légióba jelentkezett rendes szerződéssel, tehát logikusan következett a háború időtartamára jelentkezett önkéntesek száma 13.700 fő körül lehetett. *Comor, A-P.*: L'Épopée i. m. 29.

⁷ Lásd például SHD GR 34 N 317. Création du 12e REI. Lettre du commandant le dépôt de la Légion étrangère du 15 avril.

szerint önálló ezredeket kívántak felállítani, amelyekben 2.000 aktív, Észak-Afrikából áthelyezett légiós mellé 500 tartalékos légióst és 500 újoncot osztanak be.⁸ Ez a koncepció lehetővé tette, hogy a jó kiképzéssel és harci tapasztalattal rendelkező légiósok szakértelmét ötvözzék az újonnan jelentkezők lelkesedésével. Paradox módon éppen az önkéntesek nagy száma akadályozta meg, hogy kizárólag a fenti ideális összetételű alakulatok jöjjenek létre, ugyanis a háború időtartamára jelentkezők száma bőven felülmúlta a rendelkezésre álló veteránokét, így hamar nyilvánvalóvá vált, hogy önálló, légiós keménymag nélküli ezredek felállítására is szükség lesz.⁹

Az önkéntesek részvételével felállított első két alakulat a 11. és 12. idegenlégiós gyalogezred volt, amelyeket még a fenti elvek szem előtt tartásával igyekeztek megszervezni 1939–1940 fordulóján, ezért elméletileg ezekben a 3.000 fős ezrekben a frissen jelentkezettek aránya még a 20 százalékot sem érte el.¹⁰ Mivel a két egység története szorosan összefonódott, ezért rövid fennállásuk alatti tevékenységük is nagyon hasonlóan alakult.

A 11. gyalogezred megalakulására 1939. november 1-jén került sor, három gyalogszázalóalj alkotta, melyek mindegyikében 3 lövész- és egy támogatószázad működött.¹¹ A teljesen feltöltött egység soraiban 81 tiszt és 3.009 fő legénységi állományú (altiszt és közlegény) teljesített szolgálatot.¹² Az ezredet december 13-án a francia–német határon fekvő Moselle megyébe helyezték át, ahol az egységet az Audet tábornok parancsnoksága alatt álló 1. marokkói hadosztályhoz csatolták, amelynek soraiban védelmi állásokat foglalt el a határ mentén a Maginot-vonal mögött.¹³ Április 13-án a 6. észak-afrikai gyaloghadosztály alárendeltségébe helyezték, ezzel párhuzamosan pedig átírányították az első vonalba Nancy városától északra.¹⁴ A május 10-én meginduló német támadás után a Meuse-folyó partján foglalt el védelmi állásokat, és vette fel a harcot az előretörő német egységekkel. Számos sikeres védelmi akció után június 22-re a Dubuisson tábornok parancsnoksága alatt álló haderőt, amelyhez a 6. észak-afrikai gyaloghadosztály is tartozott, Toul városától délre bekerítették a német csapatok, felmentésre vagy erősítésre pedig nem lehetett számítani. Ebből kifolyólag a tábornok tűzszünetet rendelt el egységeinek (a 42. hadtestnek és a hozzá csatlakozott alakulatoknak, összesen 68.000 embernek), majd a német erőkkel folytatott rövid egyeztetés után elrendelte a fegyverletételt és a feltétel nélküli megadást.¹⁵ A komoly

⁸ SHD GR 34 N 316. Fiches de renseignements novembre 1939 – août 1940, 1.

⁹ *Montagnon, P.*: La légion i. m. 213–214.

¹⁰ *Jean-Paul Mahuault*: Engagés volontaires à la Légion étrangère pour la durée de la guerre (E.V.D.G.) 1870–71, 1914–18, 1939–45. Paris 2013. 271.

¹¹ SHD GR 34 N 316. 11e R.E.I. Journal de marche 1939–1940, 2–3.

¹² SHD GR 34 N 316. Fiches de renseignements novembre 1939 – août 1940, 1.

¹³ SHD GR 34 N 316. 11e R.E.I. Journal de marche 1939–1940, 6.

¹⁴ Uo. 14–23.

¹⁵ SHD GR 34 N 316. 11e REI. Capitaine Lyet, 1.

megpróbáltatásokon átesett ezred ekkor hozzávetőlegesen 578 főből állt, vagyis elvesztette eredeti létszámának több mint 75 százalékát (79 tisztjéből 56-ot), tehát gyakorlatilag harc-képtelen volt.¹⁶ Parancsnoki engedéllyel már a tűzszünet ideje alatt megindultak egyénileg és kis csoportokban a szökések a francia fennhatóság alatt álló területek felé, a szökések pedig a következő napok zűrzavarában is gyakoriak voltak, így a hivatalosan fogságba esett légiósok közül több mint négyszázan jelentkeztek a francia vonalaknál néhány napon belül.¹⁷ Az alakulat kitartását és önfeláldozását hadseregparancsban közzétett kitüntetéssel ismerte el a francia hadvezetés.¹⁸

A 12. légiós gyalogezred felállítására február 25-i hatállyal került sor.¹⁹ Az alakulatot Valbonne-ban, az Idegénlégió Anyaországi Kiképzőközpontjában (*Dépôt Métropolitain de la Légion Atrangère*) állították fel, amelyhez a közelben elterülő sathonay-i tábor is tartozott, parancsnokságát pedig február 27-től Besson alezredes látta el. Az alakulat végleges létszáma 84 tiszt, 321 altiszt és 2.685 légiós volt május elején, szervezeti felépítése pedig teljes egészében megegyezett a 11. légiós gyalogezredével.²⁰ A kiképzés alatt álló ezredet április 8-án a 8. gyalogoshadosztályhoz csatolták.²¹ Az alakulat május 17-én Soissons térségében az Aisne-folyó partján foglalt el védelmi állásokat, mivel – más egységekkel együtt – rá hárult a Párizsba vezető egyik fontos út védelmének feladata. A dunkerque-i katlan felszámolása után június 5-én megindult a német csapatok nagy offenzívája déli irányban, amelynek célja a Somme–Ailette–Aisne folyókra támaszkodó sebtében kiépített francia védelmi vonal áttörése, az ellenállás felszámolása és a hadjárat lezárása volt. Az ezred 3. zászlóalját június 9-én a folyó más pontjain átkelő németek teljesen bekerítették, ezért az alakulat mindössze 90 főnyi állománya megadta magát, a zászlóalj pedig megszűnt létezni. Az ezred többi alegysége feltartóztató harcokat vívott, miközben dél felé vonult vissza, így június 25-én az ezred túlélői már Saint-Armand-Montrond-ban voltak, Orléans-tól délre, több mint 300 kilométerre eredeti bevetési zónájuktól.²² Az alakulat létszáma az eredeti töredékére csökkent: mindössze 26 tiszt, 37 altiszt és 239 légiós (összesen 302 fő) maradt meg az eredeti alakulatból.²³ Augusztus elején az ezred maradékát a dél-franciaországi Fuveau-ban található légiós táborba irányították, ahol

¹⁶ SHD GR 34 N 316. Fiches de renseignements novembre 1939 – août 1940. Fiche établie par le lieutenant Chevillote, 1.

¹⁷ SHD GR 34 N 316. Historique sommaire du 11e REI, 8.; GR 34 N 316. Divers rapports d'officiers. Lieutenant Kakhowsky, 1–4.

¹⁸ *Montagnon, P.*: La légion i. m. 126.

¹⁹ SHD GR 34 N 317. Création du 12e REI. Lettre du ministre de la Défense nationale et de la Guerre du 18 février 1940, 1.

²⁰ SHD GR 34 N 317. 12e REI (1939-1940), 1.

²¹ SHD GR 34 N 317. 12e REI. Extrait du journal de marche et opérations du régiment, 1.

²² SHD GR 34 N 317. Historique du 12e REI, 2–4.

²³ SHD GR 34 N 317. 12e REI. Extrait du journal de marche et opérations du régiment. Exemplaire n° 2, 81.

az alakulatot feloszlatták. Hasonlóan a 11. légiós gyalogezredhez, ezt az egységet is hadseregparancsban közzétett kitüntetéssel jutalmazták teljesítménye elismeréseképpen.²⁴

Mint ahogy korábban láttuk, az önkéntesek száma bőven megközelítette a 30.000 főt, ezért szükségessé vált kizárólag az ő részvételükkel megszervezett alakulatok felállítása is. Mivel átlagos életkoruk 25 és 30 év közé esett, tehát a hagyományos katonai rendszerben tartalékosnak számítottak, a katonai hatóságok is ennek megfelelően bántak velük, ezért kiképzésüket és felszerelésüket a prioritási lista végére sorolták. Ennek fényében nem meglepő, hogy kiképzésük helyszínül a spanyol határtól nem messze, a Perpignan közelében található barcarès-i tábornot választották, amelyet 1938-ban hoztak létre a spanyolországi háború túlélőinek internálására.²⁵ A francia hadvezetés által az önkénteseknek kiutalt fegyverzet nem csupán elavult, de rendkívül hiányos is volt, amit jól jelez az a tény is, hogy a kiutalt puskák többsége még hordszíjjal sem rendelkezett, ezért madzagokat erősítettek rájuk, hogy vállon is hordani lehessen őket.²⁶ Ez a sajátos eljárás vezetett oda, hogy a légiósok az itt felállított alakulatokat egymás között csak „madzagezredeknek” (*régiments ficelles*) nevezték.²⁷

Ezeknek az egységeknek a sorában az első az 1939. szeptember 29-én felállított 21. külföldi önkéntes légiós menetzred volt, amelynek parancsnokságát a tartalékállományból visszahívott Paul Debuissy alezredesre bízták.²⁸ Az alakulat szervezeti felépítése szinte teljesen megegyezett a korábban bemutatott légiós gyalogezredékével, egyetlen különbségként hozzárendeltek egy utászszázadot, amelynek tagjait felsőbb utasítás szerint a legrátermettebb önkéntesek közül kellett kiválogatni.²⁹ Május 1-jén a mintegy 3.000 főt számláló egységet a Strasbourg-tól északra található Brumath-ba vezényelték a francia–német határ közelébe, ahol május 20-ig állomásozott.³⁰ Május 20-án az egységet áthelyezték a francia–belga határvidék térségébe, Sedantól délre, ahol június 9-én érte az első nagyobb német támadás, ahonnan heves harcok után 11-én éjszaka kénytelen volt visszavonulni. Az alakulat kitartását a 35. hadosztály parancsnoka is elismerte, aki őszinte elismerését fejezte ki a légiósok harcok során nyújtott teljesítményéért, Debuissy alezredes pedig 89 személyt terjesztett fel kitüntetésre, köztük három magyart is: Nicolas Brody őrmestert, Alexandre Ferenczy őrvezetőt és Emeri(c) Garai másodosztályú közlegényt.³¹ Június 13-án az alakulat 1. és 3. zászlóalja Sainte-Ménéhould településen rendezkedett be védelemre,

²⁴ SHD GR 34 N 317. Historique du 12e REI, 5.

²⁵ *Porch, D.*: La Légion i. m. 526–527.

²⁶ SHD GR 34 N 319. Rapports d’officiers septembre 1939 – juin 1940. Rapport du capitaine de Franclieu, 2.

²⁷ La Légion Étrangère i. m. 752.

²⁸ SHD GR 34 N 319. Situation d’encadrement du 21e Régiment de Marche de Volontaires Étrangers, 2.

²⁹ SHD GR 34 N 319. Création des 21e et 22e R.M.V.E. Lettre du ministre de la Défense nationale et de la Guerre du 25 février 1940.

³⁰ SHD GR 34 N 319. Notice concernant le 21 Régiment de Marche des Volontaires Etrangers en 1940, 1.

³¹ SHD GR 34 N 319. Rapports d’officiers mai-juin 1940. Lettre du lieutenant-colonel Debuissy du 22 novembre 1941, 1–2.

hogy megakadályozza a németek előrenyomulását a kisvárost átszelő 3-as számú úton.³² Június 20-án az ezredet Dubuisson tábornok harccsoportjának alárendeltségébe helyezték, aki csapatainak bekerítése miatt tűzszünetet rendelt el, majd 22-én elrendelte a feltétel nélküli megadást (csakúgy, mint a 11. légiós gyalogezrednek). A harcokat túlélő légiósok túlnyomó többségükben hadifogságba kerültek (körülbelül az eredeti létszám feléről lehet szó),³³ azonban egy áthelyezés miatt a bekerítésből kicsúszott az alakulat egy töredéke (8 tiszt és 400 katoná), akiket ezredük hivatalos feloszlata után leszereltek.³⁴

A 22. külföldi önkéntes légiós menetezredet 1939. október 24-én állították fel, tagjait pedig szintén a barcarès-i táborban gyűjtötték össze, és a kiképzés első felére is itt került sor. Az egység parancsnokságát Pierre Villiers-Moriamé alezredesre bízták, felépítése pedig teljes egészében megegyezett a 21. menetezredével, melynek megszervezését egy hónappal korábban kezdték meg.³⁵ A 86 tisztből, 211 altisztből és 2.851 légiósból álló ezredet 1940. április 1-jén a 19. gyalogoshadosztály alárendeltségébe helyezték,³⁶ amelynek kötelékében május 8-tól Mulhouse térségében foglalt el védelmi állásokat. Május 19-én a Somme mentén kialakított védelmi vonal megerősítése érdekében áthelyezték Conchy-les-Pots térségébe.³⁷ Néhány ellentámadásban való részvétel után az egység létszáma június 4-én már csupán 74 tisztet és 2.400 altisztet és légióst számlált, vagyis körülbelül 600 fő veszteséglistára került.³⁸ A június 5-én meginduló általános német offenzíva komoly veszteségeket okozott, és kétnapos küzdelem után végül megadásra kényszerítette a túlélőket, akiknek létszáma ekkor már nem haladhatta meg az 5-600 főt. Helytállásáért az ezredet hadseregpárancsban tüntették ki.³⁹

A 23. külföldi önkéntes légiós menetezredet 1939 november elején hozták létre (a pontos dátum a vonatkozó iratanyag megsemmisülése miatt nem ismert),⁴⁰ de a megfelelő minőségű emberállomány hiányában csupán május végén találták bevetésre alkalmasnak az alakulatot, amelynek kötelékébe 81 tiszt, 348 altiszt és 2.667 légiós tartozott, június 4-én pedig Barcarès-ből útnak indították Észak-Franciaország felé. Az alakulat 5-én érkezett meg Villers-Cotterêts-be, ahol a 8. gyalogoshadosztály alárendeltségébe helyezték, és azonnal a frontvonalra vezényelték. A meginduló német offenzíva olyan erejű volt, hogy június

³² SHD GR 34 N 319. Rapports d'officiers mai-juin 1940. Compte rendu du lieutenant Calix, 2–3.

³³ A 35. hadosztály megadásakor 252 tisztet és 5.900 katonát számlált. SHD GR 34 N 319. Rapports d'officiers mai-juin 1940. Rapport du lieutenant Lintignac, 19.

³⁴ SHD GR 34 N 319. Fiche de renseignements avril-juin 1940, 1–2.

³⁵ SHD GR 34 N 319. 22e R.M.V.E. Historique, 4.

³⁶ SHD GR 34 N 319. Mutations juin 1940. Etat comparatif.

³⁷ SHD GR 34 N 319. 22e R.M.V.E. Historique, 4.

³⁸ SHD GR 34 N 319. 22e R.M.V.E. Résumé de l'historique du Régiment, 2.

³⁹ SHD GR 34 N 319. 22e R.M.V.E. Historique, 28–40.

⁴⁰ SHD GR 34 N 319. 23e R.M.V.E. Dossier 10c. Fiche établie par le lieutenant Jean Goffinon, 1.

7. estére egyik zászlóalja már csupán 150 embert tudott csatasorba állítani.⁴¹ A következő két hét folyamán az egység harcolva vonult vissza, amíg június 25-én megérkezett a közel 500 kilométerre délre, Limoges térségében található Châteauponsacba.⁴² A fegyverszünet megkötése után az alakulat túlélőit (30 tisztet és 300 légióst) a Toulouse-tól délre található septfonds-i táborba szállították, ahol augusztus 12-én az egységet hivatalosan feloszlatták.⁴³

A francia hadvezetés 1939. december 1-jén elrendelte a 180. felderítő csoport létrehozását az Észak-Afrikában állomásozó 1. és 2. légiós lovasezred állományának felhasználásával. A Paul Lacombe de la Tour alezredes vezette, 23 tisztből és 650 légiósból álló alakulat 1940 márciusában érkezett meg Franciaországba, ahol megkapta felszerelését. Ezzel párhuzamosan új számot kapott (97.), és a 7. észak-afrikai gyalogoshadosztály kötelékébe rendelték.⁴⁴ A 97. felderítő csoport május 17. és június 22. között folyamatosan manőverező harcokat folytatott az előretörő német páncélosékek ellen. A jelentős túlerő ellenére teljesítette a rábízott feladatot, fedezte anyaegységének visszavonulását, miközben a jelentős veszteségek ellenére is megőrizte harckészségét. Ezek súlyosságát jól jelzi, hogy a fegyverszünet megkötésekor az egység soraiban csupán 12 tiszt és 250 légiós volt.⁴⁵ Az alakulat kivételes teljesítményét Pálmával ékesített Hadikereszttel ismerték el, emellett 359 főt (!) egyénileg is kitüntettek a harctéren tanúsított helytállásáért. A franciaországi hadjárat lezárulta után az egységet szeptember 30-án feloszlatták, túlélőit pedig visszairányították az 1. légiós lovasezred kötelékébe.⁴⁶

Végül, de nem utolsósorban meg kell említeni a 13. légiós hegyi könnyűdandárt, amelyet 1940. február 23-án hoztak létre Észak-Afrikában a Budapesten született (és részben magyar származású) Raoul Magrin-Vernerey alezredes parancsnoksága⁴⁷ alatt.⁴⁸ A dandár hivatalos összlétszáma így 63 tiszt, 255 altiszt és 1.987 légiós volt,⁴⁹ és franciaországi kiképzésének lezárulta után 1940 májusa és júniusa során részt vett a norvégiai Narvik kikötőjének elfoglalásában.⁵⁰ A kikötő kiürítése után az egységet Franciaországba szállították, ahol Bretagne védelme során számított rá a francia hadvezetés. Ez a terv azonban a hadi helyzet alakulása miatt meghiúsult, ezért az alakulatot Nagy-Britanniába

⁴¹ SHD GR 34 N 319. 23e R.M.V.E. Dossier 10c. Rapport du capitaine de Digoine du Palais, 1–2.

⁴² SHD GR 34 N 319. 23e R.M.V.E. Rapports et comptes rendus d'officiers. Rapport du capitaine Marsol, 2.

⁴³ SHD GR 34 N 319. 23e R.M.V.E. Dossier 10c. Fiche établie par le lieutenant Jean Goffinon, 1.

⁴⁴ *Montagnon, P.*: La légion i. m. 214.

⁴⁵ *Georges Blond*: Histoire de la Légion étrangère. Paris 2008. 371.

⁴⁶ Dictionnaire de la France libre. Szerk. François Broche – Jean-François Muracciolo. Paris 2010. 437–438.

⁴⁷ SHD 12 P 81. Bref historique de la 13ème demi-brigade de Légion Etrangère, 1.

⁴⁸ Az alezredes részletes pályafutásával kapcsolatban lásd *Bene Krisztián*: Egy lovagias lázadó. Raoul Magrin-Vernerey katonai pályafutása a Mediterráneum vonzásában. Aetas 28. 1. sz. 78–96.

⁴⁹ SHD GR 34 N 318. Dossier 5d. Tableau d'effectif de guerre de la 13e demi-brigade de marche de Légion étrangère du 11 avril 1940.

⁵⁰ *Montagnon, P.*: La légion i. m. 220–221.

irányították, ahova különböző alegységei június 19–20-án érkeztek meg.⁵¹ Ezt követően tagjai egy része a Charles de Gaulle által létrehozott Szabad Francia Erőkhöz csatlakozott, a többiek pedig Marokkóba szállították, ahol az alakulatot július 16-án hivatalosan feloszlatták.⁵² A szabad francia egység története azonban folytatódott, olyannyira, hogy napjainkban is létezik a francia haderő egyik nagy becsben tartott katonai alakulataként a háború folyamán tanúsított helytállása elismeréseképpen.

A francia hadsereg magyar tagjai

A 20. század első felében több hullámban több tízezer magyar vándorolt ki Franciaországba. Ennek a döntésnek az esetek egy részében az első világháborút követő politikai események voltak a kiváltói, sokszor viszont gazdasági szükségszerűség állt mögötte. Ennek eredményeként egy politikai irányultságát tekintve tagolt magyar diaszpóra alakult ki, amelyben jobboldali, kereszténydemokrata és kommunista meggyőződésű csoportok voltak jelen, bár egyértelműen az utóbbi volt a legjelentősebb közülük.⁵³ A magyar kivándorlók földrajzi elhelyezkedése egyértelműen a gazdasági központokhoz kötődött. Az első világháború utáni gazdasági fellendülés nagy munkaerőigénnyel járt, amelyet részben a magyarok elégítettek ki, akik elsősorban az iparban helyezkedtek el. Ennek megfelelően a magyar diaszpóra egyik súlypontja Párizsban és annak környékén volt, ahol a kivándorlók gyári munkásként a gépgyártó üzemekben helyezkedtek el. Szintén sokan kaptak munkát az észak-franciaországi bányá- és iparvidéken, de találunk kisebb közösségeket Elzász-Lotaringiában, illetve Lyon és Grenoble térségében is.⁵⁴ Érdekes módon vannak adatok az észak-afrikai algériai területeken letelepedő magyarokról is, akiknek létszáma egy korabeli visszaemlékezés szerint 4-5 ezer főre tehető.⁵⁵

Ami a kivándoroltak összlétszámát illeti, a témával foglalkozó kutatók nagyon eltérő adatokkal szolgálnak. Benjamin Janicaud a hivatalos francia szervek adataira hivatkozva jelzi, hogy a Franciaországban élő magyarok száma 10 és 15 ezer fő közé tehető az 1920-as és 1930-as években.⁵⁶ Pécsi Anna ugyanakkor 30 ezer főre teszi a magyar kolónia létszámát,⁵⁷

⁵¹ SHD 12 P 81. Bref historique de la 13ème demi-brigade de Légion Etrangère, 17–19.

⁵² SHD GR 34 N 318. Citations. Fiche du lieutenant Cléménçon du 25 février 1941, 1–3.

⁵³ *Benjamin Janicaud: A franciaországi magyar emigráció politikai változásai a negyvenes években.* Acta Historica Universitatis Szegediensis 118. (2003) 81–82.

⁵⁴ *Komját Irén – Pécsi Anna: A szabadság vándorai. Magyar antifasiszták Franciaországban 1934-1944.* Bp. 1973. 17–21.

⁵⁵ *Molnár Sándor: Magyar sors francia földön.* Párizs 1931. 7.

⁵⁶ *Benjamin Janicaud: Les missions religieuses au sein de l'immigration hongroise en France (1927–1940).* Cahiers de la Méditerranée 30. (2009) 1. sz. 131.

⁵⁷ *Pécsi Anna: Magyar antifasiszták a francia és a belga ellenállási mozgalomban.* In: *Fegyverrel a faszizmus ellen.* Szerk. Gazsi József – Pintér István. Bp. 1968. 287.

míg Molnár Sándor korabeli leírása egyenesen 70 ezer fős közösségről számol be.⁵⁸ A számok közötti jelentős eltérést minden bizonnyal két tényező magyarázza. Egyrészt a Franciaországban illegálisan tartózkodók és munkát vállalók magas száma, akik nyilvánvalóan nem szerepeltek a statisztikákban, de jelen voltak a magyar közösségekben, másrészt pedig a Trianon utáni országterületen kívülről származó magyarok tömege, akik a francia hatóságok számára román, csehszlovák stb. állampolgárként jelentek meg. Mindezek alapján feltételezhetjük, hogy a franciaországi magyar kolónia reálisan mintegy 40-50 ezer főt számlálhatott, amellyel egyértelműen a kevésbé népes nemzeti bevándorlócsoportok közé tartozott az összesen mintegy 3 millió, Franciaországban élő külföldi között.⁵⁹

Az 1938-ban megalakult Franciabarát Magyarok Szövetsége, melynek elnöke Károlyi Mihály, alelnöke pedig Bölöni György volt, a második világháború kitörése után 1939. szeptember 3-án a Franciaország oldalán való harc mellett kötelezte el magát. Ennek következtében számos magyar jelentkezett a francia hadseregbe 1939 őszén, illetve az esetlegesen állampolgárságot szerettek megkapták a bevonulási parancsot⁶⁰ (rájuk később még külön is kitérünk). A bevonulók számát a történeti munkák hagyományosan mintegy 3 ezer főre teszik.⁶¹ Az alábbiakban arra teszünk kísérletet, hogy utánajárjunk eme széles körben elterjedt kijelentés valóságtartalmának. Ennek érdekében különböző francia és magyar levéltárakban végeztünk kutatásokat, amelyek számos olyan dokumentummal gazdagították a rendelkezésünkre álló információkat, amelyek közelebb visznek bennünket a tények megismeréséhez. A következőkben egyesével bemutatjuk azokat a forrásokat és tartalmukat, amelyek kutatásunk szempontjából relevánsak, majd pedig megpróbálunk összesítve konkrét következtetéseket levonni belőlük az önkéntesek számára és – elsősorban légiós – alakulatára vonatkozóan. Végül pedig néhány személy életútjának részletesebb bemutatásán keresztül megpróbáljuk felvázolni ezeknek a katonáknak a portréját, ami remélhetőleg az olvasók számára is közelebb hozza majd a történelem eme kevésbé ismert szereplőit.

Források és létszám

Mint korábban láthattuk, a vesztes hadjárat sajnálatos módon negatívan hatott ki az iratanyag kezelésére is, hiszen számos katonai alakulat iratai megsemmisültek a harcok folyamán. Logikus a feltételezés, hogy a hátszországban jobb volt a helyzet, és a toborzásra vonatkozó iratok a kutatók

⁵⁸ Molnár S.: Magyar i. m. 5.

⁵⁹ Stéphane Courtois – Denis Peschanski – Adam Rayski: Le sang de l'étranger. Les immigrés des la M.O.I. dans la Résistance. Paris 1989. 18.

⁶⁰ Magyarok az európai antifasiszta ellenállási mozgalmakban. Szerk. Filyó Mihály. Bp. 1986. 50–53.

⁶¹ Bajomi Lázár Endre: Tramontana. Magyar önkéntesek Franciaországban. Bp. 1984. 104–106.

rendelkezésre állnak, de sajnos nem ilyen egyszerű a helyzet. A külföldiek jelentkezésére vonatkozó összesítő listák nem maradtak fenn a francia Hadtörténeti Levéltárban (*Service Historique de la Défense*), ezért sokáig nem lehetett erre vonatkozó érdemi kutatásokat végezni. Szerencsés módon azonban a *Mémorial de la Shoah* kutatóközpont, amely szisztematikusan gyűjtötte a második világháborúra vonatkozó, zsidókkal kapcsolatos adatokat, megőrizte anyagai között a francia hadseregbe jelentkezett külföldi önkéntesek listáinak jelentős részét, mivel ezek soraiban nagyon sok zsidó volt. 2015 óta ezek a listák, amelyek több mint 53.000 nevet tartalmaznak (köztük számos duplumot is), hozzáférhetőek a *Mémoire des Hommes* portálon, így lehetővé teszik az 1939–1940-es külföldi önkéntesek minden korábinál jobb megismerését.

A magyar önkéntesek megtalálása a kialakított adatbázisban látszólag egyszerű feladat, mivel az esetek többségében az önkéntesek nemzetisége és születési országa is feltüntetésre került, így elméletileg könnyen be lehet azonosítani a magyarokat. A kutatás során azonban gyorsan kiderült, hogy a helyzet ennél némileg bonyolultabb, mivel számos esetben olyanok is magyar nemzetiségűként szerepeltek (nyilván önbevallás alapján), akik nem Magyarországot tüntették fel születési helyükként. Nem meglepő módon itt elsősorban a szomszédos országokban élőkről van szó, akik jogilag már valóban másik országhoz tartoztak, de fontosnak tartották jelezni magyarságukat. Ebből kifolyólag az önkéntesek legnagyobb csoportját azok adják, akik vagy magyar nemzetiséget, vagy magyarországi születést vallottak be a jelentkezés során. Hozzá kell tenni, hogy utóbbiak között számos olyan volt, aki a trianoni határokon kívülre került, mégis magyarországi születésűként jellemezte magát.

Ugyanakkor ez adta az ötletet, hogy azoknak is utánanézzünk, akik esetleg szabálykövető módon hivatalos – Magyarországgal szomszédos – országuk nevét és állampolgárságát adták meg, de nagy valószínűséggel magyar nemzetiségűek. Ennek megállapításához a család- és keresztnévvel segítettünk, amelyek sok esetben egyértelműen segítenek tisztázni a nemzetiségi hovatartozást (például az Árpád, Farkas vagy Béla keresztnévvel, esetenként pedig a Csizmadia, Disznos, Kiss stb. vezetéknévvel). Ebből kifolyólag a vonatkozó levéltári anyagban végzett kutatás alapján a magyar állampolgárságú és/vagy nemzetiségű önkéntesek létszáma 1.573 főre tehető. Ugyanakkor ezt a számot még legalább 96 fővel lehet kiegészíteni, ha ideszámítjuk a más állampolgárságú (román, csehszlovák, jugoszláv stb.), de egyértelműen magyar nevű és így nagy valószínűséggel magyar nemzetiségű személyeket is. Utóbbiak száma ennél minden bizonnyal jóval magasabb (akár több száz főre is tehető), de amennyiben nevük nem nyújt olyan segítséget, mint fenti társaik esetében, és más rendelkezésre álló forrás sem erősíti meg magyar nemzetiségüket, beazonosításuk sajnos hitelt érdemlő módon nem kivitelezhető.⁶² Mindezzel együtt a rendelkezésre álló adatok lehetővé teszik

⁶² Mémoire des hommes (a továbbiakban MS) UEVACJ-EA. MDLX-1 – MDLX-18. Listes nominatives des volontaires étrangers engagés à servir la France entre le 1er septembre 1939 et le 25 juin 1940.

számunkra, hogy hasznos információkat gyűjtsünk az önkéntesekről. Az esetek többségében nem csupán a személyek neve, születési ideje és helye áll rendelkezésre, hanem az is, hogy melyik katonai körzet melyik toborzóirodájában jelentkeztek, illetve annak az alakulatnak a (néha sajnos meglehetősen elnagyolt) megnevezése is, amelybe beosztották őket.

Számszerűségét és főképp kutatási kiaknázatlanságát figyelembe véve a második legjelentősebb forrás az a száz darab lista, amelyet a német hatóságok állítottak össze az 1940–41 során a német hadsereg fogságába esett francia katonákról, majd pedig átadták ezeket a Francia Állam képviselőinek. Ezek a listák ma a Francia Nemzeti Levéltár (*Archives nationales*) F 9. 2802-től 2813-ig jelzetei alatt találhatóak meg, ugyanakkor a kutatást megkönnyítendő kereshető formában az interneten is elérhetőek. Fontos hozzátenni, hogy annak ellenére, hogy több mint egymillió hadifogságba esett személy adatai érhetőek el ezeknek a listáknak köszönhetően, mégsem tekinthetőek teljesnek, hiszen 1940 májusában és júniusában hozzávetőlegesen 1.845.000 fő került fogságba, akik közül mintegy 1.6 millió embert el is szállítottak a németországi fogolytáborokba (a többieknek még ezt megelőzően sikerült megszökniük, vagy különböző okokból szabadon engedték őket),⁶³ tehát hozzávetőlegesen félmillió fő adatai nem érhetőek el. Ennek ellenére ezekből a listákból megismerhető a hadifogságba került személyek neve, születési ideje és helye – esetenként az ország megjelölésével együtt, de ez sajnos nem általános, így kiemelt figyelmet kell fordítani a településnevekre –, az illető alakulata, rangja, majd a később keletkezett listák esetében már a hadifogolytábor is. A listákon összesen 322 magyar származású személyt sikerült fellelni, akik közül sokan a francia hadsereg reguláris egységeiben teljesítettek szolgálatot, vagyis feltételezhető, hogy esetükben már a francia állampolgárságot korábban elnyert és mozgósított személyekről van szó, akiknek beazonosítása korábban megfelelő források hiányában nem volt lehetséges.

Szintén fontos forrást jelentenek a budapesti Hadtörténelmi Levéltár 07 VII. fondfőcsoportjában található ellenállási gyűjteménynek a Franciaországra vonatkozó részei, melyek közül ki kell emelni a 18., 19. és 20. tételeket, melyek a francia hadseregben és ellenállásban részt vevő, esetenként pedig életüket áldozó magyarokról tartalmaznak eltérő hosszúságú és tartalmú névjegyzékeket. A legegységesebb a francia hadsereg magyar önkénteseinek adatait tartalmazó – francia nyelvű, de nagy valószínűséggel magyarok által készített – lista, amely 453 fő esetében a személyi adatokon (név, születési idő és hely) túl közreadja a katonák alakulatát, esetleges hadifogságának helyszínét, háború utáni lakcímét és foglalkozását is. A hősi halottakat bemutató listák sajnos kevésbé egységesegek, és összességében nézve kevésbé informatívak. Bár néhány esetben viszonylag részletes leírásokat tartalmaznak az elhunytak

⁶³ *Yves Durand*: Les Prisonniers de guerre dans les Stalags, les Oflags et les Kommandos, 1939–1945. Paris 1994. 11., 312.

életútjáról, gyakran csupán néhány felületes információt adnak közre (például, hogy az adott személy melyik ellenállási mozgalom tagja volt deportálása előtt), sok esetben pedig csupán egy-egy – néha hiányos – név vagy álnév szerepel, amely önmagában nem jelent túl sok támpontot a kutatáshoz. Utóbbiak esetében az is problémát jelent, hogy csupán a felsorolt személyek kisebbik része tartozott a francia hadsereg kötelékébe, a többség az ellenállás, esetleg a Szabad Francia Erők soraiban volt aktív, mielőtt életét veszítette.

Bár nagyságrendileg kisebb mennyiségű információt szolgáltat a magyar részvétel megismeréséhez, hasznos segítséget jelent a francia Katonai Levéltár alárendeltségében Caenban működő Modernkori Háborús Konfliktusok Áldozatainak Levéltára (*Bureau des Archives des victimes des conflits contemporains*) által a második világháború során elesett személyeket bemutató, a Mémoire des Hommes internetes portálon keresztül elérhető adatbázis is. Mivel ebben is különböző keresőszavak segítségével lehet keresni, viszonylag gyorsan meg lehet találni a magyarországi születésű hősi halottakat, ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy a forráshiány ezt az adatbázist is érinti, tehát amennyiben egy alakulat hadműveleti naplói megsemmisültek, az azokban foglalt veszteségi adatok itt sem jelennek meg, tehát a jelen fejezetben tárgyalt téma kutatásához ez az adatbázis sajnos csupán korlátozott mértékben nyújt segítséget. Mindennek ellenére az adatokból 54 olyan személy azonosítható be, aki részt vett az 1939–40-es hadműveletekben, majd pedig meghalt, ami elősegíti a résztvevők körének jobb megismerését.

Mindezen források összevetésének eredményeképpen 1.999 főt sikerült név szerint azonosítani, akik a francia hadsereg, az Idegenlégió, esetleg a Franciaország területén felállított más nemzeti hadseregek soraiban harcoltak az 1940-es hadjárat során. Ez a szám természetesen jóval kisebb, mint a fent bemutatott listákon szereplő személyek számának összege, mivel az összesítéseknél kifejezetten sok az átfedés, ami az összlétszámot lefelé módosítja. Nyilvánvaló módon fel kell tennünk a kérdést, hogy ez a szám mennyiben tekinthető teljesnek. Bár nem lehet kijelenteni, hogy az 1939-ben külföldiként a francia hadseregbe jelentkező minden magyart sikerült azonosítani, a különböző források összevetése alapján feltételezhető, hogy döntő többségüket sikerült bevonni a kutatás látóterébe. A veszteségi és hadifogolylisták segítségével ezt a kört kibővítettük a francia hadsereg reguláris alakulataiban mozgósítottként – vagyis már francia állampolgárként – szolgáló magyarokkal, azonban nem téveszthetjük szem elől, hogy azok a mozgósított magyarok, akik elkerülték a hadifogságot és a halált, nem szerepelnek a forrásainkban, és jelenleg nem is kínálkozik rá reális lehetőség, hogy a fegyveres erők kötelékében szolgáló mintegy 5 millió fő adatait a magyarok kiszűrése érdekében át lehessen vizsgálni. Ebből kifolyólag amennyiben a jövőben lehetőség nyílna egy ilyen kutatásra, a fenti szám minden bizonnyal növekedne, de a franciaországi magyar közösség létszámából kiindulva valószínűtlennek tűnik, hogy nagyságrendileg változna.

A felhasznált különböző források segítségével mindenesetre ez a korábban szinte teljesen ismeretlen csoport pontosabban megismerhető, mivel az egyik listán szereplő hiányosságokat gyakran kiegészíti egy másik lista adatgazdagsága, valamint ez esetenként fordítva is igaz. Ebből kifolyólag lehetőség nyílik arra, hogy az azonosított személyekhez kötődő információkat mélyrehatóbb módon kielemezzük, majd ezek segítségével részletesebben bemutassuk a franciaországi hadjáratban szerepet vállaló magyarokat. Emellett figyelembe kell venni, hogy a különböző források nem csupán részletességükben térnek el, hanem esetenként teljesen más információ típusokat tartalmaznak. Például értelemszerűen mindenhol szerepelnek az érintett személyek alapadatai (név, születési idő és hely), ugyanakkor a források jellegéből kifolyólag van olyan lista, amely a hadseregbe való jelentkezés helyét adja közre, míg egy másik a hadifogság helyét. Ennek eredményeképp nagyon szerteágazó kép vázolható fel, amelynek egyes részei azonban több esetben is csupán a fenti kontingens egy kisebb csoportjának adatai alapján állnak össze. Ettől függetlenül joggal feltételezhetjük, hogy az így levont következtetések az érintett magyarok egészére nézve is jó eséllyel megállják a helyüket. Az alábbiakban tehát arra teszünk kísérletet, hogy a rendelkezésre álló információkat felhasználva különböző szempontok alapján bemutassuk a francia fegyveres erők – és kiemelten a Francia Idegenlégió – soraiban 1939–40-ben szolgálatot teljesítő magyarokat.

Alakulatok

Az 1940-es hadjáratban való magyar részvétel megismeréséhez kiemelten fontos információt jelent az érintett katonák alakulatának beazonosítása, mivel ennek segítségével felmérhető, hogy milyen területekre osztották be őket, részt vettek-e összecsapásokban, és mi volt ezek kimenetele. Szerencsés módon a rendelkezésünkre álló különböző források mindegyike tartalmaz az alakulatokra vonatkozó információkat szinte az összes magyar katonára vonatkozóan. Ezek az adatok gyakran nem túl pontosak, ugyanakkor annak köszönhetően, hogy az érintett személyek sok esetben több forrástípusban is szerepelnek, ezek összehasonlító elemzésének segítségével számos katona alakulatát pontosan be lehet azonosítani.

A különböző források átfedéseinek köszönhetően csupán 10 fő esetében nem sikerült meghatározni, hogy melyik alakulathoz tartoztak, így viszonylag pontos képet alkothatunk erről a fontos kérdésről. A magyarok katonák mintegy háromnegyede (1.564 fő vagy 78%) az Idegenlégió kötelékében teljesített szolgálatot, de azon belül a franciaországi hadjárat során meglehetősen eltérő feladatokkal megbízott egységek kötelékében, amely alapvetően befolyásolta az önkéntesek részvételét és sorsát. Döntő többségüket, 1.103 főt a külföldi önkéntesek menetezredeihez osztottak be: 304 fő a 21., 196 a 22., 200 fő pedig a 23. ezred

kötélékében szolgált, míg a fennmaradó 400 fő esetében nincs konkrét alakulat megjelölve, viszont gyakran különböző légiós kiképzőtáborok neve szerepel a menetezred-megjelölés mellett, ami arra utalhat, hogy ők még kiképzés alatt álltak, ezért nem kerültek beosztásra konkrét alakulathoz. 398 személynél csupán annyi szerepel, hogy az Idegenlégió, illetve annak kiképzőkeretének soraiban találhatóak, tehát esetükben nagyon valószínű, hogy jelentkezésükre, valamint besorolásukra már sor került az Idegenlégióban, de onnan még nem kerültek átsorolásra konkrét egységhez, tehát valószínűsíthetően az adatok rögzítése idején még viszonylag újak voltak a rendszerben. 79 fő teljesített szolgálatot az Idegenlégió reguláris alakulatainál – az 1., 2., 3., 4., 5., 11. és 12. légiós gyalogezredekénél, illetve az 1. és 2. légiós lovassági ezredekénél –, ami arra utal, hogy ezek a személyek részben a többséggel ellentétben nem a háború időtartamára jelentkeztek, hanem a hagyományos ötéves időtartamra, részben pedig olyan veteránok voltak, akik már hosszabb ideje teljesítettek szolgálatot a légió kötélékében, de tapasztalatukra építve átirányították őket a harcoló egységekhez Franciaországba. A korábban részletesebben bemutatott alakulatok közül a 11. gyalogezredben 19, a 12. gyalogezredben pedig 15 főt sikerült azonosítani, míg a két lovassági ezredben 16 főt, akikről feltételezhető, hogy a 97. felderítő csoport kötélékében kerültek bevetésre. A többi reguláris légiós alakulat soraiban szolgálók franciaországi áthelyezéséről nincs sok információ, csupán egyetlen személynél szerepel erre vonatkozó konkrét adat, de ettől függetlenül a színvonal javítása érdekében tett és korábban bemutatott intézkedések keretében erre sokkal több veterán esetében is sor kerülhetett.

Az Idegenlégióon kívül szolgáló magyarok száma jóval alacsonyabb, mindössze 425 fő, tehát az összes érintett személy mintegy ötöde. Ennek a kontingensnek hozzávetőlegesen a fele, 217 fő az adatok tanúsága szerint nem harcoló alakulatok kötelekében szolgált, mivel adminisztratív, szállító és fizikai kisegítő feladatokat ellátó egységek soraiba nyertek beosztást. A fennmaradó 192 személy a francia, illetve esetenként a Franciaországban felállított csehszlovák és lenyel hadsereg harcoló alakulatainak soraiban szolgált. Ezek az egységek rendkívül eltérőek, nem alkotnak egységes csoportot, tehát úgy tűnik, hogy semmilyen központi szándék vagy szervezőelv nem állt a magyarok ezekbe történő beosztása mögött, sokkal inkább a – gyakran már francia állampolgársággal rendelkező – magyarok egyéni körülményei (lakhely, képzettség, előélet stb.) befolyásolták a besorolásokat.

Mindezek alapján egyértelműen kijelenthető, hogy a franciaországi hadjáratban részt vevő magyarok döntő többsége az Idegenlégió – általában külön erre a célra felállított – alakulataiba nyert beosztást. Ugyanakkor a rendelkezésre álló információk tükrében ennek a viszonylag jelentős kontingensnek bizonyíthatóan csupán egy része került harcoló alakulathoz a hadműveletek megindulásáig, nagyjából 50%-uk még a kiképzés valamely stádiumában járt a harcok alatt. Természetesen ez a tény nem zárja ki, hogy valamilyen formában bevetésre kerültek az összecsapások során, de minden bizonnyal ez nem volt

általános. Mellettük a vizsgált személyek mintegy 20%-a került különböző reguláris alakulatok kötelékébe, de ezeknek csak mintegy fele volt harcoló alakulat, így a hadműveletekben való fegyveres részvételük is korlátozott volt. Következésképpen az alakulatokhoz való hovatartozás tükrében elmondható, hogy az átlagos magyar résztvevő a háború időtartamára jelentkező önkéntes volt, aki az Idegenlégió valamelyik frissen felállított menetzredébe nyert beosztást, majd ennek kötelékében vett részt az 1940. májusi–júniusi hadműveletekben.

A veszteségek: halottak és hadifoglyok

Mint az már a fentiekből kiderült, a legtöbb alakulat, amelyek soraiban magyarokat is találunk, komoly veszteségeket szenvedett az 1940-es franciaországi hadjárat során. Ebből kifolyólag nyilván az ezekben szolgáló magyarok egy része is vagy életét veszítette a harcok során, vagy hadifogságba került azok lezárultával. A rendelkezésre álló különböző források segítségével megkíséreljük összegezni a magyarok által elszenvedett veszteségeket. Ebben a legnagyobb segítséget értelemszerűen a caeni Modernkori Háborús Konfliktusok Áldozatainak Levéltára anyagai jelentik, de fontos adalékokkal szolgálnak a budapesti Hadtörténelmi Levéltár idevonatkozó, korábban bemutatott iratcsomói is. Jelen esetben azokat a személyeket emeljük be a vizsgálati kategóriába, akik az adatok tanúsága szerint 1939–40 folyamán veszítették életüket, illetve az ekkor zajló harcok során kerültek német hadifogságba, ahol sebesüléseik vagy más tényező következtében életüket veszítették.

A források alapján 51 magyar származású elesett katonát lehet azonosítani. A szám önmagában első pillantásra meglepően alacsony, hiszen korábban már kiderült, hogy számos olyan alakulat, melynek soraiban százas nagyságrendben szolgáltak magyarok, igen komoly veszteségeket szenvedtek a hadjárat során, egyesek teljes egészében meg is semmisültek. Ennek fényében ez a nagyjából félszáz fős veszteség nagyon szerénynek tűnik, és minden bizonnyal igen messze van a valós adattól. Ugyanakkor éppen a fent említett körülmények miatt, azaz mivel a harcokban legsúlyosabb veszteségeket szenvedő egységek hadművelési naplói is megsemmisültek, illetve szándékosan elpusztították ezeket – hogy ne kerüljenek az ellenség kezére –, a részletes adatok nem maradtak fenn. Ez már az egységek soraiban szolgálók azonosítása során is problémát okozott, és ugyanez a helyzet az elesettek felkutatása során is. Ebből kifolyólag biztosra vehetjük, hogy a valós veszteségadat a forrásokban fellelhetőnél jóval magasabb, de a jelenleg elérhető információk alapján csupán ezt a számot lehet alátámasztható módon közzétenni.

A különböző források alapján összeállított adatsor elemei között a személyes adatokon kívül – amelyek most kevésbé érdekesek számunkra – a közös elem az alakulat feltüntetése, így ebből az információból kell megpróbálnunk érdemi következtetést levonni. Bár ahogy

utaltunk rá, a kutatás jelenlegi állása szerint nem ismerjük az összes elesettet, így az elemzés eredményeit sem lehet általános érvényűként elfogadni, összességében elgondolkoztató, hogy a hadműveleti naplók megsemmisülése ellenére is a légiós menetzredek soraiból kerül ki a legtöbb veszteség, egészen pontosan 27 fő (53%), ami igazolja azt a feltevést, hogy ezek az alakulatok szenvedték meg legjobban a harcokat. A második legnépesebb csoport a hadsereg reguláris alakulatainak tagjai közül kerül ki 15 fővel (29%), ami ugyanakkor a teljes haderő létszámát figyelembe véve nem túl jelentős arány. Amennyiben viszont a korábban azonosított francia reguláris harcoló alakulatokban szolgálókhoz viszonyítjuk ezt a számot, akkor 8%-os arányt képviselnek, ami már elég jelentős érték. Végül pedig meg kell említeni, hogy a fennmaradó 9 fő is az Idegenlégióban szolgált, 7 fő a reguláris egységekben, 2 pedig vagy frissen felállított alakulatban (97. felderítő csoport), vagy pedig közelebről meg nem határozható egységben a légióon belül, vagyis az 51 elesettből 36 (70%) idegenlégiós volt, ami nagyon magas arány.

E számok alapján a teljesen bizonyosan hiányos adatok ellenére talán nem túlzás kijelenteni, hogy a franciaországi hadjárat során életüket áldozó magyarok döntő többsége – összhangban az alakulatok közötti eloszlásukkal, illetve ezeknek az egységeknek a sorsával – az Idegenlégió háború időtartamára jelentkező tagjai közül került ki.

Az elszennvedett veszteség nem csupán a harcok folyamán elesetteket jelenti, hanem azokat is, akik hadifogságba kerültek azok végén. Mint korábban láttuk, a francia haderő igen jelentős hányadának jutott osztályrészül ez a sors, így logikus módon számos magyar is találunk a hadifoglyok között. Az ő beazonosításukban nagy segítséget jelentenek a német katonai hatóságok által összeállított hadifogolylisták, amelyeken 322 magyar személyt sikerült fellelni, ugyanakkor a Hadtörténelmi Levéltárban őrzött 453 elemből álló lista megjegyzés rovataiban a fentiekkel való átfedéseken kívül még 86 főt lehetett a hadifoglyok közé sorolni, így teljes létszámuk 408 főre tehető. Tekintettel a számos összecsengő, egymást igazoló és kiegészítő adatra, mindkét lista számait hitelesnek tekinthetjük, ami ugyanakkor azt is jelenti, hogy a francia haderő kötelékében szolgáló magyar katonák több mint 20%-a hadifogságba esett, ami igen jelentős arány.

A hadifoglyok döntő többsége, 223 fő (54%) a légiós menetzredek soraiból került ki, ami jól illeszkedik mind az alakulatok történetéhez, mind pedig az elesetteknel látott arányszámokhoz. A második legjelentősebb csoportot a francia hadsereg reguláris alakulataiban szolgálók adják 146 fővel (36%), ami viszonylag magas arány az ilyen típusú alakulatokban szolgáló magyarok összlétszámához képest. Ez minden bizonnyal arra is utal, hogy utóbbiak száma a jelenleg ismertnél magasabb lehet, de az ezek megismerését lehetővé tevő források hiányában ez az arányszám felfelé torzít. Reguláris légiós alakulatok soraiból 19 fő esett fogságba (4,6%), ami minden bizonnyal az ezek soraiban szolgáló viszonylag kevés magyar légióossal magyarázható. Érdekes adalék, hogy 14 fő (3,4%) a Franciaországban felállított

cseszlavák hadsereg soraiban harcolt és esett fogságba, ami jól jelzi, hogy a szomszédos országokhoz kötődő kontingensek (jelentkezők, elesettek, hadifoglyok) soraiban is szép számmal lehet magyarokat találni, ha valamilyen információ alapján nemzetiségük beazonosítható. Mivel csupán 6 fő esetében nem áll rendelkezésre információ az alakulatról, a hadifoglyokra vonatkozó katonai hovatartozást illető kép közel teljesnek tekinthető. Ebből a korábbi tendenciák megerősítése rajzolódik ki, vagyis a magyarok Idegenlégióban való erős jelenléte, valamint az annak soraiban elszenvedett jelentős veszteségek.

Egyéni légiós életutak

A témakör kutatása során már felmerült a kérdés, hogy a francia hadsereg tagjaiként fogságba esett magyar származású katonák milyen szerepet játszhattak abban, hogy a hadifoglytáborokból megszökött francia katonák egy része Magyarországra szökött. Bár erre vonatkozóan főként csupán feltételezéseink lehetnek, az információátadásra vonatkozó feltevést nagymértékben alátámasztani látszik az a tény, hogy a Magyarországra szökött francia hadifoglyok között magyarok is voltak. Ez a jelenség valószínűleg nem volt ritka a közép-európai nyelv- és helyismerettel rendelkező magyarok körében, ugyanakkor éppen ezért általában nem is került nyilvánosságra, hiszen a hazai kapcsolatokkal rendelkező szökevények könnyen el tudták kerülni a hatóságok figyelmét, így túl sok feljegyzés sem maradt fenn velük kapcsolatban. Az alábbiakban az egyik kivételt kívánjuk bemutatni, akire vonatkozóan rendelkezünk valamennyi – ha nem is túl bőséges – információval.

Emeric Eugène Barasz (Bárász Imre Jenő) 1906. március 22-én született Budapesten, majd Franciaországba költözött, ahol Párizsban telepedett le szabóként.⁶⁴ Ennek az áttelepülésnek a pontos időpontja ismeretlen, de tekintettel arra, hogy 1940-ben még nem rendelkezett francia állampolgársággal – és hároméves tartózkodás volt az állampolgárság megszerzésének egyik kritériuma –, feltételezhetjük, hogy nagy valószínűséggel az 1930-as évek második felében került rá sor. A második világháború kitörése után jelentkezett a francia hadseregbe, ahol a 21. külföldi önkéntes légiós menetzredbe osztották be 5721-es toborzási azonosítószámmal.⁶⁵ Másodosztályú közlegényként harcolt a franciaországi hadjáratban, alakulatának kötelékében küzdött az első vonalban, kitartott a visszavonulás során is, végül pedig akkor esett június 22-én hadifogságba, amikor ezrede – más francia alakulatokkal együtt – feltétel nélkül megadta magát. Ezt követően 45243-as számmal lett hadifogoly, akit először a belgiumi Limbourghban található

⁶⁴ Honvédelmi Minisztérium Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltár és Irattár (a továbbiakban HM HIM HLI) VII. Egy. F/18. A francia hadseregben harcolt önkéntesek, 3.

⁶⁵ MS. UEVACJ-EA. MDLX-1 – MDLX-18.

XII. A, majd a saar-vidéki Hombourgban lévő XII. F táborokba szállítottak.⁶⁶ Innen 1942. március 31-én megszökött, de egy nappal később elfogták és visszaszállították. Büntetésképpen április 25-én a lengyelországi Rawa Ruskába helyezték át, ahova május 1-jén érkezett meg.⁶⁷ A büntetőtáborból november 2-án sikerült megszöknie,⁶⁸ ahonnan eljutott Magyarországra, és a többi szökött francia hadifogollyal együtt internálták.⁶⁹ Neve ezt követően nem kerül elő az iratokban – amelyeknek az internált személyek listáira vonatkozó részei nagyon hiányosak –, az azonban egészen bizonyos, hogy a háború után visszatért Franciaországba, jó eséllyel a többi internálttal együtt, ahol megszerezte a francia állampolgárságot. 1968-ban pedig – minden bizonnyal közelgő nyugdíjazása és nyugdíjösszegének kiszámítása miatt – kérvényezte a lengyelországi büntetőtáborban töltött időszakának elismerését, amelyre az illetékes hatóság részéről fennakadás nélkül sor került a bemutatott dokumentumok áttanulmányozása után.⁷⁰ További sorsáról nem áll rendelkezésre információ.

Noha az Idegenlégió soraiban elsősorban külföldiek teljesítenek szolgálatot – bár szép számmal vannak köztük franciák is, akiket sokáig arra köteleztek, hogy más nemzetiségűnek vallják magukat –, az alakulat tisztikarába viszonylag kevesen jutnak be közülük. Ennek elsődleges oka az, hogy a szinte állandóan bevetett légiós egységek soraiban gyorsabb előmenetel kínálkozott a francia tiszteknek, mint más egységekben, így nagy számban kérték ide áthelyezésüket, másrészt az első világháború végéig a külföldiek számára csak kivételes esetben engedélyezték a tiszt tanfolyam elvégzését, szinte kizárólag harctéri kiválóság elismeréseként lehetett tiszt rangot kapni, de általában csupán a ranglétra legalsó fokain találhatóakat (hadnagy, főhadnagy, esetleg százados).⁷¹ Éppen ezért különösen érdekes számunkra, hogy az 1940 tavaszán és nyarán Franciaországban bevetett légiós egységek soraiban sikerült azonosítani egy magyar származású tisztet, akinek az alábbiakban adjuk közre az életútját.

Jean Ladislas Hafenscher (vagyis Hafenscher János László) 1905. január 12-én született Pesterzsébeten (ma Budapest XX. kerülete) a 26 éves bácsalmási születésű Háfenscher Ádám és a 19 éves szabadkai születésű Brauchler Mária gyermekeként. A római katolikus vallású szülőik Erzsébetfalván (Pesterzsébeten) a Vörösmarty utca 15. szám alatt laktak.⁷² Külsejéről

⁶⁶ Máshol a XII. A és F táborokon kívül C, D, E és F is szerepel tartózkodási helyként, tehát elképzelhető, hogy rövidebb időt ezekben is eltöltött. HM HIM HL VII. Egy. F/18. A francia hadseregben harcolt önkéntesek, 3.

⁶⁷ SHD GR 16 P 31040. Renseignements d'état civil concernant le déporté ou l'interné.

⁶⁸ SHD GR 16 P 31040. Certificat de validation.

⁶⁹ Egyes források szerint ez volt a hetedik szökési kísérlete. *Bajomi László Endre*: Ego sum gallicus captivus. Francia menekültek Magyarországon. Bp. 1980. 269.

⁷⁰ SHD GR 16 P 31040. Certificat de validation.

⁷¹ La Légion Étrangère i. m. 663–665.

⁷² SHD GR 8YE 3706. Születési anyakönyvi kivonat (másolat).

az derül ki, hogy 1 méter 80 centiméter magas, robusztus testalkatú férfi volt, barna hajjal, szürke szemmel, aki kifogástalan egészségi állapotban volt.⁷³ Orvostanhallgató volt, amikor 1926. augusztus 5-én az Aisne megyei Saint-Quentinben jelentkezett az Idegenlégióba, és ötéves szerződést írt alá.⁷⁴ Ezt követően az 1. légiós gyalogezredhez irányították Algériába, ahol megkapta alapkiképzését, melynek végén 1927. április 1-jén őrzetőnek nevezték ki. Ezután viszonylag gyorsan, 1928. január 1-jén őrmesteri rangot kapott, majd június 10-én Marokkóba helyezték át, ahol egészen 1931 júliusáig teljesített szolgálatot. Eközben 1929. december 4-én szakaszvezetői képesítést szerzett, majd 1930. augusztus 2-án megkapta a francia állampolgárságot.⁷⁵ Néhány héttel később, 1930. augusztus 20-án újabb ötéves szerződést írt alá, elkötelezettségét pedig felettesei is elismerték, mivel október 1-jén törzsőrmesterré nevezték ki. 1931 nyarán a saint-maixent-i altisztképző iskolába irányították, ahol egy évet töltött, és ott minden bizonnyal sikeresen vette az akadályokat, mivel 1932. október 1-jén hadnagyi kinevezést kapott, amelyet követően még egy évre beiskolázták, hogy tisztként is el tudja látni feladatait.⁷⁶ Közben 1932. augusztus 21-én megházasodott, a román állampolgárságú Marie Enghibariant vette el, akinek házassága miatt le kellett mondania eredeti állampolgárságáról, és férje révén maga is francia állampolgárrá vált.⁷⁷ A továbbképzés során Hafenschcer rendkívül széles körű oktatásban részesült, az általános műveltségi tárgyaktól a nyelveken és tüzérségi fegyverek használatán át a terepen való manőverezésig sok területen kapott ismereteket, végül pedig évfolyamán 287 főből a 214. helyen végzett, tehát nagyjából a középmezőny végén.⁷⁸

Immár tisztként 1933. október 1-jén az 1. légiós gyalogezred 1. zászlóaljának 3. századához vezényelték, ahonnan 1934 májusában az alakulat nehézfegyveres századához került. 1934. június 19-én a Francia Indokínában állomásozó 5. légiós gyalogezredhez helyezték át, ahová szeptember 14-i behajózása után október 29-én érkezett meg. Hai Phongba való megérkezése után néhány nappal, október 1-jén főhadnaggyá nevezték ki, ahol az 5., 6. és 7. századok kötelékében vezetett kisebb kötelékeket. 1938. április 27-én tengerentúli szolgálata lejártával visszahelyezték Algériába az 1. légiós gyalogezredhez, ahova június 3-án érkezett meg, majd szolgálatai elismeréseképpen 5 hónapos szabadságot kapott, hogy kipihenje a délkelet-ázsiai bevetése fáradalmait. Ezt követően az ezredparancsnokságon adminisztratív feladatokat látott el, majd a világháború kitörése után 1939. október 18-án az anyaországi kiképzőközpontba, onnan pedig november 4-én

⁷³ SHD GR 8YE 3706. Feuille de notes, 3.

⁷⁴ SHD GR 8YE 3706. Livret matricule d'homme de troupe, 1.

⁷⁵ SHD GR 8YE 3706. Fiche de position, 2.

⁷⁶ SHD GR 8YE 3706. État des services, 1.

⁷⁷ SHD GR 8YE 3706. Certificat du 13 décembre 1932.

⁷⁸ SHD GR 8YE 3706. Feuille de notes, 3.

a 11. légiós gyalogezredhez helyezték át.⁷⁹ Ennek kötelékében került bevetésre a korábban ismertetett körülmények között, majd 1940. május 14-én harc közben olyan súlyos sérülést szenvedett, hogy 20-án alakulata első elesett tisztjeként elhunyt.⁸⁰

Összefoglalás

A kisebb vagy nagyobb részben külföldi önkéntesek részvételével 1939–1940 folyamán felállított francia idegenlégiós alakulatok döntő többsége gyorsított kiképzés után, hiányos felszereléssel és fegyverzettel került bevetésre a jelentős túlerőben lévő német csapatok ellen olyan stratégiai helyzetben, amely a sikernek csupán halvány esélyével kecsegtetett – hiszen mikor a régóta várt támadás a nem várt helyen és módon indult meg, az összezavarodott francia parancsnokság a frontvonalon kialakult rések betömésére vetette be a légiós egységeket.

Ezek május és június folyamán heves és esetenként átmenetileg sikeres védelmi harcokat folytattak a német csapatok ellen, ezért helytállásukkal kivívták feletteseik elismerését (és utólag számos esetben ki is tüntették az alakulatokat a harctéren nyújtott teljesítményükért), a reménytelen küzdelem során azonban általában létszámuk 70–80 százalékát elveszítették, és a túlélők jelentős része is német hadifogságba került.

Ugyanakkor a rendelkezésre álló francia és magyar iratanyagok tanúsága alapján vitathatatlan tény, hogy a külföldi önkéntesek között mintegy másfélezer olyan magyar volt, akiknek nagyjából fele a harcokban is részt vett. A nem teljes körű információk ellenére is megállapítható, hogy ezek a magyar önkéntesek a hiányos és rossz minőségű felszerelés, valamint az elégtelen kiképzés dacára is elszántan harcoltak. Ez a helytállás azonban sokba került nekik, hiszen a harcokban részt vevők jelentős része életét veszítette vagy hadifogságba került.

⁷⁹ SHD GR 8YE 3706. Fiche de position, 3–4.

⁸⁰ SHD GR 8YE 3706. État des services, 1.

NÓVÉ BÉLA

**„ATTILÁK”, „HUNOK”, „KICSIK”...
EGY ELTŰNT MAGYAR LÉGIÓS NEMZEDÉK NYOMÁBAN**

Alább 2011 és 2016 közötti magyar érdekű francia idegenlégiós kutatásaim tanulságait kívánom megosztani. Kezdetben mindez könnyű kalandnak ígérkezett, ám ahogy egyre szer-teágazóbb levéltári és személyes emlékmű-feltárással csábított itthon és Franciaországban, kihívásaival egy vakmerő expedícióval is felért: idegen terepen, járatlan utakon követni választott célcsoportom, az '56 után légiósnak állt mintegy ötszáz menekült kamasz jó fél évszázados nyomvonalát. Főként attól kezdve, hogy a szerencse kegyéből egy magyar veterán bajtársi körre bukkantam Provence-ban, amelynek tagjaival párhuzamosan egy egészsétes sorskövető dokumentumfilmet is forgatni kezdtünk a Dunatáj Alapítvány maroknyi stábjával, jórészt önerőből, lelkesen, egy sor távoli, civilek előtt rejtett helyszínen, ahol magyar kutató kamerával és mikrofonnal előttünk nem járt még. (A légió aubagne-i főhadiszállása és központi archívuma, az aurioli és puylobier-i veteránotthonok a Mont Sainte Victoire tövében, a hajdani légiós bordély és büntetőtábor a korzikai Cortén vagy a 2. Idegen Ejtőernyős Ezred bázisa Calviban.)

Munkám eredményéről 2016-ban részletesen számot adtam doktori értekezésemben,¹ az év őszén megjelent monográfiámban² és Párizsban, Budapesten a magyar forradalom 60. évfordulóján bemutatott dokumentumfilmünkben,³ s azóta légiós kutatásaim teljes anyagát is szabadon hozzáférhetővé tettem a Blinken–OSA Archívumban.⁴ Ezúttal főként kutatásaim menet közben adódó módszertani és etikai dilemmáit szeretném kellő távlatból újragondolva felidézni, majd konferenciánk apropóján – „Idegen hadakban” – arra térnék ki, miként formálja az idegen zászlók alatt messze földön katonáskodók egyéni és csoport-identitását a sok éves háborús és békeszolgálat, és hogy eközben miféle választáshelyzetek és lojalitáskonfliktusok teszik próbára időről időre őket. (Itt csak néhány minősített esetre utalva: dezertálás, kémkedés, nyíltan ellenséges viszony a szülőhazával stb.)

¹ „Patria nostra: '56-os menekült kamaszok a Francia Idegenlégióban”. Doktori értekezés. Eszterházy Károly Egyetem, Eger, 2016. Témavezető: Rainer M. János – A továbbiakban: NB PhD, 2016.

² „Patria nostra: '56-os menekült kamaszok a Francia Idegenlégióban”, Balassi Kiadó, Bp. 2016.

³ „Patria nostra: '56-os menekült kamaszok a Francia Idegenlégióban”, Dunatáj Alapítvány, 2011–2016.

⁴ Blinken–OSA Archívum, Bp., HU OSA 364 Béla Nóvé Collection of Archival Sources and Research Material on Hungarians in the French Foreign Legion.

Kutatásaim előzményei

Történelmi évjáráthoz tartozni már-már „genetikai poggyász”, elháríthatatlan kihívás egy krónikás számára. Nem csoda, ha az 1956-os forradalom története és utóélete, mellyel egyidős vagyok, kora ifjúságomtól erősen foglalkoztat. E tárgyról az évtizedek során számos forráskiadványt, cikket, tanulmányt írtam, több könyvet és fordításkötetet publikáltam, életútinterjút, portrét és dokumentumfilmet készítettem. Érdeklődésem az elmúlt évtizedben mindinkább az ’56-os magyar exodus kevésbé ismert momentumai s a nyugati magyar diaszpóra feltáratlan levéltári és oral history forrásai felé fordult. Így találtam rá egy újabb izgalmas, máig alig kutatott témára: a kísérő nélkül „világgá futott” közel húszezer ’56-os magyar kamasz: „a forradalom árváinak”⁵ csoportos életútvizsgálatára. Kutatásaim fókuszsa később e mára eltűnt és elfeledett, hajdan népes emigráns nemzedék egy markáns alcsoportjára terelődött, azon mintegy ötszáz légiósnak állt menekült kamasz választójait próbálván nyomon követni, akiknek több mint a felét (szám szerint 269-et) sikerült jórészt a magyar és francia titkosszolgálati aktákból azonosítanom. Közéjük tartozott az a több tucat provençai, korzikai magyar veterán is, akit 2011 nyarán a szerencse kegyéből megismerhettem, s akiknek 8-10 vállalkozó kedvű önkéntesét résztvevő megfigyelőként öt éven át sikerült egy csoportos „emlékezetmunkának” megnyernem.

A magyar forradalomról, az azt követő menekülthullámról s az ’56-os diaszpóráról az elmúlt hatvanöt évben komoly könyvtárnyi irodalom jelent meg, melyről disszertációm historiográfiai bevezetője részletes kritikai áttekintést nyújt. A magyar és idegen nyelvű forrásközlések, monográfiák mellett aránylag bőséges a személyes emléktanyag is: a hozzáférhető interjúk, életútinterjúk és memoárok sokasága.⁶ Az emigráns szervezeti és mozgalmi élet, így az ’56-os egyetemi, főiskolai diákság aktivitása is kellően dokumentált,⁷ ahogy az értelmiségi körök önreprezentációja, eszmei és politikai vitái is jól követhetők az egykori nyugati emigráns sajtóból és az egyes szervezetek kiadványaiból.⁸ Ugyanakkor

⁵ A Dagens Nyheter című svéd napilap 1957. április 3-án közölte ausztriai lágerrportjának címe volt ez, amely a több ezer fiatalkorú magyar menekült súlyos helyzetére hívta fel a figyelmet azon apropóból, hogy közülük a svéd kormány ötszázat egy humanitárius akcióval soron kívül hajlandó volt befogadni.

⁶ A fontosabb gyűjtemények: Columbia Research Program, New York 1957; UN Special Committee on Hungary 1957, Héderváry Collection, OSA Bp., 1956-os Intézet OHA, OSZK Történeti Interjúk Tára.

⁷ Várallyay Gyula: *Tanulmányúton. Az emigráns magyar diákmozgalom 1956 után.* Századvég Kiadó – 56-os Intézet, Bp., 1992.; Uő.: *Tévíton. Ügyelők az ötvenhatos diákmozgalomban.* L’Harmattan, Bp, 2011.; Czigány Magda: *Kényszerű tanulmányúton. 1956-os magyar egyetemi hallgatók Nagy Britanniában.* József Kiadó, Bp., 2007.; Hidas, P.: *The Hungarian refugee student movement of 1956–57 and Canada.* Canadian Ethnic Studies, 1998 30 (1), 19-50.; Kiss, Tamás: *Association of Hungarian University and College Students 1956* – Szeged. Belvedere Meridionale, Szeged, 2006.

⁸ Lásd pl.: Borbándi Gyula: *Magyarok az Angol Kerben. A Szabad Európa Rádió története.* Európa Kiadó, Bp, 1996.; Uő.: *Nem élünk hiába. Az Új Látóhatár négy évtizede.* Európa, Budapest, 2000., vagy a londoni, majd párizsi Irodalmi Újság nyolckötetes reprint kiadását: Bethlen – Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991–1993.

a '56-os menekült kamaszok utóéletét átfogóan, tudományos igénnyel nem vizsgálta senki, még ha az elmúlt évtizedben egy-egy csoportjukról érdemi emlékműtő publikációk meg is jelentek, így Eörsi László monográfiáiban a Nyugatra szökött, majd hazatért kamasz felkelőkről⁹ vagy Lénárt András beszámolója az ausztriai magyar gimnazisták körében végzett oral history kutatásairól.¹⁰

Ennél is szembetűnőbb volt a hiány a Francia Idegenlégió magyar érdekű történeti publikációi terén. A „láthatatlan – magyar – légió” nyomait kutatva jórészt ma is csak elszórt személyes adalékokat és kétes hitelű memoárokat találni, igaz, ezeket zavarba ejtő bőségben, már jó egy évszada, öt-hat légiós nemzedék óta. Eseti híradásaikkal furcsa módon még a „civil” kortársak tűnnek a legmegbízhatóbbnak, egy-egy emigránsként vagy menekültként francia földre vetődött magyar író, újságíró: Kuncz Aladár, Molnár Sándor, Koestler Artúr vagy Bajomi Lázár Endre adalékai.¹¹ Többek közt ezért is ítélem fontosnak feltárni a máig nem publikált magyar és francia titkosszolgálati aktákat és a releváns francia, német, angol légiótörténeti irodalom tanúságait – például az 1956 utáni „période hongroise”-ról, mikor a Deuxième Bureau kimutatása szerint egy időben több mint 3000 magyar önkéntes szolgált a Francia Idegenlégióban.¹²

Célpitűzéseim

Elsődleges célom a hiánypótlás, egy mára jórészt eltűnt és elfeledett emigráns nemzedék sorsának feltárása volt. Annál inkább, mivel tudományos igényű vizsgálat, érdemi történet-szociológiai elemzés, amely az elmúlt másfél század hét magyar emigráns hullámának nyugati integrációját vizsgálta volna, utánkövető jelleggel, több nemzedéken át, sajnálatosan kevés van még ma is – s a legkevesebb, furcsa módon, épp a hozzánk legközelebbi nyugat-európai térség emigráns diaszpórájáról készült. E tekintetben a legalaposabb, többnemzedékes folyamatképet kétségkívül Puskás Julianna, Fejős Zoltán és Tezla Albert

⁹ Lásd pl. Eörsi László: *A „Baross Köztársaság”, 1956*. L'Harmattan, Bp, 2011., továbbá a szerző honlapján: www.eorsilaszlo.hu közzétett több száz felkelő-életrajz „disszidens” kamaszait.

¹⁰ Lénárt András: Újra „orthon”. Hazalátogató '56-os emigránsok, in: *Az 1956-os Intézet évkönyve, 2008*. 109-143. Uő.: *Fluchtgeschichten von 1956er Jugendlichen*, in: Ibolya Mörber-Zoltán Fónagy, eds. *Die ungarische Revolution und Österreich 1956*, Wien, Czernin Verlag, 2006. 465-495.

¹¹ Kuncz Aladár: *Fekete kolostor. Feljegyzések a francia internáltságából*. Kriterion–Országos Széchényi Könyvtár, Kolozsvár– Bp., 2014. – Molnár Sándor: *Magyar sors francia földön*, Párisi Magyar Akadémia, é.n. Paris, 1932. – Koestler Arthur: *A Föld söpredéke*, Osiris, Bp. 1988. – Bajomi Lázár Endre: *Tramontana. Magyar önkéntesek Franciaországban*. Zrínyi Kiadó, Bp. 1984.

¹² A légiósok nemzetiségi megoszlásának áttekintése, 1831–1962. Marchetti zászlóaljparancsnok feljegyzése, 1963.03.09. In: NB PhD, 2016, 505.

tengerentúli migránsmonográfiái és forrásközlései adják,¹³ noha szerzőik maguk is hangsúlyozzák: célzott adatgyűjtést, önálló terepkutatást az amerikai magyar diaszpóra alig áttekinthető szórtsága miatt inkább csak lokálisan végeztek. (Puskás főként a clevelandi, Fejős a chicagói magyar emigráns nemzedékek sorsát vizsgálva, míg Tezla, bár impozáns forrásgyűjteménye egész Észak-Amerikára kiterjed, a legbővebben szülőhelye: az indianai South Bend múlt század eleji magyar kolóniájának életét dokumentálta.)

Kutatásaim során kezdettől fontos feladatnak véltem a hidegháborús háttér minél életszerűbb bemutatását, ennek részeként a titkosszolgálatok (*Deuxième Bureau vs* magyar belügyi elhárítás), a kettős postacenzúra, az ügynökbeszervezések, a diplomáciai konfliktusok, a sajtó- és propagandakampányok eszköztárának alapos feltárását. Mindez a fiatalkorú magyar menekültek nemzetközi fórumokon még sok éven át vitatott sorsának ügyében már 1956 őszén teljes arzenáljában megmutatkozott, majd az újabb választuk és korfordulók mentén döntően meghatározta az '56-os kamasz emigráns nemzedék további esélyeit, csakúgy, mint változó viszonyát szülőhazája, a fogadó ország és a jelszavával („Patria nostra”) a hontalanoknak is hazát ígérő légió iránt – egészen a rendszerváltásig, sőt mindmáig.

Mivel kezdettől úgy tűnt: célcsoportom két meghatározó, bár sokban ellentmondásos ifjúkori alapélménye az 1956-os magyar forradalom, majd pár évre rá az algériai háború (1954–1962) volt, kiemelt kutatási célként tűztem magam elé azt is, hogy mindkét korszakos súlyú, hidegháborús konfliktusról hiteles és részletgazdag közelképet adjak. Ez, részint hiányos forrásaik, részint elégtelen feldolgozottságuk miatt, maga is többéves feltáró munkát igényelt. Az előbbire az '56-os fiatalkorú menekültek s a nemzetközi segélyszervezetek (UNHCR, US AID, Caritas, Vöröskereszt társaságok stb.) sokféle adathiányát, míg az utóbbira az algériai háború szegényes, évtizedek óta úgyszólván egyetlen szegedi szerző (J. Nagy László) gyér és gyakran sommásan ideologikus publikációjánál alig több hazai irodalmát hozhatom példaként.

Itt kell röviden kitérnem munkám elemző szempontjaira is. Egyebek közt éppen a magyar '56 *vs* Algéria máig vitatott erkölcsi, politikai megítélését latolgatva, méltó kihívásnak találtam azt is, hogy az „áldozatok és tettesek” jórészt természetlen és eleve hamis dichotómiáját munkámban a tények és személyes indítékok minél teljesebb feltárásával próbáljam meghaladni. Ehhez mindenekelőtt egy sor élethelyzetben tisztáznom kellett, hogy választott célcsoportom – e 2. világháború alatt született, sok súlyos nélkülözést, erőszakot és embertelenséget korán megélt '56-os kamasz menekült nemzedék – vajon mennyire volt saját tetteinek ura. Másként szólva: sorsukat tényleg csak a 20. századi traumák és kényszerek formálták volna, avagy nem kevésbé ezek elleni lázadásuk, vakmerő döntéseik is?

¹³ Puskás Julianna: *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1982. – Fejős Zoltán: *A chicagói magyarok két nemzedéke, 1890–1940*. Közép-Európai Intézet, Bp., 1993. – Tezla Albert: *„Valahol túl, Meseországban...”. Az amerikai magyarok, 1895–1920*. Európa Kiadó, Bp., 1987.

Ennek árnyalt megítélését segítette egy újabb elemző szempont bevonása, amely immár egyéni és csoportidentitásuk változását és ezek konfliktusait vizsgálta a fejlődés- és társadalomlélektan klasszikus és kortárs szerzőinek (Freud, Erikson, Mérei, Pataki Ferenc, László János, Erős Ferenc továbbá Pierre Bourdieu, Eric Hobsbawn, Rogers Bruebaker, Peter Stachel) releváns modelljei és interpretációi alapján, kezdetben célzott kérdőívezéssel, interjúzással, majd résztvevő megfigyelőként számos csoportos együttletben, interakcióban.

Hasonlóan termékeny elemző szempontnak bizonyult a szocializációs előnyök, hátrányok vizsgálata is e sajátos menekültcsoport körében. Voltaképp annak feltárása, hogy e mára 80 körüli férfiak adaptációját egymást követő élethelyzeteikben mennyiben segítette vagy gátolta az a tény, hogy '56 végén, '57 elején tizenévesen egyedül vágtak neki a nagyvilágnak, majd pár év múlva – többen még ekkor is fiatalokként! – légiósnak álltak. Nem kétséges: ez is, az is döntően hatott szocializációjukra és késleltetett civil életkezdésükre: családalapításukra és 20–30 éves légiós szolgálat utáni polgári pályaválasztásukra. A kérdés csak az, hogy esetről esetre miként.

Újabb hasznos szempontként kínálkozott kutatásaimhoz a „kultúrsokkelmélet” releváns modellje a sűrűn változó élethelyzetek, idegen kultúrák hatásvizsgálataként, hiszen e „nagyidős” '56-os veterán nemzedék tagjai nem ritkán 3-4 kontinens tucatnyi légiós bázisát is megjárták több évtizedes szolgálatuk alatt (Algéria, Korzika, Madagaszkár, Dzsubuti, Csád, Tahiti, Francia Guyana stb.). A már kipróbált kultúrantropológiai ajánlások ugyanakkor nagy segítséget nyújtottak a „résztvevő megfigyelő” magatartáskódexével s az állandó önreflexió s a kutatói önkontroll gyakorlásával az intenzív csoportos terepmunkák alatt.

Vizsgálati módszerek, források

A magyar emigrációörténeti források iránti fokozott érdeklődésem az elmúlt évtized során az a nyugtalanító felismerés táplálta, hogy az '56-os emigráns nemzedék mindinkább eltűnőben van, és vele – a gazdátlan irathagyatékokkal s a kétes sorsú nyugati magyar forrástárakkal együtt – a személyes emléanyag jelentős része is eltűnhet, megsemmisülhet végleg. Ráadásul eközben még a kulcsfontosságú egykori menekültsegítő szervezetek (UNHCR, Vöröskereszt, US Aid, Caritas stb.) forrásainak archív dokumentációja is egy sor fontos részletben hiányos vagy máig feltáratlan. Így például a világszerte örökbefogadott sokezer '56-os fiatalok magyar menekült sorsa és személyi dokumentációja, mint arra alább még kitérek.

Elsőként itthon kellett szembesülnöm a „bőséges adathiánnyal”, majd nyugati terepkutatásaim során Ausztriában, Svájcban, Svédországban, Franciaországban és a tengeren túl. Többek közt azzal, hogy máig nem készült átfogó, az elmúlt másfél század magyar

emigrációtörténeti forrásait és irodalmát megbízhatóan összegző adatbázis, annotált címjegyzék, historiográfia.¹⁴ Nem jobb a helyzet az '56-os magyar menekült-dráma legkényesebb személyi iratforrásainak terén sem. A Magyar Vöröskereszt Személykereső Szolgálatának teljes levelezését és kartonállományát, egykori munkatársai közlése szerint, egy belüleges kommandó 1962-ben teherautóra hánnya, és ismeretlen helyre elszállította¹⁵; az Osztrák Vöröskereszt ugyanezen részlegének irattárával pedig bő egy évtized múlva, 1973-ban egy fatális csőtörés végzett.¹⁶ Öt földrész harmincöt országában a(z örök)befogadott sokezer fiatalos magyar menekült aktái jórészt ma is zárva vannak még. (Csak Bernben, a Svájci Vöröskereszt Archívumában 680 '56-os magyar menekült kiskorú adoptálási dossziéja szunnyad a gonddal elzárt trezorok mélyén!¹⁷) Miként jó fél évszázad múltán a nyugati titkosszolgálatok és fegyveres testületek (Bundeswehr, US Army/Navy/Air Force, Légion Étrangère) személyi iratainak nagy része sem kutatható még, holott jobb híján éppen ezek voltak a csellengő menekült kamaszok sóvár célállomásai – s olykor egyetlen túlélési esélyei.

Kutatómunkámat 2011-ben hazai könyv- és irattárakban kezdtem (56-os Intézet OHA, ÁBTL, MNL OL, OSA, OSZK). Már ekkor nyomasztó alaphiányként tűnt fel, hogy átfogó, tudományos igényű kutatás mindaddig nem vizsgálta az '56 végén, '57 elején felnőtt kísérő nélkül „világgá ment” közel húszezer magyar kamasz – „a forradalom árváinak” – sorsát, noha az még sok éven át a hidegháborús propaganda-hadviselés egyik legfőbb ügye és ürügye maradt a vasfüggöny mindkét felén, mint azt az ismételt sajtókampányok és diplomáciai jegyzékváltások tanúsítják. Erre vall az egykori hírügynökségi anyagok, a magyar, osztrák, jugoszláv és a nyugati sajtótudósítások sora éppúgy, mint a Szabad Európa Rádió háttérjelentései (RFE background reports, Blinken–OSA Archives, Budapest), melyekből jónéhány fontos személyes adalékot sikerült kiszűrni.

Hogy további beható kutatásaim célcsoportjául miért éppen a légósokat szemeltem ki, ennek több oka is volt. Mindenekelőtt azért esett rájuk a választásom, mert kezdetül a légiósoké tűnt a fiatalos menekültek egyik legnépesebb, markánsan elkülönülő csoportjának. Ez volt továbbá a leginkább zárt, homogén és egészen 1968-ig, az algériai francia katonai evakuáció végéig legjobban követhető nyomvonalú kamasz emigráns csoport. Ám nem volt mellékes szempont az sem, hogy kezdetül ebből a körből tárult

¹⁴ Ez utóbbi hiányát kívántam pótolni egy négy szerzői íves áttekintéssel, amelynek műhelyvitáját, sok hasznos új szemponttal és adalékkal, az MTA Kisebbségkutató Intézet rendezte 2016. júniusában.

¹⁵ Gombár Mária és Kucsma Ilona (Magyar Vöröskereszt) szóbeli közlése, 2011. október. A személykereső kartonok és levelezések eltűnését a szerzőnek adott 2011. decemberi interjújában Bodorkosné Kodri Magda, az MVSZ Személykereső Szolgálatának egykori vezetője is megerősíti, ld.: „Híre ment, hogy arany van a búza közé rejtve”. Interjú B.-né Kodri Magdával a Magyar Vöröskereszt Személykereső Szolgálatának egykori vezetőjével, *Kritika*, 2016/1-2. 18-22.

¹⁶ Adatközlők, mint az előző jegyzetben.

¹⁷ Dr. Pataky Tibor Sámuel (Budapest, 1939 – St. Gallen, 2014), egykori svájci örökbecfogadott kamasz a szerzőnek 2012 februárjában küldött részletes beszámolója nyomán.

fel az archív személyes életrajzi források legnagyobb bősége is. Csak az Állambiztonsági Iratok Történeti Levéltárában (ÁBTL, Budapest) négy év alatt több mint száz jórészt még nem kutatott légiós dossziét találtam. (Nyilvántartó kartonok, objektumdossziék, ügynökjelentések, vöröskeresztes kérelmek a fiatalok légiós rekruták leszerelésére, a magyar belügyi postacenzúra időszaki jelentései stb.) Mindezt csak tetézte a kihívás, hogy 2012 tavaszától civilek által nem járt, messze idegenbe vezető (had)ösvények vártak rám: a Balassi Intézet Klebelsberg-ösztöndíjával magyar kutatóként először nézhettem át módszeresen az Idegenlégió aubagne-i Központi Archívumának (Centre de Documentation LE) magyar érdekű iratanyagát az algériai háború éveiből.¹⁸

Levéltári forráskutatásaim hiányait további kreatív „forrásszaporítással”: kérdőívvezéssel, interjúzással és veteránjaim emlékirásra biztatásával próbáltam pótolni elemzéseim elsődleges bázisa: a személyes emlékműanyag gazdagítása végett.

Előkutatásként 30 oldalas kérdőívem részben az életrajzi, kortörténeti adatgyűjtést, részben az önreflexiók megismerését szolgálta az egyéni, csoport-, nemzedéki és etnokulturális identitás az életútinterjúkban s a csoportos beszélgetésekben még feltárandó további kutatásaihoz. Az 50 kérdésből álló kérdőív a provençai, korzikai veteránok mindhárom életszakaszát – a légió előttit, alattit és utánit – arányosan vizsgálta, s arra 2011 és 2014 között írásban kilencen válaszoltak.¹⁹ A kitöltött ívekre egy-egy jelentős korforduló, életszakasz vagy személyes döntéshelyzet illusztrálásaként doktori értekezésemben és könyvemben gyakran hivatkozom, válaszaikat egy-egy fontosabb kérdésre csoportosan is idézve.²⁰ Valójában ez volt a legelső, kissé még félszeg és félsikerű kísérlet egymás megismeréséhez, s el kell ismernem: veterán adatközlőim többséggel jobban vizsgáztak nálam, a „messziről jött”, jóval ifjabb kérdezőnél. Tanulnom kellett még, miként szólítsam meg őket, hogy érdemi és hiteles válaszokat kapjak tőlük – tanulnom, főleg saját hibáimból, hogy felismerjem, melyek a „félrement”, inadekvát kérdések vagy az érzékeny, sőt elhallgatott tabutémák.

Kutatásaim „érettebb”, elemző fázisába érve szükségét láttam, hogy módszeresen feltárjam vizsgált célcsoportom viszonyát egy fontos referenciacsoporthoz: a franciaországi ’56-os civil emigránsokhoz. 2015 elején tehát körlevélben egy hétpontos kérdőívet juttattam el 25-30, jórészt ’56-os franciaországi magyar exemigránshoz, hogy felmérjem, vajon mit

¹⁸ Journal de Marches et Operations de la Légion Étrangère, 1956-1962, Bilan annuel, 1959; 1960. Centre de Documentation LE, Aubagne.

¹⁹ A kérdőívet kitöltő légiós veteránok: Aradi Domokos (Budapest, 1939) Paris, 2012 – Huber Béla (Sopron, 1942) Aubagne, 2012 – Spátay János (Budapest, 1943) Puyloubier, 2011 – Soós Sándor (Budapest, 1939) Séptemes les Vallons, 2012 – Sorbán Gyula Elek (Budapest, 1940) Toulon, 2011 – Szecskó Tibor (Gyöngyös, 1939) Aix-en-Provence, 2011 – Morvay Tamás (Budapest, 1938) Vins sur Caramy, 2012 – Nemes Sándor (Szekszárd-Zomba, 1941) Borgo (Korzikai, 2011 – Pápai Lajos (Öcsöd, 1937) Montrichard, 2014.

²⁰ Disszertációm dokumentumtárban mintaként közreadom első válaszadóm: Nemes Sándor (Borgo, Korzikai) 2011 végén kitöltött kérdőívét. Lásd: NB PhD, 2016. 549–560.

tudtak és mit gondoltak egykor légiósnak állt honfitársaikról, és hogy volt-e velük bármilyen kapcsolatuk. Válaszaikat személyesen, telefonon vagy levélben adták meg, közülük könyvemben, disszertációmban többet elemzőn idézek.²¹

Ezekből váltig az derül ki, hogy 1956 után a mintegy 12.000 franciaországi magyar menekült egynegyedét kitevő 3.000 légiós pályája élesen elvált korábbi sors- és honfitársai, a „civil” emigránsok útjától. Nemcsak azért, mert kevéssel Nyugatra érkezésük után jó időre elnyelte őket a háborgó Algéria, majd négy kontinens tucatnyi légiós bázisa, hanem mert 20-30 év után leszerelve a magyar légiósok a francia társadalom egész más rétegeiben és mikroközösségeiben találtak otthonra, családra, polgári foglalkozásra, mint velük nagyjából egyidős civil emigráns társaik, akikkel 1956 végén, 1957 elején még együtt érkeztek Nyugatra. Ez utóbbiak zöme ekkorra már kiválóan elsajátította a francia nyelvet, egy vagy több diplomát szerzett, s jórészt Párizsban és a nagyvárosokban próbálta megtalálni helyét a tudás- és tehetségalapú francia középosztály a '60-as évektől látványosan kiszélesedő rétegeiben.

Egy másik fontos referenciacsoport a '45 utáni magyar légiósoké volt, melynek néhány képviselőjével találkoztunk, sőt interjúztunk is az '56-os provence-i veteránok bankettjein – többek közt Szabó Lászlóval Nizzából, a Francia Becsületrend viselőjével, kiből 22 év jórészt légiós frontszolgálata után múzeumi tárlatvezető lett. Az '56-osok civil életkezéséhez azonban az Indokínát és Algériát megjárt, idősebb magyar légiós nemzedék sem tudott a '60-as, '70-es években leszerelő ifjabb honfitársainak sikeres integrációs mintát, hathatós segítséget nyújtani. Ahogy nem kínálhatott nekik többé otthon- és hazapótlékot, holmi „véd- és dacsövetséget” sem az enyhülés és a jóléti konjunktúra egész másfelé tartó éveiben. Az archív iratokban és a személyes emléanyagban legalábbis nincs nyoma, hogy a leszerelő '56-os légiósok nagy számban feltűntek volna az idősebb veteránok „exkluzív” párizsi, marseille-i köreiben, melyek Algéria elvesztése és 1968 után morális és politikai értelemben maguk is mindinkább talajvesztetté lettek, és szétzilálódtak.

Végül hadd szóljak legfontosabb forráscsoportomról, a 2011 és 2015 ősze között felvett kamerás és diktafonos életútinterjúkról. Kezdetől azon voltam, hogy vizsgált célcsoportom körével, egy tucatnyi magyar '56-os és légiós veteránnal nyílt és bizalmi kapcsolatomban alakuljon ki, s így ismételt franciaországi, itthoni találkozásaink során alkalmat találjunk arra, hogy életútjuk főbb eseményeit forgó kamera vagy diktafon előtt külön-külön is felidézzék. Mindenkiel legalább egy, de olykor 2-3 ízben is saját otthonában készítettünk többórás interjút, s emellett Magyarországra látogatva négyüket gyermek- és ifjúkoruk helyszíneire is elkísérhettük. Interjúink részben „szabad kifutásúak” voltak, részben tematikusan irányítottak, az alkalmtól és lehetőségeinktől függően. A narratív interjúzás absztinens

²¹ Dr. Wiener Pál, Párizs; Martha Dufournaud, Párizs; Szabó Sándor, Versailles; Koós Anna, Oláh Mátyás, New York, Budapest.

módszerét azonban nem tartottam követendőnek, mivel a résztvevő megfigyelő szerep ezúttal jóval több eredményt ígért. Annál inkább, mert a kérdező személyében az interjúalanyok is aktív beszélgetőtársra számítottak, aki egyszerre volt „emlékvezető”, tolmács, név-, szó- és címtár, sőt, ha kellett, „időrendész” is.

Más volt a helyzet néhány szintén kamerával rögzített csoportos együttlét, így az '56-os megemlékezések, bankettek, család- és beteglátogatások vagy épp a gyermekkori helyszínek bejárása alkalmával. Ezek során, amennyire csak lehetett, igyekeztünk dokumentarista stábunkkal minél jobban háttérben maradni, hogy a család, barátok, szomszédok és munkatársak közegében veteránjaink minél autentikusabban nyilatkozzanak meg. A családtagokkal, barátokkal és több más veterán és aktív légióossal külön is interjúztunk, együttvéve mintegy 35-40 további beszélgetést rögzítve.²²

A csoportidentitás metamorfózisai

Személyes emlékanyaggyűjtésem és életút kutatásaim több meglepő történet-szociológiai és csoportlélektani tanulsággal is szolgáltak, ezekből itt csak két fontosabbat emelnék ki. Az egyik e multietnikus összetételű és hangsúlyosan szupranacionális ideológiájú fegyveres testület – az Idegenlégió – csoportidentitásának hosszú távú, több korszakon és életszakaszon átívelő változásai, melyek révén egyes tagjaik egy erősen hierarchikus és parancsuralmi korporatív kényszertársulásból mindinkább önkéntes civil közösségekké váltak, ahogy e sajátos metamorfózist jól példázzák a légiós veteránok bajtársi körei. Gyáni Gábor ugyan általános trendként joggal emeli ki, hogy az '56-os magyar menekültek sikeres beilleszkedésük nyomán „csoportidentitásukat idővel kezdték egyéni identitásra cserélni; mind jobban meggyengültek kapcsolataik az etnikus (magyar) szervezetekkel, és személyi érintkezésükben (házasodás, a lakóhely megválasztása) is egyre inkább elszakadtak a magyar etnikai networktől”.²³ Gyáni persze nem állítja – miként az általa hivatkozott kutatók egyike sem –, hogy ez az '56-os magyar diaszpóra egészére érvényes asszimilációs séma lett volna szerte a nyugati diaszpórában. Miként nem is volt az, tényleg! Mert hiszen épp a magyar légiós veteránok markáns ellenpéldája mutatja, hogy a meggyengült-megrendült etnikai csoportidentitásból igenis vezethet(ett) út nemcsak az egyéni vagy egy másik etnikai önazonosság felé, hanem egy jelszávaiban deklaráltan nemzetek feletti, korporatív csoportidentitáshoz is (ifjan, légiósnak állva), majd sok évtized múltán, felemás

²² „Patria nostra” című 93 perces dokumentumfilmünket mintegy 40 órányi nyersfelvételtől vágtuk össze. A fel nem használt muszteranyag teljes egészében kutatható a budapesti Blinken–OSA Archívumban.

²³ Gyáni Gábor: '56-os menekültek emlékező stratégiái. In: Kanyó Tamás: Emigráció és identitás – '56-os menekültek Svájcban, L'Harmattan, 2003, 137.

kompromisszumok révén (és furcsamód épp egyes „elmagyarosodó” légiós bajtársi körök közvetítésével!) visszafelé, a disszimiláció irányába is: az ’56-os menekültek etnokulturális és történeti-politikai önazonosságához, miként azt a párizsi és a provence-i magyar veteránok sajátos ’56-os emlékezetkultuszai is példázták a Diadalív fáklyalángjánál vagy Puyloubierban, a légiós temetőben összegyűlve minden október 23-án.

Nem mintha ennek nem lettek volna már ’56 után is egész korai előzményei. Bubla István, a spanyol határ közelében élő, ma 82 éves légiós veterán, így idézi fel a 4. Szaharai Gépesített Század magyar légiósainak 1962-es cinkos összetartását:

Mi, magyarok titokban készültünk megülni a forradalom napját. Egyikünk, egy szabó, varrt egy szép magyar zászlót, takarodó után a raktáron sikerült egy hordót megcsapolnunk, s aztán odagyültünk mind a zászlórúd alá. Szép csöndben föl húztuk a zászlót, elénekeltük a Himnusz, majd leültünk alá iszogatni, beszélgetni. Egyszer csak: fújják az ébresztőt... Futunk a helyünkre, a zászlónkat a rúdon felejtve. A sorakozónál aztán kitört a botrány. Az őrnagy vigyázban, szalutálva nézte végig, ahogy a francia trikolórt felhúzták a zászlónk helyére... Aztán elbődült: „Tizenöt nap fogda az olaszoknak!”

Azok meg kilencet leültek már, mire kiderült: a tettesek mi vagyunk... Erre: „Olaszok ki – magyarok be!” De még az altiszteknek is annyira tetszett a dolog, hogy a fogdán napokig nem győztek jobbnál jobb étellel, itallal kényeztetni...²⁴ Ez a bravado, mint látni fogjuk, sokban megelőlegezi a légióon belüli „magyar maffia” informális összetartását, mely épp a „période hongrois” idején, az 1956 utáni évtizedben volt a legerősebb, mikor a Deuxième Bureau bizalmas szolgálati jelentése szerint egyidejűleg több mint 3000 magyar szolgált a Francia Idegenlégióban.²⁵

Adaptációs kudarcok – sikeres pótvizsgákkal

A másik fontos tanulság az adaptációs teszthelyzetek kényes korrelációját fedi fel az emigráns kamaszok szocializációs készségeivel és végső soron integrálódásuk esélyeivel. Vizsgált célcsoportom, noha sajátos nemzedéki, szociális és identitásjegyeket is mutat (galeriszellem, szocializációs hendikep, deviáns hajlamok stb.), kezdetben nemigen különült el az ’56-os franciaországi magyar menekültek többségétől. Az önálló csoportképződés – és vele egy szorosabb közösségi létforma és identitástudat kialakulása – jellemzően csak Algériában,

²⁴ Részlet Bubla István a szerzőnek 2014–15-ben folytatásokban elküldött levél-memoárjából. Lásd: Blinken OSA Archívum, HU OSA 364 Béla Nóvé Collection.

²⁵ Lásd: NB PhD, 2016, 505.

a légióba állva kezdődött el körükben, mikor a háború, majd az elhúzódozó francia evakuáció alatt hosszan összezárva szolgáltak tucatnyi légiós ezredben, számos más náció fiaival és jó háromezer velük egykorú vagy náluk idősebb honfitársukkal. Ami azt illeti, a „koloniális” életmód még itt, az utolsó észak-afrikai francia gyarmaton volt a leginkább jellemző rájuk, ahol egységük, bázishelyük alig változott, noha a hadműveletek, majd a gyakorlatok és továbbképzések állandó mozgásban tartották őket. Homogén „kolóniákat” azonban még itt sem alkothattak a sokféle etnikai, nemzedéki, rangbeli és más különbség miatt. Amire egymást jobban megismerve módjuk nyílt, az az ’56-os élményközösség és a nemzedéki összetartás spontán megerősítése volt, mielőtt Algériából útjaik pár év múltán ismét sokféle szétváltak volna. Ez szolgált azután alapul, immár civilben, évtizedek múlva arra, hogy az egymástól nem túl távol lakó, provence-i magyar veteránok egy szűkebb, önkéntes csapata a maga erős csoportidentitásával, nosztalgikus reprimáként felújítsa a légiós „hadikolóniák” rítusait és „magyaros motívumokkal átszőtt” korporatív hagyományát.

Ami sikeres integrációjukban jóval nagyobb szerepe volt azon prolongált esélynek, amit Erik H. Erikson „az ifjúkor moratóriumaként” jellemez.²⁶ Légiós veteránjaim emlékezéseiből ugyanis rendre kitűnt, hogy az 1950-es évek utóján nagykorúvá válva szocializációjuk elakadt, és többségüket voltaképp a francia civil élet ismételt adaptációs kudarcai kényszerítették a légióba. Tény, hogy az adaptációs krízisek feltűnően korán és súlyosan tették próbára a népes serdülő menekült korosztályt, mint azt számos dokumentált eset is jelzi. Mindez csak tetézte a kamaszkori lelki válság és identitáskrízis amúgy is nehéz próbatételeit, melyekhez nemcsak a magány és idegenség, az otthontalanság, nyomor, éhezés és munkanélküliség társult – kiváltképp a francia nagyvárosokban –, hanem gyakran a xenofób stigmák és a mindennapos durva megaláztatások is. Nem csoda, ha e kezdeti szocializációs kudarcok nyomasztó csapdahelyzetéből utolsó esélyként sokan a légióban próbáltak menedékre találni.²⁷

Csakhogy csöbörből vödörbe jutottak, és a 18-20 éves újoncoknak – mint a magyar belügyi postacenzúrán fennakadt számos levelük mutatja – a háborgó Algéria kezdetben ennél is nagyobb megpróbáltatást jelentett. Egyrészt az állandó összezártság, agresszió és stressz, másrészt a többszörös idegenségélmény újabb kihívásai miatt, a légió multikulturális közegéhez és a helyi lakosság merőben másfajta kommunikációjához és szokásrendjéhez kényszerűen igazodva. Aki mindezt túlélte, és sikerrel tudott váltani a szoros szabályrendjével relatív védelmet és biztonságot nyújtó korporatív létmódra, az az

²⁶ Lásd: Ericson, Erik H.: *Adolescence et crise. La quête de l'identité*. Flammarion, Paris, 1972.

²⁷ Szabó László ny. légiós törzsszázados szerint, aki 1957 elején pár hónapig a Marseille-i Szent Miklós Erődben részt vett a magyar újoncok kiválasztásában, átlag minden 10. jelentkezőt vették fel a Deuxième Bureau toborzó tisztjei. Ez alapján nem túlzás azt feltételezni, hogy az ’56 utáni évtizedben akár 25-30.000 fiatal magyar emigráns is megpróbált – egyszer vagy többször – bejutni a légióba szerte Nyugat-Európából, sőt olykor a tengerentúlról Európába visszatérve is. (Mint Huber Béla és társai – Kanadából egy teherhajú potyautasaiként!)

első öt év után további ötöt-tízet már távoli, békésebb posztokon szolgálhatott. Ezzel pedig korai adaptációs kudarca után újabb esélyt és haladékot kapott arra, hogy francia nyelvtudásában és testben-lélekben megerősödve Madagaszkárról, Csádból, Tahitiról vagy Francia Guyanáról altisztként leszerelve civil életét francia földön újakezdje és családra, otthonra, polgári hivatásra találjon.

Magyar légiós maffia?

Az Idegenlégió sokféle rítussal, emlékező és gyászszertartással igyekszik demonstrálni a maga közel két évszázados folytonosságát és vele az egymást követő légiós nemzedékek összetartozását. (Hagyományörző uniformis, csapatzászlók, indulók, Camerone-ünnep, a légiós ezredek „aranykönyvei” és védőszentjei, veterán bajtársi körök, hősi emlékművek, az Aubagne-ban 2014-ben megnyílt új, impozáns Légiótörténeti Múzeum stb.) Ám e feszesen ünnepélyes formalítások felszíne alatt furcsa módon jól megfér a különféle nációk, nemzedékek, rangok, beosztások és fegyvernemek elszánt lobbizása és rivalizálása. Békeidőben mindez csak afféle katonák közt szokásos „keményfiús” hetvenkedésnek tűnhet, ám éles harci helyzetben, menekülés vagy szökés közben váratlanul felértékelődhet e bizalmi tőketartalék, hisz akár életek is múlhatnak rajta.

E sokféle nációból verbuvált „szupranacionális” haderőben már csak ezért is figyelemre méltóak a nemzetenkénti elhatárolódás és vetélkedés makacsul túlélő mintái, kivált egy-egy népesebb kontingens: a francia, német, spanyol, olasz vagy a magyar önkéntesek körében. Ennek az alig álcázott presztízsharcnak, úgy tűnik, két fő szabálya van. Az egyik, hogy kiképzése, haditettei és sikerrel kiállt egyéb „férfiás” próbái – sport, szex- és szeszfogyasztói teljesítménye – okán minden légiós nemzedék különbnek tartja magát az utána következőnél, s ha csak teheti, ezt demonstrálja is. (Nem mellesleg e „különb”-séget csak erősíti az idősebb korrallal járó rangbeli fölény is!) A másik fő szabály, hogy az elvben egyenrangúak között mindig is voltak és lesznek „egyenlőbbek”, azaz légiósoknak rátermettebb, bátrabb, keményebb stb. nem csupán egyedek, hanem nációk is! Márpedig e két fő szabály együtt esetről esetre meglepően bonyolult szövetségi rendszereket és ellenfélképleteket képes alkotni – szolgálatban és a bárpultoknál egyaránt.

Aubagne-i irat kutatásaim során, 2012 tavaszán magam is tanúja lehettem ennek, amikor két hónapra bevonultam – ha nem is mindjárt a légióba, annak Központi Archívumába. Kávészüneteimet kötelezően egy-egy magyar századkantinos vendégszeretetét élvezve kellett abszolválnom. Többek közt a tizenöt éves légiós szolgálatával már igencsak „obsitra értett”, kispesti B. Pali vendégeként, aki bányászto provence-i délutánok során át nem győzte előttem tarkán tarka légiós kuncaftjait heccelni a nációnkénti gúnynevek kifogyhatatlan

repertoárjával. „Résztevő megfigyelőként” még csodálkoztam is, hogy senki sem ríposztol neki, de hát nagy úr volt a kantinos caporal-chéf, ő mérte a cassist, a panachét és az almbort mindenkinek – legálisan még szolgálatban is! Más nációk hasonlóan gazdag gúnyoló és gyalázkodó szókinccsét így aztán élőben sajnos nem volt módom megismerni – holott az egybevetés igencsak tanulságos lehet, például a masszív számbeli fölényükkel jó száz éven át domináló németajkúakéval. Ám a „vállvetve rivalizálás” e nációnkénti presztízsharcára még okvetlen érdemes néhány további adalék erejéig kitérni, mivel az a „magyar légiós maffia” mibenlétét is felfedheti.

Légiós argó szótárában²⁸ a már fél évszázada Korzikán élő Nemes Sándor veterán híradós altiszt külön listába gyűjtötte az egyes nációk légiós ragadványneveit. Közülük, íme, néhány: „schleux, boches – németek, roucoffs – oroszok, polaks – lengyelek, rituals, spaghettis, macaronis – olaszok, matadors – spanyolok, porthos – portugálok, yougos – jugoszlávok, rosbeefs – angolok, vikings – skandinávok, amerloques – amerikaiak, arabias, bicots – arabok, chintoques – kínaiak, viets – vietnámiak, taipottes – tahitiek, malgaches – madagaszkáriak” stb.

Hát a magyarok? – kérdezem ’Sang d’or’-t, akit frankofón társai csak ’Aranyvér’ cimboraként emlegetnek. Ránk is ragadt pár név – feleli –, huns, attilas, kicsis... A ’hunok’ és ’attilák’, e gúnyosan feldicsérő avít toposzok, persze alighanem még a rég porladó német hadifogolytársak és kiképző altisztek nagylelkű adománya. Mára viszont, úgy tűnik, inkább a semleges, sőt már-már kedvesen mókás „kicsi” a legelterjedtebb nacionálécímke a magyarokra, egyéni megszólításul és népnévként, saját és idegen használatban egyaránt.

„A mi időnkben – idézi emlékeit Sang d’or a ’60-as, 70-es évekből –, ha két-három magyar légióst együtt láttak, mindjárt a »magyar maffiát« emlegették. Tény, hogy volt összetartás, sőt ma is van, a »kicsik« között. Ha szükséged volt bármire, mindenütt akadt magyar srác. Benéztél a konyhára, és megláttál egy ismerős szakácsot: »Te, kicsi! Úgy ennék egy szelet húst.« »Tessék«, mondta, és máris a markodba nyomta. Vagy a híradósoknál: »Te, kicsi, nincs egy teleped a rádiómba?« »Tessék«, mondta, és már ki is cserélte. Vagy egy irodában: »Kéne egy papír erről vagy arról.« Mire a »kicsi«: »Tessék, itt van.« Szóval, egymás között nekünk semmi sem volt lehetetlen.”²⁹

Sang d’or tényállításaihoz hadd tegyek hozzá egy párat még én is.

Tény, hogy a magyar légiósok három nagy hulláma (az első és második világháború utáni, majd az ’56-os) összeér, és immáron jó egy évszázada makacs folytonosságot mutat. Tény az is, hogy a magyarok nyelvi különállása a nem magyarok között eleve kihívó,

²⁸ Kézirat, mintegy 3000 légiós argó szóval és szólással – Blinken-OSA Archívum, HU OSA 364 Béla Nové Collection.

²⁹ Nemes Sándor videóinterjúja. „Patria nostra”, vágatlan anyag, 6. kazetta, Calvi, Korzika, 2015.10.03. Blinken-OSA Archívum, HU OSA 364 Béla Nové Collection.

elidegenítő és izoláló hatású. Emellett, mint erről több légiós bázison és veteránotthonban én is megbizonyosodtam, a „kismagyarok” és „nagy magyarok” (a mai Magyarországról s az elcsatolt részekről érkezők), származásukkal nem hivalkodva, többnyire példásan összetartanak ma is, vagy 3-400-an a Kárpát-medence egészéből.

Nagy időt szolgált '56-os veterán adatközlőim ugyanígy megfellebbezhetetlen tényként állítják, hogy számarányukhoz képest a magyarok közül került ki a legtöbb szakács, zenész, írnok, raktáros, híradós, ejtőernyős kiképző altiszt, légi térképész, kantinos, mesterlövész és élsportoló a légióban. Ahogy a legtöbb harci kitüntetést is az Algériában 1958-ban elesett három legendás magyar altiszt: a Tasnády–Valkó–Szűcs triász szerezte, akiket gyászbeszédében, sírjuk felett maga a francia hadügyminiszter is a „Légió tiszteletbeli tábornokainak” nevezett. (Anélkül persze, hogy post mortem tényleg négycsillagos francia generálissá léptették volna elő őket.)

Végső tekintélyérvként gyakran hangzik el az is, hogy „maffiózókat nem szoktak a Francia Becsületrend Lovagkeresztjével kitüntetni – mint annyi magyar Indokínát és Algériát megjárt frontharcos altisztet” –, vagy hogy „a cameroni csata emlékünnepe se maffiózókat kérnek fel arra, hogy a Mexikóban 1863-ban elesett Danjou kapitány fakezét ereklyeként körülhordozzák a díszmenet élén, amint már annyi hosszan szolgáló magyar doyent ért e megtiszteltetés.” Erre poharaikat ürítve már többnyire elhallgatnak a másívásúak is, és fejükbe nyomják a sok sanda előítéletet elfedő „képit”. Végszóként még csak annyit, ismét Sang d'ort idézve: „Fajgyűlölők pedig nemigen maradnak sokáig a Légióban.”

Öndefiníciók és stigmák

Ami az általam vizsgált veteránkör nemzedéki és csoportidentitását illeti, itt csak ismételni tudom kutatásaim végkonklúzióját: életük során – '56-os népfelkelőként, majd a légiós „hadifalkán” túl – változó előjellel és intenzitással többször is alkalmuk nyílt identitásuk önrevíziójára, magukat egy sor, számukra fontos referenciacsoporthoz viszonyítva: itthoni családtagokhoz, barátokhoz és ismerősökhöz; a franciaországi '56-os magyar 'civil' emigránsokhoz; a befogadó francia társadalom helyi közegéhez és a '45 utáni, idősebb magyar légiós nemzedékhez éppúgy, mint 1990 előtt vagy után hazatérő, velük egyívású társaikhoz. A csoport öndefiníciója mindezek nyomán folyamatosan alakult tagjaik életútjának főbb stációi mentén: '56-os kamaszok – népfelkelők – magyar menekültek – légiós önkéntesek – civil emigránsok, honosított francia állampolgárok – '56-os és légiós veteránok – majd végül: mindkét hazájukhoz és a légióhoz egyként kötődő posztemigránsok. Bár az iménti metamorfózisok során komoly identitáskriziseken is átestek – sőt némelyiküknél ez ma sem ért véget: az anyanyelvi közeg hiányával, az ifjúkori emlékek és a hazatérés időskori

csábításaival megküzdve – „életűtmérlegük”, önértékelésük szerint, összességében pozitívnak és kiegyensúlyozottnak mondható. Többségüknél ebben kétségkívül nagy súllyal esik a latba a sikeresnek megélt családi „összteljesítmény”: a gyerekek, unokák, sőt mára a dédunokák eleven, a jövőre nézve ígéretes együttese.

Eddig a „színe” – és most lássuk mindezt a „visszajáról”! Egy csoport életerejé és stabil önképe legalább annyira múlik azon, hogy mennyire képes megküzdni a bomlasztó külső hatásokkal, a gyakran kihívó, sőt nyíltan ellenséges diszkriminációkkal és csoportstigmákkal. Márpedig a fenti stációkat sorra véve bőven találni példát efféle destruktív külső hatásokra is. Az ’56-os kamasz felkelők hazájuk hivatalos stigmája szerint csakhamar „fasiszta csöcselék”, „ellenforradalmárok” és „hazaárulók” lettek, míg a magyar menekültek „disszidensek”, „szökevények”, „a nyugati kém- és propagandaszervek ügynökei”. Ám, mint már jeleztem, nem sokkal utóbb választott új hazájukban, Franciaországban is növekvő részvétlenséggel, idegenellenes stigmákkal és diszkriminációval kellett szembesülniük. A szegregált bandákba verődött menekült fiúk – *nota bene* épp önvédelmi csoportreakciójuk miatt! – csakhamar üldözötté váltak, majd kriminalizálódtak, s ezen újabb csapdahelyzetből, csak hogy a rendőrségi fogdákból szabaduljanak, sokan a légióban kerestek menedéket. Az pedig rövid úton egy véres és hiábavaló gyarmati utóvédharcba vitte őket, melyet immár a franciák túlnyomó többsége is ellenzett, szégyellt és megvetett, nem szólva a nemzetközi antikolonialista propagandáról, amely a légiósokban csak minden gazságra kész, kegyetlen, „imperialista zsoldoshadat” látott.

És lám, mégis: épp ez az 1962 előtti, utáni pár év hozta meg számukra a légión belüli egymásratalálás, a „magyar maffia” fénykorát – részint az általános morális és politikai elbizonytalanodás hatására, a korábbi közös élményeken és személyes bizalmon alapuló, szűkebb csoportokban keresve túlélő menedéket. Jellemzően ez az az időszak, mikor a korábbi ’56-os kamasz felkelők sorra felfedezik egymást, és máig tartó baráti, bajtársi körökbe szerveződnek. Később szintén e csoport kohézióját erősíti, hogy tagjai egy-egy bajbajutott társukat a civil életben sem hagyják magára, például élettársa elvesztésekor, szakmai kudarcok és egzisztenciális krízisek évadján. Mindez azonban inkább kivételes, mint tipikus jelenség, olykor 50-60 éves, kipróbált barátságokkal. A sikeres csoportképződés s a többé-kevésbé homogén, sok változást kiálló etnokulturális vagy politikai alapú, tartós csoportidentitás valójában a légión belül sem jellemző, nemhogy az annál jóval individualistább francia társadalomban. Talán nem véletlen az sem, hogy a provence-i veteránkörhöz hasonló, évtizedekig összetartó más magyar csoportról – a legendás párizsi rég megszűnt, szétszéledt! – nemigen hallani sem az előző, ’45 utáni légiós nemzedék, sem a dezertőrök és hazatérők köréből. Meglehet, e hajdani ’56-os felkelők és menekült kamaszok még őriznek némi tartalék „muníciót” a galeriszellemből s az egykori bajtársi szolidaritásból, ami másutt, másokból már rég kiveszett.

Fluktuáló vagy „szintváltó” önazonosságok

Az identitásváltozások egyik szembeűnő sajátja, hogy a nagy kollektív válsághelyzetek – így az ’56-os forradalom vagy az algériai háború – kihívásaira a személyes identitás rendre a felsőbb szintek felé mozdul el, azaz a leginkább reprezentatív, többség által vallott és respektált identitáskonstrukciókat igyekeznek magáévá tenni, a nemzeti-etnikai vagy a történelmi-politikai önmeghatározásokkal minél több ponton azonosulva – míg máskor, „békeidőben”, inkább lefelé, a limitáltabb csoportidentitásokban keres menedéket „a minél kisebb, annál vállalhatóbb és hitelesebb közösség” elvén. Ez utóbbi jellegzetes példái: a különféle lokálpatrióta és „szubkultúra”-identitások. Az előbbi, mint neve is jelzi, a patrióta kötődés és önazonosságtudat egy szűkebb, helyi válfaja, mely a hagyományos – főként paraszti gyökerű –, kevésbé mobilis közösségekre jellemző, gyakran az etnokulturális és a nemzeti-politikai identitásnál is erősebb önmeghatározás. Elvégre „földi”-nek lenni az ó- és újhazában: Sopronban, Gyöngyösön, Szekszárdon, Pesthidegkúton vagy Provence és Korzika bármely zegében-zugában egyformán lehet, mi több, érdemes is – ha másért nem, a beavatottságélményért, melyet egy respektált helyi kisközösséghez tartozás nyújthat, olykor akár „hazapótlék” gyanánt is. Nem csoda, ha a mára „elcivilisedett” veteránkör tagjai egyformán büszkék ó- és újhazabeli „szűkebb pátriájukra”; ahogyan Szecső Tibor hevesi tájnyelvébe előszeretettel vegyít provençe-i kiszólásokat („Quésaco – miről van itt nagyba’szó?”), vagy a dél-dunántúli Nemes Sándor észak-korzikaiakat („Basta cosi!” etc.). Ugyanakkor e veteránkör együttlétei alatt az áldatlan és avított, nálunk még sokfelé dívó pesti–vidéki presztízsvetélkedésnek öt év alatt csak elvéte, egy-egy kapatos szóváltás erejéig lehettem fűltanúja körükben – nyilván azért nem gyakrabban, mert a „lokálpatrióta közösség”, mely ez esetben nem más, mint maga a provençe-i magyar bajtársi kör más ívású a légiós többség ellenében, ezt pedig durva normaszegés lenne oktalan belviszályal gyöngíteni.

Hasonló szintváltások figyelhetők meg a légiós identitás gyakran bonyolult áttételein is. Az algériai háború kritikus pillanataiban a szűkebb légiós korporatív öntudat olykor kevésnek tűnt, s a nyugati civilizáció és „a francia fegyverek fölénye” (azaz a teljes Észak-Afrikai Francia Haderó, melynek a légió csak alig 5%-át tette ki Algériában!) egy ideig biztosabb identitás-védernyőt látszott vonni a harcoló alakulatok fölé. Egészen 1961 tavaszáig, a tábornokok puccsáig, amelyben több nagymúltú légiós elit alakulat, így a zeraldai 1. Idegen Ejtőernyős Ezred és a 13. Földandár is aktívan, sőt kezdeményezőn vett részt. Attól fogva sok légiós már inkább csak saját alakulatával azonosult, készen állva „francia Algériát”, ha kell, akár a perfid párizsi politikusok ellenében is megvédeni. Majd ehelyett – s ez újabb sorfordulat! –, mint láttuk, többséggel még hat-nyolc éven át a francia evakuáció utóvédjeként vállaltak nehéz és hálátlan szerepet. Ha kívülről bármi vád vagy bírálat éri, a veteránok ma is összezárnak a légió körül, elszántan védelmezve a „mundér becsületét”.

Ám ha túl nagy a csend körötte, olykor maguk kezdik el lebontani a látszatra egynemű és kikezdhetetlen korporatív homlokzatot. (Lásd filmbeli kommentjeiket a korábbi légiós büntetőtáborról vagy a hadi bordélyokról a cortei emléktúrán és terepfogatáson!) Ilyenkor a légiós csoportidentitás is mind kisebb léptékűre vált: nációnként, nemzedékenként, alakulatonként és beosztásonként – sőt ezeken belül is, tovább.

A „magyar légiós maffiáról” mint a németajkú légiósok nyomasztó létszámfölnyével szembeni önvédelmi „Kontra-Bund” identitásról már szóltam, ahogyan arról is, hogy a két együtt szolgáló magyar légiós nemzedék (a ’45 és a ’56 utáni, azaz ahogy egymást címkézték: a „Horthy-vitézeké” és a „Kádár-huszároké”) voltaképp mindvégig felváltva kooperált és rivalizált egymással. Amikor pedig a ’60-as évek végére, a ’70-esek elejére a légión belüli folyamatos állományfrissülés nyomán az etnikai és nemzedéki presztízsharc alábbhagyott, e belső identitásszeparátumok még kisebb részekre bomlottak, így az elit fegyvernemek: „páncélosok *versus* parák” vagy az egyes beosztások és elitszakmák: szakácsok, zenészek, írnokok, híradósok, pionírok (az építő, műszaki alakulatok neve Tahitin és más távoli bázisokon) sokféle „hivatásrendjére”. A „hadifalka” (Elias Canetti) rendfokozat szerinti merev kasztidentitásairól már nem is szólva. Mindez azonban már az 1962 utáni, hosszúra nyúlt békeévtizedek belterjes légiós jelenségvilága.

Nemzeti és politikai identításelemek

Vizsgált csoportom sajátos nemzeti, politikai önazonosításáról ezúttal csak a csoportidentitás néhány releváns tanulságát szeretném kiemelni.

A patriotizmus gyermek- és ifjúkori fixációi között egyként feltűntek ’48-as és ’56-os függetlenségi kultuszelemek, lelkesítő iskolai példázatok, kötelező olvasmányok és hazafias memoriterek, miként a Horthy-korszak és a Rákosi-éra egymásra licitáló bornírt propagandakellékei is. (Jelszavak, indulók, gyermekkori moziélmények, filmhíradók stb.) Kezdetben úgy véltem, mivel a magyar légiósok politikai okból sokáig el voltak zárva szülőhazájuktól, mindez nem más, mint egy messzire sodródott emigránsnemzedék évtizedeken át lelke mélyén őrzött házi archívuma, szentélye és afféle hordozható minipanteonja – egyszóval: nemzeti és politikai identitásának zárványvilága. Holott nem egészen így áll a dolog. Először is, elzártságuk, (ön)száműzetésük nem holmi rodostói, turini „remeteség” volt, hanem többségük esetében csupán relatív és időleges távollét. A légión belülről leszerelve a ’70-es évektől francia állampolgárként már mind többen járhattak haza, és fogadhattak itthonról látogatókat, miként óvatos öncenzúrával levélben és telefonon is tarthatták a kapcsolatot. Eközben többféle magyar rádióadást is foghattak (SZER, BBC, „Szülőföldünk”), s időről időre egy-egy cenzúramentes francia vagy magyar emigráns kiadvány is a kezükbe akadt,

például 1956-ról, a kádári Magyarországról. Egyfajta „zárványosodás” politikai vagy „nemzettudati” értelemben furcsamód inkább 1989–90 után indult meg körükben, látván az itthoni közélet áldatlan megosztottságát és az ’56-os erkölcsi, politikai örökség méltatlan elpredálását. Akinek egykor, 16 évesen a Kilián-laktanyánál szovjet tankgránátszilánk döfte át a lábát (mint Sorbán Gyulának), aki november 4-e után egy maroknyi ellenállóval még majd’ egy hétig golyószórával védte a New York Palotát (mint a vájártanonc nemzetőr Soós Sándor), vagy aki 14 évesen, harmadmagával, állig fegyverben egy hónapig bujkált még a Lővérekben, a harcok újrakezdésére várva (mint Huber Béla és két kamasz társa tette), annak érthetően hamar elment a kedve a rendszerváltás utáni talmi protokollünnepegektől, melyekre amúgy se hívta őket soha senki.

Amit tehetek és tettek is jópáran: gyűjteni kezdték, majd idővel a világhálón is elküldték egymásnak a számukra becses 1956-os fotókat és archív relikviákat. Így kaptam meg – többek közt Nemes Sándor, Sorbán Gyula vagy Szecskó Tibor házi gyűjteményéből – magam is Ata Kando ma is torokszorító ’56-os menekült kamasz portrészorozatát, Nagy Imre perbeszédét, Angyal István röpiratait, Albert Camus „A magyarok vére” című írását vagy – nem kis meglepetésemre – Bibó István „Kibontakozási javaslatát”. Volt tehát korábban is többféle külső hatás, ahogy minderről bajtársi köreikben 1989 óta is aránylag rendszeres disputa folyt saját nemzeti és politikai identitásukat „karbantartandó”. Ennek voltak rendszeres alkalmai az ’56-os megemlékezések és havonkénti bajtársi találkozók, melyek sajátos rítusait és diskurzusait könyvem és filmem is hűen dokumentálja. Öt év ugyan nem nagy idő, ám ahhoz elég, hogy a „résztevő megfigyelőnek” is feltűnjék: a provence-i veteránkör tagjai növekvő fenntartással viseltetnek mindkét hazájuk aktuálpolitikai fejleményei iránt. Az itthoniak iránt azért, mert mint kérdőívében Nemes Sándor írta: „Nem élek ott. Rosszat mondani szülőhazámról nem akarok, jót pedig nemigen tudok.” Az ottaniakról pedig, mert: „Nem ide születtem, és nem az én dolgom, hogy megállítsam az itteni ámokfutókat.”³⁰ Azt minden esetre tisztán látták, hogy a nagyvilág és a „kis haza” megannyi áldatlan konfliktusa csak arra jó, hogy a csoport összetartását és többé-kevésbé értékconszenzuson nyugvó identitását kikezdje. Ezt pedig, nehezen kiküzdött önazonosságukat féltve, valójában egyikük sem akarja.

Nyilvánosság vagy anonimitás?

A nyilvánosság láthatóan kezdettől komoly kihívást jelentett az exlégiósok számára – nem csak a provence-iaknak, hanem annak a több tucat veteránnak is, akiket öt év alatt Franciaországban és itthon sikerült elérnem, vagy akik a bizalmi hírláncok és időközbeni

³⁰Nemes Sándor kérdőíve, 2011 – NB PhD, 2016. 549–560.

publikációm³¹ nyomán maguk kerestek meg. Nem csoda, ha e kihívásra érzékenyen reagáltak, a részvétel vállalását vagy elutasítását gyakran egymás között is hevesen vitatva. Szabad-idegenekkel megosztani mindazt, amit ifjan és hosszú életük során megélték? '56-os élményeiket, kamaszkori menekülésük és korai emigráns éveik sokféle viszonyosságát? Az algériai háború és a légiós szolgálat máig nyomasztó emlékeit? Kinek tartoznak vele, hogy mindez némán őrizze továbbra is magukban – a szeretteiknek, a légiónak, eltűnt, elesett, netán dezertált, hazatért bajtársaiknak? És kinek – hogy ne vigyék magukkal mégsem a sírba? Avagy mi értelme, haszna, netán kockázata vagy kára lehet a nyilvános szereplés jórészüik által még nem próbált „kalandjába” beszállni?

Mi tagadás, a fentiek mérlegelését és kutatói szerepem tisztázását én sem spórolhattam meg. Annál kevésbé, mivel kezdettől nyilvánvaló volt, hogy e vállaltan publikus célú kutatás nyilvános felhívásai és toborzása szükségképp megosztja és szelektálja reménybeli adatközlőim: kérdőívkitöltőim, interjúalanyaim és filmbeli szereplőim körét. Lelkes segítőimmal – néhány aktívabb szervező veteránnal s a dokumentumfilm stábbal³² – így csakhamar szembesülnünk kellett azzal, hogy a nyilvánosság csábításának és kockázatának ezúttal komoly csoportformáló szerepe lesz. Már csak azért is, mert a részvétel iránti sokféle kétely és gyanakvás között néhány valóban nyomós és respektálandó személyes ok is akadt. Így az, ha valaki azért hárította el az interjúzást és/vagy a filmbeli részvételt, mert nem kívánt – még név nélkül sem – elesett, öngyilkos vagy dezertált bajtársairól beszélni, avagy mert '56-os élményeiről nem adhatott úgy számot, hogy fel ne fedje: egykori családja nagyobb részben „a barrikád túlfelén” állt, közvetlen rokonságában több ávós tiszttel és besúgóval.

Ezzel együtt a bizalmi ajánlóláncok nyomán, majd a *Képi blanc* légiós magazin fényképes felhívására levélben és telefonon számos általam korábbról nem ismert veterán jelentkezett, s közülük többen fényképeket és hosszabb-rövidebb életrajzi feljegyzéseket is küldtek magukról és bajtársaikról. Ezek a kapcsolatok azonban a személyes találkozás megerősítő élményei

³¹ A forradalom árvái / Népfelkelők idegen zászlók alatt / Patria nostra – 3 részes cikksorozat: *BBC History Magazin* 2012/1-3.; „Ha elesnék, maradjon valami utánam.” Soós Sándor '56-os kamasz nemzetőr emlékeiből. *Budai Polgár*, 2012.11.02.; Á la recherche des vétérans hongrois, *Képi Blanc magazine de la Légion Étrangère*, 2012/6.; The Orphans of '56. Hungarian Child Refugees and Their Stories. *Eurozine*, 2013.01.21. <http://www.eurozine.com/articles/2013-01-21-nove-en.html> litvánul: *Kulturos barai*, Vilnius, 2012/12., lengyelül: *Res Publica Nowa*, Varsó, 2013/4.; „Patria nostra”. 1956-os menekült kamaszok a Francia Idegenlégióban, *Kommentár*, 2013/2.; «Patria nostra», Un documentaire sur des jeunes émigrés hongrois engagés dans la Légion Étrangère. *Revue historique des armées*, n° 270 - 1er trimestre, Paris 2013.; Szerelmes levelek a Szaharából. Magyar légiósok szerelmi levelezése. *BBC History Magazin* 2015/4.; „Híre ment, hogy arany van a búza közé rejtve”. Interjú B.-né Kodri Magdával a Magyar Vöröskereszt Személykereső Szolgálatának egykori vezetőjével, *Kritika*, 2016/1-2. 18-22.

³² A Dunatáj Alapítvány „Patria nostra” c. egészestés dokumentumfilmjének alkotótábjaja: Szederkényi Miklós gyártásvezető, Surányi Z. András operatőr, Kapcsos Vince hangmérnök, Sívó Júlia vágó, Kapitány Zsuzsa felvételvezető, továbbá forgatókönyvíróként, beszélgetőtársként és rendezőként e sorok írója. A 93 perces film magyar, francia és angol feliratos változata: <https://www.youtube.com/watch?v=GJwOuTpLBFE>

nélkül idővel jórészt elhaltak, megszakadtak. Mindez azzal a felismeréssel szolgált, hogy a bizalmi alapú részvétel nagyon is szükséges, bár közel sem elégséges feltétele a személyes kapcsolat, és hogy enélkül a kérdőív megválaszolását vagy bármi érdemi adatközlést csak limitáltan remélhetek, noha a névtelenséget eleve felkínáltam mindenkinek. A kilenc kérdőívkitöltő közül mindössze egy veterán kérte családnevének monogramos anonimizálását, ám utóbb, a többiek hatására, ő is elállt ettől. Tucatnyi filmbeli szereplőnk pedig kivétel nélkül névvel és arccal, bátran és megejtő nyíltsággal vállalta egykori és mai önmagát.³³

Arról, hogy a nyilvánosság vagy anonimitás dilemmája mennyire foglalkoztatott minden potenciális résztvevőt, kutatási háttérdokumentumként sokat elárul az a körlevél, melyet kevéssel első találkozásunk után, 2011 nyarának végén küldtem szét a provençai veteránoknak, majd az újabb jelentkezőknek. Ebben sorra veszem a részvétel melletti és elleni érveket, hogy ki-ki eldönthesse, kíván-e részt venni a közös emlékmentésben. Érvelésemben persze inkább a bátorítás kapott nagyobb nyomatékot: „Az 1956-os kamasz emigráns nemzedék – jórészt rajta kívüli okokból – anyanyelvén nyilvánosan eddig még nem vagy alig mondhatta el mindazt, amit megélt. Íme, most itt az alkalom, mikor megteheti végre, együttes tanúságot téve országnak, világnak az elmúlt évszázad emberpróbáló, nehéz időszakairól! E történeteket a szerencsés túlélők még összetartó, maroknyi csapata helyett nem mondhatja el senki, így minden megszólaló, aki a nyilvánosságot vállalja, egyben több tucat eltűnt, elesett vagy világgá széledt bajtársa helyett is szól. Miként a Biblia mondja: »Ideje van a szólásnak, és ideje a hallgatásnak«. Magam úgy vélem, a sok évtizedes kényszerű hallgatás után eljött a megszólalás ideje. Amikor – még és már – minderről lehet, sőt érdemes is szabadon beszélni. Mert van rá kellő számú, őszintén kíváncsi közönség, az ó- és új hazában egyaránt.»³⁴

Ötéves kutatásaim majd minden fázisát végigkísérte a nyilvánosság vagy anonimitás sokszor alig feloldható szakmai, lelkiismereti dilemmája – főként attól kezdve, hogy eldöntöttem, munkámnak három publikus produktuma is lesz: doktori értekezés, monográfia és dokumentumfilm. Megannyi fogós feladvány várt rám az ÁBTL és a Légiós Archívum személyi iratait másolva, a korabeli hazai és nemzetközi sajtót lapozva vagy az eltűnt, fiatalokú légiósok vöröskeresztes kiadatási kérelmeit böngészve. Párhuzamosan többféle listát is vezettem: eredetit és monogramost, légiós, ragadvány- és ügynöknevest a harcokban elesettekről, rokkantokról, dezertáltakról és hazatértekről vagy épp a francia és magyar

³³ Ide tartozik részben az is, hogy a korábbi légiós nemzedékkel ellentétben az '56 utáni magyar újoncok már csak elvétve éltek a légió kínálta névcserével, sőt gyakran önérzetesen ragaszkodtak „becsületes magyar nevükhöz” ami, ha „a Légióknak nem elég jó, inkább nem lesznek légiósok”. (Soós Sándor video interjúja, 2014 –Blinken-OSA Archívum, HU OSA 364 Béla Nóvé Collection.)

³⁴ Nyilvánosság vagy anonimitás? Körlevél a provençai magyar légiós veteránokhoz. 2011. augusztus 29. In: NB PhD, 2016. 432-434.

titkosszolgálatok informátorairól. Esettanulmányaim néhány kiemelt hőst hosszas mérlegelés után végül magam kereszteltem át,³⁵ hogy személyük, akár élnek, akár nem, még hozzátartozóik által se legyen azonosítható. Egységes, szakmailag korrekt és méltányos elven törtem a fejem, hogy célcsoportom személyes adataiból mit közöljek eredetiben, és mi az, amit ne. Végül arra jutottam, hogy e mostoha sorsú kamasz nemzedék, a maga nehéz és sok részletében máig feltáratlan múltjával, különleges védelmet érdemel. (Annál inkább, mivel a hidegháborús titkosszolgálati iratok jó része eleve rosszhiszemű, manipulált és tárgyi tévedésektől hemzseg.) Megfogadtam hát, hogy e nemzedék tagjai közül senkinek sem adom ki az adatait a jóváhagyása nélkül – még a dezertőrökét és hazatérve társaik árulójává lett ügynökökét sem. Hogy miért? Főként azért, mert e korán sorsukra hagyott tizenévesek egy sor súlyos traumát és csapdahelyzetet kellett átéljenek, melyeknek brutális túlereje, úgy vélem, javarészt felmenti őket a személyes felelősség alól. Ezért úgy döntöttem, hogy a kutatásaim során gyűjtött adatokat anonimizálom, s ez alól csak három esetben teszek kivételt: ha valaki 1) erre külön felhatalmaz, 2) interjúban vagy memoárban már közreadta emlékeit, 3) s ha más történelmi munkákból vagy a sajtóból neve és adatai már ismertté váltak (mint az '56 után elítélteké, köztük jónéhány szökött és hazatért légiósé!).³⁶

Átadtam viszont provence-i veterán interjúalanyaimnak – forgó kamera előtt – azt a néhány oldalnyi belügyi iratmásolatot, amit az Állambiztonsági Levéltárban róluk találtam. (Ezek főként személyi kartonok, ügynökjelentések, archív fotók és a Szaharából jó fél évszázada általuk írott tábori levelek voltak.) Megindítóan komoly és mulatságos volt, ahogy sorra átvették, majd félhangosan, fel-felnevetve böngészni kezdték e lapokat. A nyilvánosság csöndes diadala volt számukra ez a pillanat, megkésett elégtétel, hogy lám, e világgá futott örök kamaszok után is maradt otthon valami, s ha minden mástól – anyuktól, szerelmüktől, szülőházajuktól – sokáig meg is fosztották őket, emléküket mégse tudták kitörölni végleg.

*

Szétszóródva a nagyvilágban, mindez mára egy eltűnt, elfeledett menekült nemzedék mementója. Egy nemzedéké, amely tartozni akart valahová, s ezért nem ritkán aránytalanul nagy árat kellett fizetnie. Küzdelmes életük állandó lojalitáskonfliktusokban telt, hűség és lázadás örök dilemmái közt. Néhányukat idős korukra is nyugtalan otthon-, társ- és hazakeresés űz, akárcsak a korábbi évtizedekben. Még terveket szőnek apróbb-nagyobb elvégzendő munkákra, memoárírásra, egy-egy ifjúkori kapcsolat felújítására. Aki teheti,

³⁵ Lásd a „Michel levelei”, „Jules hazatér”, „Piccolo jelenti”, „Hógolyó és a Deuxième Bureau” c. fejezeteket.

³⁶ Vizsgált célcsoportom 269 ismertté vált tagja közül 43 szökevényt azonosítottam, közülük 23-at az ALN „dezertőrtoborzó” marokkói ügynöksége (Tetuán) juttatott haza a kommunista Magyarországra fejpénz ellenében egy nemzetközi politikai kalandor és többes ügynök: „Szidi Musztafa” irányításával.

hazalátogat, míg más immár sok éve fogadkozik: „Jövőre hazamegyek, végleg!” Ismét más sírhelyet bérel övéi mellett távoli szülőhelyén, vagy épp elhunyt algériai nejeinek hamvait helyezné el a magáéival együtt egy Tápió-völgyi családi kriptába. Ám hiába, egy váratlan „menetparancs” minden tervet, vágyat és végakaratot megmásíthat. „Patria nostra” című filmünk kilenc veteránja közül az elmúlt négy évben már öten távoztak el az „előretolt helyőrségbe”: Szabó László, Szecskó Tibor, Soós Sándor, Morvay Tamás és Huber Béla.

Írásommal az ő emléküknak kívántam adózni – „avec honneur et fidelité” – becsülettel és hűséggel.

ÁDÁM BARNABÁS

**A NATO-HADERŐK MAGYAR ALAPÍTÁSÚ
VAGY MAGYAR MINTÁRA SZERVEZETT
HUSZÁRALAKULATAI A XXI. SZÁZADBAN****Bevezető**

Az egyetemes hadtörténelem folyamán megfigyelhető, hogy a haderő a különféle hatások következtében állandó átalakulásban volt, amelynek során egyre jobban teret nyert az adott kor színvonalának és a kihívások szintjének megfelelő, minőségileg új szerkezetű haderőszervezet, s tűnt el a régi, hatékonyságában csökkenő tendenciát mutató. Nincs azonban a hadtörténelem során kialakult és ma is létező fegyvernemek és szakcsapatok között egy sem, melynek alkalmazása tekintetében az uralkodó elvek annyira megváltoztak volna a XX. században, mint a huszárságnál; nincs egy sem, mely egyrészt annyit veszített és másrészt annyit nyert volna jelentőségében. Egyes haderőkben a lovak és a lovassági fegyvernem teljes eltűnését a gyorstüzelő tűzfegyverek, míg más haderőkben a huszárság újbóli felemelkedését a modernizáció, a motorizáció, az átfegyverzés és ezek eredményeként a tűz- és manőverképesség jelentős megnövekedése okozta.

Mi, magyarok büszkék lehetünk arra, hogy adtunk a történelemnek egy olyan lovassági csapatnemet, a huszárságot, amely szinte átformálta a lovas hadviselés arculatát. A magyar huszárság, a magyar huszár fogalommá vált a hadtörténelem folyamán, és annak fénykorában a világ harmincnégy országának hadserege vette át szervezetét, harceljárásait, felszereléseit, öltözetét. A fénykornak azonban a gyorstüzelő géppuska és a tüzérség hatékonysága vetett véget.

A jelenkori katonai kihívások szempontjából¹ sem elhanyagolható körülmény, hogy a II. világháború után a magyar haderő szervezetében, felszerelésében és kiképzésében jelentős, korszakot lezáró változás történt, hiszen eltűnt a haderőszervezetből a lovasság s vele együtt a legmagyarabb lovassági csapatnem: a huszárság. A világháborúk tapasztalatai és a biztonságpolitikai körülmények megváltozása, a hidegháború és az 1955-ben létrehozott Varsói Szerződés előtt álló várható katonai konfliktus szükségessé tette a technikai modernizációt, melynek a nagy múltú magyar lovasság és a katonai lovas

¹ Boda József et al.: Fókusz és együttműködés. A hadtudomány kutatási feladatai. Honvédségi Szemle 144. (2016), 3. sz. 3–20.

kultúra teljes mértékben áldozatul esett. A modern tűzfegyverek okozta óriási veszteségek nem engedték tovább a lovon vagy a lóról vívott harcot, és a háború után szovjet mintára újraszervezett, de az 1954-ben jogutód nélkül felszámolt miskolci 1. lovasezreddel² teljesen eltűnt a magyar haderőből a lovasság. A XX. század közepét és második felét uraló, szovjet mintán alapuló magyar katonai hadtudományban a lovasságnak, különösen a huszárságnak létjogosultsága és alkalmazhatósága teljesen megkérdőjeleződött, a csapatnem pedig megszüntetése okán feledésbe merült. A huszárság alap-feladatrendszerét (biztosító – előőrsi és felderítő – járőrszolgálat³) igyekeztek szétosztani – döntő részt sikertelenül – a különböző fegyvernemek és szakcsapatok között, teljesen mellőzve a huszárság története során felhalmozott hadi tapasztalatból és a szervezeti moduláris komplexitásából eredeztethető eredményességét.

Az is megfigyelhető, hogy rendszerváltás előtti közgondolkodás jótékonyan hallgat a huszárokról, ugyanakkor az elhallgatás ellenére a magyar kultúra századokon átívelő, vitán felüli közkedvelt katonalakjaként a huszár része maradt a nemzettudatnak. Nem csoda, hogy a rendszerváltást követően a huszárságról neves előadókkal jegyzett tudományos konferenciát (A magyar huszárság története, 2004) is tartottak, és nagy számban alakultak meg a huszárságot tradicionális huszárruhában megjelenítő hagyományőrző egyesületek.

A biztonságpolitikai környezet megváltozása 1991-ben lehetőséget adott a magyar haderőben a huszárság restaurációjára, azonban a Honvédelmi Minisztérium akkori politikai és katonai vezetése a huszárt csak lóval és lóháton tudta elképzelni, úgy ahogy évszázadokon keresztül megjelent a harcmezőn:⁴ festői egyenruhában, ficánkoló lovakon, fessen, nyalkán, pödrött bajusszal és éles szablyával a kezében. Így ebben a formában a ló és a zsinóros mente valóban nem lehet része a modern hadviselésnek, legfeljebb a ceremóniáknak. A hazai hadtudománnyal foglalkozók joggal vélhették, hogy a huszárság kora végleg lejárt. Ennek a gondolkodásnak pont az ellenkezője történt a nyugati hadtudományban.

A huszárság létezik

A lovasság, de különösen a huszárság a nyugati haderőkben hadrendben megmaradt, felderítő és biztosító feladatai felértékelődtek, a feltételezett, keletről érkező tömeges harcokcsitámadás fő irányának meghatározásában, a kijelölt terepszakaszok és objektumok biztosításában,

² *Szijj Jolán*: Hadtörténelmi levéltári kiadványok, fond- és állagjegyzék. Budapest, 1997. 335. folyószám.

³ Szolgálati határozványok a magyar királyi honvéd huszár legénység számára, Budapest, Pallas Részvénytársaság nyomdájára, 1898. XII–XIII. fejezet, 65–90.

⁴ *Louis E. Nolan*: Cavalry; Its History And Tactics, London, Bosworth & Harrison, 1860. 323.

a szárnyakra tervezett ellenlökések végrehajtásában, valamint a halogató harcban jelentős szerepet szántak, szánnak a huszár lovassági csapatnemnek. Ennek megfelelően a nyugati haderőkben a huszárság átalakult, modernizálásra került. Így történhetett meg, hogy a Magyar Honvédség állománya a multinacionális feladatok során találkozott modern harceszközökkel felszerelt huszár- és lovassági alakulatokkal, és döbbenten állapította meg a nem igazán közismert tényt, hogy a magyar huszárok alapította huszárezredek közül számos a XXI. században is létezik.

Nyugaton is felismerték, hogy a lovon és a lovakkal vívott harc fölött valóban eljárt az idő, de a huszárok és a lovasság fölött nem, évtizedek alatt modernizálták a fegyvernemet, és így a XXI. században is léteznek. Magyarországon nem igazán közismert tény, hogy más haderőkben a lovassági fegyvernem a lovakat és szablyákat modern, nagy hatékonyságú tüzfegyverekkel felszerelt páncélozott gép- és harcjárművekre cserélte. A hazai köztudat és a katonai szakirodalom kevésbé ismeri azokat a ma is hadrendben lévő huszáralakulatokat, amelyeknek létrehozásában részt vett vagy jelentős példával szolgált a néhai magyar huszárság. E huszárezredek közül a XXI. században is működik Dániában egy, a Gárda huszárezred (*Gardehusarregimentet*⁵) – magyar alapítású; Franciaországban három, az 1. „Bercsényi” ejtőernyős huszárezred (*1er régiment de hussards parachutistes*⁶) – magyar alapítású; a 2. „Chamborant”-huszárezred (*2e régiment de hussards*⁷) – magyar alapítású; a 3. „Eszterházy”-huszárezred (*3e régiment de hussards*⁸) – magyar alapítású; Hollandiában egy, a Boreel-huszárezred (*Régiment Huzaren van Boreel*⁹) – magyar mintára szervezett; Kanadában négy, a 8. kanadai huszárezred (*8th Canadian Hussars*¹⁰); a Sherbrooke huszárezred (*Sherbrooke Hussars*¹¹); a Kanadai Királyi Huszárezred (*The Royal Canadian Hussars*¹²); az 1. huszárezred (*1st Hussars*¹³) – jogelődjeiket mind magyar mintára szervezték; az Egyesült

⁵ *Gardehusarregimentet* (A Gárdahuszárezred). Elérhető: <https://forsvaret.dk/da/organisation/haeren/gardehusarregimentet/og-gaver-og-enheder>, letöltés 2020. nov. 06.

⁶ *1er régiment de hussards parachutistes* (Az 1. ejtőernyős huszárezred). www.defense.gouv.fr/english/node_64/l-armee-de-terre/le-niveau-divisionnaire/3e-division/11e-brigade-parachutiste/regiments/1er-regiment-de-hussards-parachutistes, letöltés 2019. febr. 05.

⁷ *2e régiment de hussards* (A 2. huszárezred). www.defense.gouv.fr/english/node_64/l-armee-de-terre/le-niveau-divisionnaire/commandement-du-renseignement/2e-regiment-de-hussards, letöltés 2019. jan. 31.

⁸ *3e régiment de hussards* (A 3. huszárezred). Elérhető: www.defense.gouv.fr/english/node_64/l-armee-de-terre/le-niveau-divisionnaire/1re-division/3e-regiment-de-hussards, letöltés 2019. aug. 30.

⁹ *Régiment Huzaren van Boreel* (A Boreel-huszárezred). www.huzarenvanboreel.nl/, letöltés 2019. okt. 30.

¹⁰ *8th Canadian Hussars* (A 8. kanadai huszárezred). www.army-armee.forces.gc.ca/en/5-canadian-division/8-canadian-hussars/index.page, letöltés 2019. aug. 30.

¹¹ *Sherbrooke Hussars* (Sherbrooke-huszárezred). <http://www.army-armee.forces.gc.ca/en/2-canadian-division/the-sherbrooke-hussars/index.page>, letöltés 2020. nov. 10.

¹² *The Royal Canadian Hussars* (A királyi kanadai huszárezred). <http://www.army-armee.forces.gc.ca/en/2-canadian-division/the-royal-canadian-hussars/index.page>, letöltés 2020. nov. 10.

¹³ *1st Hussars* (Az 1. huszárezred). <http://www.army-armee.forces.gc.ca/en/4-canadian-division/1-hussars/index.page>, letöltés 2020. nov. 10.

Királyságban kettő, a Királynő Huszárjai (*The Queen's Royal Hussars*¹⁴) és a Király Huszárjai (*The King's Royal Hussars*¹⁵) – mindkettő jogelődjei magyar mintán alapulnak.

A két említett brit huszárezred mellett az Egyesült Királyság hadereje Páncélozott Hadtestének állományában találjuk azokat a modern technikával felszerelt lovassági ezredeket, akik méltó utódai a néhai, lóháton harcba vonuló és harcoló, a világ lótenyésztésében jelentős szerepet játszó híres brit lovassági alakulatoknak. A témához tartozik, hogy a huszárság mellett a NATO haderők lovassági alakulatainak talán leghíresebbje és szakmai etalonja az Amerikai Egyesült Államok Szárazföldi Haderejének 1. Lovas Hadosztálya, mely a Függetlenségi Háború lovasságára vezeti vissza eredetét, és melynek egyik alapító atyja, a magyar Fabriczy Kováts Mihály huszár ezredes volt. A néhai keleti blokk haderői közül a lengyel hadsereg 1992-ben visszaállított és modern haditechnikai eszközökkel szerelt fel egy páncélozott lovashadosztályt, amely a Báthori István lengyel király által létrehozott szárnyas huszárokat (*Husaria polska*) tekinti elődjének, valamint 2000. március 30-án visszaállította a történelmi lengyel katonai lovaskultúrát megjelenítő, 44 lóval lovasított, ceremóniális feladatokat ellátó ulánus díszalegységet is.

Úgy gondolom, hogy az említett országok hadereje által rendszerben tartott modern huszáralakulatoknak pusztán léte is igényli annak a kérdésnek hadtudományi szempontból történő megválaszolását, hogy miért és milyen feladattal tartják rendszerben a velünk szövetséges NATO-haderők a huszárságot. A modern magyar haderő fejlesztéséhez¹⁶ most is rendelkezésünkre áll a hadtörténelem mélységes kútja, amely ma is képes alátámasztani azon hadtudományi tézist, miszerint „nemzeti megoldásokra kell törekednünk, olyan módon, hogy az hazánkban és a fegyveres erőnknek mindenkor biztos alapul szolgálhasson honvédelmi, nemzetvédelmi, valamint NATO-szövetséges tagságunkból adódó műveleteink sikeres és eredményes végrehajtásához”.¹⁷

Megítélésem szerint hadtudományi szempontból is bölcs dolog visszanyúlni ahhoz a hadtörténelmünkhöz jelentősen befolyásoló, az adott kor nemzeti hadikultúrájának hadművészeti és a harcászati jellemzőit sikeresen alkalmazó magyar eredetű lovassági csapatnemhez, amely évszázadokon keresztül bizonyította és napjainkban a nyugati szövetséges modern haderőkben bizonyítja képességeit.

¹⁴ *The Queen's Royal Hussars* (A Királynő huszárezrede). www.army.mod.uk/who-we-are/corps-regiments-and-units/royal-armoured-corps/queens-royal-hussars/, letöltés 2019. szept. 02.

¹⁵ *The King's Royal Hussars* (A Király huszárezrede). Forrás: www.army.mod.uk/who-we-are/corps-regiments-and-units/royal-armoured-corps/kings-royal-hussars/, letöltés 2019. szept. 02.

¹⁶ Boda et al.: Fókusz és együttműködés, i. m.

¹⁷ *Szendy István: A hadtudományról magyar szemmel. Magyar Tudomány* 173. (2012), 11. sz. 1362.

A dán huszárság

Hadtudományi megközelítésben vizsgálva megállapítható, hogy a nemzetközi szerepvállalásuk tapasztalatai alapján a dán haderő a 2000-es éveket követően jelentős átalakuláson ment keresztül.¹⁸ A szárazföldi haderő hadműveleti egysége az a hadosztály, amely két gépesített dandárból, a Királyi Testőrségből, a Gárdahuszárezredből, a Jutlandi Dragonyosezredből, a műszaki ezredből, a híradó ezredből és a logisztikai ezredből áll.¹⁹

A Slagelse-ben diszlokáló Gárdahuszárezred a hadosztály páncélozott felderítő alakulata, melynek alaprendeltetési feladata a szembenálló fél erőinek felderítése és a harcrintkezés folyamatos fenntartásával a szembenálló erők lekötése, lehetőleg megsemmisítése. Válságkezelő műveletekben (Koszovó, Irak, Afganisztán) a huszárság klasszikus biztosító és felderítő tevékenységét alkalmazzák. Az ezred aktívan részt vesz a nemzetközi műveletekben mind a harcbiztosítási, mind az újjáépítési feladatokban. Nagyon nagy figyelmet fordítanak a missziós tapasztalatok hazai hasznosítására, a tartalékos huszárok magas színvonalú felkészítésre. Ugyanakkor a Gárdahuszárezred a dán haderő egyik kiemelt reprezentatív alakulata, mely a Királyi Testőrség mellett a királyi ház tagjainak közvetlen szolgálatában áll, hasonló protokolláris őrző-védő feladattal, mint a britek esetében a királynő lovas-testőrsége. A Gárdahuszárezred szervezete öt zászlóaljából, két gépesített, két felderítő, egy kiképző zászlóaljából és egy lovasított, 75 lóval rendelkező, ceremóniális feladatokat is ellátó huszárszázadból áll. Az ezred páncélozott alegységeiből egy huszárszázadnyi erő állandóan részt vesz a különböző válságreakáló műveletekben (KFOR, OIF, ISAF), ahol a huszárság hagyományos feladatait – biztosítás és felderítés – modern páncélozott haditechnikával (Leopard-2 A5, Piranha-III, Mercedes LAPV 6.) végzik. Szervezetükből és haditechnikai eszközeikből kitűnik, hogy moduláris alapokon képesek a kapott feladathoz és a várható szembenálló fél erejéhez viszonyított leghatékonyabb összetételben és tüzerevel fellépni. A Gárdahuszárezred vonatkozásában érdekesség, hogy történetükben magyar huszárok is fontos szerepet játszottak, mivel IV. Keresztély dán–norvég király (1588–1648) Báthory István lengyel király halála után (1586) testőrségének három magyar huszártisztjét fogadta fel a szolgálatába, akik a király körül testőri feladatokat végeztek. Ők szervezték meg a későbbi huszárezred magját, mely a három magyar tisztből, egy őrmesterből, két káplárból, egy trombitásból és harminc huszárból állt. A Gárdahuszárezred történetét a hivatalos oklevelek alapján 1614-re vezetik vissza, és önmagukat a világ legrégebb huszárezredének tartják.²⁰

¹⁸ *Végh Ferenc*: A dán haderő. Haditechnika (2007), 3. sz. 2–6.

¹⁹ A dán szárazföldi haderő szervezete. www2.forsvaret.dk/eng/Organisation/TheDanishArmy/Pages/TheDanishArmy.aspx, letöltés 2019. nov. 16.

²⁰ *Om Gardehusarregimentet* (A Gárdahuszárezredről). <https://forsvaret.dk/da/organisation/haeren/gardehusarregimentet/om-os-underside/>, letöltés 2020. nov. 10.

A francia huszárság

Az 1. ejtőernyős huszárezred a francia szárazföldi haderő 3. hadosztályának, azon belül is a 11. ejtőernyős dandárnak az egyetlen páncélozott technikával felszerelt légi szállítású és deszant képességekkel rendelkező ezrede.²¹ Az ejtőernyős huszárezred elsősorban egy könnyű páncélozott eszközökkel felszerelt harcbiztosító alakulat, melynek személyi állománya ejtőernyős alkalmazásra, technikai eszközei légideszant vagy légi szállítással való kijuttatásra van felkészítve. Az ezred alaprendeltetési feladata az ellenség mélységében vagy a meghatározott helyen gyors légi vagy szárazföldi manőverrel kijelölt objektumok, kulcspozíciók elfoglalása és biztosítása az összefegyvernemi csapatok beérkezéséig. Az ezred jellemzően magában hordozza a régi huszárság kezdeményezőkézségét, agilitását, önállóságát, a huszár és az ejtőernyős képesség kettős specializációjával pedig a sokoldalúságot és ütőképességet. Ezen képességek alkalmazásával biztosítja a francia nemzeti érdekek és érdekeltségek hathatós érvényesülését több mint harminc éve a világ bármely pontján. Az ezred parancsnokságból és logisztikai eleméből, 3 légi szállítású könnyű páncélozott századból, 2 felderítő és tűztámogató századból, 1 tartalékos századból és 1 különleges ejtőernyős szakaszból áll, főbb technikai eszközei: ERC 90 SAGAIE, könnyű felderítő gépjármű, AMX 10 RCR. Az ezred eredete teljesen magyar vonatkozású.²² A Rákóczi-szabadságharc után külföldre menekült gróf Bercsényi László Ignác,²³ gróf Bercsényi Miklós fia, II. Rákóczi Ferenc fejedelem testőrségének kapitánya, 1720-ban bujdosó magyarokból alapított meg Konstantinápolyban egy huszárezredet, amelyet Franciaország szolgálatába ajánlott. Az ezred lett a „Bercheny-huszárság”, mely minden UNPROFOR-, IFOR-, KFOR- és ISAF-misszióban éves rotációban egy század erőben részt vett vagy most is részt vesz. Az ezred hosszú története során részt vett a lengyel örökösödési háborúban (1733), az osztrák örökösödési háborúban (1741–1748), a hétéves háborúban (1756–1763), a francia forradalmi háborúkban (1792–1802), a napóleoni háborúkban (1803–1815), a krími háborúban (1854), a francia–porosz háborúban (1870–1871), az algériai műveletekben (1871–1882), az I. világháborúban (1914–1918), a II. világháborúban (1940), az első indokínai háborúban (1948), az afrikai gyarmati háborúkban (1956–1961), az UNIFIL-ben (Libanon, 1978), az öbölháborúban (Kuvait, 1990), az UNPROFOR-, IFOR-, KFOR-missziókban (Jugoszlávia – Koszovó 1993, 1995, 1996, 1999, 2001, 2002, 2003, 2004, 2006, 2007, 2010-től napjainkig évente), az ISAF-misszióban (Afganisztán, 2003,

²¹ *Organismes et formations rattachés* (Szervezeti és kapcsolati ábra). Elérhető: www.defense.gouv.fr/terre/l-armee-de-terre/le-niveau-divisionnaire/3e-division/3e-division/organismes-et-formationen-rattaches, letöltés 2019. nov. 22.

²² *Zachar József*: A franciaországi Bercsényi-huszárezred története 1721–1791. *Hadtörténelmi Közlemények* 105. (1992), 4. sz. 33–73.

²³ *Zachar József*: Bercsényi László (1689–1778). *Hadtörténelmi Közlemények* 25. (1978), 1. sz. 68–114. 68.

2006, 2007, 2008, 2010-től napjainkig évente). Az ezred híven őrzi alapítójának emlékét és magyar gyökereit, melynek fontos megnyilvánulása, hogy az ezred indulóját, a „LE CHANT DE BERCHENY HONGROIS”-t, a „Gyöngye violának letörtött az ágá”-t mind a mai napig magyarul éneklik, és magyar vitézkötést viselnek a baretjükön.

A 2. „Chamborant”-huszárezredről érdemes tudni, hogy az 1. huszárezred mintájára 1735 januárjában gróf Esterházy Bálint József,²⁴ aki az 1. huszárezred kapitánya volt, a 2. huszárezredet is magyar önkéntesekből alapította, de igazán híressé André Claude de Chamborant²⁵ márkai parancsnoksága alatt vált 1761–1791 között. Híres parancsnokának nevééről ismerik igazán a „Chamborant hussards” ezredet. Története folyamán többször átszervezték, modern fegyverzettel és felszereléssel látták el. Napjainkban a 2. huszárezred a francia szárazföldi haderő Hírszerző Parancsnokságának (Commandement du renseignement – COMRENS²⁶) alárendeltségébe tartozik. Az ezred a német határ mellett, Haguenau-ban állomásozik, és alaprendeltetési feladata felderítési adatok gyűjtése az ellenségről és a terepről. A páncélozott eszközökkel felszerelt huszárjárőrök az ellenség mélységében, a kapott feladathoz biztosított teljes önállósággal és mérlegelési jogkörrel szerzik meg és továbbítják a kiküldő vagy kijelölt parancsnokságnak a felderítési adatokat. Teljes önállóságuk és mérlegelési jogkörük azt jelenti, hogy a felderített ellenséges célt, amennyiben úgy ítélik meg, hogy sikerrel pusztíthatják, meg is támadhatják az előljáró szándékának megvalósítása érdekében. Az ellenséges területen a huszárjárőrök alkalmazását tíz napra tervezik, logisztikai ellátmányt is ennyi időre visznek magukkal. A huszárjárőrök önálló feladat-végrehajtásra képesek, és rejtetten (azonosíthatóság nélkül) vagy álcázott módon (úgy tűnik, hogy valami mást csinálnak) tevékenykednek. A 2. huszárezred szervezetében található a parancsnokság és logisztikai elem, egy adminisztrációs és támogató század, négy különleges felderítő század, egy felderítési adatfeldolgozó század és két tartalékos felderítő század. Főbb haditechnika eszközei a VB2L könnyű páncélozott felderítő jármű, amely nagytávolságú figyelő, kép- és adatrögzítő, illetve adatátviteli berendezésekkel, illetve optikai, fényképező és videófelszerelésekkel van felszerelve, és a Polaris MV850 quad.²⁷ A 2. huszárezred a legtöbb külföldi műveletben (Afganisztán, Közép-afrikai Köztársaság, Elefántcsontpart, volt Jugoszlávia, Haiti, Koszovó, Libanon, Mali, Csád) felderítési információval támogatja a szárazföldi erőket.

²⁴ Esterházy Bálint László, *Valentin comte d'Esterházy, frankói, gr.* Magyar Katolikus Lexikon. <http://lexikon.katolikus.hu/E/Esterh%C3%A1ly.html>, letöltés 2019. nov. 22.

²⁵ *André-Claude de la Clavière Marquis de Chamborant.* www.amicalechamboranthussards.fr/chamborant.html, letöltés 2019. nov. 22.

²⁶ *Commandement du renseignement* (Hírszerző parancsnokság). www.defense.gouv.fr/terre/l-armee-de-terre/le-niveau-divisionnaire/commandement-du-renseignement/commandement-du-renseignement, letöltés 2019. nov. 20.

²⁷ *Laurent Lagneau:* Le 2e Régiment de Hussards sera bientôt doté de 48 nouveaux quads Polaris MV850. 2019. www.opex360.com/2019/05/21/le-2e-regiment-de-hussards-sera-bientot-dote-de-48-nouveaux-quads-polaris-mv850/, letöltés 2019. nov. 22.

A francia 3. „Eszterházy”-huszárezred a francia szárazföldi haderő 1. hadosztályának²⁸ állományába tartozó és az európai haderők élvonalába számító francia–német közös dandár (*brigade franco-allemande – BFA*)²⁹ egyetlen sokoldalúan moduláris harcbiztosító ereje, amely mind nemzeti, mind multinacionális környezetben vívott harcban nagy hatékonysággal alkalmazható. A huszárezred feladata harcbiztosítási felderítési feladatok önálló végrehajtása, melynek során az ellenséget elsődlegesen a harcfelderítés aktív alkalmazásával derítik fel, és a fegyverzet és tüzesszökök kombinált alkalmazásával pusztítják el. Kiemelt feladata az ellenség páncélos kötelékeinek felderítése, szétbontakozásának megakadályozása és a saját páncéltörő eszközökkel lehetőség szerinti pusztítása. A 3. huszárezred szervezetében található egy parancsnoki és logisztikai elem, három páncélozott huszárszázad, két felderítő huszárszázad és egy tartalékos huszárszázad. Főbb haditechnikai eszközei az AMX 10 RCR felderítő harcjármű 105 mm ágyúval, PANHARD VBL könnyű páncélozott terepjáró gépkocsi MILAN pct. rakétával és VAB páncélozott szállító harcjármű. A huszárezred alegységei a legmozgékonyabbak a közös dandárban és a közvetlen irányzású tüzesszökei (pct. ágyúk és rakéták) a legerősebb tüzesszökök. A gyors manőverezőképességgel és nagy tűzerővel rendelkező eszközeikkel képesek nemcsak gyorsan elfoglalni a terep kulcsfontosságú pontjait, hanem megfelelő tűz és mozgás kombinációjával meghatározott ideig megtartani azokat. Az ezred állományának felkészítése és kiképzése arra irányul, hogy a huszárok erkölcsi hűségére alapozott hagyományos „tájékoztatni, harcolni és fedezni” feladatrendszerét a kezdeményezés, az önálló képességként meglévő hatásos tűzerő kihasználásával végezze. Az ezred aktívan részt vesz a francia érdekek szempontjából fontos nemzetközi missziókban: pl. Afganisztán, Elefántcsontpart, Koszovó, Libanon, Mali, Csád. Az ezred Franciaországban, hazai területen szintén részt vesz a Sentinel fedőnevű, terrorizmus elleni feladatokban. A 3. huszárezredet 1764-ben Esterházy Bálint Miklós herceg, a 2. huszárezredet alapító Eszterházy Bálint József fia alapította az 1. és 2. huszárezred kiválogatott állományából, valamint elzászi és német önkéntesekből. Azóta is jelzőként viseli alapítója vezetéknévét. Az ezred alapítása óta végigharcolta az összes háborút, amelyben Franciaország részt vett. Története során különösen kitüntette magát a Valmy, Jena, Eylau, Friedland Montereau, Ourcq, Ypres és La Marne alatti csatákban, valamint az 1952–1962 közötti gyarmati háborúkban. Dicsőséges helyállásáért megkapta a „Liberation of the Croix de Guerre”³⁰ kitüntetést.

²⁸ *1re division* (1. hadosztály). www.defense.gouv.fr/terre/l-armee-de-terre/le-niveau-divisionnaire/1re-division, letöltés 2019. nov. 22.

²⁹ *Brigade franco-allemande* (Francia–német dandár). www.defense.gouv.fr/terre/l-armee-de-terre/le-niveau-divisionnaire/1re-division/brigade-franco-allemande, letöltés 2019. nov. 22.

³⁰ *Les 250 ans du 3ème régiment de hussards de Metz*. <https://france3-regions.francetvinfo.fr/grand-est/2014/02/12/les-250-ans-du-3eme-regiment-de-hussards-de-metz-413873.html>, letöltés 2019. nov. 21.

A holland huszárság

A hidegháborút követő haderőcsökkentés Hollandiában is hatással volt a haderőre, alakulatok szűntek meg, illetve összevonták azokat. Jelenleg a holland királyi hadsereg fő szárazföldi erejét három dandár alkotja. A feladatrendszert tekintve a hazai terület védelme és a NATO-szövetséges országok területének védelméhez való hozzájárulás kiegészült a békeművelési és missziós feladatokkal, a humanitárius segítségnyújtással, a polgárok védelmével, a civil szervezetek támogatásával. A haderő struktúráját moduláris alapra helyezték, amely a kihívásoknak és feladatoknak megfelelő, önálló harctevékenységre és feladat-végrehajtásra képes kisebb egységekből áll. E szervezeti struktúra ideális a magasabb egységek vagy akár ideiglenes harci kötelékek felállítására. A holland királyi hadsereg is folyamatos átalakulás és modernizáció állapotában van.

A Boreel-huszárezred a holland haderő speciális ISR (*Intelligence, Surveillance, and Reconnaissance*) -alakulata, melynek alegységei moduláris alapon kerülnek átalárendelésre a holland szárazföldi haderő különböző dandárjaihoz. Az ezred két páncélos-felderítő és a légi szállítású felderítő százada a Holland Királyi Hadsereg három aktív dandárjának, a 43. gépesített dandárnak³¹, a 13. könnyűdandárnak³² és a 11. légi szállítású dandárnak³³ a kötelékében találhatóak, mint dandár felderítő századok és a dandár érdekében végeznek felderítési feladatokat. A huszárezred HUMINT felderítő és harcokocsiszázada a szárazföldi parancsnokság érdekében hajtanak végre felderítési feladatokat. A gépesített dandárok harcfelderítő századjai három felderítő szakaszból, szakaszonként 8 járműből (FENEK) és 24 fős személyi állományból, páncéltörő szakaszból, logisztikai szakaszból és egy törzsszakaszból állnak. A páncéltörő szakasz egy raja TAC- (Tactical Air Control), illetve FAC- (Forward Air-control) feladatokat is képes végrehajtani. Főbb haditechnikai eszközei a Leopard 2A6 harckocsi; a Fenek páncélozott felderítő harcjármű és a KTM LC4 motorkerékpár. A Boreel huszárezred alegységei számára az azonos követelményrendszer és képességközpontú szemlélet lehetővé teszi, hogy függetlenül a kötelék jellegétől (zászlóalj- vagy dandárharcscsoport) vagy a harcbevétel módjától (szárazföldi vagy légi szállítás) a harcbiztosítás folyamatos és hatékony legyen. A huszárezred szervezeti belső felépítése, az alegységek összetétele és technikai eszközei is predesztinálják az ideiglenes, adott feladatra létrehozott harcbiztosító kötelék gyors megalakítását, az előljáró szándéka szerinti átalárendelését vagy megerősítő erőként történő alkalmazását. Történetét tekintve

³¹ *43 Gemechaniseerde Brigade*. www.defensie.nl/organisatie/landmacht/eenheden/43-gemechaniseerde-brigade, letöltés 2019. nov. 27.

³² *13 Lichte Brigade*. www.defensie.nl/organisatie/landmacht/eenheden/13-lichte-brigade, letöltés 2019. nov. 27.

³³ *11 Luchtmobiele Brigade*. www.defensie.nl/organisatie/landmacht/eenheden/11-luchtmobiele-brigade, letöltés 2019. nov. 26.

a tárgyalt huszárezredet 1813-ban Vilmos holland király hozta létre, amikor megbízást adott Willem Francois Boreelnek, aki 1795-től 1813-ig francia huszártisztként szolgált, egy holland huszárezred létrehozására. Hivatalosan 1814 szeptemberében állították fel, és négy századból állt, 641 lóval és 677 huszárral. Az évek során az ezred hivatalos neve gyakran megváltozott, 1815. április 21-én a hadrendszám 6. huszárezredre változott, majd 1893-ban az 1. huszárezred lett, de a köznyelvben mindvégig az egyenruhájuk színéről „kék huszároknak” hívták őket. Harcoltak az I. és a II. világháborúban, majd 1947-ben, királyi rendeletben a „Boreel huszárijai” hadrendi megnevezést kapták.³⁴

A kanadai huszárság

A kanadai hadsereg mint a kanadai fegyveres erők szárazföldi komponense³⁵ a legnagyobb az ország honvédelmi rendszerében. Az ország geostratégiai helyzete³⁶ és alacsony katonai fenyegetettségi szintje miatt tényleges és tartalékos állományával főleg missziós feladatokat hajt végre. Összetételét tekintve a kanadai hadsereg a területi lefedettség elvének megfelelően négy hadosztályból áll, amelyek rendelkeznek aktív és tartalékos egységekkel. Elhelyezkedésüket tekintve a 2. kanadai osztály Québecben, a 3. kanadai osztály Nyugat-Kanadában, a 4. kanadai osztály Ontarióban és az 5. kanadai osztály Kanada atlanti részén diszlokál. Ezen kívül rendelkezik egy doktrinális és kiképző központtal, egy rangeralakulattal és egy harci támogató dandárral (CCSB).

Napjainkban a négy kanadai huszárezred mint a kanadai szárazföldi haderő három hadosztályának, a 2. kanadai hadosztálynak, a 4. kanadai hadosztálynak és az 5. hadosztálynak³⁷ a dandárharcsoportjai elsőlépcsős, tartalékosokkal feltöltött páncélozott huszárezredeként működnek, békeidőben elsősorban a reguláris kanadai szárazföldi haderő missziós feladatainak tartalékos humán erőforrással történő támogatását hajtják végre. Szervezeti struktúrájukban található az ezredparancsnokság és két páncélozott huszárszázad. Főbb technika eszközei között található a Mercedes G Wagon és különböző típusú páncélozott felderítő járművek, melyek többféle platformkialakításuk a feladathoz szükséges fegyverrendszerek rögzítése céljából.

³⁴ *Historie Regiment Huzaren van Boreel*. www.huzarenvanboreel.nl/index.php/over-ons/historie-regiment/historie-regiment-huzaren-van-boreel, letöltés 2019. nov. 30.

³⁵ *Canadian Army of Today*. www.army-armee.forces.gc.ca/en/index.page, letöltés 2019. dec. 09.

³⁶ Krajnc Zoltán: *Kanada és a nemzetközi terrorizmus elleni harc (egy NATO-tagállam politikájának, és gyakorlatának elemzése)*. A geopolitikai tanács NATO tudományos pályázatára „a nemzetközi terrorizmus elleni harc kanadai szempontból” témakörben. 2007. <http://real.mtak.hu/6403/1/Kanada.pdf>, letöltés 2019. dec. 09.

³⁷ *Units and Formations – 5th Canadian Division* (5. kanadai hadosztály – egységek és kötelékek). www.army-armee.forces.gc.ca/en/5-canadian-division/units-formations.page, letöltés 2019. dec. 05.

A brit huszárság

Az Egyesült Királyság hadereje Páncélozott Hadtestének állományában találjuk azokat a modern technikával felszerelt lovassági ezredeket, akik méltó utódai a néhai, lóháton harcba vonuló és a világ lótenyésztésében jelentős szerepet játszó híres brit lovassági alakulatoknak.

A hadtest az alábbi lovassági csapatnemekből áll:³⁸

- Vértések – Household Cavalry,
- Dragonyosok, könnyű dragonyosok – 1st The Queen's Dragoon Guards, Royal Scots Dragoon Guards, Light Dragoons,
- Huszárok – Queen's Royal Hussars, King's Royal Hussars,
- Dzsidasok, Svalizserek (*Chevaux-léger*) – Royal Lancers,
- Népfelkelő (tartalékos) könnyűlovasság – Royal Yeomanry, Royal Wessex Yeomanry, Queen's Own Yeomanry,
- valamint a világ első tankezrede – Royal Tank Regiment.

A hadtest alakulatai közül a népfelkelő (*yeomanry*) könnyűlovassági ezredek teljesen tartalékos állományból állnak.

A két brit huszárezred, a Királynő Huszársága és a Király Huszársága modern páncélos alakulatok, melyek halogatóharcra és találkozóharcra specializálódtak. A huszárezredek feladata az ellenséges erők felderítése és a harckocsik tűzerejével annak elpusztítása vagy legyőzése. Összetételükben található a parancsnokság, egy felderítő szakasz és 3 vagy 4 harckocsival felszerelt huszárszázad. A felderítő erőiknél rendszeresített Scimitar Mark 2 páncélozott felderítő harcjárműveik és a századoknál rendszeresített Challenger-2 harckocsik komoly felderítő képességekkel is rendelkeznek, melyek lehetővé teszik, hogy önállóan felderítsék, majd meg is semmisítsék az ellenséget. Hatékonyság tekintetében megfelelő képességekkel rendelkeznek a szembenálló fél harcászati kezdeményezésének megtörésére és jelentős veszteségokozással céljától való eltérítésre. Figyelemre méltó, hogy a huszárezredek öltözetét, felszerelését és a lószerszámzatot részletesen szabályozza a brit szárazföldi haderő ma is érvényben lévő öltözködési utasítása, mely kiemeli és hangsúlyozza az egyenruházat magyar huszároktól való eredetét:

HUSSAR: the Hungarian Hussar inspired a particular style of dashing light cavalry, and with it numerous exotic uniform details, in many armies. From 1806 onwards the

³⁸ *The Royal Armoured Corps*. Elérhető: www.army.mod.uk/who-we-are/corps-regiments-and-units/royal-armoured-corps, letöltés 2019. szept. 02.

*British Army converted Light Dragoon regiments into Hussars, which became the largest category of the regular cavalry. This spectacular style of uniform was also widely adopted by Yeomanry regiments. Characteristic features of Hussar Full Dress in its final form include the fur Busby with its falling "bag", plume and corded boss and the tunic fastened with ornate looping of cord etc. (with olivets, q.v., for officers and ball buttons for soldiers).*³⁹

Érdekeség, hogy a brit huszárság jogelőd huszárezredeinek tisztikarát csak a brit főnemesség alkotta, és Winston Churchill is 1895-ben hadnagyi rendfokozatban huszártisztként szolgált, majd később 1941-től haláláig ezredesként az egyik huszárezred tulajdonosa volt.⁴⁰ A jogelőd huszárezredek részt vettek a krími háború véres balaklavai lovasrohamában, ahol állományuk egyharmadát veszítették el rövid 20 perc alatt, de sikerült megállítaniuk az orosz kozákok ellentámadását.⁴¹ A magyar vonatkozása miatt érdekesség, hogy a csata egyik „főszereplője” az a Luis Edward Nolan (1818. január 4 – 1854. október 25.) huszárkapitány,⁴² segédtsízt volt, aki ifjúkorában ugyanazon az osztrák Tullni katonai utászakadémia tanult, ahová Görgei Artúr (1818. január 30 – 1916. május 21.) tábornokunk is járt. Születési évüket tekintve évfolyam-, esetleg osztálytársak is lehetnek. Az ifjú Nolan az akadémia elvégzése után több évig egy magyar huszárezredben szolgált,⁴³ majd hazaérve Angliába két híres könyvet is írt a lovasság történetéről⁴⁴ és a lóképzésről.⁴⁵ Emellett a magyar huszárnyerég egyszerűségét és praktikumát, valamint az angol vadásznyerég előnyeit kombinálva megalkotta a mai is használt univerzális angol sportnyerég⁴⁶ elődjét.

Huszárság a XXI. századi hadtudományban

A fenti nemzetközi példák figyelembevételével megállapítható, hogy a huszárság túlélte a XX. század világháborúit, a hidegháborút, a hidegháborút követő általánosnak nevezhető haderőcsökkentéseket, és napjainkban a XXI. század technikai színvonalának megfelelő, esetleg azt megelőző haditechnikai eszközökkel felszerelve klasszikus feladatrendszerének eredményes alkalmazásával (pl. az aszimmetrikus hadviselésben) a XXI. századi hadikultúrának része

³⁹ Army Dress Regulations (All Ranks). Ministry of Defence, PS12(A) January 2011 Nr. 01.231.

⁴⁰ The Queen's Royal Hussars Today. <https://winstonchurchill.org/publications/finest-hour/finest-hour-181/queens-royal-hussars-today>, letöltés 2019. dec. 11.

⁴¹ 8th King's Royal Irish Hussars. www.nam.ac.uk/explore/8th-kings-royal-irish-hussars, letöltés 2019. szept. 11.

⁴² *David Buttery*: Messenger of Death: Captain Nolan and the Charge of the Light Brigade. Barnsley, Pen & Sword, 2008.

⁴³ *Louis Edward Nolan*: The Training of Cavalry Remount Horses. London, Parkerson and Bourn. 1861. 3.

⁴⁴ *Louis Edward Nolan*: Cavalry; Its History and Tactics. London, Bosworth & Harrison, 1860.

⁴⁵ Nolan, L.: Remount Horses i. m. 30.

⁴⁶ Nolan, L.: History and Tactics i. m. (31. lj.) 323.

maradt, sőt régi pompás egyenruhájában tündökölve a ceremóniális eseményeken az adott ország katonai lovaskultúrájának és hagyományának őrzőjévé, megjelenítőjévé vált. A reguláris és a tartalékos huszárezredek alapalegysége a század, mely moduláris képességű, minden szempontból megfelel a modern elveken nyugvó feladatorientált harccsoportok összeállításával szemben támasztott alkalmazási követelményeknek. Ezen moduláris képességnek és a kor színvonalán álló haditechnikai eszközeiknek köszönhetően a huszárság napjaink aszimmetrikus hadműveleteiben is bizonyítja eredményességét, és az aktív felderítési módok alkalmazásával és az eredményes biztosítással jelentős harcászati sikereket ér el. Ahogy évszázadok alatt evidenciává lett, úgy a XXI. században is igaz, hogy „a siker a harcászati »kis győzelmek« összege, amelynek eredménye akár nagystratégiai győzelem is lehet”.⁴⁷

Megítélésem szerint a huszárság sikerét és a nyugati hadikultúrában való megmaradását annak köszönheti, hogy mozgékonyágát, manőverezőképességét ötvözte a kezdeményezőkézséggel és a rendelkezésre álló fegyverek tökéletes és maximális kihasználásával. Ugyanakkor napjainkban is fontos a huszárnak és harcjárművének (egykoron lovának), fegyverzetének teljes harmóniája, maximális hatékonysággal történő alkalmazása, melyből adódóan szinte minden harchelyzettel és terepviszonnyal képes megküzdeni a feladatok végrehajtása során.

Összefoglalás

A huszárság a XXI. században is a katonai műveletekben, mind a háborús katonai műveletekben, mind a válságreagáló műveletekben hatékonyan alkalmazható, a katonai műveletek jellegét tekintve harcoló vagy harcbiztosító, illetve békeidőben ceremóniális feladatokat hajt végre. Azon nemzetek hadereje, melyek modernizált huszáralakulatokkal rendelkeznek, komoly missziós feladatokban és kisháborúkban alkalmazzák azokat, bizonyítva ezzel, hogy a huszárság alkalmazkodóképessége magas szintű, és ugyanúgy képes hozzáidomulni a harc körülményeihez, mint a régi időkben. Az ezredek szervezete és fegyverzete megváltozott, lovak helyett korszerű, mozgékony és nagy tűzerejű harcjárműveket rendszeresítettek, de mégis huszárok. Külföldön léteznek, míg az ezt a csapatnemet kifejlesztő és világhírűvé tevő magyar haderőben nem. Míg nálunk eltűnt a huszárság, a szövetséges haderők a kornak megfelelően modernizálták és megőrizték a magyar huszár örökségét. Legyünk hálásak érte!

A Zrínyi 2026 haderőfejlesztési program történelmi lehetőséget nyújt a politikai és katonai felső vezetésnek, hogy a magyar huszárság újraélesztésével történelmi múltunk egyik legmagasabb harcértékkel, komplex feladatrendszerrel és moduláris képességekkel

⁴⁷ Boda et al.: Fókusz és együttműködés, i. m.

bíró, ugyanakkor egyidejűleg ceremoniális feladatokat is teljesítő s ezáltal a nemzeti öntudat, az országimázs erősítésében jelentős szerepet játszó katonai alakulata jelenjen meg újra a modern Magyar Honvédségben.

FÜGGELÉK:
KÉPMELLÉKLET DR. NÓVÉ BÉLA TANULMÁNYÁHOZ

1

IGAZOLVÁNY

—25.— sz.

Soós Sándor
az **IGAZSÁG**,
a forradalmi magyar honvédség
és ifjúság lapjának

nemzetőr _____
/Fegyverszám: B I. 3173/

P. H. *Szomoly*
főszerkesztő

Sándor Soós
alírással

Személyazonossági igazolvány száma:
AU-YY. 303424

Ervényes: visszavonásig

11070

NEMZETŐRSÉGI IGAZOLVÁNY

Név: Soós Sándor.....

Születési év: 1939.....

Anyja neve: Burkus Erzsébet.....

Nemzetőr részére, aki fegyverviselésre és nemzetőri jelvény vise-
lésére jogosult. B I. 3173..... sz. fegyver részére kiadva.

B u d a p e s t, 1956..... hó ...n.

Nemzetőr Zlj. (Ü. szd.)
parancsnoka

Sándor Soós
alírással

4-5-6-7

8-9

DN/MG

N° d'enregistrement : 76.211/1463

Le Directeur de l'Office Français de Protection des Réfugiés et Apatrides

CERTIFICAT

que Monsieur SZECSKO Tibor

demeurant à LILLE (Nord)

né le 9 septembre 1940

à GYONGYOS (Hongrie)

fil(s) de Tivadar SZECSKO

et de Maria, née NADUDVAI

est réfugié hongrois

et qu'il est placé sous la protection juridique et administrative de l'OFFICE.

Ce CERTIFICAT est valable :

du 21 mai 1957 au 20 mai 1960

Paris, le 21 mai 1957.

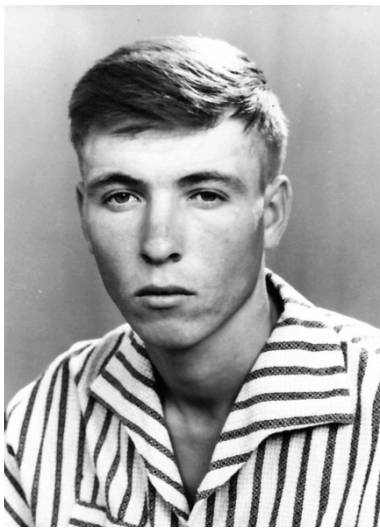
Le Directeur,

U. Bidauer

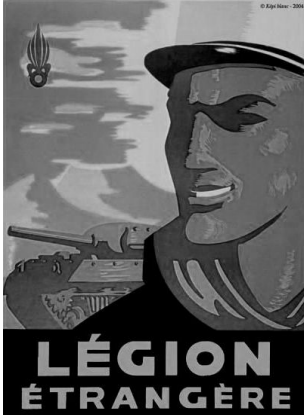
Signature du titulaire :

NOTA: Ce document ne dispense pas son titulaire de la carte de séjour.

13 – 14 – 15

16 – 17

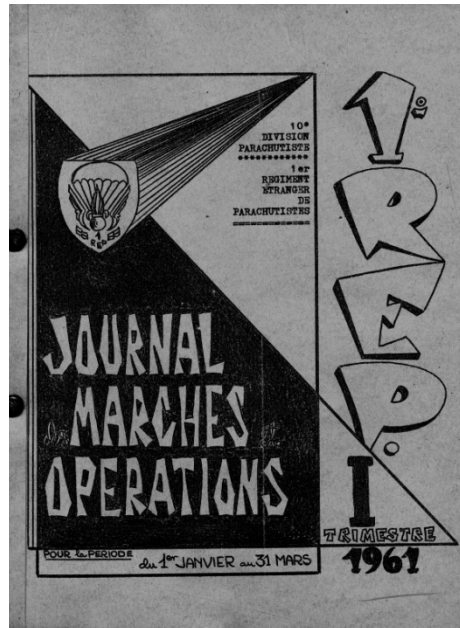
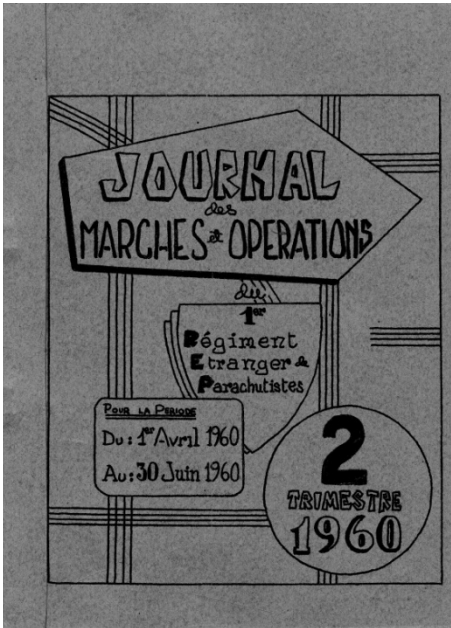
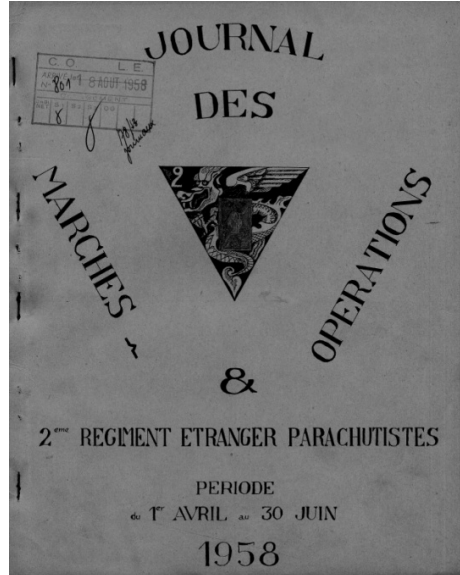
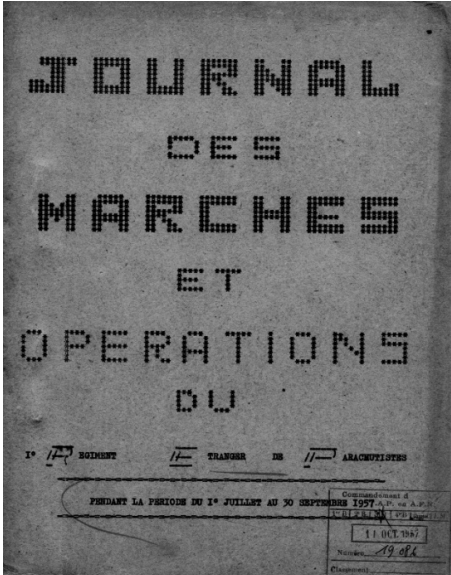

18 - 19 - 20

ÁBTL 3. 1. 5. O - 13222

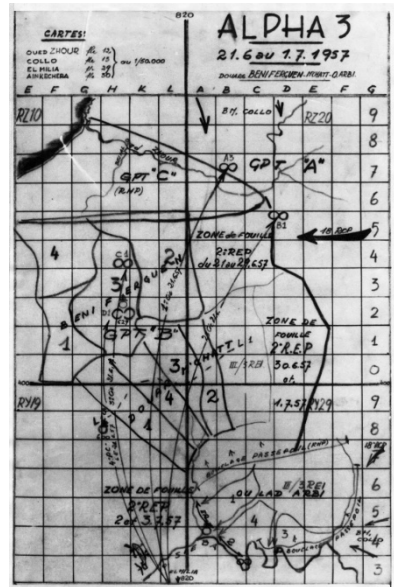
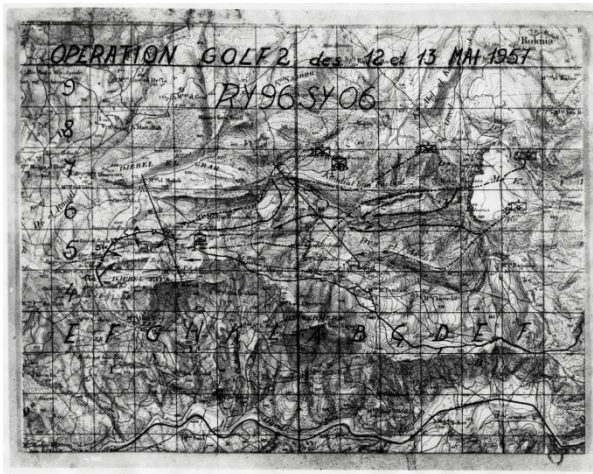
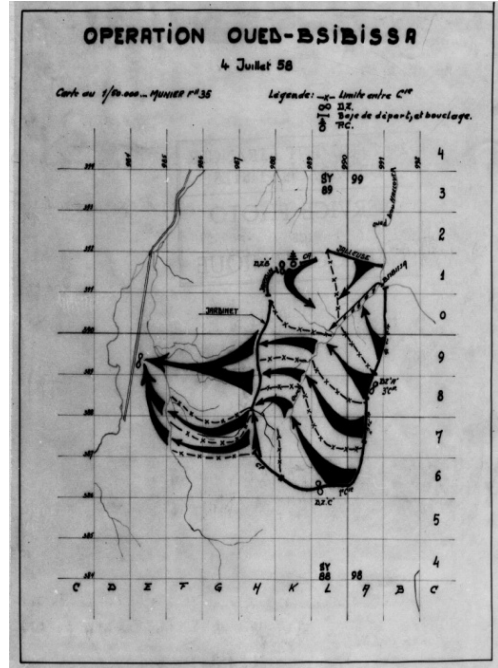
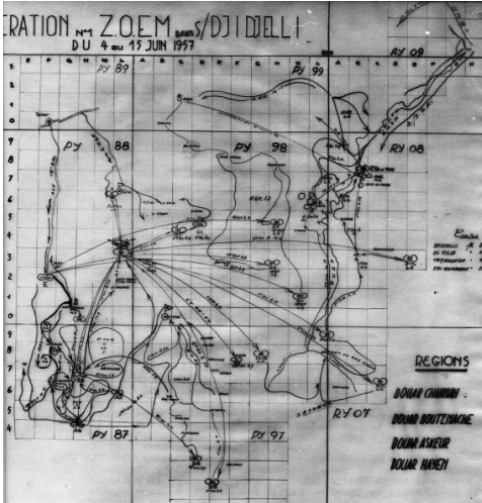

25 - 26 - 27

Egy Oásisi kis lakossal

ÁBTL-3.2.4.-K-210 /4

ÁBTL-3.2.4.-K-210 /3

RÉPUBLIQUE FRANÇAISE

N° 155 602

CARTE DU COMBATTANT

Valable du 22.03.1982 au 21.03.1987

Délivrée à

OFFICE NATIONAL
DES ANCIENS COMBATTANTS
ET VICTIMES DE LA GUERRE

SERVICE DÉPARTEMENTAL
BOUCHES-DU-RHÔNE

Monsieur HUBER

Prénoms Bela

Domicile 13400 AUBAGNE

Né le 20.03.1942

A SOPRON Départ HONGRIE

A MARSEILLE le 22.03.82

POUR LE PRÉFET
Le Président de l'Office,
Le Directeur du Service Départemental

Le Titulaire

Marchetti

M. MARCHETTI

RÉPUBLIQUE FRANÇAISE

N° 515319 A

CARTE D'IDENTITÉ MILITAIRE

SOUS-OFFICIER

NEANT

Signes particuliers

I m 43

Signature du Titulaire

NOM HUBER

Prénoms Béla

Né le 02.03.1942

N° d'IMMATRICULATION 80° IIO 20181

N° NATIONAL I 4 2 0 3 9 9 I I 2 0 4 8

à AUBAGNE le 07.06.1985

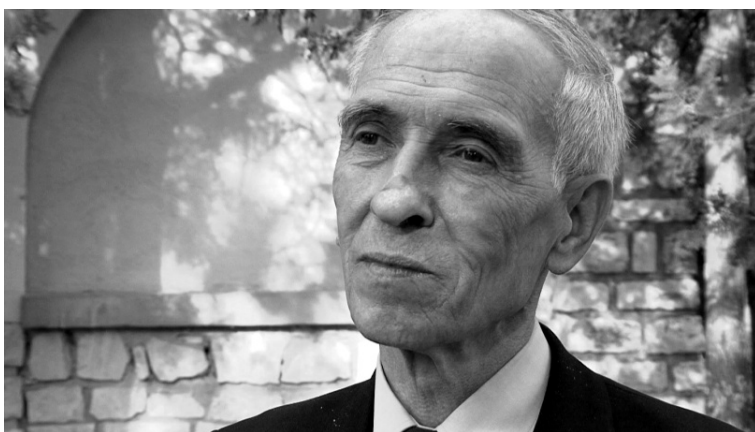
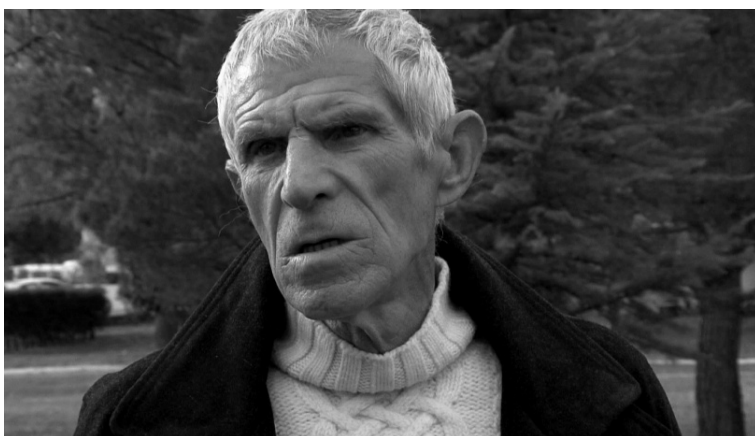
DELIVRE PAR Le Capitaine LICHTERFELD
Commandant le CAPLEO 1er R.E.

Signature

43 - 44 - 45

MAGYAR NYELVŰ ABSZTRAKTOK

Bobay István: A mexikói osztrák önkéntes sereg magyarországi katonáinak életrajzi adattáráról a legújabb kutatási eredmények tükrében

A szerző készülő doktori disszertációjának mellékleteként közölni tervezi a mexikói osztrák önkéntes sereg magyar honos katonáinak átfogó biográfiai adattárát. Ezen munka a néhai jeles történész, Tardy Lajos hagyatékára épül, aki az 1980-as években végzett mélyreható kutatásokat a bécsi hadilevéltárban a mexikói magyar önkéntesekre vonatkozóan, megkezdve a magyar katonák névsorának az összeállítását. A további feltárásokat és az anyagnak a feldolgozását azonban már nem tudta elvégezni 1990 januárjában tragikus hirtelenséggel bekövetkezett halála miatt, csupán egy részleges lista került leközlésre halálát követően a Hadtörténelmi Közleményekben. A Tardy család a szerzőre bízta e nagy volumenű kutatási anyag feldolgozását, melyhez a szerző hazai és amerikai levéltári kutatásokon felül 2018 márciusa és 2019 februárja között Mexikóban, az Instituto Dr. José María Luis Mora vendégkutatójaként végzett további levéltári adatgyűjtéseket. Jelenleg egy Klebelsberg Kuno-ösztöndíj segítségével a bécsi Österreichisches Staatsarchiv Kriegsarchiv tagintézményében őrzött törzslapok alapján a seregben szolgált magyar honos katonák teljes létszámának a felülvizsgálatát végzi. A tanulmányban e kutatási eredményeit ismerteti.

Végső István: „Kaktuszerdők” és „fekete nők” – kiskunhalasi katonák a Mexikói Önkéntes Hadtestben

A tanulmány bemutatja, hogy mit tudunk a „verbunkozva” összeszedett kiskunhalasi katonákról, akik a mexikói hadszíntéren 1864 és 1867 között huszárként harcoltak. A gyarmatosítások korának anakronisztikus vállalkozása volt, hogy egy bécsi születésű Habsburg kerüljön egy latin-amerikai állam császári trónjára. I. Miksa mexikói császár (1863–1867) kalandorvállalkozása csúfos és tragikus véget ért. A különleges expedíciónak nem kevés magyar, sőt kiskunhalasi tagja is volt. A kiskunhalasi levéltári, könyvészeti és hírlapi források szerint 11 kiskunhalasi katona vonult be a Mexikói Önkéntes Hadtestbe (*Mexikanische Österreichische Freiwilligenkorps*), és járta meg a közép-amerikai hadszínteret. Közülük hárman: Bakodi Antal, Révész István és Zana Mihály huszárok személyes élményeiket is elmesélték. Persze a hatalmas, távoli országban történeteket kissé kiszínezve adták elő. A téma kutatója, Tardy Lajos történész által összegyűjtött, önkéntes katona-nyilvántartás alapján többeket be tudunk azonosítani a kiskunhalasiak közül. 1864-es toborzásuk néptánc- és népzenei történeti jelentőségű, hiszen az egyik utolsó kiskunhalasi (kun)verbunkként tartja számon a szakirodalom.

Szabó-Zsoldos Gábor: Bantuk, britek, búrok és Afrika déli része a búr háború egyik magyar résztvevőjének szemszögéből

Szakmai berkekben is kevésbé ismert tény, hogy a Brit Birodalom egyik legjelentősebb 19. századi erőpróbája, a búr háború vagy más néven a dél-afrikai háború (1899–1902) számos magyar vonatkozással rendelkezik. A hadi események értékelése kapcsán kialakult közéleti vita búr- és britbarát résztvevői egyaránt előszeretettel szemlélték a búr köztársaságok (Transvaal és Oranje Szabad Állam), valamint a brit erők küzdelmét az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc emlékezetének aspektusából. A brit hadsereg Magyarországon vásárolt, mint utólag kiderült, vélhetőleg silány minőségű lovakat. A botrány a brit és magyar törvényhozásban is komoly viták tárgyát képezte. A 20. századi magyar irodalom nagy alakjai (pl. Ady és Kosztolányi) pedig reflektáltak a búr háborúra. A dél-afrikai frontok és Magyarország közti legközvetlenebb és talán legérdekesebb kapcsolódási pontot viszont a háborút megjárt magyarok jelentik. Közéjük tartozik Péchy Tibor, aki 1896-ban vándorolt ki Transvaalba, majd a háborúban, 1900. január–szeptember közt harcolt a búrok oldalán. A tanulmány bemutatja Péchy nézőpontját, különös figyelmet szentelve annak a kérdésnek, hogy a magyar önkéntes dél-afrikai kézírataiban miként látja az idegen kultúrákat, amelyek képviselőivel a búr háború kitörése előtt és alatt találkozott először.

Vendriczki Róbert: Békeinduló: Magyarok a vietnámi nemzetközi misszióban (1973–1975)

A vietnámi háború lezárását és az ország békéjének helyreállítását célzó egyezményt 1973. január 27-én Párizsban írták alá. Ez az egyezmény szavatolta a Nemzetközi Ellenőrző és Felügyelő Bizottság (NEFB) felállítását, amely keretén belül a háború utolsó szakaszában Magyarország is szolgálatot teljesített. Az ebben való részvételre 1972. október 19-én kérte fel hazánkat az észak-vietnámi kormány, amit a Politikai Bizottság október 24-i ülésén fogadott el. A misszióban a katonák és a különböző rendvédelmi szervek tagjai (524 fő) mellett polgári személyek és diplomaták (112 fő) is szerepeltek. Ők 1973. január 27. és 1975. május 8. között három váltásban utaztak ki, és hét körzetben, 26 Helyi Ellenőrző Csoportban, 26 Áteresztő Ellenőrző Csoportban és a saigoni központban dolgoztak. A béketeremtő műveletekben való részvétel azonban áldozatokkal is járt. 1973. április 7-én egy nemzetközi megfigyelőket szállító, az NEFB felségjelével ellátott helikoptert rakétatalálat ért, és a rajta utazó két magyar NEFB-tag is elhunyt. 1974-ben a harcok felerősödésével több ellenőrző csoportot is be kellett vonni a központba, és a harmadik váltás is jószerével Saigonra és körzetére redukálta tevékenységét. 1975. április 30-án a Ho Shi Minh-hadművelet záróak-kordjaként elfoglalták Saigont. A magyar kontingens ott tartózkodó állományát amerikai segítséggel vonták ki, és május 8-án tértek haza.

Mati Márton: Hadifogság a Távols-Keleten: az első világháborús távols-keleti hadifogság bemutatása Vándor Ferenc naplófeljegyzéseivel

A munka olyan első világháborús szibériai hadifogolytáborokat mutat be, amelyeket az antanthatalmak és szövetségesei a bolsevikok elleni intervenció alkalmával foglaltak el. A régióban három olyan táborról tudunk, ahol a háború végső szakaszában az orosz őrseget a japán és az amerikai hadsereg váltotta le. A táborok felügyeletében bekövetkezett csere az ott raboskodó hadifoglyok életében jelentős változást eredményezett. A Szibéria távols-keleti részén működő hadifogolytáborokban a háború alatt és a fegyverszüneti időszakban egyes becslések szerint mintegy 12–15.000 magyar hadifogoly fordulhatott meg. E foglyok Vlagyivosztkon keresztüli hazaszállításáról és a szervezés viszontagságos körülményeiről Bonhardt Attila írt értekezést, azonban ő írásában csak marginálisan érintette a táborok működésének jellegét. A források szűkössége, illetve hiánya miatt a táborlakók mindennapi életének bemutatása meglehetősen nehéz feladat. 2018-ban a Közép- és Kelet-Európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány gondozásában megjelent Vándor Ferenc addig ismeretlen első világháborús naplója. Vándor naplója a felhasználható források tárát tovább gyarapította, aminek köszönhetően további értékes ismeretekkel bővíthet a nagy háború alatt a hadifogságban raboskodó honfitársaink története.

Tolnai Gyula: Két sors, egy cél. Két magyar hadifogoly hazajutásának körülményei

2018-ban a szerző az oral history módszereit felhasználva interjú készített két nagykorúsi illetőségű katonával, akik mindketten harcoltak a második világháborúban. Egyikük Kindler Ferenc, akit sváb származása miatt a Wehrmachtba kényszerosztak be, míg a másik interjúalanyt, Biczó Józsefet a M. Kir. Honvédségbe hívták be. Biczó a hosszú út után a csehszlovák határon, míg Kindler, miután Drezda előterében feloszlott az egysége, Karlsbadnál esett hadifogságba, ezt követően pedig mindkettőjük csehszlovákiai gyűjtőtáborba került. A munka rajtuk és megjárt útjukon keresztül ismerteti a magyar hadifoglyok jelentős hányadának megtett útját, a hadifogoly- és gyűjtőtáborok felépítését, méretét és etnikai összetételét, illetve azon kevésbé ismert tényt, hogy a szovjet vezetés előszeretettel alakított át német koncentrációs és munkatáborokat gyűjtőtáborrá, ahogy történt ez Auschwitzcal és Havlíčkův Broddal is. Biczó hazatérésének történetére kitérve elmondható, hogy sorsa általánosságban jól bemutatja rengeteg volt bajtársának sorsát, illetve hazajutásuk körülményeit, megpróbáltatásaik sokaságát. A tanulmány a legfrissebb magyar és angol nyelvű szakirodalomra támaszkodva kívánja bemutatni, hogy magyar katonák a második világháború mely szakaszaiban estek nagyobb számban szovjet hadifogságba, és hogy milyen sors várt rájuk.

Somogyi László: Táborok népe – külföldi civilek magyarországi internálótáborokban az első világháború alatt

Az I. világháború a háborús konfliktusok sorában az első olyan volt, amelyről kijelenthető, hogy magán hordozta a totális háború jegyeit. A világegés során nem csak a bevetett fegyverek, hadászati eljárások terén jelent meg sok újdonság. Az „újítások” közé tartozott – természetesen a hadifogság mellett – a nem harcoló tömegek koncentrált fogva tartása is, amely az internálásban öltött testet. Az internálás elsősorban az egymással hadiállapotba került országok azon civil állampolgárait sújtotta, akik a hadüzenetek pillanatában az ellenség földjén tartózkodtak. Őket – döntően a férfiakat – a hadviselő felek tömegesen zárták táborokba annak ellenére, hogy helyzetük a nemzetközi jog terén nem volt egyértelműen meghatározva. Az egész világra kiterjedő jelenség részeként Magyarországon a külföldi civilek őrzésére létrehozott csaknem tucatnyi internálótáborba és ún. koncentrálttelepekre több ezer, a monarchiával hadiállapotban lévő ország állampolgárai kerültek hosszabb-rövidebb időre. A tábori élet sokban hasonlított a hadifoglyokéhoz, mégis eltérő volt, ami a merőben új fogvatartási modell sajátosságaiból fakadt. A tanulmány olyan kérdésekre próbál választ találni, mint a magyarországi civil internálótáborok típusai, az internálás okai, az internálásra kerülő személyek köre, az internált lét sajátosságai, végül, de nem utolsósorban a civil internáltak megjelenése a háborús propagandában.

Kovács Balázs: József Bem, a bécsi forradalom hőse

Bem József személye nagy tiszteletnek örvend nemcsak a lengyel, hanem a magyar történetírásban is. Európa viharos évében több helyen megfordult. Az októberi bécsi forradalom során személyes kapcsolatba került a magyar ellenállás vezetőjével, Pulszky Ferencsel és Wargha Istvánnal. Tevékenységével bőségesen foglalkozott a lengyel, magyar és osztrák szakirodalom, mégis a Bécsbe, illetve Magyarországra érkezésével kapcsolatban voltak homályos pontok. Bécsi szerepvállalásának kezdetét október 14-re teszik. Kovács István Bemről szóló munkájában leírta, hogy érkezését Messenhauser főparancsnoki kinevezéséhez, október 12-hez kötik. Egy hírszerző szerint azonban már 10-én a leopoldstadti Fekete Sas fogadóban tartózkodott. Bem október 28-i sérülése után másnap közölte távozási szándékát. Pozsonyba minden bizonnyal már október 30-án megérkezhetett. November 3-án találkozott Kossuth Lajossal a pozsonyi Zöldfa fogadóban, de hogyan jutott ki az osztrák hadsereg által körülvárt Bécsből? Ezek közül számos kérdést tisztázott vagy pontosított nemrégiben Tomasz Szubert lengyel kutató bécsi haditörvényszéki iratok alapján. Előadásom további pontokon ígér pontosításokat, illetve helyesbítéseket Wargha István e célra még egyáltalán nem hasznosított haditörvényszéki kihallgatási jegyzőkönyvei alapján.

Csorba György: Kmety György az Oszmán Birodalom szolgálatában.

Válaszjutak és döntések

Kmety György az 1848–1849-es szabadságharc egyik legtehetségesebb tábornokaként emigrált az Oszmán Birodalomba, ahol Bemet követve névlegesen iszlamizált, és belépett a török hadseregbe. A tanulmány bemutatja Kmety oszmán szolgálatban végzett tevékenységét. Három fő eseményt kell kiemelni, elsőként az aleppói emigráció időszakát, ezen belül is az emigránsoknak az 1850. évi zavargások leverésében nyújtott segítségét. 1851 őszén Kmety lemondott katonai szolgálatáról, és Londonba távozott, de a krími háború kitörésekor visszasietett az Oszmán Birodalomba, és az anatóliai fronton kapott beosztást számos magyar és lengyel tiszttel együtt. Legkiemelkedőbb teljesítménye 1855. szeptember 29-én a Karsz ellen intézett orosz támadás visszaveréséhez kapcsolódik. Erről egy száraz katonai emlékiratot is közzétett – kisebb polémiát is kiváltva az angol sajtóban –, ugyanis a védelem angol parancsnoka egyrészt elbagatelizálta Kmety szerepét, másrészt a magyar tábornok szerint több stratégiai hibát is elkövetett. A tanulmány bemutatja Kmety kevésbé ismert szerepét az 1860-ban kirobbant libanoni drúz–maronita konfliktus rendezésében, ahol katonai fellépése mellett már a nagyhatalmi politikai játszmákba is bekerült. Az előadás választ próbál arra is adni, hogy Kmety miért nem csatlakozott az itáliai magyar katonai alakulatokhoz.

Ambrus László: Esettanulmányok az első világháborúban szolgált

New York-i magyar katonák köréből

A tanulmányban a szerző olyan New York államban élt magyar bevándorlók életútját ismerteti, akik minden kétséget kizáróan szolgáltak az amerikai hadsereg kötelékében az első világháborúban. A kutatás célja, hogy egy biográfiai adattárat építsen fel ezekről az amerikai magyar newyorkerekről. Vida István Kornél korábbi számításai szerint az amerikai hadseregnek kb. 3.000 magyar katonája lehetett a háborúban. A munka távlati célja ennek igazolása, illetve pontosítása. A kutatás alapján az a hipotézis állítható fel, hogy ha Vidának igaza van a 3.000 főnyi magyar katonával kapcsolatban, akkor ennek a számnak több mint egy negyede New York állam „amerikás” magyarjai közül került ki. A magyar és amerikai levéltárakban, illetve online adattárakban folytatott kutatás további célja lesz a biográfiai adatbázis bővítése és finomítása, illetve a vizsgálódás kiterjesztése a többi amerikai állam területére. A dolgozat röviden ismerteti a kutatás forrásait, majd bemutat négy izgalmas példát a jól feltárható egyéni életpályák közül.

Rakita Eszter: Bevándorló, katona, történész. Victor Gondos Jr. életpályája

A Gondos család 1911-ben vándorolt ki az Egyesült Államokba. A négyfős család tagjai az apa, Viktor, az anya, Irén és a két fiú, ifjabbik Viktor és Zoltán voltak. A tanulmány címszereplője, elsőszülött fiuk, ifj. Gondos Viktor (később Victor Gondos Jr.) 1902-ben született. Az iskoláit már Amerikában végezte, a középiskolát 1920-ban fejezte be a Pennsylvania állambeli Readingben, majd az év szeptemberében a University of Michigan hallgatója lett építészmérnök szakon. Ezzel egy időben jelentkezett a Parti Tüzérségi Hadtest újonnan létrehozott tartalékos tisztképző egységének alapozó kiképzésére, ami katonai karrierjének kezdetét jelentette. Aktív szolgálati idejét 1924 és 1935 között töltötte. Ezalatt legfőképpen Virginia és Maryland államokban teljesített szolgálatot. Egy váratlan betegség következtében katonai karrierje derékba tört, 10 éven keresztül erős fájdalmakkal küzdött, még dolgozni is képtelen volt. Ezalatt új karriert kezdett, elvégezte a University of Pennsylvania történelem szakát, majd az amerikai Nemzeti Levéltár munkatársa és az egyik legnagyobb hadtörténeti folyóirat, a Military Affairs szerkesztője lett. Neves hadtörténészként folyamatosan a hadsereg közelében maradván sikerült szép karriert befutnia. A tanulmány amerikai levéltári források és sajtóanyagok alapján tárja fel Victor Gondos Jr. nem mindennapi életútját.

Bartók Béla: „Madrid határán” (Az egri Láng Sándor útja a spanyol polgárháborúba)

Láng Sándor 1914-ben született Egerben Webermann Sándor néven jómódú polgárcsaládban, és az ottani állami főreáliskolában érettségizett. Csehszlovákiában kezdte meg egyetemi tanulmányait, ahol megismerkedett a kommunista ideológiával. 1936-ban azonban ismerőseivel együtt Spanyolországba utazott, ahol belépett a lázadó nemzeti fegyveres erők ellen a köztársaságot védő egyik nemzetközi brigádba. Előbb a Dimitrovról, majd a Rákosi Mátyásról elnevezett zászlóaljban szolgált más kelet-európai önkéntesekkel együtt, részt vett néhány ütközetben, végül 1937-ben 23 évesen harcban esett el. Sorsát Egerben csak 1956 után ismerték meg, de internacionalizmusa és elszántsága miatt kisebb kultusz alakult ki körülötte. A tanulmány Láng Sándor ifjúkorának és más hasonló életpályáknak az elemzésével azt próbálja bemutatni, milyen okai lehettek az „osztályidegen” egri fiatalember kalandos életútjának és tragikus halálának.

Bene Krisztián: A Francia Idegenlégió magyar tagjai az 1940-es franciaországi hadjáratban

A 2. világháború kitörése után több tízezer külföldi önkéntes jelentkezett a francia haderőbe. Egy részüket nemzeti alakulatok kötelékébe sorolták, másik részüket pedig az Idegenlégióba irányították, ahol hagyományos ötéves vagy a háború időtartamára szóló szerződéssel kezdhették meg katonai szolgálatukat. Ezeknek az önkénteseknek köszönhetően az Idegenlégió létszáma – amely a konfliktus előestéjén 22.000 fő volt – néhány hónap alatt 48.900 főre növekedett. Az újonnan jelentkezettek között viszonylag nagy számban voltak magyar állampolgárok is, de az ő számukra vonatkozóan a magyar szakirodalom (mivel francia kutatók nem foglalkoztak érdemben ezzel a kérdéssel) eltérő számokat adott meg – megbízható adatok híján elsősorban becslések alapján. Az elmúlt időszakban a francia és magyar katonai levéltárakban folytatott kutatások segítségével sikerült beazonosítani a háború kitörése és a fegyverszünet megkötése között a francia haderő soraiban szolgáló magyarok nagy részét. Tekintve, hogy az adatok szinte mindig tartalmazzák az alakulatok megnevezését is, amelyekhez a magyarokat osztották, az Idegenlégió kötelékében szolgálók száma (1.564 fő) is meghatározható. A harci cselekményekben való részvételük bemutatásán kívül egyéni életutak rekonstruálásával próbáljuk közreadni e speciális csoportnak a történetét, amely ez idáig ismeretlen volt a magyar és a francia történetírás számára is.

Nóvé Béla: „Attilák”, „hunok”, „kicsik”...

Egy eltűnt magyar légiós nemzedék nyomában

1956 végén, 1957 elején közel 20 000 magyar kamasz menekült felnőtt kísérő nélkül Nyugatra. Köztük vagy ötszáz tizenéves fiú, akiknek jó része már itthon átesett a tűzkereszteségen az ÁVH-osztagokkal és a szovjet tankokkal vakmerőn szembeszállva, majd pár évi hányódás után idegenlégiósnak állt, hogy az algériai háború véres gyarmati utóvédharcából se maradjon ki. Közülük vagy egy tucatnyi túlélő veterán jó 60 év múltán is összetart egy provence-i bajtársi körben, melynek a szerző 2011 nyarán akadt nyomára. Az ötéves, kiterjedt itthoni és franciaországi kutatás eredményeit kötetben és dokumentumfilmben is összefoglalta. E retrospektív tanulmány két fő tanulságot emel ki, az egyik kutatásmódszertani kérdés, a másik az egyéni és csoportidentitás sokféle izgalmas tanulságot rejtő vizsgálati körébe tartozik. A szerző példák során át igyekszik megmutatni, hogy e legifjabb '56-os magyar légiós nemzedék hármas kötődése (mostoha szülőhazája, nem sokkal kevésbé részvétlen befogadó országa és a hontalanoknak „új hazát” ígérő légió) váltakozó előjellel és intenzitással, megannyi döntéshelyzetben egész életükön át küzdött egymással – tizenéves koruktól mindmáig.

Ádám Barna: A NATO-haderők magyar alapítású vagy magyar mintára szervezett huszáralakulatai

A magyar huszár az a magyar könnyűlovás, aki az elmúlt fél évezred során szinte teljesen átformálta a hadviselés arculatát, és fénykorában a világ harmincnégy országa adoptálta ezt a könnyűlovassági csapatnemet. Habár a XX. században a lovon és a lovakkal vívott harc fölött eljárt az idő, de a huszárság és a lovasság felett egyáltalán nem. A tanulmányban a NATO-haderők XXI. században is működő, magyarok által vagy magyar mintára szervezett huszáralakulatai kerülnek bemutatásra.

ABSTRACTS

István Zoltán Bobay: A Biographical Database on the Mexican Austrian Volunteer Army as Reflected in the Latest Research Results

The author plans to publish a detailed biographical database of Hungarian-born soldiers of the Mexican Austrian Volunteer Army as an appendix to his PhD dissertation. This work is based on the bequest of the late Lajos Tardy, a renowned historian who conducted thorough research regarding the Mexican volunteers in the Vienna Military Archives in the 1980s, starting the compilation of the roster of Hungarian volunteers. Sadly, he could not conclude his research due to his unexpected passing in January, 1990. An incomplete list was later published after his death in the Hungarian *Quarterly of Military History*. The Tardy Family handed over this significant research material to the author, who collected additional primary sources in Mexico, as a guest researcher of *Instituto Dr. José Maria Luis Mora* between March 2018 and February 2019. Currently, he is working on a complete review of the Hungarian-born soldiers' roster based on the soldier abstracts from the Österreichisches *Staatsarchiv Kriegsarchiv* in Wien. In this paper, the author publishes the latest findings of this research.

István Végső: "Cactus Forests" and "Black Women" – Soldiers from Kiskunhalas in the Mexican Volunteer Army

The paper aims to summarize information on Hungarian hussars, born in the town Kiskunhalas, who were enlisted via Verbunkos (Hungarian military recruit music) and fought in the Mexican theater 1864 and 1867. It was one of the anachronistic endeavor in the age of colonialism that a Wien-born Habsburg attempted to seize the throne of a Latin-American state. This adventurous attempt by Maximilian I of Mexico (1863–1867) ended in a most tragic way. The special expedition had several Hungarian members, some of whom were from Kiskunhalas. According to primary and secondary sources from and about Kiskunhalas, 11 soldiers enlisted to the Mexican Volunteer Army (Mexicanische Österreichische Freiwilligenkorps) from the town, and they all made the trip to the Mexican war theater. Three of them: Antal Bakondi, István Révész, and Mihály Zana, all hussars, told their personal stories. Of course, they recounted their memories with a lot of overstatements. Based on the volunteer soldier registries accumulated by Lajos Tardy, a renowned researcher of the topic, the author was able to identify some of the soldiers from Kiskunhalas. Their enlistment of 1864 has a folk dance and music historical importance, since it is considered to be the last case of (Kun-style) Verbunk in Kiskunhalas.

Gábor Szabó-Zsoldos: Bantus, Britons, Boers and the Southern Part of Africa from the Viewpoint of a Hungarian Participant of the Boer Wars

It is a little-known fact, even in professional circles, that the Second Boer War (1899–1902), one of the most significant conflict of the British Empire in the 19th century, had some Hungarian relevance. Participants of the public debate about the events of the war, be they pro-British or pro-Boer, tended to observe the struggle between the Transvaal and Oranje Free State and the British forces from the viewpoint of the War of Independence of 1848–1849. As it turned out after the war, the British army purchased allegedly low-quality horses in Hungary. The scandal became subject of serious debates in both the British and Hungarian legislation. Great figures of 20th century Hungarian literature (such as Ady and Kosztolanyi) also reflected on the Boer Wars. But the most straightforward and perhaps most intriguing connection between the South African war theater and Hungary were the Hungarian participants of the war. One of them was Tibor Péchy, who immigrated to Transvaal in 1896 and fought for the Boers between January and September, 1900. The paper introduces Péchy's point of view, shedding light on how this Hungarian volunteer described in his manuscripts the foreign cultures he first encountered before and during the war.

Róbert Vendriczki: Hungarians in the Vietnam International Mission (1973–1975)

The treaty ending the Vietnam War and attempting to restore peace in the country was signed in Paris, January 27, 1973. This treaty pledged to establish the International Commission of Control and Supervision (ICCS), in which Hungary played a role in the last stage of the war. Hungary's participation was requested by the government of North Vietnam on October 19, 1972, and was granted by the Hungarian Political Committee on October 24. Among soldiers and different law enforcement personnel (524 people), 112 civilians and diplomats participated in the mission. They travelled to Vietnam in three stages between January 27, 1973 and May 8, 1975, and worked in seven districts, 26 Local Control Groups, 26 checkpoint supervisory groups, and in the Saigon headquarters. Participation in the peacekeeping mission had casualties. On April 7th, 1973, an ICCS helicopter took a missile hit killing the international observers, including two Hungarians, who were on board. With the increasing intensity of the war in 1974, several Control Groups retreated to headquarters, and the last session also limited its activities to Saigon. As the closing of Operation Ho Shi Minh, Saigon was captured on April 30, 1975. The remainder of the Hungarian detachment was evacuated with the help of the United States. They returned home on May 8th.

Balázs Kovács: Józef Bem the Hero of the Revolution in Wien

Joseph Bem is well respected in both the Polish and the Hungarian historiographies. He participated in several events in stormy years of Europe. During the revolution of Wien in October, 1848, he came into contact with the leaders of the Hungarian revolutionaries, Ferenc Pulszky and István Wargha. The Polish, the Hungarian and the Austrian literature discussed Bem's activity extensively, yet there are some blurred elements with his arrival in Wien and Hungary. The beginning of his activity in Wien can be placed on 14th October. István Kovács wrote in his works about Bem that Bem's arrival is connected to the appointment of Messenhauer as a Commander-in-Chief on 12th October. However, according to an intelligence agent, Bem had already been at the Black Eagle Inn in Leopoldstadt on 10th October. The day after his injury of October 28, he announced his departure. He may have already arrived in Bratislava on 30th October. In November 3rd, he met Lajos Kossuth at the Greentree Inn in Bratislava. But the question is how he could leave Wien under siege by the Austrian army? Some of these dates were clarified recently based on military court documents of Wien by the Polish researcher, Tomasz Szubert. This paper promises further clarifications and corrections based on military court interrogation report of István Wargha, which has not been used in this regard yet.

György Csorba: György Kmety in the Service of the Ottoman Empire.

Crossroads and Decisions

One of the most talented generals of the Hungarian War of Independence of 1848–1849, György Kmety, fled to the Ottoman Empire where, similarly to Józef Bem, converted to Islam and joined the Turkish army. The paper discusses Kmety's service in the Ottoman army, emphasizing three major events. First, the period of Kmety's time in Aleppo, when he helped suppress the riots of 1850. Then, in 1851, Kmety was discharged from military service and left for London, only to return when the Crimean War broke out. He then entered into the service of the Ottoman Empire with other Hungarian and Polish officers on the Anatolian front. His most notable deed was in connection with repelling the Russian attack on Kars on September 29, 1855. Kmety published a dry military memorandum about the event, which provoked a debate in the British press at the time, since Kmety accused the English commander of the defense with trivializing Kmety's role, and of making several strategic mistakes. The paper focuses on Kmety's less known role in defusing the Druze-Maronite conflict in Lebanon in 1860, where he was involved in the political games of the great powers. It also attempts to find an answer to the question why Kmety did not join the Hungarian forces in Italy.

László Ambrus: Case Studies of Hungarian Soldiers of New York in World War One

In the study the author describes life stories of some of those Hungarian immigrant soldiers who lived in the State of New York and served in the US Army during the First World War. The aim of the research is to build a biographical database based on these Hungarian New Yorkers. According to István Kornél Vida's calculations, there could have been approximately 3000 Hungarian-born soldiers in the US Army during the war. The long term goal of the work is to thoroughly examine this statement and/or make it more precise. The assumption made here, based on the recent research, that if Vida's calculations are right in connection with the 3000 Hungarian soldiers, then more than one quarter of this number must have been made up from Hungarian New Yorkers. The author's further plans with the research in the Hungarian and American Archives and in the online data bases are widening and refining the biographical database and expanding the research into more American states, as well. The study briefly tells about the sources of the research and presents four interesting examples among the well documented individual careers.

Eszter Rakita: Immigrant, Soldier, Historian – The Life Story of Victor Gondos, Jr

The Gondos family immigrated to the United States in 1911. The family of four consisted of the father, Victor, the mother, Irene and two children: Victor Jr. and Zoltán. The title character, the first-born son, Viktor Gondos Jr. (later Victor Gondos Jr.) was born in Budapest in 1902. He attended his schools in America. After finishing high school in 1920 in Reading, Pennsylvania, he started his university studies at the University of Michigan as a civil engineer and architecture student in September, 1920. At the same time, he applied for the Coast Artillery Reserve which marked the beginning of his military career. He was active in the armed forces between 1924 and 1935. During this time he was on duty mostly in Virginia and Maryland. His military career was interrupted due to an unexpected illness. He was fighting his illness for ten years, during which time he was unable to work. So, he started a new career. After graduating at the University of Pennsylvania as a historian he started work at the US National Archives and became the editor of the most significant military history journal, *Military Affairs*. Without giving up the bond with the army he made a successful career as a noted military historian. Based on sources from American archives and newspapers, this study explores the unusual life story of Victor Gondos Jr.

Béla Bartók: At the Borders of Madrid (Sándor Láng's Journey from Eger to the Spanish Civil War)

Sándor Láng was born as Wébermann Sándor in Eger in 1914, into a wealthy middle class family. He graduated from the local secondary school of science. He started higher education in Czechoslovakia where he familiarized himself with the communist ideology. In 1936, he travelled to Spain, accompanied by some of his friends, to join the international military group protecting the Republic from the nationalist rebels. Along with other East-European volunteers, he participated in several skirmishes as a member of a battalion first named after Dimitrov, later after Mátyás Rákosi. The 23-year-old Láng died on the battlefield on 1937. The people of Eger only learned about his fate after 1956. Nevertheless, a small cult was formed around him due to his determination towards internationalism. This paper attempts to explore the motivations behind the adventurous life, and the eventual demise of this “out of class” young man by examining events from his life, and that of some similar life paths.

Márton Mati: Imprisonment in the Far East: Discussing First World War POWs in the Far East Based on the Diary of Ferenc Vándor

This paper discusses those First World War prisoner of war camps in Siberia which were captured by the Entente and its allies during the intervention against the Bolsheviks. Three camps are known in the region where the Russian guard was replaced by the Japanese and American armies in the final phase of the war. The replacement of the camp administration caused a significant change for the prisoners. According to some estimates, there were approximately 12–15,000 Hungarian prisoners of war in the Far East of Siberia during the war and in the armistice period. Attila Bonhardt wrote an essay about these POWs who were transported home through Vladivostok, and the circumstances of the hardships around the organization, but in his work he only talked about the operational nature of the camps marginally. Owing to the scarcity or even lack of the sources, it is quite hard to study the everyday life of the prisoners. In 2018 Ferenc Vándor's previously unknown First World War journal was published by the Public Foundation for Research on Central and Eastern European History and Society. Vándor's journal further increased the sources that can be used in the topic. So, thanks to this, the history of the Hungarian prisoners during the First World War can be more detailed.

Gyula Tolnai: Two Fates, One Goal – The Circumstances of the Homecoming of Two Hungarian POWs

In 2018, the author interviewed two soldiers from Nagykőrös who fought in the Second World War, by using the methods of oral history. One of them was Ferenc Kindler who was forced to enlist the Wehrmacht due to his Swabian origin. The other interviewee was József Biczó, who was drafted into the Royal Hungarian Army. After a long journey, Biczó was taken as a prisoner of war at the border of Czechoslovakia, as well as Kindler, whose unit was dissolved at Dresden, at Karlsbad. Finally, both of them were taken to Czechoslovakian internment camps. This study follows a significant proportion of the Hungarian prisoners' way home as well as the structure, size and ethnic composition of the prison and internment camps via the two soldiers and their journeys. Furthermore, the little known fact is also revealed that the Soviet leadership preferred to transform German concentration and work camps into internment camps. This happened in the cases of Auschwitz and Havlíčkův Brod, as well. It can be said about Biczó's homecoming story that in general his fate is a good example of the fate of his many ex-comrades and the circumstances of their returning and their many hardships. The study, based on the latest Hungarian and English literature, is intended to show what phases of the Second World War were Hungarian soldiers taken into Soviet prison camps and what happened to them there.

László Somogyi: People of Camps – Foreign Civilians in Hungarian Internment Camps During the First World War

Among all military conflicts, the First World War was the first to bear the signs of total war. Several novelties emerged in connection with the war, not only in terms of weaponry but also by holding non-belligerent masses in captivity, which basically meant civilian internment. This of course affected primarily those citizens of the belligerent states who happened to be in enemy territory at the time of the declaration of war. They, mostly the men, were taken to internment camps by the belligerent states despite the fact that their legal status had not been clearly defined by international law. As part of this international phenomenon, a dozen internment camps and so called "concentrated sites" took in thousands of foreign civilians who were citizens of countries at war with Austria-Hungary. Although camp life was very similar to POW camps, it also had many differences due to the completely new detention models. The paper attempts to describe the types of Hungarian internment camps, the scope of interned persons, the features of the everyday lives of the interned, and last but not least, the image of interned civilians in war propaganda.

Krisztián Bene: Hungarians in the French Foreign Legion in the 1940 France Campaign

After the Second World War broke out, tens of thousands of foreign volunteers joined the French Army. A part of them were inducted in the national army, another part were referred to the Foreign Legion, where they started their service with a temporary contract for the duration of the war or with the regular 5-year contract. Thanks to these volunteers, the 22,000 strong Foreign Legion increased its numbers to 48,900. Among the newly volunteered, there was a plenty of Hungarian citizens but their exact numbers are given differently in the Hungarian academic literature (and French academics have not discussed this topic yet) – mostly based on estimates due to the lack of dependable data. In the past years the majority of Hungarians who served in the French armed forces between the breakout of the war and the armistice have been identified based on extensive research in Hungarian and French military archives. Since in most cases the data includes the exact names of the military units, the number of Hungarians in the Foreign Legion (1,564) is also easier to determine. The paper aims to discuss their role in the military events as well as to reconstruct and present some of the personal careers of these soldiers. With the help of this research, the author's goal is to shed light on this special group, previously unknown to both the Hungarian and the French historiography.

Béla Nóvé: "Attilas", "Huns", and "the little ones"... In Search of a Lost Generation of Hungarians in the French Foreign Legion

In late 1956 and early 1957, close to 20,000 Hungarian adolescents fled to the West without any accompanying adults. Among those children were five hundred teenage boys, most of whom had undergone baptism by fire in their native land, fighting bravely against Soviet tanks and squads of Hungarian Communist State Security. Only a few years later, these boys joined the French Foreign Legion only to find themselves in the desperate colonial rear-guard conflict of the Algerian war. Their fates followed different paths: some disappeared, perhaps wounded or fallen, others deserted and escaped back home through the Iron Curtain and were forced into half a lifetime of spying for Communist Hungary. Still others served twenty to thirty years in remote places like Algeria, Corsica, Madagascar, Chad, Djibouti and Tahiti, under the French tricolour and the green-red banners of the Legion. Today they live in veteran homes, alone or with their families, in France and around the world. In his present retrospective study, the author highlights two of the most challenging points within his Legionnaire research. Points that many 20th-century military historians also face when tracing the choices of those who served in foreign armies — choices often full of grave contradictions and traps, especially in the

case of the hottest Cold War conflicts: Hungary 1956 and the Algerian War 1954–1962. These challenges concern research methodology, and the study of individual and group identity, both of which contain many exciting lessons.

Barna Ádám: The Hungarian and Hungarian Type Hussar Units of the NATO Forces in the XXIth Century

Hungarian hussars are basically the Hungarian light cavalrymen, who, during the last half thousand years have influenced, even transformed warfare. Sharing their best practices, Hungarian hussars trained and helped to create Hussar Corps in no less than 34 countries of the world. Although over time and with technological progress the active fighting era of the Hussar troops fighting on horseback has all passed in the 20th century; but not hussars, not cavalrymen. The paper is aimed at introducing hussar units founded by Hungarian hussars or formed based on Hungarian hussar units that are still on active duty in defence systems of NATO member forces in the 21th century.

A KÖTET SZERZŐI

Ádám Barna hkő ezredes, a MH Vitéz Szurmay Sándor Budapest Helyőrség Dandár 32. Nemzeti Honvéd Díszegység parancsnoka, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem PhD-hallgatója. Kutatási területe a 21. századi huszárság feladatai a honvédelemben.
hunhussar@protonmail.com

Ambrus László történész, tudományos segédmunkatárs, az Eszterházy Károly Egyetem munkatársa, a Nagy Háború Blog állandó szerzője. Kutatási területe az Amerikai Egyesült Államokba történt magyar kivándorlás története, különös tekintettel az első világháború időszakára és annak az amerikai magyarságra gyakorolt hatására.
ambrus.laszlo@uni-eszterhazy.hu

Bartók Béla, PhD, történész, egyetemi docens, az Eszterházy Károly Egyetem munkatársa, a Nagy Háború Blog állandó szerzője. Kutatási területe a 20. századi magyar társadalomtörténet és eszmetörténet, valamint a történelmi emlékezet és kultuszok megjelenése.
bartok.bela@uni-eszterhazy.hu

Bene Krisztián, PhD, történész, habilitált egyetemi docens, a Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Karának dékánhelyettese, a Francia Tanszék vezetője. Kutatási területe Franciaország 20. századi had- és politikatörténete, valamint a korszak francia–magyar katonai kapcsolattörténete.
bene.krisztian@pte.hu

Bobay István Zoltán történész, a Károli Gáspár Református Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskolájának PhD-hallgatója. Kutatási területe Habsburg Miksa mexikói császár (1864–1867) mexikói osztrák önkéntes seregének (Mexikanische Österreichische Freiwilligenkorps) története.
bobay.istvan87@gmail.com

Csorba György történész, turkológus, az Országgyűlési Hivatalának munkatársa. Kutatási területe a 19. századi török–magyar kapcsolatok és az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc története.
gyorgycsorba@gmail.com

Kovács Balázs könyvtáros, történelemtanár, a SZTE Klebelsberg Könyvtár munkatársa. Kutatási-érdeklődési területe a 19. századi hadtörténet.
kovacsbalazs0624@gmail.com

Mati Márton történész, a Magyarságkutató Intézet tudományos titkára, a Károli Gáspár Református Egyetem PhD-hallgatója. Kutatási területe az első világháború hadtörténete, az első világháborús hadifogság, és a magyar–japán kapcsolatok története.
matimarton@gmail.com

Nóvé Béla, PhD, történész, író, dokumentumfilmes alkotó. Kutatásai fókuszában főként a személyes életutak feltárása, s a 19-20. századi magyar és világtörténet drámai metszéspontjai állnak. Az elmúlt két évtizedben kiterjedt levéltári és oral history kutatásokat végzett a nyugati magyar diaszpóra számos emlék- és forráshelyén.

belanove56@gmail.com

Rakita Eszter történész, tudományos segédmunkatárs, az Eszterházy Károly Egyetem munkatársa. Kutatási területe a 19–20. századi magyar társadalomtörténet, a külső és belső migráció és az amerikai magyarság története.

rakita.eszter@uni-eszterhazy.hu

Somogyi László történész, főlevéltáros, Budapest Főváros Levéltára munkatársa. Kutatási területe az első világháború alatt a civilek ellen irányuló erőszak történet kutatása, azon belül is a világháború során civilekkel szemben Magyarországon alkalmazott internálás, a magyarországi civil internálótáborok rendszerének feltérképezése, valamint az internálás és az internált lét egyéb aspektusokból történő vizsgálata.

somogyil@bparchiv.hu

Szabó-Zsoldos Gábor, PhD, történész, a Nyíregyházi Egyetem Történettudományi és Filozófia Intézetének adjunktusa és a Károli Gáspár Református Egyetem Angol Nyelvű Irodalmak és Kultúrák Tanszékének óraadója. Kutatási területei: a búr háború magyar vonatkozásai, gyarmatosítás, dekolonizáció, az egykori anyaországok gyarmati múltjának emlékezete.

szabo-zsoldos.gabor@nye.hu

Tolnai Gyula történész, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum munkatársa, a Károli Gáspár Református Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskolájának PhD-hallgatója.

gyulatonnai18@gmail.com

Végső István történész, a Clio Intézet munkatársa. Kutatási területei Kiskunhalas helytörténete, a szélsőjobboldali szervezetek története, a holokauszt, a málenkij robot és az 1956-os forradalom egyes eseményei.

istvan.vegso@gmail.com

Vendriczki Róbert történész, középiskolai tanár, a Károli Gáspár Református Egyetem PhD-hallgatója.

vendriczki177@gmail.com

